

Program su finansirali: grad Obrovac, Srpsko narodno vijeće iz Zagreba, Zajedničko vijeće opštine Vukovar, Ministarstvo za dijasporu Republike Srbije, Komesarijat za izbeglice Republike Srbije, Fond za izbegla, prognana i raseljena lica AP Vojvodine, Hrvatsko nacionalno vijeće iz Subotice, AD Novosadski Sijam i Elektrovojvodina.

Zahvaljujemo se na podršci gospodinu Ištvanu Pastoru, predsedniku skupštine AP Vojvodine. Sadržaj publikacije ne predstavlja odgovornost sponzora i ni u kom slučaju ne odražava njihove stavove.

CROATIAN – SERBIAN RELATIONS; RESOLVING OUTSTANDING ISSUES

SRPSKO-HRVATSKI ODNOSI: REŠAVANJE OTVORENIH PITANJA

**CENTAR ZA ISTORIJU, DEMOKRATIJU I POMIRENJE – NOVI SAD
UDRUGA ZA POVIJEST, SURADNJU I POMIRENJE-GOLUBIĆ (OBROVAČKI)
MAXIMAGRAF, PETROVARADIN**

PETROVARADIN, 2012.

SADRŽAJ

POGLED U BUDUĆNOST KROZ SUOČAVANJE SA PROŠLOŠĆU

Mila Dragojević and Vjeran Pavlaković: Serb and Croat Cooperation in the Discourse of Croatia's Commemorative Culture.....	5
Davor Pauković: Komparativna usporedba lojalnosti prema procesu nacionalne izgradnje u Hrvatskoj i Srbiji.....	27
Janko P Veselinović: Rešavanje otvorenih pitanja između Srbije i Hrvatske u novonastalim političkim okolnostima	45
Marina Ilić: Teškoće pojmovnog određenja sukoba u Hrvatskoj 1991-1995.	61
Dinko Gruhonjić: Javno zagovaranje inicijative za formiranje REKOM-a: REKOM i političari	71

NEKA OTVORENA PITANJA HRVATSKE ZAJEDNICE U SRBIJI

Stevan Mačković: Bački Bunjevci između Beograda i Zagreba (1918.-1941.).....	81
Tomislav Žigmanov: Politike Republike Srbije prema Hrvatima kroz prizmu izgradnje tzv. bunjevačke nacije.....	96
Darko Gavrilović i Nemanja Dukić: Problemi tranzicije u Srbiji i položaj Hrvatske nacionalne manjine u Vojvodini	115
Slaven Bačić: Garantirano parlamentarno zastupstvo Hrvata u Republici Srbiji u svjetlu sporazuma o zaštiti manjina između Hrvatske i Srbije.....	133
Mario Bara: Od nepriznavanja do ostvarivanja manjinskih prava: Hrvati u Srbiji nakon 2000. godine	147

NEKA OTVORENA PITANJA SRPSKE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ

Filip Škiljan: Stambena problematika - studija slučaja <i>Srbi u Hrvatskoj</i>	165
Drago Župarić-Iljić: Od očuvanja identiteta do asimilacije: Aktualni položaj i integriranost srpske nacionalne manjine u Zagrebu.....	189
Jelena Marić: Potrebe izbegličke populacije u Republici Srbiji – izazovi i perspektive.....	209
Julija Švonja: Upravljanje razvojem neformalnog obrazovanja srpske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj kao preduslov za regionalni razvoj i poboljšanje kvaliteta života svih državljana Republike Hrvatske.....	223

UDC 316.7(497.11:497.5)

Mila Dragojević and Vjeran Pavlaković

SERB AND CROAT COOPERATION IN THE DISCOURSE OF CROATIA'S COMMEMORATIVE CULTURE

Prepared for the Conference in Golubić, August 1-4, 2012

Note: Please do not cite or distribute without the authors' permission.

Abstract: This article analyzes the representation of the interethnic relations between Serbs and Croats in the discourse of the main national holidays, such as Veterans' Day (*Dan borca*) on 4 July, Uprising Day of the Peoples of Croatia (*Dan ustanka naroda Hrvatske*) on 27 July, and the Day of the Antifascist Struggle (*Dan antifašističke borbe*) on June 22 in Croatia. In the years following the World War Two until the 1980s, the discourse emphasized collaborative facets of the Serbo-Croat relations throughout the War. The commemorations dedicated to civilians who were victims of interethnic violence were downplayed, while the common struggle of the Serbs and the Croats against the enemy was stressed. The discourse began to change most emphatically in the 1980s, when civilians of interethnic violence started to be acknowledged and commemorated more openly in the context of the rising tensions along ethnic lines and significant political changes occurring both in Croatia and in the broader region of Southeast Europe.

Keywords: Commemorative culture, Yugoslavia, Croatia, World War Two, interethnic relations, Croats, Serbs

Introduction

This study examines the transformation of commemorations in Croatia that represent or symbolize instances of inter-ethnic cooperation between Serbs and Croats during the World War Two. It shows how the discourse accompany-

ing these commemorations changed along with other political and socio-economic changes in the Socialist Federative Republic of Yugoslavia (SFRJ) before the country's disintegration. The Serb-Croat cooperation in the antifascist resistance movement had formed the core of the commemorative culture in the Socialist Republic of Croatia up until the 1980s, at which point local political actors (along with certain groups at the national level) pushed for a reevaluation of the historical narratives that challenged the official communist interpretations of the past. This paper is, therefore, organized around the following two analytically relevant historical periods: 1945-1980 and 1980-1990. More specifically, we examine the sites of memory and the discourse of three key commemorations related to World War Two in Croatia – Veterans' Day (*Dan borca*) on 4 July, Uprising Day of the Peoples of Croatia (*Dan ustanka naroda Hrvatske*) on 27 July, and the Day of the Antifascist Struggle (*Dan antifašističke borbe*) on June 22. The first two were fundamental components of the regime's policies of constructing narratives of the war that emphasized two aspects deemed crucial for building the new socialist state: the "Brotherhood and Unity" of Serbs and Croats, and the successful revolutionary struggle. The third commemoration, which was a local event during the socialist era on which this article focuses, eclipsed the other two after multiparty elections in Croatia in 1990 and became the only national holiday honoring the country's contribution in the victory over fascism.

These commemorations represent the processes of remembrance on many levels – national, republican, and local, as well as negotiated narratives between state officials and family members or survivors. During World War Two, the fascist Ustaša regime committed horrific atrocities against Serb civilians, while the extremist Serbian Četnik movement, and to a lesser extent the communist-led Partisans, carried out reprisal attacks against Croats and Muslims. The socialist regime's strategy at shaping the post-war culture of memory, however, downplayed commemorative rituals for civilian victims of interethnic violence and instead highlighted the common struggle against "the occupiers and domestic traitors." The goal was to patch up Croat-Serb animosity at a time when the new regime was carrying out a radical social revolution, but the methods involved rigid selective memory and a totalitarian approach at controlling the official narratives of the war. Monuments and commemorative speeches at times were vague about the ethnic identity of either victims or perpetrators, while in other cases were more explicit. Nevertheless, the holidays, memorials, and commemorative events related to World War Two were *generally* celebrations of battles and the development of the antifascist struggle, and not ceremonies dedicated to civilian victims, at least not until the 1980s when the commemorative culture experienced dramatic changes along with the rest of Yugoslav society.

While this study mostly examines the national-level commemorative discourse, a number of examples will be drawn from regions such as Lika and Banovina (Banija) where the violence during World War Two, as well as during the break of Yugoslavia in the last decade of the twentieth century, was particularly intense. This article is a preliminary draft resulting from more detailed fieldwork conducted in Gospić about local commemorative discourses about World War Two violence around that town. In the early 1990s, the city of Gospić and the surrounding area was also the site of several well-known military clashes and civilian massacres, categorized as ethnic cleansing by academic, policy, and media analysts. Thus, the overall goal of our research pertaining to commemorations is to show how the culture of memory of World War Two was constructed not only by the regime but also by the local residents of distinct ethnicities during the socialist period. In some instances, the national and the local commemorative discourses were complementary, while in other cases they clashed.

We situate our study theoretically and conceptually in the literature of collective memory and collective identity formation.¹ A “collective memory” may be seen as one of the elements of collective identity, such as an ethnic identity, for instance.² However, in this work, we will employ the “distributed version of collective memory” in contrast to the “strong version.”³ Similar to definitions of collective identity, collective memory may also be conceptualized along a primordialist-constructivist continuum. The strong version of collective memory, which resembles a primordialist perspective, in Wertsch’s words, “assumes that some sort of collective mind or consciousness exists above and beyond the minds of the individuals in a collective.”⁴ In contrast, we follow Wertsch in considering collective memory as “mediated remembering,” or “as a form of mediated action, which

¹ Maria Bucur, *Heroes and Victims: Remembering War in Twentieth-century Romania* (Bloomington: Indiana University Press, 2009); Francesca Cappelletto, “Public Memories and Personal Stories: Recalling the Nazi-fascist Massacres,” *Memory and World War II: An Ethnographic Approach*, ed. Francesca Cappelletto (Oxford: Berg, 2005); Paul Connerton, *How Societies Remember* (New York: Cambridge University Press, 1989); Maurice Halbwachs, *On Collective Memory* (Chicago: University of Chicago Press, 1992); Heike Karge, “Mediated Remembrance: Local Practices of Remembering the Second World War in Tito’s Yugoslavia,” *European Review of History* 16, no. 1 (2009); David I. Kertzer, *Ritual, Politics, and Power* (New Haven: Yale University Press, 1988); Pierre Nora, “Between Memory and History: Les Lieux de Memoire,” *Representations* 26 (1989); Maria Todorova, “Introduction: Learning Memory, Remembering Identity,” *Balkan Identities: Nation and Memory*, ed. Maria Todorova (New York: New York University Press, 2004); James V. Wertsch, *Voices of Collective Remembering* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002); Jay Winter and Emmanuel Sivan, eds., *War and Remembrance in the Twentieth Century* (New York: Cambridge University Press, 1999).

² Anthony D. Smith, *National Identity*, ed. Waker Connor, *Ethnonationalism in Comparative Perspective* (Reno: University of Nevada Press, 1991).

³ Wertsch, *Voices of Collective Remembering*, pp. 20-21.

⁴ *Ibid.*, p. 21.

entails the involvement of active agents and cultural tools.”⁵ “Remembrance” is a term that more accurately refers to the commemorative processes this paper addresses rather than collective memory, because in these processes, the agency, or “action of groups and individuals in the light of day” play a critical role.⁶ Rather than a “passive memory,” which consists of personal recollections that are not communicated or expressed, personal memories matter only “when people enter the public domain and comment about the past – their own personal past, their family past, their national past, and so on – they bring with them images and gestures derived from their broader social experience.”⁷

Commemorations, along with other political rituals such as rallies, parades, anniversaries, and other mass gatherings, are symbolic public activities that political elites attempt to use to convey their values. Anthropologist David I. Kertzer has written on the prevalence of political rituals, replete with emotional, historical, and national symbols, in every political system, regardless of whether it is a democracy with free market capitalism or an authoritarian regime with a state-run economy.⁸ Additionally, the commemorative speech plays a key role in political rituals, and as Titus Ensink and Cristoph Sauer have shown in their discourse analysis of the Warsaw Uprising commemoration, “without a speech, a commemoration cannot come to pass.”⁹ In short, the focus of analysis is on the processes of memory, or identity, formation, such as commemorative practices. By examining commemorations of traumatic events such as World War Two we can see how the various administrations adopted different strategies in constructing narratives of that violence, either as examples of Serb-Croat cooperation or as nationalist arguments against multiethnic coexistence of the two peoples.

1941: Fascist terror and Partisan resistance

World War Two on the territory of Yugoslavia was not a clear cut struggle between foreign occupiers and a revolutionary guerrilla movement, but a multisided civil war which included the systematic persecution of rival ethnic and religious groups for over four bloody years. After the Axis invasion and dismemberment

⁵ Ibid., p. 13.

⁶ Connerton, *How Societies Remember*; Wertsch, *Voices of Collective Remembering*, 17; Winter and Sivan, eds., *War and Remembrance*, 6.

⁷ Ibid.

⁸ David I. Kertzer, *Ritual, Politics, and Power* (New Haven: Yale University Press, 1988), pp. 2-3.

⁹ Titus Ensink and Cristoph Sauer, “A Discourse Analytic Approach to the Commemorative Speeches about the Warsaw Uprising,” in Titus Ensink, ed., *The Art of Commemoration: Fifty Years after the Warsaw Uprising* (Philadelphia, Penn.: John Benjamins Publishing Company, 2003), p. 29.

of Yugoslavia in April 1941, Hitler and Mussolini enabled the Ustaše, a radical Croat nationalist movement and terrorist organization, to establish Independent State of Croatia (NDH – *Nezavisna Država Hrvatska*) on the territory of what is today Croatia and Bosnia-Herzegovina. The Ustaša regime in Zagreb wasted little time in defining its vision of the Croatian nation-state, rapidly issuing decrees and racial laws (such as the law on Aryans and non-Aryans enacted on 30 April 1941), stripping Serbs, Jews, Roma, and eventually their political opponents of all of their rights. Mass arrests, persecutions, murders, forced conversions to Catholicism, and deportations followed in the atmosphere created by the newly installed dictatorship. Although apologists of the Ustaše argue the repressive measures were justified because Serbs were rebelling against the state, there is evidence that mass atrocities against Serb civilians in Veljun, Gudovac, and other places in the regions of Lika, Kordun, and Banija took place in the spring of 1941, before any organized uprisings led by communists or Četniks had taken place.¹⁰

The murder of over three hundred Serbs in Glina on 13 May 1941, followed by the massacre of hundreds of others from local villages several months later in or around the town's Orthodox Church (the numbers and exact dates remain bitterly contested) was one of the most notorious examples of Ustaša violence towards the civilian population.¹¹ It was this Ustaša terror against Serbs that directly fueled the subsequent uprisings. The Communist Party of Yugoslavia (KPJ – *Komunistička partija Jugoslavije*) had been planning for an armed uprising since April, but it was the invasion of the Soviet Union on 22 June that served as the spark for the formation of the first Partisan unit in Croatia, in a forest near the industrial town of Sisak.¹² Led by Vladimir Janjić-Capo and Marijan Cvetković, this unit of mostly Croats sabotaged the important railway nearby, representing the first act of armed resistance in Croatia.¹³ Other acts of resistance spread across Croatia, especially in Zagreb, where the communists had many members and sympathizers. On 4 July, the day subsequently celebrated as Veterans' Day, the Central Committee of the KPJ issued a call for an armed uprising throughout Yugoslavia.

It was in the regions of Banovina south of the Kupa River and in Lika

¹⁰ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918–2008* (Zagreb: EPH, 2008), pp. 263–267.

¹¹ Due to a lack of documentation, questionable postwar eye-witness testimonies, incomplete exhumations of the victims, and a reluctance by the socialist authorities to fully investigate the event, the number of victims and the exact location of their murders remains hotly debated, but the most reliable estimates suggest about 2,000 Serbs were killed in Glina between May and early August. See Branko Vujasinović, Čedo Višnjić, and Đuro Roksandić, *Glina 13. maja 1941.* (Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2011); Đuro Aralica, *Ustaški pokolj Srba u glinskoj crkvi* (Belgrade: Muzej žrtava genocida, 2010); and Tomislav Vuković, "Ustaški pokolj u pravoslavnoj crkvi u Glini: povjesni događaj ili mit", in *Glas Koncila*, Nos. 35 - 52 (27 August 2006 – 25 December 2006).

¹² Nikola Anić, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske, 1941–1945.* (Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, 2005), p. 20–21.

¹³ Goldstein, *Hrvatska*, p. 279

along the Croatian-Bosnian border with large Serb populations where the massive armed uprising took place in the summer of 1941 in the NDH. Partisans attacked an Ustaša outpost in Banski Grabovac on the night of 23/24 July, which was followed by massive reprisals against the innocent civilian population. The towns of Srb and Donji Lapac, located in isolated valleys along the Una River, served as the staging area for the Serb uprising against Ustaša extremism in Lika, in coordination with Bosnian Serbs in Drvar. They had heard of the mass reprisal killing of 300 to 400 Serbs in Veljun in early May¹⁴ and the systematic imprisonment (and subsequent murder) of Serbs and Jews around Gospić in the Jadovno camp.¹⁵ In early July, an Ustaša unit under the command of Vjekoslav Maks Luburić carried out a number of attacks against Serbs in Suvaja, Bujanj, Osredak, and Nebljusi (villages near Srb and Donji Lapac), driving the local population “on an irreversible path towards an uprising.”¹⁶ On 27 July, Serb villagers in Srb and in Drvar organized a massive uprising, nominally under the command of a local KPJ cell, attacking all symbols of the NDH regime and ambushing Ustaša and Domobran forces sent to restore order. The postwar socialist regime designated 27 July as the official Uprising Day for Croatia, and it was celebrated already in the summer of 1945.

Although the uprising in Srb was commemorated as a Partisan and communist rebellion, in reality the situation was considerably more complicated. The communists were relatively few in number, and were basically taking advantage of an almost spontaneous Serb uprising in reaction to Ustaša atrocities. Moreover, a significant number of the rebels fell under the influence of Četniks led by local pre-war politicians who promoted a Greater Serb agenda that included horrific reprisal attacks against the few Croat and Muslim settlements in the region, notably the destruction of Boričevac and Kulen Vakuf in August and September. Reflecting on the nature of the uprising in Lika and the Bosnian Krajina, Marko Attila Hoare characterizes it as

a Serb rebel formation in the tradition of the rebel regimes established in Bosnia during the uprising of 1875–1878, upon which a Communist leadership based in the urban center of Drvar had been superimposed. Although the Communists at its head spoke with the rhetoric of internationalism, many of the rebel leaders and troops it encompassed were Serb-nationalist in orientation.¹⁷

¹⁴ Slavko Goldstein, 1941. *Godina koja se vraća* (Zagreb: Novi liber, 2007), pp. 97–101.

¹⁵ The Jadovno camp existed briefly, from 25 June 1941 until 21 August 1941, but it is estimated that over 30,000 victims were killed and dumped into the karst pits located in the vicinity, Deverić, Mišo and Ivan Fumić. *Hrvatska u logorima 1941–45* (Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, 2008), pp.43–44.

¹⁶ Goldstein, 1941., pp. 125–126; Danilo Damjanović Danić, *Ustanak naroda Hrvatske 1941. u Srbu i okolini* (Zagreb: Progres, 1972), pp. 44–45.

¹⁷ Marko Attila Hoare, *Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia: The Partisans and Četniks 1941–1943* (Oxford: Oxford University Press, 2006), p. 134.

The Četnik leaders took advantage of the weak communist influence to come to a ceasefire agreement with Italian commanders shortly after the uprising, and for the rest of the war the Partisans fought desperately to wrest the local population from the control of the Četnik forces.

The year 1941 was therefore characterized by massive violence against innocent civilian populations as well as the beginnings of the Partisan resistance movement, which would eventually take power and radically transform the Yugoslav state. The legitimacy of the post-war socialist regime was based upon the memories of the National Liberation Struggle (NOB - *Narodnooslobodilčka borba*), as World War Two was referred to in the SFRJ, but the question was which memories would be chosen in the official narratives? Could a focus on the victims of mutual bloodletting serve as the foundation for the envisioned future socialist utopia promised by the Party and its leader, Josip Broz Tito? Or would the heroic common struggle of the multiethnic Partisan forces overshadow the voices of the surviving victims in those regions that had seen the worst internecine killings? And could the memory of those who had fought and died on “the wrong side” be somehow included in the metanarrative of the new Yugoslavia emerging from the ashes of war? The socialist regime opted for a commemorative culture, which tightly controlled the narrative of the war, in which the victims were marginalized while Serb-Croat cooperation was pushed relentlessly through the mantra of “Brotherhood and Unity”. The genuine cooperation between Croats, Serbs, and all of the other nationalities in Yugoslavia had gradually become associated with a hollow bureaucratic phrase that the citizens of Croatia and other republics no longer believed. When the socialist system itself began to crumble, so did the accompanying narratives of World War Two. The proverbial baby was thrown out with the bath water; nationalist victimization narratives and the memories of those who had been killed by the Partisans increasingly replaced the legacy of Serb-Croat cooperation, which had been crucial in the antifascist struggle.

Constructing narratives and commemorative practices in the SFRJ: 1945 – 1980

In addition to securing a complete monopoly on power, crushing the remaining collaborationist forces, and carrying out a communist revolution, the newly installed Titoist regime had to contend with healing badly damaged interethnic relations after four years of civil war, especially in Croatia and Bosnia-Herzegovina. In regions such as Lika, which had seen massive atrocities by Ustaša forces, overzealous communists (at times supported by the local Serb population) carried

out reprisals against Croats suspected of collaboration with the NDH that often resulted in the imprisonment or even execution of innocent civilians. While towns such as Gospić had been Ustaša strongholds and experienced significant activity by *Križari* (Crusaders) in the post-war period, the communist leadership in Croatia realized it had to put an end to revenge killings and eruptions of Serb chauvinism that threatened to undermine the new government.¹⁸ In August 1945, the Central Committee of the Communist Party of Croatia discussed the challenges in repairing Croat-Serb postwar relations and noted that some 60,000 people had attended the first Uprising Day commemoration (27 July 1945) in the Banovina region.¹⁹ Moreover, they reflected upon the fact that over 7,000 individuals attended the ceremony when authorities transferred Marko Orešković's bones to a crypt in the town of Korenica, and many of them were crying. A Croat from Lika, Orešković had fought in the Spanish Civil War and was commanded by the Partisan leadership to repair Serb-Croat relations in the region, earning the trust of both peoples before being murdered by Četniks in October 1941. He was immortalized in a poem that was engraved on the monument that stood over his grave in Korenica:

*Drug je Marko hrvatskoga roda,
Al je majka srpskoga naroda.*

Comrade Marko is a Croat by birth,
But he is [like] a mother to the Serbian people.²⁰

Rather than building a commemorative culture based on the victims of war, the majority of whom were killed because they were Serbs, Croats, Muslims, Jews, or other ethno-national identities, the socialist regime's culture of memory was centered on celebrations dedicated to the elements of the Partisan war that served to reinforce the values of the new Yugoslav society: Brotherhood and Unity, and nurturing the revolutionary tradition.²¹

¹⁸ The *Križari* were bands of anticommunist guerrillas that were composed of Ustaša and other collaborationist units that had fled into the forests and hills after the war, and continued to resist the new regime until being completely suppressed in the early 1950s. See Zdenko Radelić, *Križari: gerila u Hrvatskoj, 1945-1950* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011), p. 224-225.

¹⁹ Transcript of meeting of the CK KPH on 3 August 1945 in Branislava Vojnović, ed., *Zapisnici politbiroa centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, 1945-1952*, Vol. 1 (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005), p. 83. Referring to the situation in Slavonia, one member of the Central Committee reported that the main tasks are "to eliminate chauvinism and create brotherhood and unity among Serbs and Croats...both Serbs and Croats feel insecure." Ibid., p. 84.

²⁰ Josip Barković, "Narodni heroj Marko Orešković," *Likovi narodnih heroja Hrvatske*, vol. 2 (Zagreb: Izdavačko poduzeće "27 July", 1953). The monument was destroyed by extremist Serbs in the 1990s.

²¹ See Renata Jambrešić-Kirin, "Politička sjećanja na Drugi svjetski rat u doba medijske reprodukcije socijalističke kulture," in Lada Čale Feldman and Ines Prica (eds.), *Devijacije i promašaji: Etnografija domaćeg socijalizma* (Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2006), p. 166

Although both national and local practices in building monuments and establishing the commemorative calendar closely held to these values during the socialist period, the exact wording on memorials, the events and individuals local communities chose to remember, and discourse of speeches held at commemorative manifestations were often negotiated and modified to fit the specific situations. For example, the introduction to a volume cataloging monuments around the city of Sisak notes that many of them were constructed without the coordination of the authorities:

Many of the memorials were erected without previously consulting expert institutions, so it is understandable that there were occasional oversights in their construction. Climactic conditions were ignored when choosing building materials, the conceptualization and construction of the memorials was entrusted to unskilled individuals, and the texts on the monuments are frequently vaguely worded and grammatically incorrect.²²

Whereas the Sisak example reveals the lack of coordination between national and local authorities, as well as the construction of monuments resulting from the initiatives of various interest groups, there are other cases where the manipulation of how the war was memorialized was more deliberate. Max Bergholz has shown how innocent Muslim and Croat civilians killed in Kulen Vakuf in the summer of 1941 were never commemorated because they were murdered by Serb insurgents who later joined the Partisans and even held important postwar political positions.²³ Standard monuments listed two categories of war casualties – fallen Partisans and victims of fascist terror – and in the case of Kulen Vakuf those civilians fit neither category. Those killed fighting on the “wrong side” (or killed in postwar reprisals) were completely erased from the official culture of memory. Moreover, on 6 July 1945 the Yugoslav Ministry of the Interior issued an order to destroy all graveyards and monuments of the occupiers and collaborators. Historian Zdenko Radelić argues that this “disrespect for the traditions of the culture of death and the humane principles of equally honoring all the victims resulted in the strengthening of divisions between the two conflicted sides and fostered hatred and a desire for revenge on the defeated side.”²⁴ Occasionally, certain collective remembrances presented interpretations of the past that clashed with the official narrative of regime, which

²² Ivica Šuštić, *Spomenici revolucionarnog radničkog pokreta, NOB-a i socijalističke revolucije na području općine Sisak* (Sisak: Muzej Sisak, 1982), p. 5.

²³ Max Bergholz, “The Strange Silence: Explaining the Absence of Monuments for Muslim Civilians Killed in Bosnia during the Second World War,” in *East European Politics and Societies*, Vol. 24, No. 3 (2010).

²⁴ Radelić, *Križuri*, p. 227.

would subsequently result in the intervention by the authorities.²⁵

The text on the monuments erected around Gospić in the 1950s and 1960s reveal how the official narratives were increasingly standardized as the regime took a greater interest in wresting the culture of memory away from local collective remembrances. The monument in Kruškovac (built in 1956), where Ustaša units killed over 900 civilians fleeing from Divoselo and other villages, described how the victims “died in unnatural agony” at the hands of “Ustaša criminals.”²⁶ In Mlakva, another village near Gospić, locals had organized the erection of a monument a year earlier that contained even more graphic descriptions of violence: “On 4.VIII.1941, Ustaša criminals massacred and burned 270 innocent patriots and victims in this village.”²⁷ A decade later, the texts on newly erected monuments were more ambiguous about the perpetrators and focused more on the unified struggle of Croats and Serbs. One memorial on the outskirts of Divoselo erected on Veterans’ Day in 1964 celebrated the Partisan defense of the village in November 1941 from an “attack by traitors,” which was described as “the strongest hymn of freedom, the hymn of brotherhood and unity of Serbs and Croats.”²⁸ Another monument dedicated on the same day in Smiljan featured the following poetic inscription:

One living spark
Turns everything into a flame, brotherhood and unity
Opens the sunny path forward.
One living spark
Entwined the brotherly hearts
Croats and Serbs, Serbs and Croats
And led them to freedom.²⁹

The inscriptions on the memorials were hardly uniform, but there is a noticeable shift by the mid-1960s in how mass violence against civilians was described and an increased emphasis on Croat-Serb cooperation that continued up through the 1980s.

²⁵ For example, when a local priest in a Serbian town initiated the construction of a memorial plaque with the names of both Partisans and Četniks who were killed in the war, the authorities reacted quickly to punish this remembrance that stepped outside of the permissible boundaries established by the regime. See Max Bergholz, “When All Could No Longer Be Equal in Death: A Local Community’s Struggle to Remember Its Fallen Soldiers in the Shadow of Serbia’s Civil War, 1955–1956,” *Carl Beck Papers* (November 2008).

²⁶ Državni arhiv u Gospiću (HR-DAGS), fond 206 (Spomenici NOB-a 1948-1963), box 3, “Kruškovac”.

²⁷ HR-DAGS, fond 206 (Spomenici NOB-a 1948-1963), box 3, “Mlakva”.

²⁸ HR-DAGS, fond 206 (Spomenici NOB-a 1948-1963), box 3, “Divoselo”.

²⁹ HR-DAGS, fond 206 (Spomenici NOB-a 1948-1963), box 3, “Smiljan”.

National-level concerns about the local-level inter-ethnic relations in the aftermath of the World War Two were evident, for example, in the discussions of the Central Committee of the Communist Party of Croatia. During a meeting in August 1945, high-ranking Croatian communist Vladimir Bakarić reported that Serb celebrations such as those of St. Vitus Day (*Vidovdan*, celebrated on June 28 and commemorating the Battle of Kosovo in 1389) and St. George's Day (*Đurđevdan*, celebrated on May 6, a religious "saint-protector" of Serbian families and communities) made Croats in the regions of Banovina (Banija) and Lika feel excluded:

There is a significant rise in intolerance. In Gradiška, the Croats are saying they are second-class citizens. The same is true in Banija and Lika. Brotherhood is not being promoted and a clear policy against intolerance is lacking. It is a principal task of the Main Committee of the Serbs and Pros-vjeta [the leading cultural organization of Croatia's Serbs, V.P.] to educate the Serbs in the spirit of brotherhood. Committees should be organized only where necessary. Therefore, it was not right to create special committees across villages and to invent some big celebrations, such as *Vidovdan* and *Đurđevdan*.³⁰

A different speaker, however, promoted a policy to continue the celebrations of *Vidovdan* only in parts of Kosovo and Dalmatia where the traditions of such celebrations had previously existed.³¹ The discussion continued along similar lines with a recommendation that the secretary of the Association of the Communist Youth of Yugoslavia (SKOJ – *Savez komunista omladine Jugoslavije*,) in Lika be replaced because he "did not know anything about the national question."³² Another speaker added that the failure to arrest Alojzije Stepinac, the Catholic priest who was charged for crimes against the people and the state in 1946, only encouraged the Church to promote religion to the youth quite openly.³³ Kata Pejnović, who was honored as a hero of the NOB in Lika, had suggested at a different occasion earlier that the Orthodox church in Gospić be demolished, but one of the speakers disagreed with words that such act would not be correct since "even the Ustaša

³⁰ Transcript of meeting of the CK KPH on 3 August 1945 in Branislava Vojnović, ed., *Zapisnici politbiroa centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, 1945-1952*, Vol. 1 (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005), p.215.

³¹ Transcript of meeting of the CK KPH on 3 August 1945 in Branislava Vojnović, ed., *Zapisnici politbiroa centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, 1945-1952*, Vol. 2 (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005), p.449.

³² Transcript of meeting of the CK KPH on 3 August 1945 in Branislava Vojnović, ed., *Zapisnici politbiroa centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, 1945-1952*, Vol. 1 (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005), p.216.

³³ Ibid.

had not destroyed it throughout the war.”³⁴ These discussions illustrate how the Central Committee of the Communist Party of Croatia was not only well aware of the inter-ethnic animosity in certain parts of Croatia but also that the policy of promoting the Brotherhood and Unity was an important task of the Party and the state leaders and representatives in order to prevent any further escalation of intolerance along ethnic or religious lines.

Rather than build a culture of memory which was centered on commemorating civilian victims, the socialist authorities instead promoted celebrations of the multiethnic antifascist struggle against the occupiers and domestic traitors, who were at various times nationally identified (i.e., Germans, Italians, Ustaše, Četniks, etc.) or left unmentioned. Each Yugoslav republic celebrated its own Uprising Day, and in the hierarchy of remembrance, Serbia's came first (7 July), followed by Montenegro (13 July), Slovenia (22 July), Croatia and Bosnia-Herzegovina (27 July, commemorating the uprisings in Srb and Drvar), and finally Macedonia (11 October). Seeking to create a national memory day related to the uprising, in April 1956 the Party Central Committee chose 4 July (Veterans' Day – *Dan borca*) as the pan-Yugoslav uprising day, to commemorate the KPJ's call for armed struggle against the occupiers. Other important dates included May Day (1 May), Victory Day (9 May), the Day of Youth (25 May, celebrated as Tito's birthday), the Day of the Republic (29 November), and Army Day (22 December). Serbian sociologist Todor Kuljić's work on the culture of memory, highlighting the role of calendric rituals and public holidays in the construction of social memory, concludes that

the calendar, as a collection of national holidays, represents a selective national collective past...holidays, as institutionalized dates of memory, draw attention to not only what we need to remember, but when and how to remember. New holidays symbolized a radical break with the past.³⁵

Dates associated with the atrocities perpetrated in 1941 (such as the Glina massacres or Ustaša attacks on civilians in Kruškovac near Gospić) were commemorated by survivors, families of the victims, and local authorities, but were overshadowed by celebratory holidays of the National Liberation Struggle.

Veterans' Day and Uprising Day of the Peoples of Croatia were the most important celebrations that promoted the discourse of Croat-Serb cooperation during the war. The Yugoslav veterans' organization (SUBNOR) often dedicated and unveiled monuments on these two holidays, even if the date of the event

³⁴ Transcript of meeting of the CK KPH on 3 August 1945 in Branislava Vojnović, ed., *Zapisnici politbiroa centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, 1945-1952*, Vol. 2 (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005), p.449.

³⁵ Todor Kuljić, *Kultura sećanja* (Belgrade: Čigoja štampa, 2006), pp. 173-174.

was not related to either 4 July or 27 July. In addition to the ubiquitous political speeches by Party functionaries, Partisan veterans, and Army officials, these celebrations featured cultural events such as singing groups, youth work actions, and sporting contests. In Gospić, Uprising Day would be celebrated with athletic events (called "Oke") that would draw young people from Bela Krajina (Slovenia), Kordun, Banovina, Gorski kotar, and Bosanska Krajina (Bosnia-Herzegovina). Divoselo, a predominantly Serb village near Gospić, celebrated its contributions to the Partisan cause, such as the formation of various units, rather than dwell upon the causes and consequences of the interethnic violence such as the Kruškovac killings. While this strategy was in line with the socialist vision of a future utopian society, the collective memories of the victims were not erased but remained alive within the private sphere or in local communities; their ongoing suppression by the regime only fueled resentment and feelings of injustice.

1980-1990: Shifting Discourses from Partisans to Victims

In contrast to the pluralistic and democratic commemorative culture of World War Two in Western Europe that allowed the dominant historical narratives to be challenged, the SFRJ and the Soviet satellites of the Eastern bloc for the most part successfully controlled the official representations of the past up until the implosion of the communist regimes. Various countries in the West came to terms with the past at different times and in response to shifting political situations during the Cold War; West Germany and France looked at their roles in the Holocaust and collaboration more openly after the political upheavals of the late 1960s and 1970s, Austria reluctantly acknowledged its participation in Nazi crimes in the 1980s, and Italy to this day wavers between accepting guilt for the crimes of the fascist regime and its place among the victors. Although myths of the war (the majority of French in the Resistance, Austria as Hitler's first victim) existed in Western Europe, the democratic political systems allowed these myths to be challenged and for civil society to intervene into the culture of memory (commemorations, monuments, museums, etc.) when the official narratives no longer corresponded to the latest research results. Moreover, the nature of commemorating wars had changed significantly after World War Two and the Holocaust in comparison to earlier conflicts. As Jan-Werner Muller argues in the introduction to his edited volume on memory and politics in postwar Europe, "[t]here can indeed be little doubt that the Holocaust has been crucial to the shift from a 'history of the victors' or, in Nietz-

sche's terms, 'monumental history', to a 'history of the victims.'"³⁶ The difference between the memory politics in the West and in the SFRJ was therefore not only the inability to challenge the official narratives in the latter, but also the marginalization of entire categories of victims.

Although sites of interethnic massacres were usually memorialized with a monument, the inscriptions were often vague as to the identity of the victims and perpetrators, and were not part of the official commemorative calendar. Mass graves and karst pits holding the corpses of Ustaša or Četnik victims were sealed with concrete and forgotten. Serb peasants killed by Ustaše in the summer of 1941 in the village of Suvaja (near Srb) did not receive a monument, allegedly because local authorities believed it would provoke too anger and accusations of collective guilt; it was easier to focus the commemorative events on the uprising against fascism and to forget those brutally murdered by another ethnic group.³⁷ Those who fought in collaborationist units or were killed in post-war reprisals received no public memorials, and their bodies filled hundreds of unmarked graves in Slovenia, Croatia, and to a lesser extent the other former Yugoslav republics.³⁸ Jewish victims in World War Two in Yugoslavia were lumped in with other "victims of fascist terror" and not identified as having been murdered as part of the Holocaust. The few monuments that specifically referred to Jewish victims and the Holocaust were located in cemeteries, such as the monument designed by Belgrade architect Bogdan Bogdanović in 1952 in Belgrade's Jewish cemetery.

Furthermore, the sites of concentration and extermination camps were sparsely marked. It was not until the mid-1960s that construction of a memorial park began at the site of the NDH's most notorious concentration camp Jasenovac, the subject of considerable debates about the number of victims, which was officially listed as 700,000.³⁹ SUBNOR eventually chose Bogdan Bogdanović's design of a concrete "Flower", symbolizing "indestructible life", as the central monument. Work on the monument lasted from 1964 until the opening ceremony

³⁶ Jan-Werner Müller, ed., *Memory and Power in Post-War Europe: Studies in the Presence of the Past* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), p. 14.

³⁷ Interview with Dragan Rodić and Nikola Čanak in Srb, Croatia, 25 November 2009.

³⁸ For example, the mine Huda jama in Slovenia contains the bodies of several thousand estimated executed collaborators (investigators in 2009 – 2010 recorded over 700 bodies sealed in several mine shafts), while hundreds of others have not been thoroughly examined. However, these postwar victims are easily manipulated in the Croatian press, which quickly identifies any discovered bodies as being Croats and labels them "innocent victims of communist terror" even before any proper investigation has been carried out. *Glas Istre* (16 June 2010), online version at <http://www.glasistre.hr/svijet/vijest/224578>.

³⁹ For details about the various estimates of Jasenovac victims and the ensuing political debates, see Vjeran Pavlaković, "Red Stars, Black Shirts: Symbols, Commemorations, and Contested Histories of World War Two in Croatia," National Council for Eurasian and East European Research, *Working Paper* (2008).

on 4 July 1966.⁴⁰ Construction on a museum was begun in September 1967 and completed in July 1968, the same year the Jasenovac Memorial Area Institution was established to administer the site. As noted by Heike Karge, the Yugoslav socialist regime concentrated all memorialization of civilian victims in Jasenovac and suggested that all ethnic groups were killed there equally, even though the NDH specifically targeted the Serb population.⁴¹ In a speech referring to Jasenovac, Tito stated that the camp was a place “where the Ustaše killed Serbs and Croats equally by the tens of thousands,” while a book dedicated to the tenth anniversary of the memorial site informed readers that Jasenovac was “the biggest mass grave of all of the peoples and nationalities [of Yugoslavia].”⁴² Even in commemorating the victims of the Ustaša genocide there were efforts to fit it into the Brotherhood and Unity narrative. Meanwhile, the sites of other concentration camps such as Kampor (on the island of Rab), Jadovno (in the hills near Gospić), and Staro Sajmište (near Belgrade) were hardly given any kind of memorial marker at all.

The death of Tito in May 1980 sparked a crisis that contributed to the unraveling of the Yugoslav state a decade later. The regime relied even more on state holidays and commemorations of World War Two to maintain legitimacy, although the economic crisis, the weakening of European communism, and the rise of nationalism exposed these political rituals as desperate attempts to keep the Party in power. Noted publicist Slavko Goldstein recalled that eventually

[t]he commemorations of heroes turned into routine, everyday events, boring and tiresome just like any other imposed routine, while children had to repeat pathetic, formulaic stories about these heroes for their homework assignments. And just as every inflation leads to devaluation, the inflation of these heroes ultimately led to their devaluation.⁴³

As the commemorative events celebrating Serb-Croat cooperation in the antifascist struggle increasingly became perceived as meaningless performances by out of touch communist apparatchiks, there was a renewed push to properly memorialize civilian victims of interethnic violence. In 1990, numerous rebur-

⁴⁰ Duško Lončar, *Deset godina spomen-područja Jasenovac* (Jasenovac: Spomen-područje Jasenovac, 1977), pp. 13–14.

⁴¹ Conference paper delivered by Heike Karge at conference on Staro Sajmište, Belgrade, 11 May 2012.

⁴² Duško Lončar, *Deset godina spomen-područja Jasenovac* (Jasenovac: Spomen-područje Jasenovac, 1977), pp. 13–14. A statement issued by the Jasenovac advisory board in response to lower estimates of the number of victims emphasizes that the number of 700,000 cannot be challenged, and moreover, the legacy of the concentration camp only encourages the Yugoslav peoples to “further develop Brotherhood and Unity.” *Večernji list* (4 April 1981), p. 29.

⁴³ Goldstein, 1941., p. 278.

als of Ustaša victims who were removed from sealed mass graves took place under the watchful eye of television cameras. These ritualized reburials, attended by Serb nationalist politicians and intellectuals, did not heal the wounds of the past but heightened the fear of a resurgent Ustaša state that would once again fill the karst pits with the dead bodies of Serbs.⁴⁴ Outside of Zagreb, the discovery of the Jazovka mass grave opened up the question of postwar Partisan liquidations. While in many respects this was necessary to fully remove the veil of silence that had lasted decades and to liberate the memory of the victims from the ideological straightjacket of the Party, the resurgence of victimization narratives would prove to be fertile ground for the emerging nationalist elites in Serbia and Croatia who manipulated these collective memories for a new cycle of violence.

Two examples from Glina and Gospić in the 1980s show how the shift in the discourse and focus of commemorative events came at a time of rising nationalism and the loss of the regime's legitimacy. Glina's SUBNOR organization, along with local intellectuals and other citizens, supported an initiative to create a museum in the memorial building (*Spomen dom*) that had been built in 1969 on the site of the Orthodox Church destroyed by the Ustaše after the massacres in the summer of 1941. The supporters of the initiative argued that the existing memorial building lacked any symbols or visual components that would provide proper remembrance for what had happened at that site. Moreover, the building had been used for office space by the local administration, a library, a hall that hosted balls and youth dances, and even a movie theater that showed Western films instead of ideologically appropriate Partisan epics.⁴⁵ The initial proposal for the new museum, approved in 1989, included a vast majority of exhibits dedicated to the Partisan resistance movement, but in the ensuing years when Glina was part of the Republika Srpska Krajina parastate, the museum concept changed into a graphic portrayal of the Ustaša atrocities.⁴⁶ The space in front of the memorial building was redesigned to resemble the entrance of a church, while the interior would feature mosaics of the victims being slaughtered, even though recent scholarship has shown that the precise events remain murky and the witness testimonies unreliable.⁴⁷ The Glina example illustrates how efforts to properly commemorate the victims were hijacked by those who used the Ustaše crimes to justify the expulsion and murder of Glina's non-Serbs in the 1990s.

⁴⁴ Ozren Žunec, *Goli život: socijalne dimenzije pobune srba u Hrvatskoj* (Zagreb: Demetra, 2007), p. 423. Anthropologist Katherine Verdery has written extensively about the political impact of these reburials in Yugoslavia and other East European countries in *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change* (New York: Columbia University Press, 1999).

⁴⁵ *Glinški vjesnik*, nos. 30-31 (1982), pp. 2-3.

⁴⁶ Arhiv Sisak (AS), Spomen-muzej Glina, no. 2194-01-89-1, "Odluka o učešću u financiranju izgradnje spomen-obilježja u Glini," 1 June 1989.

⁴⁷ AS, Spomen-muzej Glina, "Spomen obeležje u Glini" pamphlet (1995).

In Gospić, maintaining the narratives of Brotherhood and Unity served to keep the peace in an ethnically mixed region with a dark past. Veterans' Day and Uprising Day were always big celebrations, and the local paper *Ličke novine* carried extensive coverage of the festivities and youth actions that accompanied these memorial days. However, the foothills of the Velebit mountain range above Gospić hid the unmarked graves of perhaps as many as 30,000 victims of the Jadovno extermination camp, which existed for just a few months in the summer of 1941. Serbs, Jews, and Croats opposed to the Ustaša regime were brought there from various parts of the NDH, executed, and thrown into karst pits. A few simple monuments marked the location of the camp, and the occasional commemoration focused primarily on youth competitions and military maneuvers, while both victims and perpetrators were left vague in the commemorative speeches. For example, in 1973 several thousand young pioneers and other citizens gathered at the former location of the camp and listened to the speech by Milan Rukavina, the vice president of the Croatian Sabor's Executive Council, who reflected upon the nature of the camp and its victims:

[Y]ou are here to honor and remember the tens of thousands of men, women, and children who were thrown into pits and abysses across the Velebit mountain range for one single reason: because they hated fascism and they rose up against the enemy and the quisling forces. In Jadovno everyone who rose up against fascism and refused to acknowledge the occupation was killed, these were all patriots and were of all nations and nationalities...⁴⁸

The official narrative defined the Ustaša crimes within the scope of the anti-fascist struggle even though the vast majority of the victims were civilians who had nothing to do with the resistance movement.

In the 1980s, as the focus shifted to the victims, local groups complained openly that Jadovno had been marginalized and that the memorial space needed to be expanded. In an article from 1985, the author calls for the creation of a committee to introduce a new approach to commemorating the victims that was significantly different from the official narrative:

Forty years of peace and freedom have passed since the end of World War Two, which witnessed the darkest slaughterhouses of human kind and the never before seen genocide, barbarity, and bestiality of the

⁴⁸ *Ličke novine* (15 June 1973), p. 2.

dark forces of fascism and their bloody henchmen, Ustaše and Četniks. From the end of the war until today there were efforts to properly mark this memorial place, but unfortunately these all ended in meager symbolic actions (placing a few memorial plaques, the occasional visit, and some other minor activities).⁴⁹

The initiative resulted in numerous articles and memoirs of camp survivors in the following years, as well as the partial construction of a monument near one of the karst pits (*Šaranova jama*) that was destroyed by Croatian extremists in the 1990s. As Gospić descended into war in 1991, victimization narratives by both Serbs and Croats replaced the memories of the unified struggle against fascism, culminating in new atrocities and the destruction of most World War Two monuments in the Lika region.⁵⁰

Conclusion

In this study, which examined Croatia's commemorative culture during the communist period from 1945 until 1990, we showed how the commemorations and the accompanying narratives of traumatic events from the World War Two aimed to promote inter-ethnic peace through the imposed policy of Brotherhood and Unity. This was achieved, for instance, by emphasizing the inter-ethnic cooperation, or the "common struggle" against the same enemy (i.e. fascists), while failing to, or vaguely, acknowledging the victims' and perpetrators' identities in commemorative events or monuments in cases when events were decided to be commemorated in the first place. For instance, the commemoration of the Uprising Day in Srb was framed as a Partisan rebellion, even though the local Serb rebels were actually influenced by the Četniks. Given that World War Two manifested itself as a complex war on the territory of Croatia, involving multiple armies and innocent victims on more than just two sides, the attempt to construct a simple narrative that it was a struggle of the people of Croatia, both Serbs and Croats, against the occupier was bound to lose legitimacy as soon as the communist regime began to crumble. Indeed, the inter-ethnic tolerance constructed around the imposed policy

49 *Lički vjesnik* (15 November 1985), p. 1.

50 Although some of the monuments have been restored, including the ones in Jadovno and Srb, others remain devastated reminders of the erasing of memories, while new monuments were erected to commemorate those who had died fighting in the armed forces of the NDH. For example, a large monument bearing several hundred names located in the village of Bilaja lists the fallen as "Martyrs of Communist and Četnik Terror, 1941–1995," a case where the casualties of World War Two and the Homeland War were blurred together.

of Brotherhood and Unity started to erode in the 1980s as tensions along ethnic lines started to reemerge in Croatia in the context of broader societal and political changes associated with liberalization and democratization processes.

The focus of the analysis in this paper was how national level narratives influence the change in the national and local commemorative culture, with emphasis on the region of Lika and Banija. However, political regimes and state leaders, regardless of their ability to control the state through force, do not have an unlimited ability to mold and shape popular consciousness. The top-down accounts of the construction of collective memories or identities, therefore, provide only part of the story. It is also necessary to examine the bottom-up, or local, processes of commemorations or remembrances, as they play an important role in explaining why and when national attempts of imposing dominant discourses and narratives of traumatic war-related events are successful. Also, the local level of analysis provides an answer to the question why such attempts resonate with some individuals and not with others. Hence, in the future extension of this work, we plan to examine the extent to which local memory traces, or remembrance processes, in the area surrounding the Croatian town of Gospić, such as commemorations of past waves of violence and family narratives, conform or clash with the official state policies of a particular political regime that was in power at the time.

References

- Anić, Nikola. *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske, 1941–1945*. Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, 2005.
- Aralica, Đuro. *Ustaški pokolj Srba u glinskoj crkvi*. Belgrade: Muzej žrtava genocida, 2010.
- Barković, Josip. "Narodni heroj Marko Orešković," *Likovi narodnih heroja Hrvatske*, vol. 2. Zagreb: Izdavačko poduzeće "27 July", 1953.
- Bergholz, Max. "The Strange Silence: Explaining the Absence of Monuments for Muslim Civilians Killed in Bosnia during the Second World War," in *East European Politics and Societies*, Vol. 24, No. 3 (2010).
- Bergholz, Max. "When All Could No Longer Be Equal in Death: A Local Community's Struggle to Remember Its Fallen Soldiers in the Shadow of Serbia's Civil War, 1955–1956." *Carl Beck Papers*. November 2008.
- Bucur, Maria. *Heroes and Victims: Remembering War in Twentieth-century Romania*. Bloomington: Indiana University Press, 2009.
- Cappelletto, Francesca. "Public Memories and Personal Stories: Recalling the Nazi-

- fascist Massacres.” In *Memory and World War II: An Ethnographic Approach*, edited by Francesca Cappalletto, 101-30. Oxford: Berg, 2005.
- Connerton, Paul. *How Societies Remember*. New York: Cambridge University Press, 1989.
- Danić, Danilo Damjanović. *Ustanak naroda Hrvatske 1941. u Srbu i okolini*. Zagreb: Progres, 1972.
- Deverić, Mišo and Ivan Fumić. *Hrvatska u logorima 1941-45*. Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, 2008.
- Ensink, Titus and Cristoph Sauer. “A Discourse Analytic Approach to the Commemorative Speeches about the Warsaw Uprising.” In *The Art of Commemoration: Fifty Years after the Warsaw Uprising* edited by Titus Ensink. Philadelphia, Penn.: John Benjamins Publishing Company, 2003.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb: EPH, 2008.
- Goldstein, Slavko. *1941. Godina koja se vraća*. Zagreb: Novi liber, 2007.
- Halbwachs, Maurice. *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- Hoare, Marko Attila. *Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia: The Partisans and Chetniks 1941–1943*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Jambrešić-Kirin, Renata. “Politička sjećanja na Drugi svjetski rat u doba medijske reprodukcije socijalističke kulture.” In *Devijacije i promašaji: Etnografija domaćeg socijalizma* edited by Lada Čale Feldman and Ines Prica. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2006.
- Karge, Heike. “Mediated Remembrance: Local Practices of Remembering the Second World War in Tito's Yugoslavia.” *European Review of History* 16, no. 1 (2009): 49-62.
- Kertzer, David I. *Ritual, Politics, and Power*. New Haven: Yale University Press, 1988.
- Kuljić, Todor. *Kultura sećanja*. Belgrade: Čigoja štampa, 2006.
- Lončar, Duško. *Deset godina spomen-područja Jasenovac*. Jasenovac: Spomen-područje Jasenovac, 1977.
- Müller, Jan-Werner ed. *Memory and Power in Post-War Europe: Studies in the Presence of the Past*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Nora, Pierre. “Between Memory and History: Les Lieux de Memoire.” *Representations* 26, (1989): 7-24.
- Pavlaković, Vjeran. “Red Stars, Black Shirts: Symbols, Commemorations, and Contested Histories of World War Two in Croatia,” National Council for Eurasian and East European Research, *Working Paper*. 2008.
- Radelić, Zdenko. *Križari: gerila u Hrvatskoj, 1945-1950*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011.

- Smith, Anthony D. *National Identity*. Edited by Waker Connor. Ethnonationalism in Comparative Perspective. Reno: University of Nevada Press, 1991.
- Šuštić, Ivica. *Spomenici revolucionarnog radničkog pokreta, NOB-a i socijalističke revolucije na području općine Sisak*. Sisak: Muzej Sisak, 1982.
- Todorova, Maria. "Introduction: Learning Memory, Remembering Identity." In *Balkan Identities: Nation and Memory*, edited by Maria Todorova. New York: New York University Press, 2004.
- Verdery, Katherine. *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change*. New York: Columbia University Press, 1999.
- Vojnović, Branislava ed. *Zapisnici politbiroa centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, 1945-1952*, Vol. 1. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005.
- Vujasinović, Branko, Čedo Višnjić, and Đuro Roksandić. *Glina 13. maja 1941*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2011.
- Vuković, Tomislav. "Ustaški pokolj u pravoslavnoj crkvi u Glini: povjesni događaj ili mit." In *Glas Koncila*, Nos. 35 – 52. 27 August 2006 – 25 December 2006.
- Wertsch, James V. *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Winter, Jay, and Emmanuel Sivan, eds. *War and Remembrance in the Twentieth Century*. New York: Cambridge University Press, 1999.
- Žunec, Ozren. *Goli život: socijetalne dimenzije pobune srba u Hrvatskoj*. Zagreb: Demetra, 2007.

UDC 323(497.11+497.5)

Davor Pauković

KOMPARATIVNA USPOREDBA LOJALNOSTI PREMA PROCESU NACIONALNE IZGRADNJE U HRVATSKOJ I SRBIJI

Apstrakt. U članku se prikazuju i analiziraju rezultati lojalnosti prema procesu nacionalne izgradnje u Hrvatskoj i Srbiji na temelju ankete koju je provela međunarodna agencija za istraživanje tržišta, medija i javnog mnijenja IPSOS. Istraživanje javnog mnijenja provedeno je u okviru projekta *Strategies of symbolic nation-building in West-Balkan states: intents and results* (2011-2013) kojeg vodi Sveučilište u Oslu (*Department of Literature, Area Studies and European Languages*) u suradnji sa Sveučilištem u Rijeci i Centrom za politološka istraživanja iz Zagreba. Istraživanje javnog mnijenja provedeno je tijekom jeseni 2011. godine. U ovom članku u fokusu su rezultati lojalnosti u Hrvatskoj i Srbiji dobiveni na temelju kodiranja generalnih pitanja koja su postavljena u svim zemljama obuhvaćenim istraživanjem.

Ključne riječi: istraživanje javnog mnijenja, Hrvatska, Srbija, lojalnost, nacionalna izgradnja

Uvod

Stvaranjem novih država ili ostvarivanjem pune suverenosti nakon raspada komunističke Jugoslavije započeo je proces nacionalne i državne izgradnje u Hrvatskoj i Srbiji. Taj proces odvijao se usporedno s ratom u Hrvatskoj, odnosno uključenošću Srbije (odnosno tadašnje državne zajednice s Crnom Gorom) u ratnim zbivanjima u bivšoj Jugoslaviji. Nacionalnom izgradnjom ovdje podrazumijevamo smišljenu homogenizaciju stanovništva oko političkog i kulturnog identiteta i povezivanje istog s državom. Određeni stupanj homogenizacije stanovništva postojao je i za vrijeme Jugoslavije, u okviru republika, koje su imale formalna obilježja države. Još je važnija činjenica da su hrvatska i srpska nacija oblikovane još u 19. stoljeću.

Ne ulazeći ovdje u raspravu da li je i koliko je nacionalna zajednica ukorijenjena (perenijalisti) ili je konstruirana (konstruktivisti, modernisti), zasigurno se stupanj homogenizacije mijenja u različitom povijesnom kontekstu.¹ Neovisno s kojeg teorijskog stajališta se pristupa nacionalnoj zajednici, neosporno je da se ona mora neprestano reinterpretirati i prilagođavati povijesnom trenutku. U okviru toga, vladajuća struktura oblikuje vrijednosti, koristi i reinterpreтира симболе и националне митове.

Nacionalna homogenizacija na etničkom principu zahvatila je Srbiju u osamdesetima, najprije kroz aktivnosti inteligencije, a nakon dolaska na vlast Miloševića i preko djelovanja političke elite. Taj proces uključivao je reinterpretaciju povijesne uloge Srba u Jugoslaviji, ekstenzivno korištenje, uključujući preoblikovanje, nacionalnih mitova i simbola i potenciranje diskursa neprijateljskog okruženja, odnosno neposredne ugroze nacije.² Sličan proces zahvatio je Hrvatsku nešto kasnije, u kontekstu raspada Jugoslavije i političke tranzicije. Nacionalna homogenizacija u Hrvatskoj također se dominantno temeljila na etničkom principu. Uz korištenje povijesti, mitova i simbola, ipak glavnu ulogu u homogenizaciji hrvatske nacije odigrala je neposredna opasnost srpskog nacionalizma.³

Strategije nacionalne i državne izgradnje u devedesetima postupno će se transformirati ulaskom u 21. stoljeće, odnosno promjenom političke strukture u Hrvatskoj i slomom Miloševićeva režima u Srbiji. U devedesetima su dominirali simboli i povijest kao legitimacijska sredstva identiteta, ali i nužne institucionalne izgradnje države. Dok je Hrvatska svoje teritorijalne probleme riješila mirnom reintegracijom istočne Slavonije i Baranje 1998. godine, Srbija je i 2012. još uvijek opterećena pitanjem i statusom Kosova. Ta činjenica značajno utječe na strategije nacionalne izgradnje u Srbiji nakon sloma Miloševića. Također, značajan problem za Hrvatsku i Srbiju predstavljalo je (u određenoj mjeri još uvijek prisutno) suočavanje s prošlošću, u konkretnom smislu preko suradnje s Međunarodnim sudom za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije (Haški sud). Unatoč tome, u Hrvatskoj i nešto manje u Srbiji, u posljednjim godinama trend u nacionalnim strategijama je europeizacija, odnosno proces integriranja u Europsku uniju. U ovom članku zanima nas uspješnost nacionalnih strategija i politika, odnosno lojalnost stanovništva, u vrijeme provođenja istraživanja u jesen 2011. godine.

¹ Pogledati više: E. J. Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780: programme, myth, reality*. Cambridge, New York, 1990; A. D. Smith, *The ethnic origins of nations*. Oxford, 1987.

² Od mnogih vrijednih radova koji se dotiču ove teme izdvojit ću samo slijedeće: Jasna Dragović-Soso, „Spasioci nacije“ - *Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Beograd, 2004.; *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju, I i II deo*, priredio Nebojša Popov, Beograd, 2002.

³ D. Pauković, „New Ideologies and Opening of Transition in Croatia and Serbia“, *Transition in CEE Countries: Experiences and Future Perspectives*, Zagreb, 2007., str. 243.-273.

Metodologija i ciljevi

Zahvaljujući financijskim sredstvima odobrenim za projekt *Strategies of symbolic nation-building in West-Balkan states: intents and results* (2011-2013) kojeg vodi profesor Pål Kolstø sa Sveučilišta u Oslu (*Department of Literature, Area Studies and European Languages*), provedeno je veliko istraživanje javnog mnijenja u svim zemljama obuhvaćenim projektom: Albaniji, Bosni i Hercegovini, Crnoj gori, Hrvatskoj, Makedoniji, Srbiji i Kosovu. Stratificiranu anketu na 1500 ispitanika provela je međunarodna agencija za istraživanje tržišta, medija i javnog mnijenja IPSOS. Anketa se sastojala od općih pitanja za sve zemlje i specifičnih pitanja važnih za svaku pojedinačnu zemlju. Velika važnost dobivenih rezultata proizlazi iz činjenice da nikada do sada još nije provedeno ovakvo istraživanje u svim zemljama, s pitanjima koja se odnose na nacionalnu i državnu izgradnju. Rezultati ankete još nisu dostupni javnosti, a najprije će biti prezentirani kroz radove istraživača na projektu. I ovaj članak spada u tu skupinu.

U ovom članku uspoređuje se lojalnost građana Hrvatske i Srbije⁴ na temelju 17 općih pitanja koja su u jednakom obliku postavljena u obje zemlje. Svako pitanje je kodirano tako da su odgovorima pridruženi brojevi od -1 (što je označavalo odgovor koji upućuje na najmanju lojalnost) do 1 (najveća lojalnost). Ukupni rezultat lojalnosti dobiven je kao zbroj rezultata svih 17 pitanja. Tako je mogući rezultat lojalnosti za određenog ispitanika između -17 i 17. Cronbachov α koeficijent unutarnje konzistencije za ovako dobivenu skalu od 17 pitanja iznosi 0.56, što upućuje na relativno visoku heterogenost čestica (što je i očekivano, s obzirom na raznolikost sadržaja pitanja u anketi). Lojalnost, odnosno 0,5 i maksimalno 1 bod označavaju oni odgovori koji su u skladu s tadašnjim službenim politikama vlasti u Hrvatskoj i Srbiji.

Cilj članka je pokazati kakva je lojalnost građana s obzirom na trenutne državne politike koje se formalno provode u Hrvatskoj i Srbiji. Bodovi koji su pridodani svakom odgovoru, a pomoću kojih računamo lojalnost, vjerojatno bi za neka pitanja bili drugačiji tijekom devedesetih. Primjerice kodiranje pitanja o pozitivnom ili negativnom vrednovanju procesa integriranja u Europsku uniju bilo bi različito u devedesetima kada je Hrvatska bila protiv modela integracije preko regionalne suradnje. Dok podrška tome danas označava lojalnost u devedesetima bi bilo suprotno.

⁴ U istraživanju Kosovo nije uključeno kao dio Srbije. Ono je obrađeno kao zasebna jedinica. Uključivanje Kosova, razumljivo, značajno bi promijenilo ukupni rezultat lojalnosti u Srbiji.

Pitanja uvrštena u izračun lojalnosti

Kako je već spomenuto u ovom članku je korišteno 17 općih pitanja pomoću kojih smo dobili izračun lojalnosti u Srbiji i Hrvatskoj. Vjerojatno bi neki drugi istraživački tim složio nešto drugačija pitanja, pa bi se i rezultat donekle razlikovao. No, opća pitanja postavljena i uspoređena u ovom istraživanju kroz različite segmente otkrivaju uspješnost strategija nacionalne i državne izgradnje. Svako pitanje za sebe ima vrijednost, a ukupni rezultat lojalnosti koji je dobiven kodiranjem omogućava nam generalne usporedbe između zemalja.

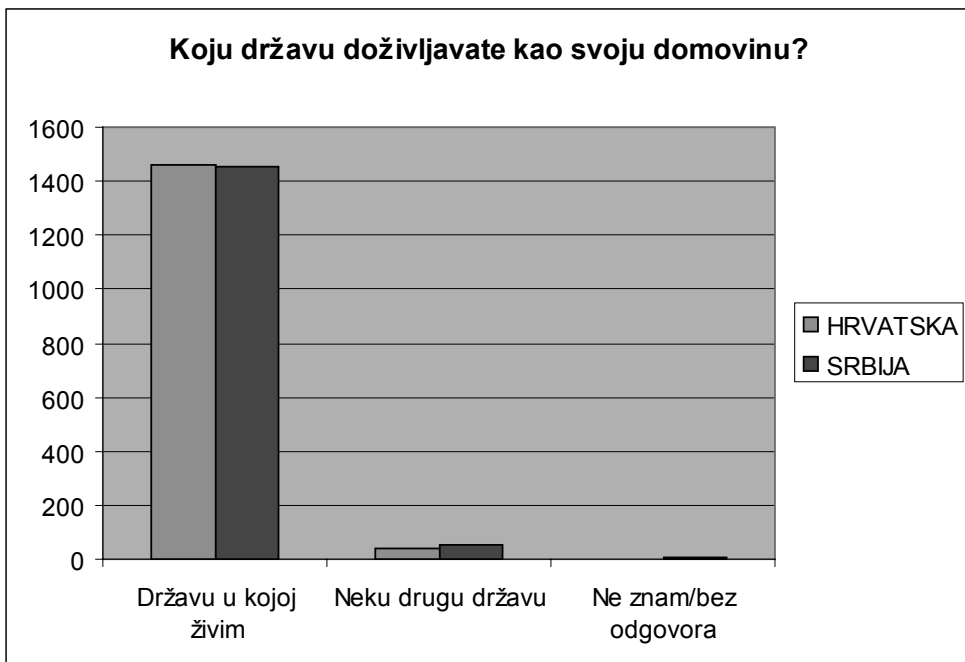
U ovom članku korišteno je slijedećih 17 općih pitanja:

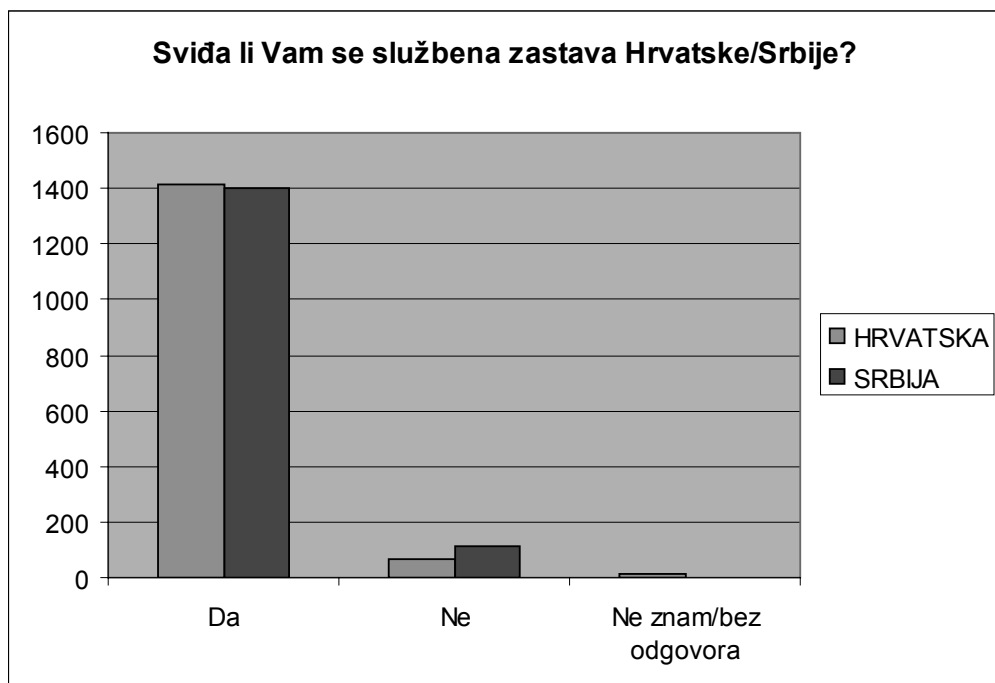
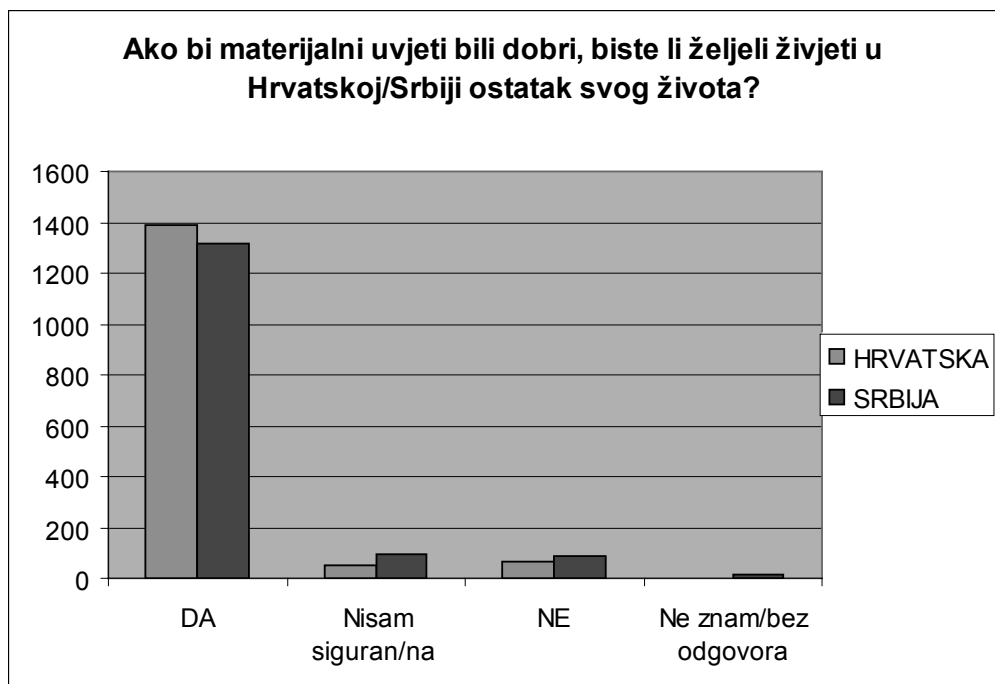
1. Koju državu doživljavate kao svoju domovinu?
2. Ako bi materijalni uvjeti bili dobri, biste li željeli živjeti u Hrvatskoj/Srbiji ostatak svog života?
3. Da imate priliku, biste li migrirali u drugu državu?
4. Jeste li ponosni što ste građani ove države?
5. Sviđa li Vam se službena zastava Hrvatske/Srbije?
6. Sviđa li Vam se himna Hrvatske/Srbije?
7. Zbog državnih vlasti se osjećam kao da pripadam ovoj državi.
8. Bilo koji dio Hrvatske/Srbije bi trebao imati pravo na odcjepljenje.
9. Mislite li da vlasti tretiraju sve religijske zajednice u Hrvatskoj/Srbiji jednako?
10. Koji identitet Vam je važniji: Vaš etnički identitet ili Vaš identitet kao građana Hrvatske/Srbije?
11. Mislite li da vlasti tretiraju sve etničke zajednice u Hrvatskoj/Srbiji jednako?
12. Kako procjenjujete međuetničke odnose u Hrvatskoj/Srbiji?
13. Kako bi usporedili trenutne međuetničke odnose u Hrvatskoj/Srbiji prema onima od prije 10 godina?
14. Smatrate li da državne vlasti Hrvatske/Srbije predstavljaju povijest države na točan način?
15. Smatrate li da su europske integracije dobra ili loša stvar za Hrvatsku/Srbiju?
16. Suradnja s Haškim sudom je negativna za nacionalne interese Hrvatske/Srbije.
17. Suradnja s Haškim sudom se treba podržati jer ojačava integraciju Hrvatske/Srbije u Europu.

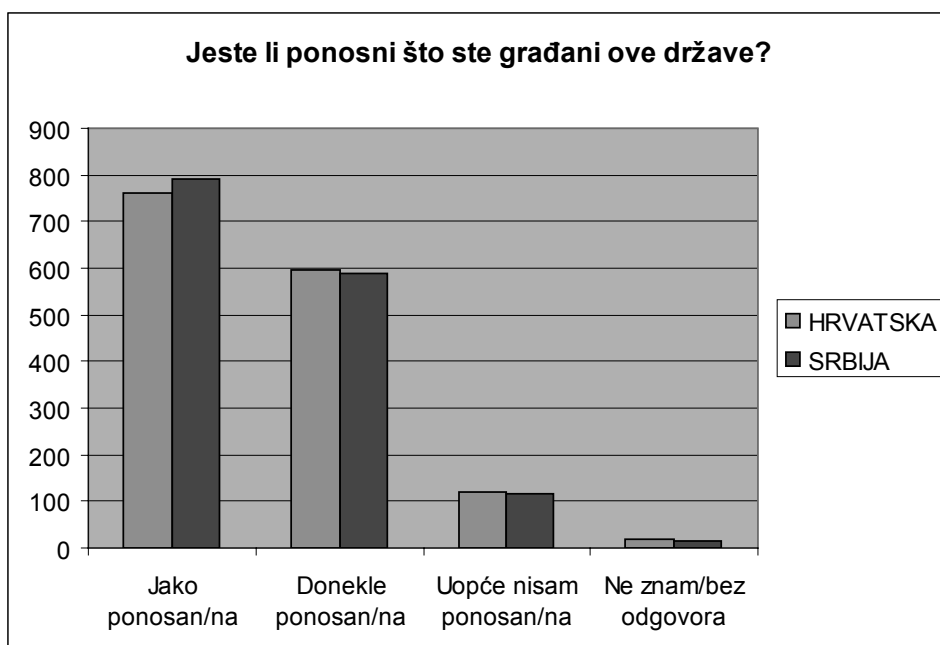
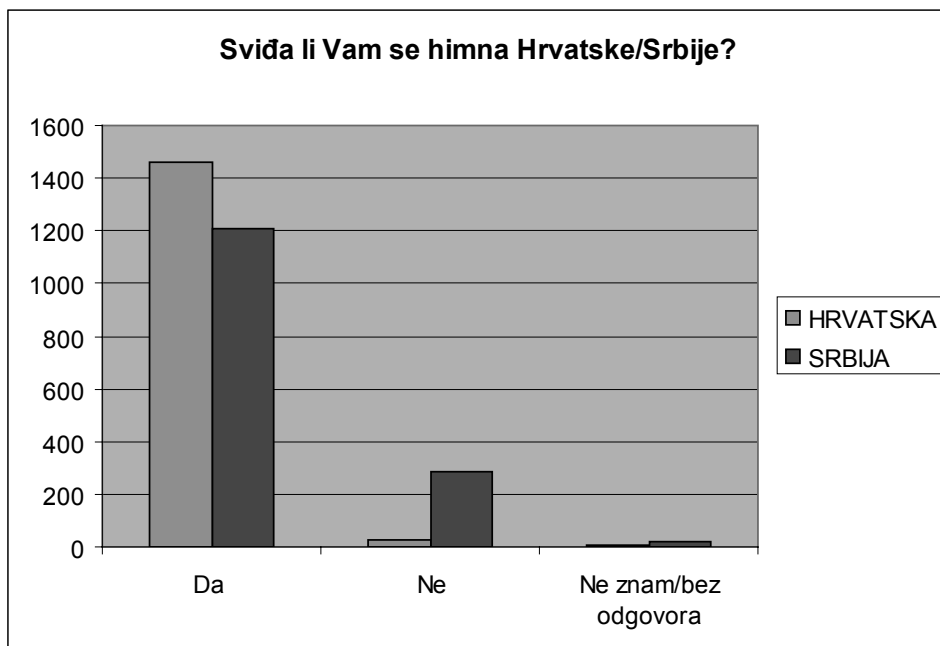
Nekoliko pitanja postavljeno je u obliku tvrdnji na koje su ispitanici mogli odgovoriti s 5 mogućih odgovora, od „potpuno se slažem“ do „potpuno se ne slažem“.

Rezultati

Anketa je pokazala različite rezultate s obzirom na kodiranje kojim je računata lojalnost. Jednostavnija pitanja pokazala su uglavnom jasna opredjeljenja građana i vrlo visoku lojalnost. U prvoj grupi ćemo prikazati rezultate odgovora na takva pitanja. U tu grupu spadaju simbolična pitanja koja se odnose na zastavu, himnu i opći odnos prema domovini.

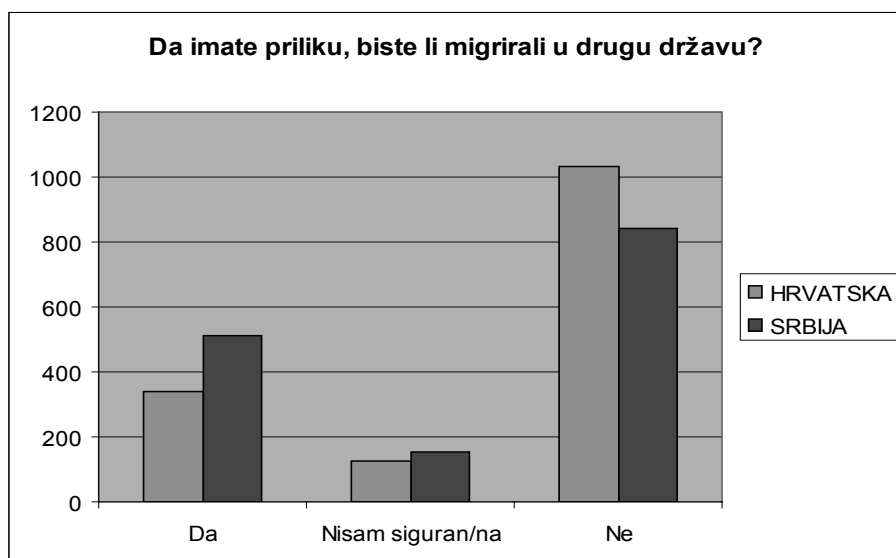

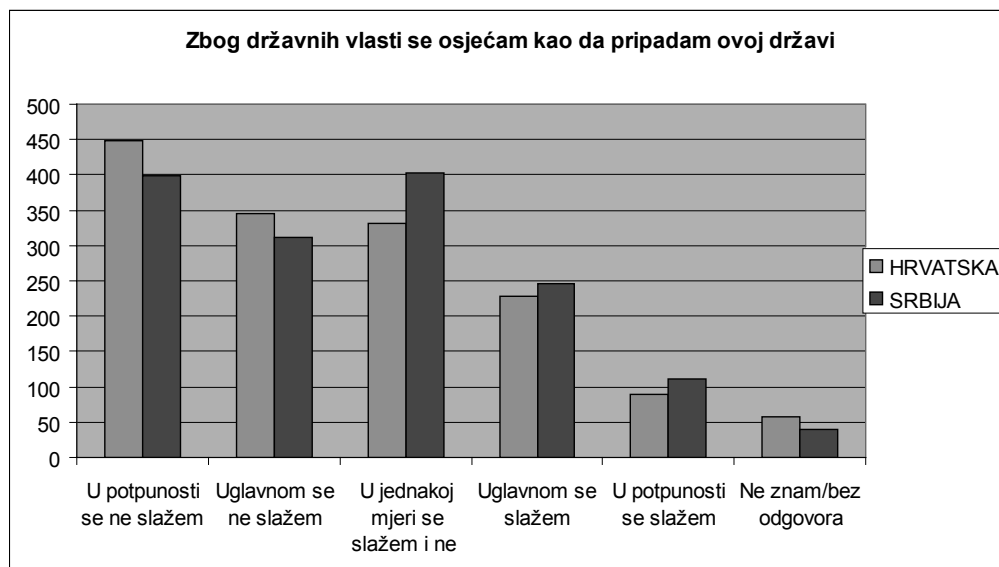

Rezultati na ovih pet pitanja pokazuju vrlo visoku lojalnost i u Hrvatskoj i u Srbiji. Pitanje o materijalnim uvjetima i ostanku u državi pokazuje nešto zamjetniju razliku, odnosno veću lojalnost građana Hrvatske. Ta je razlika još izraženija u odnosu na himnu. Za razliku od hrvatske himne koja se sviđa gotovo svim građanima Hrvatske, u Srbiji nacionalna himna ima značajan postotak onih kojima se ne sviđa. Ne ulazeći u dublju analizu, očito je tradicija i ukorijenjenost hrvatske himne koja je bila izražena i u vrijeme komunističke Jugoslavije utjecala na značajnu razliku u odnosu na himnu Srbije.

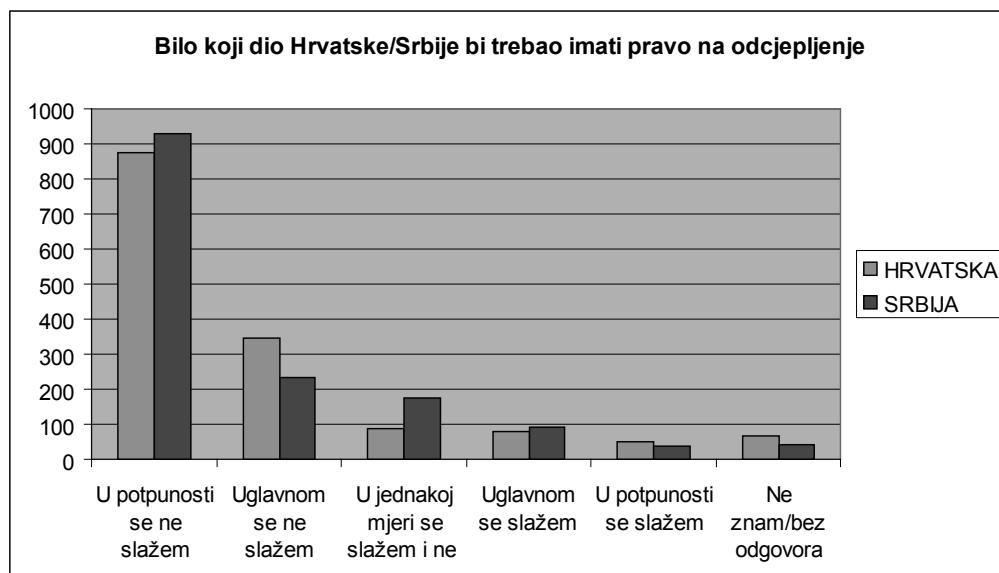
Slijedeće pitanje donekle je povezano s pitanjem iz prethodne skupine o materijalnim uvjetima i ostanku u državi, a odnosi se na želju za napuštanjem države. I ovi rezultati pokazuju slične rezultate u odnosu na Hrvatsku i Srbiju, odnosno manju lojalnost građana Srbije.

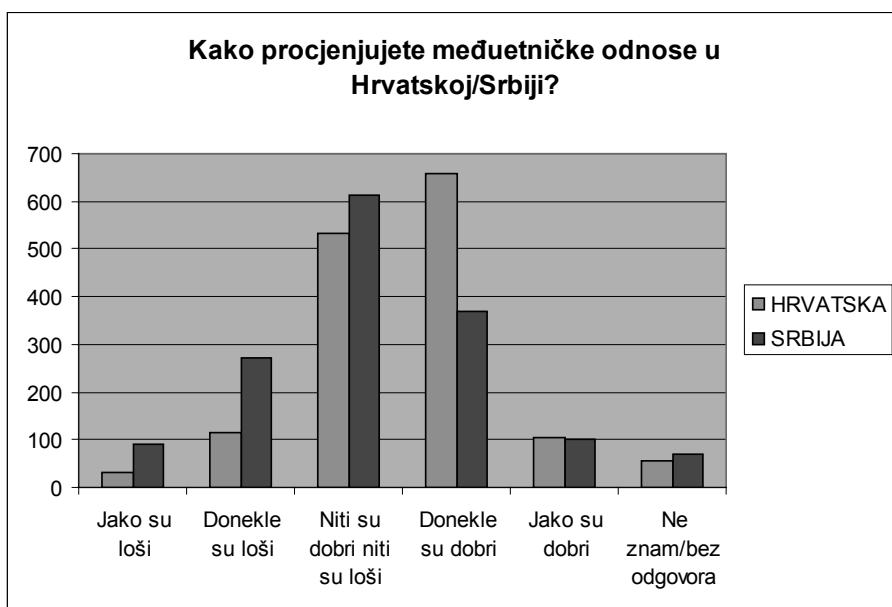
Puno manju lojalnost građana pokazuje pitanje koje se više odnosi na političku vlast, odnosno percepciju građana prema javnim politikama koje se provode u obje zemlje. U slijedećem pitanju vidimo da gotovo 30 posto ispitanika u Hrvatskoj (u potpunosti) i preko 20 posto (uglavnom) negativno ocjenjuje utjecaj vlasti i osjećaj pripadnosti građana državi u kojoj žive. Nešto je veća lojalnost prema ovom pitanju među građanima Srbije. Ovakav tip pitanja u velikoj mjeri pokazuje odnos građana prema aktualnoj političkoj vlasti. S obzirom na duboku gospodarsku krizu koja pogađa obje zemlje u posljednjih nekoliko godina, kao i razočaranost tranzicijskim kriminalom, ovakvi rezultati nisu neočekivani.

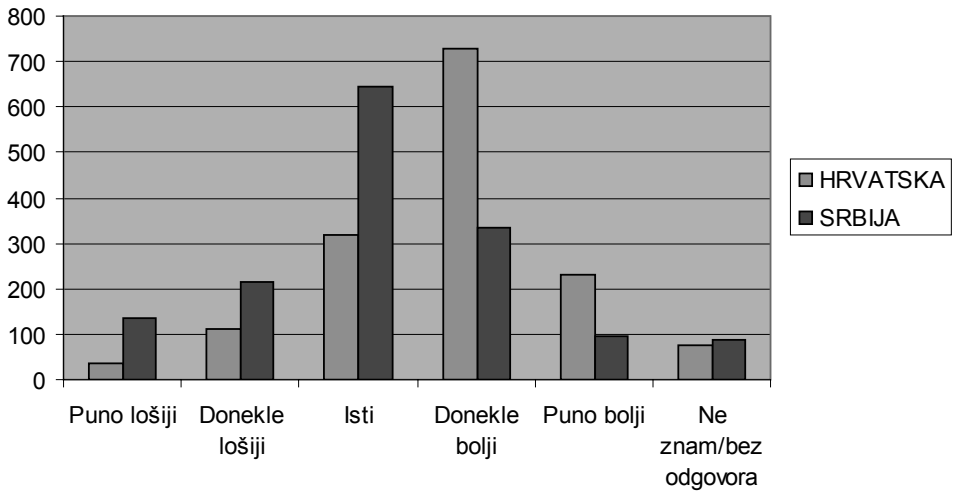
Veliku lojalnost pokazuje pitanje koje se odnosi na teritorijalnu cjelovitost država. Tako oko 80 posto građana u potpunosti ili uglavnom ne podržava odcepljivanje nekog dijela državnog teritorija. S obzirom na činjenicu da su ratovi u devedesetima u velikoj mjeri bili ratovi za granice i da su obje države imale, i u velikoj mjeri još uvijek imaju unatoč načelnom zastupanju decentralizacije, tendenciju centralizacije ovakvi rezultati su očekivani.

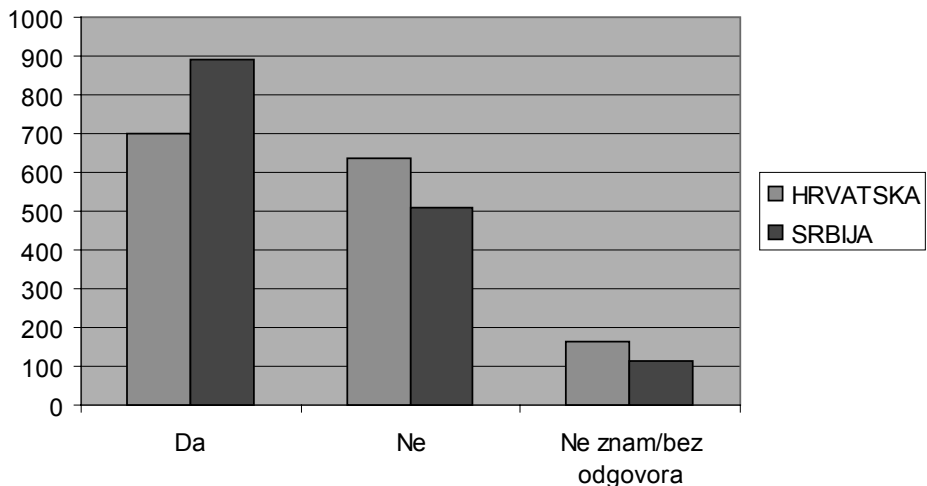
Značajna razlika između Hrvatske i Srbije postoji u percepciji međuetničkih odnosa na koje se odnose slijedeća tri pitanja. Dvostruko više ispitanika u Srbiji nego u Hrvatskoj smatra da su međuetnički odnosi jako loši ili donekle loši. Tome zasigurno najviše pridonosi pitanje Kosova koje je još uvijek vrlo prisutno u Srbiji. Prema ovom istraživanju građani Srbije smatraju da su se ti odnosi u posljednjih 10 godina dodatno narušili, za razliku od Hrvatske gdje većina smatra da su se poboljšali. To je ujedno i neuspjeh (u Srbiji), odnosno relativni uspjeh (u Hrvatskoj) strategije nacionalne i državne izgradnje koja promovira etničku ravnopravnost i toleranciju. S druge strane, zanimljivo je da nešto više ispitanika u Srbiji smatra da državne vlasti jednako tretiraju sve etničke zajednice.

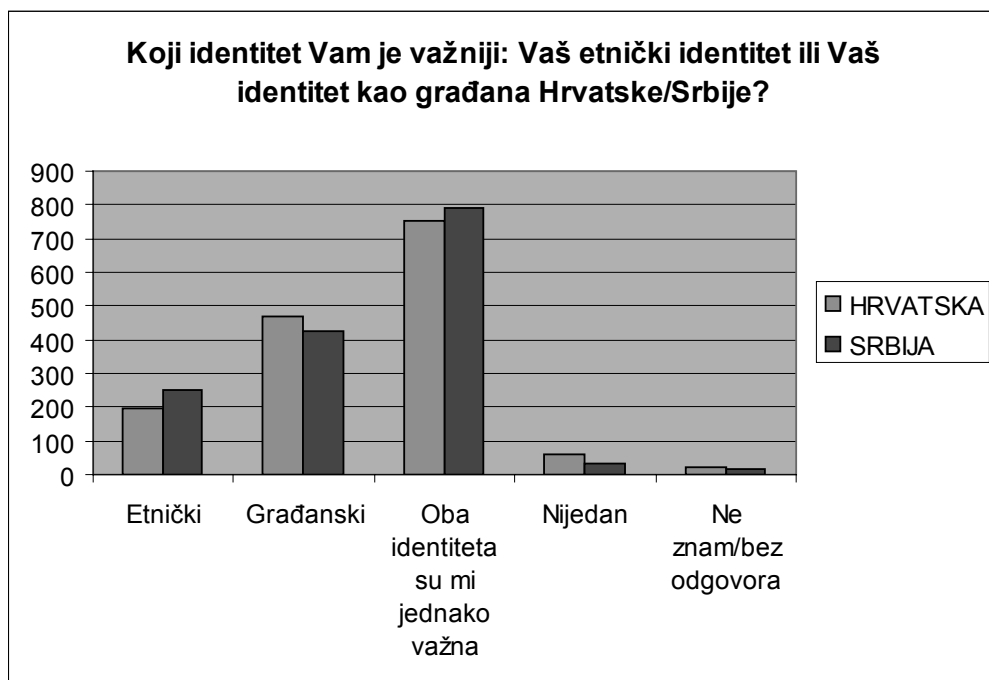
**Kako bi usporedili trenutne međuetničke odnose u
Hrvatskoj/Srbiji prema onima od prije 10 godina?**

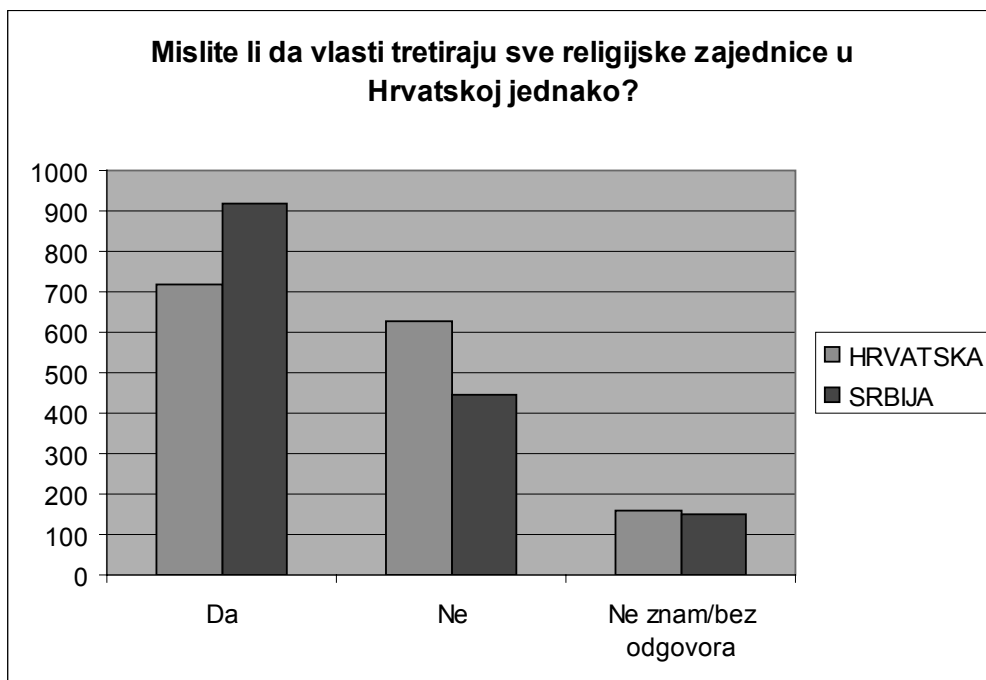

**Mislite li da vlasti tretiraju sve etničke zajednice u
Hrvatskoj/Srbiji jednako?**

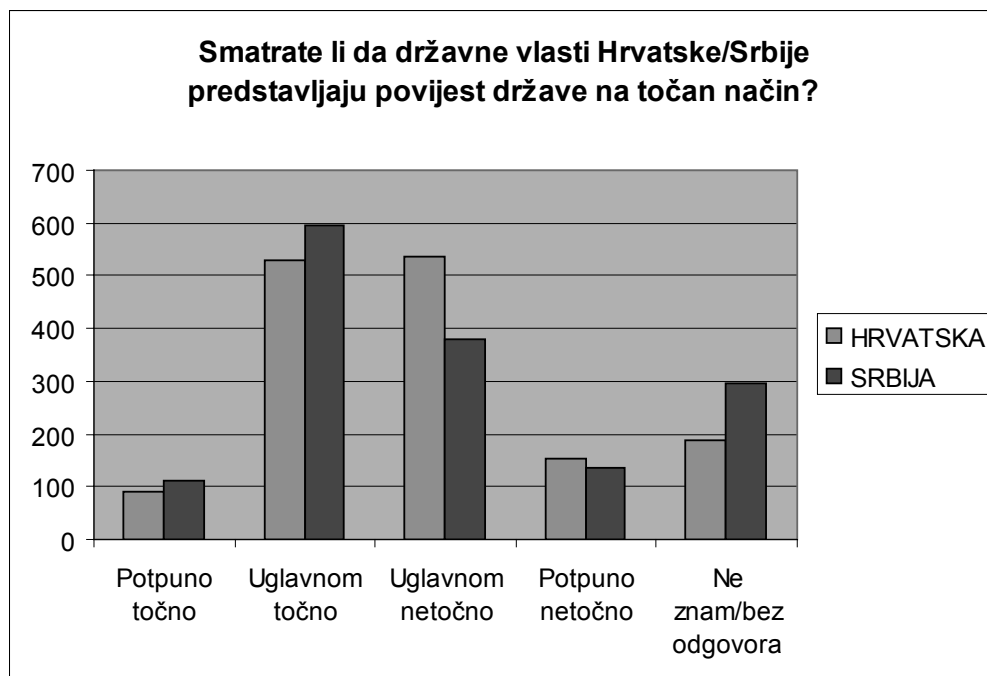
I Hrvatska i Srbija se određuju kao građanske države. To podrazumijeva ne samo ravnopravnost etničkih skupina, već i promoviranje građanske pripadnosti kao temelja društvenog identiteta. Ipak, i Hrvatska i Srbija su danas poprilično etnički homogene države pri čemu je pripadnost upravo etničkoj zajednici vrlo prisutna. To jasno pokazuju i rezultati slijedećeg pitanja prema kojima oko 50 posto ispitanika u Hrvatskoj i Srbiji smatra jednako važnim etnički i građanski identitet. U Srbiji ipak nešto više ispitanika preferira etnički, a manje građanski identitet u odnosu na Hrvatsku. Vjerojatno bi ovi podaci početkom devedesetih, u kontekstu etničkih homogenizacija i sukobljavanja, bili mnogo nepovoljniji po građanski identitet, pa se može konstatirati da obje države idu u smjeru izgradnje dominantno građanskih država.

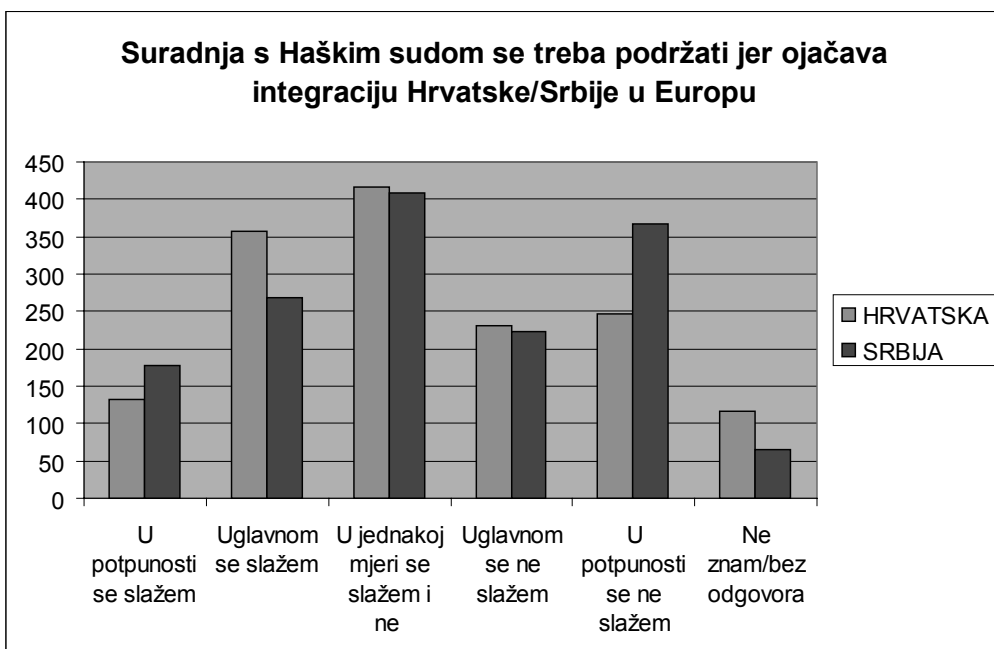
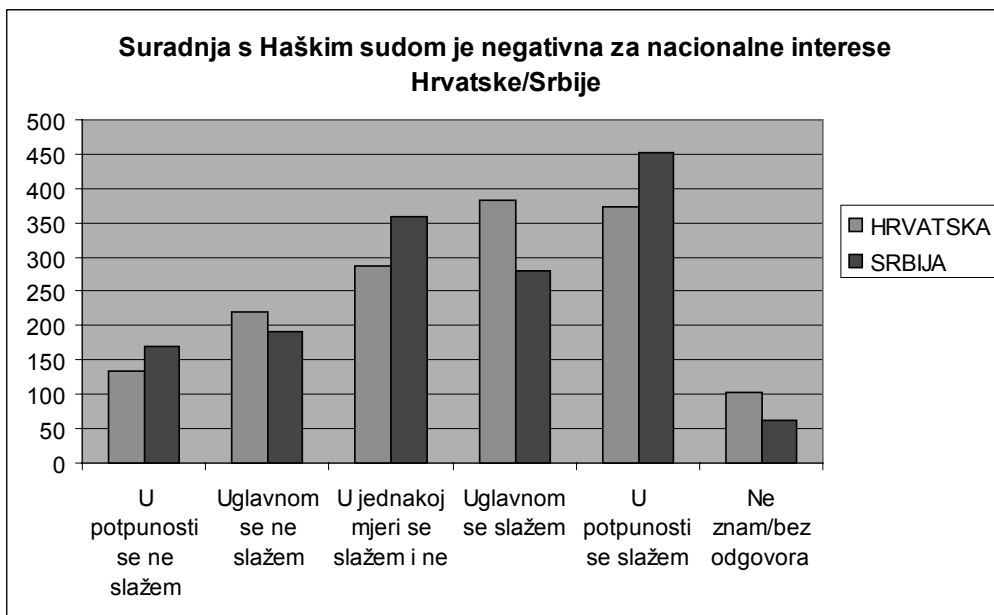

Nešto je povoljnija percepcija odnosa vlasti prema religijskim zajednicama u Srbiji nego je to u Hrvatskoj, slično kao i s etničkim zajednicama.

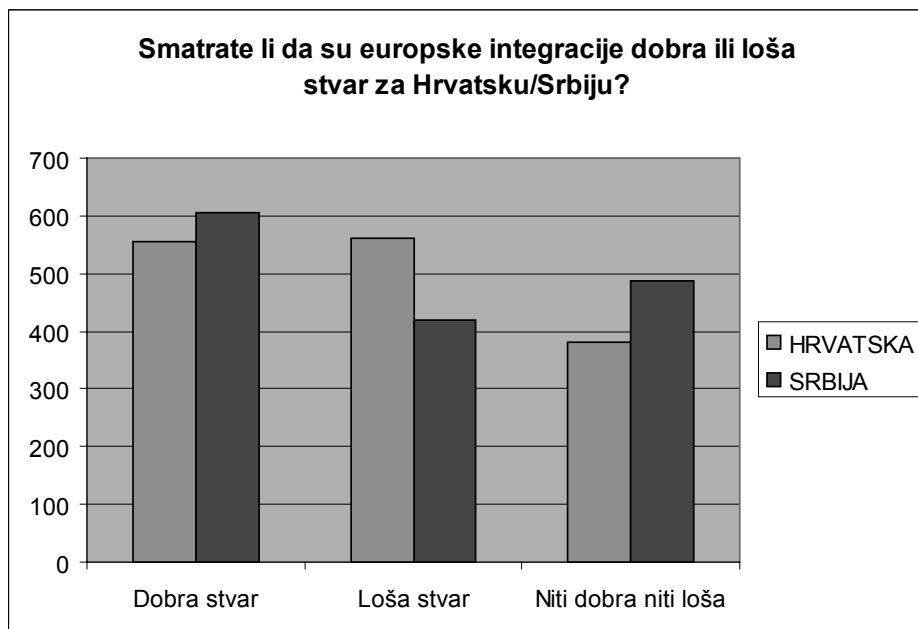
Vrlo su zanimljivi odgovori na pitanje o prezentaciji povijesti od državne vlasti. Rezultati su dosta slični u obje države, s tim da u Srbiji nešto više ispitanika vjeruje u službenu prezentaciju povijesti. U Hrvatskoj veći broj ispitanika smatra da je ona prezentirana uglavnom ili potpuno netočno. Vrlo je indikativan podatak da se oko 15 posto ispitanika u Hrvatskoj i 20 u Srbiji nije izjasnilo ili nije znalo odgovor na ovo pitanje. Ovako negativni rezultati, pogotovo u odnosu na većinu drugih pitanja, pokazuju opterećenost i jednog i drugog društva recentnom prošlošću. Ovakvi rezultati, zajedno s medijskim i političkim diskursom koji je prisutan u obje zemlje u kontinuitetu od raspada Jugoslavije, ukazuju da suočavanje s prošlošću nije završeno i da se povijest koristi u političke svrhe.

Posljednjih desetak godina Hrvatska i Srbija suočavale su se s brojnim problemima vezanim uz suradnju s Haškim sudom. Optužnice su često predstavljane kao neopravdane i politički nametnute, bez uporišta u činjenicama i uz zanemarivanje konteksta događaja. Hrvatskoj je put prema punopravnom članstvu u Europskoj uniji bio više puta blokiran i usporavan zbog tvrdnje tužiteljstva o nedovoljnoj suradnji sa sudom. Slično se događalo i u Srbiji. Iako je vlast u Hrvatskoj promovirala suradnju s Haškim sudom, sukobljavala se s tužiteljstvom i donekle stvarala sliku o sudu kao instituciji za politički pritisak na Hrvatsku, ali i relativizaciju povijesti i izjednačavanje krivnje. Sličan diskurs je reproduciran i u medijima, uz podršku javnog mnijenja. Prema tome, ne iznenađuju rezultati koji pokazuju da oko 50 posto ispitanika u Hrvatskoj i Srbiji smatraju suradnju s Haškim sudom negativnim za nacionalne interese, a samo nešto preko 20 posto u potpunosti ili uglavnom se ne slažu. Zanimljivo da drugo pitanje, u kojem se suradnja s Haškim sudom povezuje s EU integracijama, pokazuje nešto povoljnije rezultate u odnosu na lojalnost.

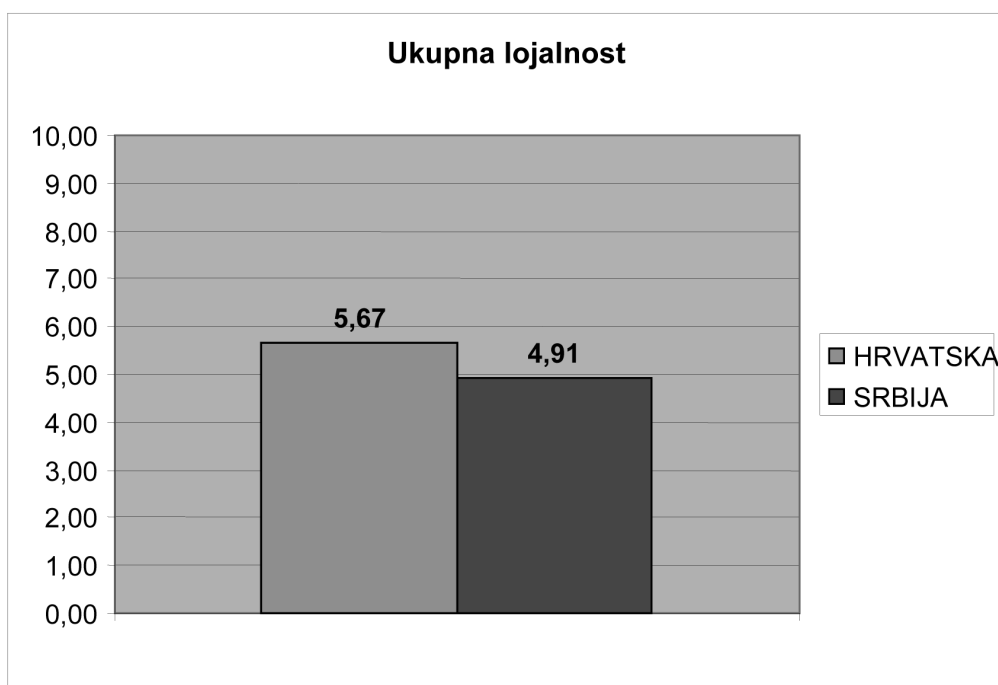

Glavni cilj i projekt hrvatskog političkog vodstva (nešto manje srpskog) u posljednjih desetak godina je priključivanje Europskoj uniji. Ono je često predstavljano kao rješenje hrvatskih društvenih i gospodarskih problema, uglavnom bez dubljih analiza o učincima na hrvatsko društvo. Ovo istraživanje provedeno je samo nekoliko mjeseci prije referenduma o ulasku Hrvatske u EU u siječnju 2012. na kojem je oko dvije trećine izašlih na referendum (mala izlaznost od samo 43,5 posto) opredijelilo za ulazak Hrvatske u EU. U našem pitanju gotovo jednak broj ispitanika u Hrvatskoj smatra da je ulazak u EU pozitivan kao i negativan za zemlju. Razlika prema referendumu u kojem je omjer bio 2 naprema 1 u korist onih koji su za EU može se tumačiti u intenzivnoj kampanji u mjesecima prije referenduma. Još važnije, ne radi se o istom pitanju. Naime, u mjesecima prije referenduma bio je izražen diskurs da Hrvatska nema alternative, da je proces integracije već odmakao i da neovisno o nekim lošim stvarima koje nas očekuju u EU Hrvatska nema drugog izbora. U Srbiji nešto veći broj ispitanika smatra da su europske integracije dobra stvar za Srbiju u odnosu na one koji misle da je to loše.

Zaključak: ukupni rezultat lojalnosti

Kada zbrojimo rezultate kodiranja lojalnosti svih 17 pitanja dobijemo ukupni rezultat za Hrvatsku i Srbiju. Ukupna skala kreće se od -17 do + 17, pri čemu bi rezultat 0 označavao 50 postotnu lojalnost. Rezultat lojalnosti, kao što se vidi iz grafikona dolje, je nešto veći u Hrvatskoj (5,67) nego u Srbiji (4,91). Statističku značajnost razlike aritmetičkih sredina u lojalnosti između uzorka iz Hrvatske i iz Srbije testirali smo t-testom za velike nezavisne uzorke. Pokazalo se da je razlika statistički značajna uz razinu rizika manju od 1% ($t=5.37$, $df=2990$, $p<0.001$).

Ukupni rezultat lojalnosti govori o podršci i uspjehu politika i strategija koje se koriste u svrhu nacionalne i državne izgradnje. Unatoč razlici u ukupnoj lojalnosti, rezultati u Hrvatskoj i Srbiji su dosta slični pri čemu samo nekoliko pitanja pokazuje značajnije razlike. Prije svega to se odnosi na pitanja o želji za napuštanjem države i međuetničkim odnosima. Značajnije manja lojalnost u Srbiji na ova pitanja rezultat su vjerojatno lošijih društvenih i gospodarskih odnosa, odnosno još

uvijek aktualnog problema Kosova. S druge strane, zanimljivo je da ispitanici Srbije značajnije više nego oni u Hrvatskoj smatraju da se političke vlasti jednako odnose prema etničkim i religijskim zajednicama. To ukazuje na veću podršku aktualnoj politici u Srbiji nego u Hrvatskoj, dok općenito loši etnički odnosi pokazuju dugoročni neuspjeh proklamiranih državnih politika u Srbiji, u odnosu na Hrvatsku.

Summary

This article presents and analyzes the results of loyalty to the nation building process in Croatia and Serbia on the basis of surveys conducted by the International Agency for Research on Marketing, Media and Public Opinion IPSOS. It is part of the project *Strategies of symbolic nation-building in West-Balkan states: intents and results* (2011-2013) led by University of Oslo (Department of Literature, Area Studies and European Languages) in collaboration with the University of Rijeka and the Centre for Political Research in Zagreb. Public opinion survey was conducted during the autumn of 2011. When you put together the results of loyalty coding of all 17 questions we get totals for Croatia and Serbia. The result of loyalty is slightly higher in Croatia (5.67) than in Serbia (4.91).

UDC 316.653(497.11+497.5):316.647

Janko P Veselinović

REŠAVANJE OTVORENIH PITANJA IZMEĐU SRBIJE I HRVATSKE U NOVONASTALIM POLITIČKIM OKOLNOSTIMA¹

Apstrakt: Članak pokušava da rasvetli novonastale uslove za rešavanje otvorenih pitanja između Republike Srbije i Republike Hrvatske u novonastalim političkim okolnostima, posle parlamentarnih izbora u Republici Hrvatskoj² i opštih izbora u Republici Srbiji.³ Odnos političkih snaga se promenio i to tako da je na vlast u Hrvatskoj došla koalicija stranaka leve, a sa vlasti sišle stranke, koju su većinski pripadale desnici. U Srbiji se dogodio obrnut proces, te većinu nove vladajuće koalicije čine stranke koje su u Srbiji bile na vlasti do 2000. godine, naslednici radikala i „reformisani“ socijalisti Slobodana Miloševića. Nastoji se da se prikažu i novonastale okolnosti za rešavanje manjinskih pitanja, kao i položaj srpske manjine u Hrvatskoj i hrvatske manjine u Srbiji, koji su među najvažnijim uslova za normalizaciju odnosa između dve države i dva naroda. Imajući u vidu aktuelnost teme u članku ne može da se izbegne „futuristički“ pristup, koji podrazumeva predviđanja uzimajući u obzir istorijske okolnosti, ali i trenutno stanje odnosa između dveju država i naroda i položaj dveju manjina koje su kao takve nastale posle raspada zajedničke države.

Cljučne reči: otvorena pitanja, Srbija, Hrvatska, nove okolnosti, izbori

¹ Rad je nastao u okviru projekta „D ruštveni odnosi Srbije i Hrvatske – nacionalni identitet i manjinska prava sa aspekta evropskih integracija“, koje finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije

² Izbori su održani 2011. godine 04.12.2011. godine

³ Prvi krug predsedničkih izbora, parlamentarni izbori, pokrajinski i lokalni izbori održani su 06. 05. 2012., dok je drugi krug predsedničkih izbora na kojima je Tomislav Nikolić (SNS) pobedio Borisa Tadića (DS) održan 20. 05. 2012. godine

Uvod

Od održavanja poslednjeg, četvrtog naučnog skupa u Golubiću (avgust 2011. godine), politička scena se u Hrvatskoj i Srbiji za godinu dana izmenila iz temelja. Na vlast na državnom nivou u Hrvatskoj je došao SDP⁴, sa koalicionim partnerima iz “Kukuriku koalicije” dok je na mesto predsednika Srbije izabran naprednjak Tomislav Nikolić, a Vladu je formirala “crno-crvena” koalicija na čelu sa predsednikom Vlade, socijalistom Ivicom Dačićem. Tomislav Nikolić na mesto predsednika Srbije izabran je kao predsenik SNS.⁵ Srpsku Vladu tako čine bivši radikali, sada naprednjaci, socijalisti⁶ i partija Ujedinjenih regiona, čiji je lider Mlađan Dinkić. Demokratska stranka i Boris Tadić sada su na državnom nivou u opoziciji. Reč je o stranci koja je zagovarala regionalnu saradnju, pomirenje i unapređenje prava manjina. U Srbiji su paralelno održani i pokrajinski i lokalni izbori. Većinu u Vojvodini, Beogradu i Novom Sadu i sada ubedljivo imaju

4 Prema Wikipediji “Socijaldemokratska partija Hrvatske je naziv za socijaldemokratsku/liberalnu političku stranku lijevog centra u Hrvatskoj. Nastala je 1990. transformacijom tada vladajućeg Saveza komunista Hrvatske, koji je pred prve demokratske izbore promijenio ime u Savez komunista Hrvatske - stranka demokratskih promjena. Na tim je izborima SKH-SDP izgubio vlast, a njegov status nominalno najjače opozicijske stranke je vrlo brzo erodirao zahvaljujući izbijanju rata u Hrvatskoj, kao i sve većim okretanjem desnim političkim opcijama i prešutnoj podršci nacionalističkoj politici predsjednika Tuđmana i vladajućeg HDZ-a.

SDP je usprkos tome održao određenu glasačku bazu među penzionerima. Svoj današnji naziv dobio 1994. godine ujedinjenjem s malom Socijaldemokratskom strankom Hrvatske.

2010. se SDP sa strankama HNS, IDS i HSU pred parlamentarne izbore udružio u izborni/koalicijski blok kolokvijalno poznat kao Kukuriku koalicija. Taj je blok osvojio apsolutnu većinu u Saboru, te je sa SDP postati dio nove koalicijske vlade.”

5 Srpska napredna stranka je politička stranka desnog centra koja uglavnom okuplja nekadašnje članove Srpske radikalne stranke koji su stali uz bivšeg zamenika predsednika Tomislava Nikolića, nakon njegovog sukoba s Vojislavom Šešeljom. Stranka je nastala u septembru 2008. godine, prvobitno kao poslanički klub Skupštine Srbije pod nazivom Napred Srbijo, u koji je ušlo (pored Nikolića) 17 poslanika SRS-a koji su posle toga izbačeni iz stranke.

6 Socijalistička partija Srbije (SPS) je politička stranka u Srbiji, nominalno levog, odnosno socijalističkog predznaka. Osnovana je 27. 07. 1990. ujedinjenjem tadašnjeg Saveza komunista Srbije i Socijalističkog saveza radnog naroda Srbije. Jedan od njenih prvih vođa bio je Slobodan Milošević, koji je kao njen kandidat pobedio i na prvim demokratskim izborima 1990. SPS je na vlasti bila od 1990. do 2000. godine, i taj period su obeležili raspad SFRJ, ratovi u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, međunarodne sankcije protiv tadašnje SRJ i rat na Kosmetu. Zbog toga je SPS zajedno sa svojim vođom često povezivana s velikosrpskim nacionalizmom, kao i optuživana za autoritarne metode održavanja vlasti zbog čega nije uspeo njen pokušaj da uđe u Socijalističku internacionalu. SPS je Srbijom vladala samostalno do 1992. kada ulazi u kratkotrajnu koaliciju sa Srpskom radikalnom strankom, da bi od 1993. do 2000. vladala u koaliciji sa strankom Nova demokratija - Pokret za Srbiju. Za vreme ratova u Hrvatskoj i BiH su osnovane poluslužbene filijale SPS kao što su Socijalistička partija Krajine i Socijalistička partija Republike Srpske. Nakon 2000. godine i rušenja režima Slobodana Miloševića, SPS se nalazi u opoziciji. Nakon izbora 2004. godine, iako još uvek u opoziciji, podržava manjinsku vladu premijera Vojislava Koštunice. Nakon parlamentarnih izbora 2008. godine SPS je ušla u vladu Mirka Cvetkovića, odnosno u koaliciju sa Demokratskom strankom čiji je predsednik Boris Tadić.

demokrate⁷ Borisa Tadića. Nakon izbora, SNS je vršila uporne pritiske na koalicione partnere sa državnog nivoa, prvenstveno na SPS, da raskinu koalicije koje su na pojedinim lokalnim nivoima, već bile formirane sa DS. To se prvenstveno odnosilo na Novi Sad i Sombor.

Za proleće 2013. godine se u Hrvatskoj pripremaju lokalni izbori. To će biti prvi test za koaliciju oko SDP-a. Oni će pokazati i trenutne političke pozicije SDSS-a i drugih srpskih političkih stranaka u Hrvatskoj, kao i pozicije "većinskih" stranaka kod srpskih birača. Odgovor na pitanje šta su prethodni izborni rezultati u Srbiji i Hrvatskoj doneli na planu ostvarivanja manjinskih prava i kako će se rešavati otvorena pitanja u odnosima između dve države u ovakvom odnosu snaga na političkoj sceni, pokušaćemo da damo u ovom radu.

Zastoj u saradnji

U Hrvatskoj Vladi više nema predstavnika srpske stranke SDSS. DHSV kao politička stranka Hrvata u Srbiji više nije deo vladajuće većine u Srbiji. Gotovo posle osam godina participiranja u vlasti i predstavnici jedne i druge manjine su u opoziciji. Predstavnici SDSS-a su sa novom vladajućom koalicijom sačinili sporazum koji se tiče rešavanja pojedinih manjinskih pitanja, ali se ne radi o sporazumu koji podrazumeva učešće u vlasti.

Odnosi dva predsednika, Hrvatske, gospodina Josipovića i Srbije, gospodina Nikolića gotovo da i ne postoje, odnosno nema značajnijih kontakata, dok se saradnja dva buduća premijera, Milanovića i Dačića, tek može nazreti. Imajući u vidu da najznačajniji deo Vlade Republike Srbije čine predstavnici SNS (8 od 15), teško je očekivati blisku saradnju dve Vlade. Dobra saradnja Dačića u prethodnom mandatu, do maja 2012. godine, sa kolegama iz Hrvatske ne treba da zavarava. Prvenstveno zbog toga, što je bila reč o vladi na čijem čelu je bio kadar DS, Mirko Cvetković. I kraj mandata Jadranke Kosor, koja je bila perjanica HDZ, obeležio je veoma izražen animozitet prema Srbiji i građenje izborne kampanje na podizanju nacionalističkih tenzija. Završetak izbora mogao je da znači kraj u zahlađenju međusobnih odnosa, bez obzira na rezultate izbora u Hrvatskom. Ali, iznenađenje

⁷ Demokratska stranka je politička stranka levog centra u Srbiji. Bila je članica Demokratske opozicije Srbije, predizborne koalicije koja je pobedila Slobodan Miloševića. Njen lider je Boris Tadić, koji je do maja 2012. godine bio i predsednik Srbije. Demokratska stranka osnovana je 11. decembra 1989. Tog dana grupa intelektualaca je održala konferenciju za novinare i najavila obnavljanje rada Demokratske stranke. Još nije bila formirana zakonska osnova za višepartijski sistem, ali je atmosfera pred raspad tadašnje SFRJ najavljivala kraj jednopartijskog režima. Sa konferencije je upućen poziv za priključenje prvoj opozicionoj stranci u Srbiji. Osnivačka skupština je održana 3. februara 1990. godine. Za njenog predsednika je izabran Dragoljub Mićunović, a za predsednika izvršnog odbora Kosta Čavoški.

je došlo iz Srbije. Umesto stare koalicije na čelu sa demokratama, napravljena je koalicija koju čine naslednici politike iz 90-tih godina prošlog veka. Nevezano za politiku kakvu srpski predsednik i Vlada budu proklamovali i vodili u narednom periodu ostaće zadržka u jačanju saradnje i partnerstva dve države. Teško je očekivati dobru saradnju, ako je uopšte i bude između Josipovića i Nikolića, a veoma je teško očekivati i partnerstvo hrvatske i srpske Vlade, u ovakvom odnosu snaga na obe strane.

A šta je sa rešavanjem otvorenih pitanja između dve države? Kakav će položaj manjine imati u novonastalim političkim odnosima, gde su srpska i hrvatska manjina van vlasti i bez ozbiljnog partnerstva sa vladama? Otvorena pitanja između Srbije i Hrvatske mogla bi se svrstati u nekoliko oblasti: povratak izbeglica i pristup pravima izbeglih Srba; suđenje za ratne zločine; rešavanje pitanja nestalih lica; povratak kulturnih dobara u Hrvatsku; poštovanje manjinskih prava; rešavanje pitanja razgraničenja između Srbije i Hrvatske; slobodan protok robe i dobara; tužba i kontratužba pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu.⁸

Brojna otvorena pitanja još uvek nisu rešena. Za rešavanje nekih bile su stvorene dobre pretpostavke. Poneka su počela da se rešavaju. Učinjeni su značajni koraci na pronalasku nestalih lica, obelodanjene su sve tajne optužnice (odnosno postale su dostupne licima koja žele uvid radi lične sigurnosti), saradnja tužilaštava i policije je unapređena, potpisan je sporazum o vraćanju kulturnih dobara u Hrvatsku, rad mešovitog odbora za prava manjina postao je redovan. Bilo je i određenih najava o povlačenju tužbe i kontratužbe pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu.⁹

Parlamentarna saradnja otvorena je u značajnoj meri posetom predsednika Odbora za spoljnu politiku Narodne Skupštine Republike Srbije, dr Dragoljuba Mićunovića Zagrebu 09. 03. 2009. godine, a zatim i formiranjem i posetom parlamentarne grupe prijateljstva Narodne Skupštine Republike Srbije Hrvatskom Saboru¹⁰, ali i Predsedniku Republike Hrvatske, Ivi Josipoviću i susretima u Vladi Republike Hrvatske. Ovim posetama „otopljen je led“ za međudržavnu saradnju. Posle toga usledili su i susreti dvojice predsednika najviših zakonodavnih orga-

⁸ Janko P. Veselinović, „Pravni i politički aspekti otvorenih manjinskih i drugih međudržavnih pitanja između Srbije i Hrvatske i priključenje Evropskoj uniji, Zbornik radova sa naučnog skupa u Golubiću (Obrovačkom) održanom 22-25. 08. 2010. godine sa temom „The Croatian-Serbian cooperation in politics and culture in the 20th century“, str. 106.

⁹ Tanjug | 06. 01. 2012, „Hrvatska ministarka spoljnih i evropskih poslova Vesna Pusić izjavila je da treba godinu ili dve da se reše stvari koje Hrvatska traži u svojoj tužbi protiv Srbije za genocid i da se može razgovarati o povlačenju tužbi ako se to reši.“, Glasnik Hrvatskog kulturnog vijeća, 12.12.2011., „Predsjednik Republike Ivo Josipović ocijenio je razumnom izjavu potpredsjednice HNS-a Vesne Pusić da probleme sa Srbijom treba riješiti međudržavnim sporazumom i, ako se to dogodi, onda staviti na razmatranje tužbu za genocid.”

¹⁰ Poseta je realizovana 22 i 23. februara 2010.

na u Srbiji i Hrvatskoj. Ređali su se se zatim susreti parlamentaraca u Zagrebu i Beogradu. Tokom poslednje posete Parlamentarne skupine prijateljstva Hrvatskog Sabora sa Srbijom preneti su i iskustva o hrvatskom priključenju Evropskoj uniji i ulozi Hrvatskog sabora na tom putu. Pitanje da li će se takva parlamentarna saradnja biti nastavljena, za sada ostaje bez odgovora. Od novih izbora nije bilo kontakata između dva parlamenta, ali ni predsednika država, ni Vlada.

Kontakti dva predsednika, Ive Josipovića, predsednika Republike Hrvatske i Borisa Tadića, predsednika Srbije, su bili veoma intenzivni. Posle izostanka predsednika Tadića na inauguraciju Josipovića, radi prisustva predstavnika Kosova, u februaru 2010. godine, usledio je „iznenadni“ susret u Opatiji, a potom su se ređali susreti u Hrvatskoj, Srbiji i na međunarodnim forumima. To je doprinosilo i uključivanju političkih predstavnika dve manjine u političke razgovore o rešavanju otvorenih manjinskih pitanja. Prilikom posete dvojice predsednika Bačkom Monoštoru, kod Sombora, održan je sastanak sa političkim predstavnicima Hrvata u Srbiji, dok je npr. prilikom njihove posete Zagrebu, Krnjaku, Gračacu i manastiru Krupi održan isti takav sastanak sa predstavnicima srpske manjine u Hrvatskoj. Predsednik Tadić tom prilikom posetio je i srpske manjinske institucije u Zagrebu i razgovarao sa njihovim čelnim ljudima. Sa druge strane, predsednici su prilikom svakog bilateralnog susreta Hrvatskoj ili Srbiji razgovarali i sa običnim građanima, pripadnicima hrvatske ili srpske manjine. Tadić je npr. posetio povratnike u knin-skom zaleđu i razgovarao o životu nakon njihovog povratka i pomoći koja im je potrebna. Prvi benefit ovih poseta se ogledao u medijskoj pažnji na rešavanju otvorenih pitanja, pre svega pripadnika manjinskog naroda. To je uticalo i na rešavanje nekih od njih i sprečavalo da ti problemi budu ostavljeni po strani.

Već nakon nekoliko meseci „nove realnosti“ na političkoj sceni jasno je da takvih susreta više neće biti ili će oni biti retki. Iako ih bude, to bi mogli biti „salonski“ razgovori bez previše međusobnog poverenja. U međuvremenu mogu da se destabilizuju i veze koje su uspostavljene između centralne vlasti i hrvatske, odnosno srpske manjine. Sudeći prema prvih šest meseci „nove realnosti“ ti kontakti su prekinuti. Odnosi između dva predsednika nakon tri meseca mandata srpskog predsednika Tomislava Nikolića mogu se okarakterisati kroz izjavu hrvatskog predsednika Ive Josipovića koji kaže da će doći vreme za razgovor sa Tomislavom Nikolićem, ali tek kada on bude pokazao da je drugačiji političar od onog kakav je bio 90-tih. „Više puta sam isticao da su neke njegove izjave bile neprimerene, posebno oko Vukovara i Srebrenice, ali verujem da će tu doći do promena”.¹¹ Josipović je istakao da bez rešavanja problema vezanih uz Nikolićeve izjave njihov sastanak ne bi imao puno smisla, jer bi malo ko verovao u takav susret. On je na

¹¹ Beta, 23. 08. 2012. godine

taj način odgovorio na pitanje kakav će ubuduće biti njegov odnos prema predsjedniku Srbije. To svakako nije dobro za odnose između dve države. Iako Tomislav Nikolić nije po volji Ive Josipovića, na kraju i dobrog dela srpskog biračkog tela, pojedini politički analitičari smatraju da "da je njegova (Josipovićeve p.a.) privatna stvar da o srpskom predsjedniku misli što god mu drago. Ali je krajnje nepristojno da dijalog sa predsjednikom susedne države uslovljava njihovom podobnošću".¹²

Moglo bi se postaviti pitanje da li to znači da predsjednik Hrvatske i dalje stoji na stanovištu da "Hrvatska neće blokirati niti usporavati Srbiju na njenom putu u Evropsku uniju", koju je dao u Briselu 2011. godine, prilikom susreta sa predsjednikom Republike Srbije, gospodinom Tadićem.¹³

Sa druge strane u Hrvatskoj se otvorio sukob na relaciji predsjednik Josipović, sa jedne strane i Milorada Pupovca¹⁴ i legitimni predstavnici Srba sa druge strane. Povod je, u suštini, želja predsjednika Josipovića da ima takve predstavnike Srba koji bi izvršavali naređenja sa Pantovčaka. Kao što je bila njegova ideja da Pupovac učestvuje na proslavi „Oluje“. Sigurno je da se ovakvi slučajevi ne bi dešavali da Zagreb i Beograd imaju bolje odnose i nezamislivo je da bi odnosi vlasti i pomenutih manjina bili na tako niskom nivou. Zanimljivo je da je predsjednik Josipović 23. 08. 2012. godine u službeni posetu, nakon medijskog sukoba sa Pupovcem, primio gotovo nepoznate „predstavnike“ Srba u Hrvatskoj i to Milana Rodića, predsjednika vanparlamentarne stranke SNS¹⁵ i predsjednika Opštinskog veća Opštine Trpinja Nikolu Lazića. To pomalo podseća na vremena iz pomenutih 90-tih, kada su politički lideri i u Hrvatskoj i Srbiji imali „svoje Srbe“ i „svoje Hrvate“, a koji nisu bili birani od strane svoje manjine već su bili kooptirani u politički život.

Kao dodatni argument za ilustraciju pogoršavanja odnosa na relaciji hrvatski predsjednik i legitimni predstavnici srpske manjine svedoči i izjava Milorada Pupovca: "Nažalost, predsjednik Josipović je u posljednjih nešto više od godinu dana otpočeo s pomicanjem udesno. Prošle godine je odbio doći u Jadovno, gdje je zajedno s bivšim predsjednikom Srbije Borisom Tadićem, čiji preci su ubijeni u tom strašnom logoru smrti, trebao komemorirati. Ni prošle ni ove godine nije se odazvao pozivu na komemoraciju srpskim žrtvama u Glini. Ni prošle ni ove godine nije se odazvao pozivu na obilježavanje Dana ustanka naroda Hrvatske u

¹² Blic, 28. 08. 2012. godine, „Nepristojno uslovljavanje“, autorski komentar Dušana Miklje, str.4.

¹³ Janko P Veselinović, Ostvarivanje manjinskih i statusnih prava Srba u Republici Hrvatskoj i Hrvata u Republici Srbiji sa aspekta evropskih integracija ovih dveju zemalja, Zbornik radova sa naučnog skupa u Golubiću (Obrovačkom) održanom 23-27. 08. 2010. godine, sa temom „Srpsko – hrvatski odnosi u XX veku – dvadeset godina o početka rata“, str. 227.

¹⁴ Predsjednik Srpskog narodnog Vijeća u Hrvatskoj

¹⁵ Stranka koju je do smrti vodio Milan Đukić i koja više nema relevantan politički značaj među Srbima u Hrvatskoj

Srbu, 27. srpnja. Bilo bi mi žao ukoliko predsjednik misli da takvim postupcima čini dobro bilo svojoj ulozi, bilo Hrvatskoj. Mnogi su dokazivali svoj patriotizam na meni i mojem političkom radu. Bilo bi štetno za predsjednika ukoliko bi se i on odlučio za tako nešto.”¹⁶ I ono što je možda još bitnije Pupovac tvrdi da ga od napada predsjednika Josipovića niko iz vlasti Republike Srbije nije pokušao zaštititi: “Ne, nije nitko. Srpsko narodno vijeće i ja čestitali smo kako novoizabranom predsjedniku Nikoliću tako i novoizabranom premijeru Dačiću, poželjeli im uspjeh u radu i izrazili spremnost na suradnju u interesu Srba u Hrvatskoj i odnosa između Hrvatske i Srbije. Za to vrijeme Veljko Džakula u ovdašnjim medijima izjavljuje da za svoje djelovanje ima podršku predsjednika Nikolića. Teško mi je povjerovati da bi to mogla biti istina.”¹⁷ Na ovaj način srpska manjina u Hrvatskoj prepuštena je sama sebi, uz nadu da će međunarodna zajednica i Evropska unija, kroz proces monitoringa, uticati da se prekine sa pritiskom na legalne predstavnike srpskog naroda u Hrvatskoj.

Predsjednik Josipović do kraja je razotkrio zbog čega mu se Pupovac više ne dopada izjavom da “želi da Hrvati i Srbi u Hrvatskoj imaju dobre odnose koji se temelje na jednakosti, ali i na priznanju hrvatske države i njene vrednosti, zbog čega je očekivao da će neki od srpskih političara doći na obeležavanje “Oluje”, što Pupovac nije hteo”.¹⁸ Na ovaj način je jasno istakao da nema saradnje ni sa Pupovcem, iako je legitimni predstavnik Srba, ako se ubuduće ne bude redovno pojavljivao na proslavi “Oluje”. Ovo je novi momenat nastao kao rezultat drugačijih odnosa između dve države i dva predsjednika. Nije nevažno da se istakne, da po dosadašnjim javnim istupima predstavnika hrvatske Vlade, oni ne dele stavove po pitanju odnosa prema Pupovcu, sa predsjednikom Josipovićem.

Kontakata između hrvatske manjine i predsjednika Republike Srbije, gospodina Nikolića nije bilo, a nisu zabeleženi ni kontakti sa predstavnicima Vlade Republike Srbije.

Predstavnici hrvatske manjine su zvaničnim dopisom sredinom avgusta 2012. godine tražili prijem kod novog predsjednika Republike Srbije, gospodina Tomislava Nikolića. “Nemamo velika očekivanja od tog prvoga razgovora. No, važno nam je da dobijemo informaciju preko kojih tijela i kojih ministara možemo rješavati naša otvorena pitanja, poput problema izravne zastupljenosti u skupštini Srbije, nepostojanja udžbenika za učenike hrvatskih odjela, te osiguravanja prostorija za institucije hrvatske manjine u Srbiji”, rekao je Petar Kuntić, predsjednik DSHV.¹⁹ Program na HRT-a vezano za to prenosi neproverenu informaciju “kako

¹⁶ Dnevni list “Danas”, 24. 08. 2012., “Josipović me napada jer neću da slavim Oluju”

¹⁷ ibiden

¹⁸ Beta, 23. 08. 2012., „Sa Nikolićem tek kad se promeni“

¹⁹ Jedine parlamentarne stranke Hrvata u Srbiji.

je Srpska napredna stranka (SNS) spremna riješiti pitanje izravne zastupljenosti hrvatske manjine u srbijanskom parlamentu, udžbenika za hrvatsku nastavu kao i osiguravanja prostora za hrvatske institucije. Zauzvrat se navodno traži se od DSHV da se koalicijski priključi SNS-u na svim razinama vlasti u zemlji.”²⁰ Ovo je veoma loša poruka nove vlasti, jer se manjinska pitanja posmatraju kroz stranačku prizmu. Smatramo da za rešavanje pojedinih pitanja ne bi smelo da bude stranačkih uslovljavanja, a obrisi jedne takve politike vidljivi su ponovo u obe države.

Kao poseban problem Srba u Hrvatskoj, ali i Srba koji su manjina ili žive u drugim državama, nameće se odluka nove Vlade Srbije da ukine Ministarstva za veru i dijasporu, koje je prema Zakonu o ministarstvima i Zakona o Srbima u dijaspori i Srbima u regionu, bilo nadležno da brine o njihovom položaju. Na određen način nova vlast je kaznila manjine u Srbiji, a time i hrvatsku manjinu, ukidanjem ministarstva koje je u nadležnosti imalo brigu o položaju i pravima manjina u Srbiji. Umesto ministarstava, predviđeno je formiranje “kancelarija” za ova pitanja. Međutim, u prelaznim odredbama Zakona o ministarstvima nema odredbi o tome koje će ministarstvo biti formalno nadležno za rad tih kancelarija, pa je njihov pravni položaj ostao do kraja nedefinisan. Tako su u formalnoj racionalizaciji srpske Vlade ugašena dva ministarstva, jedno koje se brine o Srbima van Srbije, a drugo koje se brine o manjinama u Srbiji, dok su sa druge strane u nekim oblastima, kao što je infrastruktura, formirana ministarstva sa veoma sličnom nadležnošću.²¹

Hrvatska manjina u Srbiji je u novonastalim političkim okolnostima mogla bi da ima manje „štete“, obzirom da se značajan deo manjinskih prava realizuje preko Autonomne Pokrajine Vojvodine, gde su na vlasti i dalje Demokratska stranka, Savez vojvođanskih Mađara i Liga socijaldemokrata Vojvodine. U toj većini je i poslanik Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini. Međutim, odluka Ustavnog suda Srbije, neposredno pred formiranje nove pokrajinske Vlade, kojim se neke odredbe Zakona o prenosu nadležnosti na APV, kao i neke odredbe Statuta Vojvodine, proglašavaju neustavnim, dovelo je u pitanje realizaciju nekih manjinskih prava, pre svega u oblasti obrazovanja. Sa druge strane realnije je da će međunarodna zajednica opet da se zainteresuje za položaj manjina u Srbiji, imajući u vidu da je na vlasti koalicija, koja se u prošlosti pokazala veoma netolerantna prema manjinama. Sigurno je da se Srbija odmakla od vrednosti 90-tih godina, ali nema dovoljno garancija da pojedine stranke koalicije ne bi opet želele da politiku vode kroz podizanje nacionalnih tenzija.

Srpska manjina u Hrvatskoj nema „pogodnost“ kvalitetnijeg ostvarivanja manjinskih prava na nižim nivoima vlasti jer su manjinska prava na nižem, županijskom nivou, bila vrlo često „gušena“ i ranije, a za relazaciju donetih zakona

²⁰ Izvor: „Slobodna Dalmacija“, 23. 08. 2012., „Vojvođanski Hrvati traže prijam kod Nikolića“

²¹ Zakon o ministarstvima, Službeni glasnik Republike Srbije, br.72/2012, član 33-35.

iz oblasti prava manjina županijski organi nisu imali previše sluha.

Lokalni nivoi vlasti, opštinski i gradski, u Hrvatskoj i Srbiji su posebne teme, jer zavise od strukture vlasti, nažalost i od volje pojedinaca. U tom delu se pokazuje nezrelost u poštovanju manjinskih prava u obe države i u slaboj kontroli centralne vlasti sprovedena donetih „manjinskih“ propisa.

U međuvremenu je Vlada Republike Hrvatske formirala i Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. Tim povodom premijer Zoran Milanović je istakao: „Tvrđnje da ova Vlada ne vodi računa o Hrvatima izvan Hrvatske nisu nikad bile utemeljene, a osnivanje ovog ureda i njegovo ustrojstvo samo je dokaz koliko ćemo voditi računa o interesima tih ljudi“.²² Milanović je tom prilikom istakao „da je Vlada zbilja ozbiljno, možda i preozbiljno shvatila taj zadatak dovoljno govori podatak da će u novom uredu biti zaposleno čak 59 državnih službenika, čime, moglo bi se reći, nastaje jedno pravo malo Ministarstvo dijaspore i Hrvata u BiH.“²³ Ovaj Državni ured osnovan je na osnovu novousvojenog Zakona o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske.²⁴ Ovaj Zakon sličan je Zakonu o Srbima u dijaspori i regionu.²⁵ Valja napomenuti da Republika Hrvatska ima i Maticu iseljenika²⁶, kao državnu instituciju, dok je ona u Srbiji još uvek nevladina organizacija.

Na bazi prethodno iznetih činjenica može se zaključiti da je briga Srbije za Srbe u regionu, pa time i Srbe u Hrvatskoj formalno i faktički umanjena, dok je briga hrvatske države, donošenjem novih propisa povećana. Pokazuje se da od političkog sastava vlada zavisi i odnos prema sunarodnicima u drugim zemljama. Predstavnici hrvatske manjine u Srbiji ukazivali su u prethodnom periodu da bi Hrvatska trebala da se ugleda na Srbiju po pitanju zaštite položaja srpske manjine van granica Srbije. Po svemu sudeći da su se okolnosti i na ovom planu promenile.

Manjinska pitanja

Na rešavanje manjinskih pitanja zasigurno će negativno uticati „status mirovanja“ u radu međuvladinog mešovitog odbora između dve zemlje. Na čelu tih

²² Slobodna Dalmacija, 03. 05. 2012., Milanović je ovu izjavu dao obrazlažući donošenje Uredbe o unutarnjem ustrojstvu državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske

²³ ibiden

²⁴ Zakon o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske, Narodne novine br. 124/11, 16/12.

²⁵ Usvojen 07. 05. 2009. godine

²⁶ Zakon o Matici iseljenika Hrvatske, Narodne novine 13/1990

odbora još se nalaze kopredsedavajući koji u suštini nemaju mogućnost da sazovu sednicu odbora, jer bi članovi tih odbora trebalo da budu predstavnici ministarstava, koji su sada iz reda novoformirane vlasti i koji za sada ne pokazuju volju i želju da se bave tim problemima.

Ostala su otvorena pitanja službene upotrebe jezika i pisma, obrazovanja na jeziku i pismu nacionalnih manjina, upotreba obeležja nacionalnih manjina, statusa njihovih organizacija, kulturne autonomije, informisanje na manjinskom jeziku i pristup sredstvima javnog informisanja, zastupljenost pripadnika nacionalnih manjina u predstavničkim i izvršnim telima na državnom i lokalnom nivou, te proporcijalna zastupljenost u organima državne uprave, pravosudnim organima, organima unutrašnjih poslova i organima lokalne samouprave, sankcionisanje govora mržnje i diskriminacije i druga pitanja. Kod rešavanja nekih od ovih pitanja poslednjih godina bilo je vidljivih pomaka, ali postoji bojazan da će u narednom periodu međusobna saradnja dve države na tom planu biti u stagnaciji.

Poseban problem koji će uticati na položaj Srba u Hrvatskoj tiče se najave donošenja Zakona o boravištu, koji bi mogao oduzeti biračko pravo Srbima koji se još definitivno nisu odlučili da li će se vratiti iz izbeglištva ili ostati u mestu u koje su izbegli. Neki i nemaju mogućnost da se vrate, obzirom da im nije obnovljena kuća ili vraćen stan. „I tu leži suština svega, jer na proleće 2013. godine „dolaze“ lokalni izbori, i zato je vlast požurila da i prije usvajanja novog Zakona o prebivalištu počne kontrolu Srba povratnika, kako bi ih na taj način prisilila da, kroz poruke ne mogu biti prijavljeni na dva mesta, „milom“ natjeraju da se sami odjave iz Hrvatske ili, ako to neće, silom zakona koji državi daje pravo da to sama učini“.²⁷ Na ovaj način dovela bi se u pitanje vlast srpskih stranaka u mnogim opštinama u kojima je sada imaju. Ovim će se načiniti još jedna nepravda, obzirom da se licima koja nisu imali uslova da se vrate i žive u mesto starog boravka, već su u postupku povratka, oduzeti biračko pravo, a time posredno otežati odluka o konačnom povratku. Nove vlasti Republike Srbije nisu još reagovala na, sada već gotovo izvesnu mogućnost, skorog usvajanja tog zakona. Lokalni izbori ne moraju biti jedini razlog novog zakona, koji će prvenstveno pogoditi Srbe, jer on u sebi nosi novu opasnost, da država ima pokriće da ih tuži zbog toga što su dobili sredstva za obnovu kuća, a ne žive u njima.

Ovo je veoma loša poruka nove vlasti jer se kroz stranačku prizmu posmatraju manjinska pitanja. Smatramo da za rešavanje pojedinih pitanja ne bi smelo biti stranačkih uslovljavanja, a obrisi jedne takve politike vidljivi su ponovo u obe zemlje.

²⁷ Davor Lukač, „Srbe istjeruju zakonom“, Krajiške novine, br. 17., str. 4.

Statusna pitanja i rešenja koja nudi „Bela knjiga“

Pitanje obnove ratom uništene imovine je jedna od tema za koju se moglo očekivati da će u dobroj meri biti privedena kraju do 2015. godine. Šansu za to daje i donatorska konferencija održana u Sarajevu i sredstva koja su na njoj obezbeđena. Po pitanju rešavanja povratka oduzetih stanova još uvek do kraja nisu rešene pravne nedoumice i razlike koje postoje u stavovima hrvatske strane, sa jedne i srpske vlasti i srpskih izbeglica, sa druge strane. Valjan odgovor možda daje preporuka iz Bele knjige²⁸ u kojoj se ističe da „imajući u vidu težinu problema, njegove kontinuirane negativne posledice za oko 100.000 izbeglica kojima je uskraćen povratak u svoj dom, najčešće u gradske sredine kao i neuspeh do sada sprovedenih pregovora i alternativnih mera u svrhu zadovoljenja potreba oštećenih, neophodno je da se pitanje oduzetih stanarskih prava konačno reši na sveobuhvatan, pravičan i održiv način, polazeći pritom od principa Ujedinjenih nacija o stambenom zbrinjavanju i povratu imovine raseljenim i izbeglim licima („*Pinheiro principi*“) i Rezolucije 1708 (2010) Parlamentarne Skupštine Saveta Evrope od 28. januara 2010. godine. O rešavanju pitanja imovine izbeglica i raseljenih lica hrvatski zakonodavac bi trebalo da uspostavi pravni okvir koji će na jedinstven, sveobuhvatan i pravedan način rešiti problem svih nosilaca oduzetih stanarskih prava (ne samo povratnika). “ Rešavanje ovog pitanja može biti dodatno otežano usled novonastalih političkih odnosa na relaciji Beograd-Zagreb.

Vezano za obnovu ratom uništene imovine u poslednjih godinu dana jasno se uočava usporavanje tog procesa, što se nezvanično pravda nedostatkom novca u budžetu. Nova Vlada Republike Hrvatske usvojila je Program Vlade 2011-2015. Po pitanju obnove Vlada u svom Programu obećava da „će osigurati rešavanje zaostalih zahtjeva za obnovu i žalbi na negativna rešenja te obustaviti postupke za povrat sredstava uloženih u obnovu kuća protiv vlasnika koji ih nisu prodali. Pronaći će se rešenje za obnovu kuća za koje postupak još nije završio, a već utvrđena šteta na njima je protokom vremena uvećana...“²⁹ U navedenom Programu navodi se da će Vlada stvarati uslove za održivost razvoja u povratničkim područjima, za šta će predlagati i potreban zakonodavni i materijalni okvir. U tu svrhu, navodi se, nastaviće se obnova materijalne i socijalne infrastrukture, te sprovoditi programi obnove poljoprivrede, maloga preduzetništva i turizma, a dovršiće se proces re-elektrifikacije povratničkih sredina.

Otvoreno je i pitanje naknade štete za uništavanje imovine hrvatskih građana

²⁸ “Bela knjiga o statusnim i imovinskim pitanjima građana nastalim kao rezultat dezintegracije Jugoslavije u zemljama potpisnicama Dejtonskog sporazuma, se preporukama za njihovo rešavanje“, istraživanje je sproveo ekspertski tim Igmanske Inicijative, na čelu sa Ratkom Bubalom, april 2012.godine

²⁹ Preuzeto sa: <http://www.mvep.hr/CustomPages/Static/HRV/files/111227-Program-Vlade-2011-2015.pdf>

srpske nacionalnosti terorističkim aktima u periodu od 1991. do 1995. godine, na područjima koja su bila pod faktičkom i pravnom vlašću Republike Hrvatske. Ovo pitanje se do sada „gurao pod tepih“. Procenjuje se da takvih slučajeva u Hrvatskoj ima od 2.000 do 200.000. Takvih primera je bilo u Zadru, Karlovcu, Osijeku, Dubrovniku i okolini, Sisku, Gospiću, Karlobagu i drugim mestima. Samo na području Bjelovara minirano je od 1991. do 1995. godine 650 objekata vlasnika srpske nacionalnosti.³⁰ Da li bi nova hrvatska Vlada mogla da reši ovo pitanje? Imajući u vidu Program 2011-2015. godine Vlada je prepoznala ovaj problem deklarirajući sledeće: „Vlada će omogućiti promjenu zakonskog okvira kako bi oni čije su kuće uništene u ratnom razdoblju na području izvan PPDS-a mogli dobiti pravo na obnovu ili obeštećenje...“³¹ Građani srpske nacionalnosti do sada nisu mogli da ostvare ova prava pred hrvatskim sudovima, ali bi u narednom periodu, ukoliko Vlada ne izmeni postojeće propise, oni svoja prava mogli da ostvare preko Evropskog suda za ljudska prava. Da li će ovo pitanje doći na red međudržavnih pregovora između Srbije i Hrvatske, u novonastalim okolnostima, teško je predvideti. I po ovom pitanju u „Beloj knjizi“ daje se preporuka prema kojoj seporučuje hrvatskim vlastima „da što pre usvoje promene postojećeg pravnog okvira i preduzmu druge mere neophodne da se ostvare ciljevi navedeni u Programu Vlade 2011-2015. godina u vezi sa naknadom štete nastale usled terorističkih akata ili javnih demonstracija, uključujući i eventualnu mogućnost da se započeti postupci za naknadu štete po čl. 180. ZOO dovrše po materijalnopравnim odredbama o naknadi štete koje su u vreme podnošenja tih zahteva bile na snazi“³².

Međutim, otvorilo se jedno drugo pitanje koje bi postupak obnove imovine srpskih izbeglica mogao u dobroj meri da ugrozi. Republika Hrvatska, preko državnih tužilaštava i sudova ušla je u postupak „oduzimanja“ već obnovljenih kuća. Zakonski osnov je u činjenici da povratnici u njima ne borave stalno, čak i u slučajevima kada su nosioci prava obnove živeli u kući pa posle toga umrli, a članovi njihove porodice nisu stalno u toj kući.

Tako je Općinsko državno odvjetništvo u Bjelovaru, Stalna služba u Daruvaru pokrenula 12. 06. 2012. godine pred Općinskim sudom u Daruvaru, Stalna služba u Pakracu tužbu za isplatu 228.578,45 kuna, revalorizovanih po eskontnoj stopi Hrvatske narodne banke zato što „nije u kući prebivao 10 godina“. Ovo nije usamljen slučaj jer Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske vrši

³⁰ „Bela kniga o statusnim i imovinskim pitanjima građana nastalim kao rezultat dezintegracije Jugoslavije u zemljama potpisnicama Dejtonskog sporazuma, se preporukama z njihovo rešavanje“, istraživanje je sproveo ekspertski tim Igmanske Inicijative, na čelu sa Ratkom Bubalom, april 2012. godine

³¹ Preuzeto sa: <http://www.mvep.hr./CustomPages/Static/HRV/files/111227-Program-Vlade-2011-2015.pdf>

³² „Bela kniga o statusnim i imovinskim pitanjima građana nastalim kao rezultat dezintegracije Jugoslavije u zemljama potpisnicama Dejtonskog sporazuma, se preporukama za njihovo rešavanje“, istraživanje je sproveo ekspertski tim Igmanske Inicijative, na čelu sa Ratkom Bubalom, april 2012.godine

„obavijesne razgovore i interventne izvide na terenu“, po zahtevu Ministarstva regionalnog razvoja, šumarstva i vodnog gospodarstva. U takvom jednom „izvidu“ Policijska postaja Pakrac, prema izveštaju od 05. 10. 2011. godine obišla je 21 obnovljenu porodičnu kuću i utvrdili da samo jedna porodica stalno boravi na navedenoj adresi. Za ostale porodice opisi su slični: „Predmetni se nalazi u Republici Srbiji, na nepoznatoj adresi, te dva do tri puta godišnje dođe običi kuću“. Ne navodi se koliko ostaje u kući, jer tri dolaska mogla bi se tumačiti različito, pošto ima porodica koje su tokom toplijeg dela godine u obnovljenoj kući, a zimi se zbog loših uslova „sklanjaju“ kod drugih članova porodice. Ukoliko ta jedna rečenica bude osnov za tužbe, to bi mogla da postane masovna pojava i nesagledive su posledice takvih postupaka. Ovaj problem nije prouzrokovan novim političkim odnosima između dve zemlje, jer on postoji od 2011. godine.

Od statusnih pitanja koja su još uvek otvorena ističemo problem u vezi sa utvrđivanjem i dokazivanjem staža osiguranja i konvalidacije radnog staža izbeglih Srba, pitanje dospelih a neisplaćenih penzija i uskraćena prava po osnovu rada (nezakonito otpuštanje radnika).

Igmanska inicijativa posredstvom „Bele knjige“ daje i najdirektnije preporuke zemljama Dejtonskog sporazuma među kojima je najvažnije sledeće: „U cilju otklanjanja raznih diskriminacionih i pravnih prepreka u ostvarivanju i zaštiti ljudskih prava izbeglica i uopšte ljudskih prava i stvaranja pretpostavki za pravnu državu i primenu međunarodnih pravnih standarda, nevladine organizacije bi trebalo da nastave da istovremeno vrše i unutrašnji pritisak, kroz postupke u institucijama pravnog i političkog sistema, zajedničke akcije lobiranja, zagovaranja, kampanja na konkretnim pitanjima, te spoljni pritisak putem raznih inicijativa lobiranja i postupaka pred evropskim i međunarodnim institucijama i stalnog insistiranja na aktivnoj ulozi međunarodne zajednice. U tom cilju neophodno je ojačati regionalnu saradnju nevladinih organizacija. Neophodno je intenzivirati međudržavnu saradnju u regionu u cilju postizanja pravičnog, sveobuhvatnog i trajnog rešenja problema izbeglih lica. Takođe su i dalje neophodni mehanizmi monitoringa, posredovanja, uslovljavanja i pomoći međunarodne zajednice kako bi se ubrzalo rešavanje otvorenih problema izbeglica i zatvorilo izbegličko pitanje korz afirmaciju vladavine prava i jačanje pravne države u regionu.“³³

Svakako da će značajna pomoć u sprovođenju planova za pomoć izbeglicama biti rezultati donatorske konferencije u Sarajevu na kojoj je obezbeđeno 300 miliona evra za stambeno zbrinjavanje 74.000 najugroženijih izbeglica i raseljenih lica na području Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore.

³³ „Bela kniga o statusnim i imovinskim pitanjima građana nastalim kao rezultat dezintegracije Jugoslavije u zemljama potpisnicama Dejtonskog sporazuma, se preporukama z njihovo rešavanje“, istraživanje je sproveo ekspertski tim Igmanske Inicijative, na čelu sa Ratkom Bubalom, april 2012. godine

Proces pomirenja

Nova politička realnost dovodi u pitanje i brzinu procesa pomirenja između dva naroda, što je neophodno za dobrosusedske odnose, ali i odnose unutar dve države. Svakako da najveću odgovornost imaju nosioci političke vlasti u dve zemlje. Zanimljiv je pogled Davora Butkovića vezano za proces pomirenja Srba i Hrvata u Hrvatskoj i ulogu države u tom procesu. "Kada je riječ o hrvatskoj strani, ovdje prvo moramo konstatirati da ona snosi mnogo veću odgovornost za proces pomirenja Hrvata i Srba, jer se taj proces odigrava u hrvatskoj državi, u kojoj Hrvati čine golemu etničku većinu. Hrvatska država, prije svega, mora uspostaviti potpunu pravnu jednakost između Hrvata i Srba, što podrazumijeva i dosljednu istragu svakog ratnog zločina počinjenog nad Srbima, kao i podjednako dosljedni progon svakog počinitelja."³⁴ Isti autor ističe da hrvatska država "mora jamčiti punu sigurnost svim Srbima; kako znamo, u nacionalno mješovitim područjima, gdje se prije sedamnaest godina ratovalo, i sada dolazi do međuetničkih tenzija".³⁵ I na kraju Butković smatra da Hrvatska "uistinu mora omogućiti povratak svim onim Srbima koje se žele vratiti, dok bi hrvatske vlasti i hrvatska javnost trebale da iskažu posebni senzibilitet za pripadnike srpske zajednice: krajnje je vrijeme da se oni počnu osjećati dobrodošlim u zemlji čiji su građani".³⁶ Naravno da se i od predstavnika srpske manjine očekuju određeni iskoraci. Gotovo isti "recept" mogao bi se primeniti i na srpsku državu i njenu vlast i odnos prema manjinama.

Zaključak

Činjenica da je došlo do promene vlasti u Hrvatskoj i Srbiji, čije stranke zbog istorijskih "nesporazuma" nisu imale saradnju, dovodi u pitanje političke odnose dve zemlje, što može da se odrazi i na položaj srpske manjine u Hrvatskoj i hrvatske manjine u Srbiji.

I dosadanja saradnja nije uspela da reši otvorena pitanja, ali su neka od njih bila u većoj meri rešena, dok je za određeni broj pitanja bila postignuta saglasnost za njihovo rešavanje. Međudržavna pitanja, kao što je pitanje nerešenih granica ili tužbe pred Međunarodnim sudom u Hagu, možda mogu da čekaju bolje političke prilike, ali manjinska pitanja i statusni položaj pojedinaca, ne ostavljaju prostor za čekanje boljih političkih prilika.

U članku se dolazi do zaključka da postoji opasnost da novonastale okolnosti mogu da dovedu do zastoja u rešavanju otvorenih pitanja i do usporavanja normalizacije odnosa između dve države i dva naroda. Zbog složenosti političkih

³⁴ Davor Butković, „Hrvati i Srbi: uvjeti za pomirenje“, Jutarnji list, Magazin str. 23., 11. 08. 2012.

³⁵ ibiden

³⁶ ibiden

odnosa, ekonomske krize i drugih negativnih faktora bilo bi veoma loše ukoliko bi Srbima u Hrvatskoj i Hrvatima u Srbiji bila ugrožena već neka stečena prava. Takođe bi bilo nedopustivo ukoliko im ne bi bila dostupna prava garantovana domaćim i međunarodnim propisima, kako osnovna manjinska prava tako i statusna prava manjinskih kolektiviteta.

Zbog navedenih razloga bitno je da se u poticanje rešavanja ovih pitanja uključi i međunarodna zajednica, ali i da nevladin sektor iskoristi svoje mogućnosti po tom pitanju.

Summary

The article attempts to shed light on the newly-formed conditions for the solving of the open questions between the Republic of Serbia and the Republic of Croatia in the new political circumstances, after the parliamentary elections in the Republic of Croatia and general elections in the Republic of Serbia. The balance of political powers has changed, after the coalition of the leftist parties replaced the right-wing parties and came to power in Croatia, while the opposite happened in Serbia, so the new ruling majority is made up of parties that were in power until the year 2000 - the inheritors of the radical party and the «reformed» socialists of Slobodan Milošević. Also made here is the attempt of depicting the new circumstances in solving the minority questions and the position of Serbian minority in Croatia and the Croatian minority in Serbia, which are among the most important questions for the normalisation of relationship between the two countries and two peoples.

Bearing in mind the currentness of the topic covered, the article does not avoid the «futuristic» approach, which entails forecasting by taking into account the historical circumstances, but also the current state of affairs between the two countries and peoples, as well as the position of the two respective minorities that gained that status after the break-up of the common country.

The article reaches the conclusion that there is a danger of the new circumstances possibly leading to a hold-up in solving of the open questions and the slowing of the normalisation of relations between the two countries and their peoples. Because of the complexity of the political relations, economical crisis and other negative factors, it would be very negative if the previously gained rights of the Serbs in Croatia and the Croats in Serbia were to be endangered. Also negative would be if the rights guaranteed by the national and international regulations were unavailable to them, as regards both the basic minority rights, and the status-guaranteed rights of the minority groups.

Key words: open questions, Serbia, Croatia, new circumstances, elections

Izvori:

1. Veselinović P. Janko, „Pravni i politički aspekti otvorenih manjinskih i drugih međudržavnih pitanja između Srbije i Hrvatske i priključenje Evropskoj uniji, Zbornik radova sa naučnog skupa u Golubiću (Obrovačkom) održanom 22-25. 08. 2010. godine sa temom „The Croatian-Serbian cooperation in politics and culture in the 20th century
2. Tanjug | 06. 01. 2012, “Povlačenje tužbe protiv Srbije moguće za godinu, dve“
3. Glasnik Hrvatskog kulturnog vijeća, 12. 12. 2011
4. Beta, 23. 08. 2012. godine, „Sa Nikolićem tek kad se promeni“
5. Veselinović P Janko, Ostvarivanje manjinskih i statusnih prava Srba u Republici Hrvatskoj i Hrvata u Republici Srbiji sa aspekta Evropskih integracija ovih dveju zemalja, Zbornik radova sa naučnog skupa u Golubiću (Obrovačkom) održanom 23-27. 08. 2010. godine, sa temom „Srpsko – hrvatski odnosi u XX veku – dvadeset godina od početka rata
6. Dnevni list “Danas”, 24. 08. 2012., “Josipović me napada jer neću da slavim “Oluju”
7. Slobodna Dalmacija“, 23. 08. 2012.
8. Zakon o ministarstvima, Službeni glasnik Republike Srbije, br.72/2012
9. Slobodna Dalmacija, 03. 05. 2012, “Vojvođanski Hrvati traže prijam kod Nikolića”
10. Zakon o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske, Narodne novine br. 124/11, 16/12.
11. Zakonu o Srbima u dijaspori i regionu, usvojen 07. 05. 2009.
12. Zakon o Matici iseljenika Hrvatske, Narodne novine 13/1990
13. Lukač Davor, „Srbe istjeruju zakonom“, Krajiške novine, br. 17.
14. “Bela kniga o statusnim i imovinskim pitanjima građana nastalim kao rezultat dezintegracije Jugoslavije u zemljama potpisnicama Dejtonskog sporazuma, sa preporukama za njihovo rešavanje“, istraživanje je sproveo ekspertski tim Igmanske Inicijative, na čelu sa Ratkom Bubalom, april 2012. godine
15. <http://www.mvep.hr./CustomPages/Static/HRV/files/111227-Program-Vlade-2011-2015.pdf>
16. Butković Davor, „Hrvati i Srbi: uvjeti za pomirenje“, Jutarnji list, Magazin
17. http://www.funkhauseuropa.de/sendungen/radio_forum/beitraege/2012/04/sarajevo_donatorska_konferencija.phtml

Marina ILIĆ¹

TEŠKOĆE POJMOVNOG ODREĐENJA SUKOB U HRVATSKOJ 1991-1995.

Sažetak

Iako ih istraživači vrlo često smatraju trivijalnim i nepotrebnim, faze definisanja predmeta istraživanja i pravilno teorijsko-metodološko postavljanje studije, predstavljaju jedini osnov za valjanu operacionalizaciju. Evidentno je da različiti nazivi i kvalifikacije sukoba u Hrvatskoj od 1991. do 1995. godine donose brojne naučne, ali i društvene probleme koji su direktna prepreka, ionako krhkom procesu pomirenja i suočavanja sa prošlošću. Cilj ovog rada je da ukaže na teškoće koje se javljaju prilikom pojmovnog određenja ovog sukoba, kao i da ukaže na probleme koji nastaju nepoštovanjem osnovnih metodoloških pravila definisanja predmeta istraživanja.

Ključne reči: Definisanje – Pojam - Operacionalizacija – Rat – Agresija - Sukob u Hrvatskoj – JNA.

Konceptualni i problemi definisanja se često smatraju dosadnim, trivijalnim i nepotrebnim. Čini se da se u savremenoj nauci cene isključivo kvantofrenija, anketomanija i ogoljeni empirizam, pa saznavno-teorijski i epistemološki problemi retko privlače pažnju istraživača.² Faktografska opsesija u drugi plan smešta pitanja ispravnog definisanja predmeta istraživanja, koje predstavlja neophodnu fazu svakog kvalitetnog naučnog istraživanja, jer od ispravnosti definicije zavisi dalja operacionalizacija istraživanja, kao i izbor indikatora pojave koja se istražuje.

Osnovni problem kojim se bavi ovaj tekst odnosi se na veliki broj određenja

¹ Autorka je studentkinja doktorskih studija Univerziteta Lil 2 u Francuskoj (marina.ilic.fpn@gmail.com).

² Branislava Knežić, „Od definicije do operacionalizacije, sa osvrtom na istraživanje nasilja“, u *Temida*, mart 2004, Vol. 7, No. 1, p. 45.

sukoba u Hrvatskoj od 1991. do 1995. godine, koji su prisutni u domaćoj i stranoj literaturi koja je obrađivala ovu temu. „Domovinski rat“, „rat za nezavisnost Hrvatske“, „velikosrpska agresija“, „rat u Krajini“, „građanski rat u Hrvatskoj“, „rat za jugoslovensko nasleđe“, „oružana pobuna“, „rat za očuvanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta Jugoslavije“, „etnički sukob“. Sve su to odredice kojima se određuje isti istorijski događaj, što sukob u Hrvatskoj čini jedinstvenim slučajem u savremenoj svetskoj istoriji, a istraživačima znatno otežava posao. Generalna hipoteza ovog rada je da nepostojanje jedinstvene definicije sukoba u Hrvatskoj stvara naučne probleme iz kojih potom proizilaze i društveni, misleći, pre svega, na prepreke pomirenju i suočavanje sa prošlošću.

U prvom delu teksta objasnićemo važnost ispravnog definisanja predmeta istraživanja, pravila koja se u tom procesu moraju u poštovati i teškoće koje u istom nastaju. Drugi deo teksta baviće se naučnim i društvenim problemima koji nastaju zbog nepostojanja jedinstvene kvalifikacije sukoba u Hrvatskoj, a u trećem delu ćemo kritički razmotriti postojeće definicije i određenja kako bi u zaključku mogli da dodemo do jedne odgovarajuće, ili bar jednog šireg, solidnog polja odakle bi se moglo početi sa naučnim istraživanjem samih uzroka sukoba u Hrvatskoj, učesnika, umešača, motiva, ciljeva, interesa i njegove emotivno-ideološke pozadine.

Neke smernice i značaj ispravnog određenja predmeta istraživanja

Proces pojmovnog određenja koji se odvija kroz postupke definisanja i redefinisavanja, predstavlja bitan deo procesa samog naučnog saznanja.³ Centralni problem u društvenim naukama jeste problem definisanja pojava, stvari, odnosa i procesa, jer su one složenije, višedimenzionalnije, dinamičnije i promenljivije u odnosu na pojave i procese prirodnih nauka. Ovaj problem je deo šireg spora koji logičari vode još od Platona i Aristotela, a tiče se problema univerzalija, koji naučnike deli u dve grupe: nominaliste i esencijaliste. Svaka nauka koristi pojmove koje smatramo univerzalnim: „planeta“, „kiseonik“, „zakon“, „religija“, itd., a koji se razlikuju od individualnih pojmova. *Nominalisti* se ne vezuju za pojmove, smatrajući ih isključivo sredstvima za objašnjenje ili opisivanje stvarnosti, ističući da oni ne označavaju *suštinu* pojave i da ih možemo slobodno redefinisati ili zameniti novim kada god je to moguće.⁴ *Esencijalisti*, sa druge strane, bave se suštinskim smislom termina, pa je za njih i odredba koju koriste zapravo nužan preduslov naučnog istraživanja.

³ Slavomir Milosavljević, Ivan Radosavljević, *Osnovi metodologije političkih nauka* (Beograd: Službeni glasnik, 2006), 150.

⁴ Karl Popper, *Beda istoričizma* (Beograd: Dereta, 2009), 37-43.

Viši pojam kojima se određuje skup ili klasa pojava, nije samo instrumentalija, već i realno postojeći entitet koji se može istraživati, i koji, u stvari, predstavlja *suštinu* date pojave.⁵

Karl Poper smatra da opredeljenje za jednu od postojećih logičkih struja nužno određuje i naše metodološko stanovište. Tako ističe da su metode prirodnih nauka u suštini nominalističke, dok društvene nauke moraju biti na stanovištu metodološkog esencijalizma.⁶ Definisanje samo po sebi predstavlja stavljanje granica među pojave, i što je ta granica jasnija i vidljivija, to je definicija bolja. Međutim, taj njen kvalitet je ujedno i njen veliki nedostatak, jer „*statička forma definicije izdaje dinamičku prirodu društvenog procesa*“.⁷ Zato Poper, sledeći Aristotela, ističe važnost esencijalističkog stanovišta u društvenim naukama, jer ono uzima promene kao ostvarenje ili razvijanje potencijala skrivenih u suštini.

Konkretno implikacije ovakvog metodološkog stanovišta očituju se i u pojmovnom određenju sukoba u Hrvatskoj 1990-1995. Naime, sam sukob u Hrvatskoj nije lako definisati jer je tokom svog trajanja prolazio kroz različite faze, stepene nasilja, organizovanosti, da bi se paralelno sa tim procesima menjali i sami akteri sukoba, spoljni faktori i umešači. Osnovni problem koji se postavlja pred istraživača kada treba da jasno i precizno definiše ovaj sukob, jeste jednostranost svih postojećih definicija kojima se najčešće brani ustanovljeni, zvanični, državni diskurs. Isti problem se javlja i prilikom određivanja uzroka koji su doveli do sukoba u Hrvatskoj. Na istraživačkoj sceni figuriraju (uz nekoliko izuzetaka) uglavnom pristrasne, neobjektivne studije i radovi koji su u službi postojećeg diskursa.⁸

Suverena vladavina određenih pojmova sprečava da se pojave neki novi, drugačiji pojmovi koji bi bacali novo svetlo na određeni događaj. Ovakav pojmovni autoritarizam proističe iz generalnog stanja nauke danas, polazeći od njenih teorija koje „ušančene“ iza zidina svojih epistemoloških pozicija, nemaju nameru da međusobno sarađuju kako bi zajedno doprinele napretku i razumevanju sveta. U međunarodnim odnosima je realizam dugo imao preimućstvo, smatrajući sebe jedinim i neprikosnovenim pogledom na međunarodni svet, dok miran završetak

⁵ Ibid.

⁶ Ibid., 39.

⁷ Đuro Šušnjić, *Znati i verovati*, (Beograd: Čigoja štampa, 1995), 39-40.

⁸ Nekoliko primera dobrih studija o ratu i uzrocima rata u Hrvatskoj 1990-1995. Filozofija i društvo 6, „*Teorijske pretpostavke razumevanja raspada Jugoslavije*“ (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju), Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008* (Zagreb: Novi Liber, Europress Holding, 2008), Dejan Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspón, kriza i pad četvrte Jugoslavije* (Zagreb: Prometej, 2003), Radmila Nakarada, *Raspád Jugoslavije* (Beograd: Službeni glasnik, 2008), Susan Woodward, *Balkan Tragedy – Chaos and Dissolution after the Cold War* (Washington: The Brookings Institution). Pavle Levi, *Raspád Jugoslavije na filmu. Estetika i ideologija u jugoslovenskom i postjugoslovenskom filmu* (Beograd, XX vek, 2009).

Hladnog rata nije negirao njegovu supremantiju. Neki događaj možemo razumeti samo ako ga posmatramo kroz pojmove uvek druge teorije, jer svaka teorija nudi drugačiju sliku o svetu oko nas. Nijedna teorija do sada, ma koliko se trudila da dokaže suprotno, ne može tvrditi da je u stanju da objasni celokupnu realnost. Onoga trenutka kada proglasi ekskluzivno pravo na objašnjenje svega, ona postaje pogrešna.⁹

Određivanje pojma, smatra Šušnjić, nije samo posao lingviste, ili stvar dogovora ili konvencije, već je određen teorijom i iskustvom.¹⁰ Ako pojam nije vezan za kontekst, bilo da je on teorijski ili istorijski, ostaje neodređen.¹¹ Jedan pojam u različitim istorijskim periodima ili društvenim kontekstima može imati različito značenje i vrednosnu težinu. Zato prilikom definisanja istraživač mora imati na umu da obrazovati pojam o jednom predmetu znači shvatiti suštinske odredbe tog predmeta, jer je pojam, u suštini, celovita zamisao određenog predmeta pomoću zamišljanja njegovih bitnih odlika.¹²

Važnost ispravnog predmetnog određenja proizilazi iz činjenice da iz predmeta istraživanja nužno proizilaze ciljevi istraživanja, hipoteze, indikatori i metode prikupljanja i obrade podataka. Dakle, o ispravnom teorijskom i terminološkom zasnivanju predmeta zavisice i njegova operacionalizacija. Samo operacionalno određenje pojave je potrebno uklopiti u teorijsko, a rezultati dobijeni empirijskim istraživanjem su validni samo u granicama datih definicija i korišćenih teorija. Izloženo upozorenje mnogi naučnici shvataju vrlo olako, ne uviđajući opasnosti i probleme koje neispravno određenje predmeta stvara, ne samo u nauci, već i u praksi, kada su sami međuljudski odnosi u pitanju.

Naučni i društveni problemi proistekli iz neodgovarajućih definicija sukoba u Hrvatskoj 1991-1995.

Terminološki determinizam zastupljen u bivšim jugoslovenskim republikama i u redovima velike većine istraživača sukoba u Hrvatskoj, stvara ne samo naučne, već i društvene probleme koji stoje na putu pomirenja nekada žestoko zaraćenih nacija. U prethodnom delu smo objasnili kako određenje predmeta istraživanja utiče na njegovu valjanu operacionalizaciju, pa ćemo u ovom delu istaći najvažnije probleme koji proizilaze iz ovih grešaka.

⁹ Karl Jaspers, *Way to Wisdom: An Introduction to philosophy*, Second edition (New Haven: Yale University Press, 2003), 24.

¹⁰ Đuro Šušnjić, *Metodologija* (Beograd: Čigoja štampa, 2004), 44.

¹¹ Ibid.

¹² Milosavljević, Radosavljević, 144.

Analizirajući postojeću domaću i stranu literaturu moguće je identifikovati najmanje devet konceptualno različitih određenja sukoba u Hrvatskoj. Osnovni problem koji se postavlja pred mladog istraživača podrazumeva valjano kvalifikovanje sukoba koji istražuje. Međutim, odluči li se za neku od postojećih, naročito onih koje prevladavaju u državnom diskursu Republike Hrvatske i Republike Srbije, rizikuje da njegovo istraživanje, kao i on sam, budu automatski „etiketirani“ kao „ustaška propaganda“, „velikosrpska agresija“, „strano plaćeništvo“ i sl.

Isključivost određenih pojmova o sukobu u Hrvatskoj, kao i rigidnost onih koji ih koriste, utiču na dalju stigmatizaciju i demonizaciju jednog naroda i jednog krivca za nasilni sukob koji se odigrao 1991-1995., pa sledstveno nastaju i studije koje imaju ovakav karakter. Najčešće u službi odbrane zvanične ideologije i interpretacije događaja, ovakvi „naučnici“ i ovakve „studije“, nastale iz neispravnog terminološkog određenja, vrlo su jednostrane i opasne, naročito ako se koriste kao literatura za nastavu iz istorije u osnovnim i srednjim školama.¹³ Od ovih „istraživanja“ jedino su gore fatalističke studije, kao na primer ona Roberta Kaplana „Balkanski duhovi“, gde krivicu za nasilne sukobe širom Jugoslavije pripisuje isključivo „grešci u balkanskom kodu“.¹⁴

Više puta smo napomenuli da definicija predmeta istraživanja određuje hipoteze, indikatore, ciljeve i metode istraživanja. Naučni problem koji nastaje odabirom neke od postojećih, pristrasnih, neobjektivnih definicija uvodi istraživača u teorijsku „klopku“, navodeći ga da svoj rad teorijski zasnuje isključivo na jednoj od postojećih teorija koje se bave uzrocima međunarodnih sukoba, realizam, liberalizam ili konstruktivizam. Iako je teorijski monizam uniforma velike većine teoretičara, ali i praktičara međunarodnih odnosa već više od nekoliko decenija, sve su glasnjiji zagovornici teorijske sinteze. Ne postoji dovoljno dobar argument za pretpostavku po kojoj samo jedan teorijski pravac može da objasni celovitost, dinamiku, kompleksnost jednog međunarodnog sukoba.

Teorijska sinteza se dešava, jer kompleksnost većine događaja međunarodne politike zahteva analizu višestruke uzročnosti. Mnogi od većine uspešnih priloga teoriji međunarodnih odnosa počivaju na njoj. Robert Kohejn je 1984. spojio realizam (teorija hegemonске stabilnosti) i teorije režima kako bi objasnio saradnju nakon rata. Skoro svaki član skorije generacije teoretičara sigurnosti, predvođenih

¹³ Analize udžbenika i školskih programa za istoriju u osnovnim i srednjim školama u Srbiji i Hrvatskoj su brojne. Videti: Ivan Balta, „Promjene u školskom sustavu za srpsku narodnosnu zajednicu u Hrvatskoj (1991-2011) s posebnim osvrtom na nastavu povjesti i na školske sustave u Hrvatskoj u XIX i XX stoljeću“, u *Srpsko-brvatski odnosi u XX veku – Dvadeset godina od početka rata* (Novi Sad: Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, 2011), 195-211. Mira Radojević, „Raspad Jugoslavije u udžbenicima istorije“, u *Srpsko-brvatski odnosi u XX veku – Dvadeset godina od početka rata* (Novi Sad: Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, 2011), 211-223.

¹⁴ Robert Kaplan, *Balkanski dubovi* (Beograd: Dan Graf, 2004).

Stivenom Voltom, Džekom Snajderom, Stepanom Van Everom i Berijem Buza-
nom i njegovim kolegama, kombinuju moć i namere kako bi objasnili formiranje
saveza, imperijalizam, rat i globalnu strukturu. Sinteza je posebno važna za one koji
veruju da bi teoretičari međunarodnih odnosa trebalo da budu vođeni problemom,
a ne teorijom.

Bez teorijske sinteze nema napretka u objašnjavanju međunarodnih događaja
i odnosa. Opredelimo se za određenje sukoba u Hrvatskoj kao agresije ili rata za
promenu AVNOJ-evskih granica, opredelili smo se i za teorijsku poziciju realizma,
po kojoj sukobi nastaju zbog nejednake raspodele moći, osvanja ili zadržavanja
vlasti i teritorija i sl. Ako, pak, definišemo sukob kao etnički, opredelili smo se za
opciju socijalnog konstruktivizma koji ideje, identitete, strahove, simbole i propa-
gandu uzimaju za osnovne uzroke bilo kog sukoba u svetu.

Društveni problemi koji nužno proističu iz navedenih naučnih, mogu se pos-
matrati kao osnovna prepreka pomirenju i suočavanju sa prošlošću. Predsednici
Republike Hrvatske i Republike Srbije su se u više navrata, prilikom obeležavanja
značajnih godišnjica i prisustvom na komemoracijama, izvinili u ime svojih država
za počinjene zločine u ratnim sukobima. Međutim, utisak je da ni oni sami ne
znaju za šta se izvinjavaju, jer nezavisno od ličnog mišljenja koje imaju o sukobu u
Hrvatskoj, oni zastupaju zvanične, državne verzije događaja tokom prve polovine
devedesetih godina, a koji su, možemo se složiti, dijametralno suprotni. U razgovo-
rima sa predsednikom Republike Hrvatske, Ivom Josipovićem i premijerom, Zora-
nom Milanovićem, na pitanje kako bi okarakterisali prirodu sukoba na prostoru
Hrvatske od 1990. do 1995. godine, odgovor je glasio da je to bila agresija. Sa dru-
ge strane, bivši predsednik Republike Srbije, Boris Tadić, ima drugačije mišljenje.
Zaključak koji se nameće je da zvanični diskursi, koji nastaju ili bivaju potkrepljeni
pomenutim jednostranim studijama o sukobu, značajno slabe efekat javnih izvin-
jenja koje visoki državnici upućuju na komemorativnim i sličnim skupovima. Sled-
stveno, i proces pomirenja tako ne dobija dovoljan zamah i jačinu.

Sa druge strane, različite verzije događaja, različite kvalifikacije istog događaja
i njihova neobjektivnost utiču na to da zvanični odnosi između Srbije i Hrvatske
često dospevaju u pat poziciju, ili neku vrstu vakuma. Njihovo „odmrzavanje“,
vraćanje sa nulte tačke iznova i iznova, tako, prvenstveno zavisi od volje, želje
i ličnosti lidera ovih dveju država. Zbog toga je neophodan zajednički napor
istraživača iz Hrvatske i Srbije ka dolaženju do jednoobrazne, ili makar, približne
analize sukoba. U tom svetlu, značajno je pomenuti inicijativu pod nazivom „*Dija-
log povjesničara-istoričara*“, koja je okupila oko 250 naučnika u cilju ukidanja falsifikata,
mitova i prevladavanja stereotipa.¹⁵

¹⁵ http://www.cpi.hr/hr-6952_6_dijalog_povjesnicara_istoricara.htm (14. 08. 2012.)

Zvanični diskursi su, istina, jaki i duboko ukorenjeni u svest pojedinca, naročito ako se temeljno grade i svesrdno podržavaju. Međutim, ideje i ideologije nisu nepromenljive, što je miran završetak Hladnog rata i pokazao. Možda se primer može smatrati kao ironija, ali i sam početak sukoba na prostorima bivše Jugoslavije pokazuje kako se iz disurksa mira, sloge, bratstva i jedinstva, vrlo brzo prešlo na mržnju i bratoubilački rat. Postojeća nepodudarnost hrvatske i srpske verzije događaja na prostorima Hrvatske u prvoj polovini devedesetih godina XX veka, omogućava da mitomanija, ratni zločinci, vođe paravojnih formacija u sukobima, imaju širok prostor u svesti ljudi koji ih doživljavaju kao heroje i branitelje nacije. Mlade generacije koje rastu uz snimke sa ratišta, Arkana, Mladića, Gotovine, svakako ne predstavljaju dobru početnu poziciju na putu koji bi trebalo da vodi ka pomirenju, razumevanju i toleranciji.

Razmatranje postojećih kategorizacija sukoba u Hrvatskoj

Pitanje koje ovaj rad, pored mnogih koji su pisani na sličnu temu, otvara, nije ni malo lako i namera njegovog autora nije da da konačan sud o tome kako treba kvalifikovati sukob u Hrvatskoj 1991-1995. Kada se govori o ovom sukobu, evidentno je da postoji puno otvorenih pitanja kojima se bavila studija Mileta Bjelajca i Ozrena Žuneca.¹⁶ Za ovo pitanje je najzajčajniji odeljak te studije „Priroda rata i njegov politikantsko-legalni karakter“, u kojem istraživači izlažu definicije srpske i hrvatske strane o prirodi sukoba u Hrvatskoj, ističući u zaključku da obe, iako dijametralno suprotne, nalaze svoje zasnivanje u činjenicama i zakonu.¹⁷

Odredimo li sukob 1991-1995. kao agresiju Srbije na Hrvatsku, teško da bi onda mogli da argumentujemo tu tvrdnju, bar kada se govori o prvim godinama rata. Međunarodno-pravno gledano, jedna država ne može da izvrši agresiju nad sopstvenom teritorijom, tako da o agresiji ne može biti reči sve do trenutka kada Republika Hrvatska nije postala međunarodno priznata država. Takođe, na umu se moraju imati i činjenice o stranama u sukobu, a to do zvaničnog postojanja JNA nije mogla biti Srbija. Najčešći argument protiv ovakve tvrdnje glasi da je evidentno da je JNA bila pod uticajem Slobodana Miloševića i da je radila na ostvarivanju njegove politike i njegovih ciljeva. Međutim, zaboravlja se vrlo često da Milošević nije tako lako mogao da kontroliše generale u JNA, kao i to da su, samim tim što su u vrhu simbola Jugoslavije, bili tvrdokorni komunisti i prvrženi ideji jugoslovenstva. Ovde se ni na koji način ne pokušava relativizacija Miloševićevog udela i odgov-

¹⁶ http://www.centerforhistory.net/images/stories/pdf/rat_u_hrvatskoj.pdf (14. 08. 2012.)

¹⁷ Ibid., 14.

ornosti za sukobe na prostorima Hrvatske, već napor da se istaknu neki faktori i činjenice koji se često zanemaruju ili nedovoljno istražuju.

O sukobu u Hrvatskoj kao borbi za očuvanje Jugoslavije, smatra se, ne može biti govora, jer je svim stranama u sukobu bilo više nego jasno da se, nakon neuspjele akcije JNA u Sloveniji, Jugoslavija ne može očuvati u granicama iz Ustava 1974. godine. Iz tog razloga je možda i ispravnije reći da je sukob u Hrvatskoj bio rat za promenu granica koje su bile zagarantovane pomenutim Ustavom, jer Srbija njima nije bila zadovoljna, smatrajući da veliki broj pripadnika srpskog nacionalnog opredeljenja ostaje izvan matice. Međutim, ovakva definicija sukoba je suviše realistična, i ne obuhvata u sebi elemente straha, propagande, bezbednosne dileme koje koristi konstruktivizam, a koji su evidentno bili prisutni i jedni od faktora izbijanja ovog sukoba.

Zasnivajući mit Jugoslavije, ideja o troimenom narodu, brzo je napuštena, a prazan prostor koji je nastao nije popunjen novim sadržajem. Umesto toga, politička elita Druge Jugoslavije nije puno pažnje poklanjala jugoslovenskom identitetu, te je smatrala su Tito, Komunistička partija Jugoslavije i parole „bratstva i jedinstva“ dovoljne osnove za njegovo stabilno održanje, uz istovremeno ignorisanje nacionastičkog pitanja. U trenutku kada su ta dva stuba nestala, a autoritarna politička kultura sprečila stvaranje novog sloja i novih ideja, na scenu su stupili donji, dugo potiskivani, nacionalizmi, za koje je Balkansko poluostrvo uvek bilo plodno tlo.

Određenje sukoba u Hrvatskoj kao građanskog rata sa elementima etničkog sukoba, čini se kao najpribližnije realnosti, ali opet, može da važi samo za period do kada Republika Hrvatska nije postala međunarodno priznata država. Sa druge strane, definicije kao što su „rat u Krajini“, „oružana pobuna“ ili „rat za nezavisnost Hrvatske“ uslovljena su vremenskim i prostornim određenjeme predmeta istraživanja, koji u nekim studijama i jeste ograničen samo na prostor Krajine, ili koji određuje datum početka sukoba u 1991. ili 1992. godini.

Zaključak

Društvene pojave koje su po svom karakteru vrlo složene, promenljive, dinamične i višeslojne, često izmiču pravilima ispravnog definisanja. Vodeći se ovim „opravdanjem“ naučnici i istraživači bivaju radi da ova „teška“ teorijsko-metodološka pitanja zaobiđu i posvete se isključivo prikupljanju podataka, njihovom klasifikovanju i kvantifikaciji, zaboravljajući pri tom da je dobra teorijska podloga i ispravno određenje pojmova, ključ za dobar, naučni rad. Takav stav nije stran ni

onim istraživačima koji se bave sukobom na prostoru Hrvatske od 1991. do 1995. godine, za koji, u zvaničnoj literaturi, postoji više od devet različitih kvalifikacija. Ovakvo stanje dovodi do brojnih naučnih, ali i društvenih problema koji predstavljaju kamen spoticanja procesu pomirenja, toleranciji i suočavanju sa prošlošću. Zaključak koji se može izvući na osnovu analize studija i različitih definicija ovog sukoba, išao bi u pravcu njegove podele na vremenske sekvence, kada su se menjali karakter, intenzitet, nasilnost i akteri. Tako se izbegavaju zamke relativizacije, jednostranosti i povrha svega, približava se realnosti i činjenicama, što i jeste osnov svake dobre naučne studije.

Summary

Although researchers are often considered trivial and unnecessary, the definition phase of the research topic and the proper theoretical and methodological setting of the study is the only basis for a valid operationalization. It is evident that the different names and qualifications of the conflict in Croatia 1991 – 1995 are bringing many scientific and social problems that represent a direct obstacle to the already fragile process of reconciliation and dealing with the past. The aim of this paper is to highlight the difficulties that arise in the process of conceptual definition of the conflict, as well as to highlight the problems arising from non-compliance with the basic methodological rules defining the research topic.

Literatura

Galtung, J. (1994) Četiri teze o jugoslovenskoj krizi. *Filozofija i društvo 6, Teorijske pretpostavke razumevanja raspada Jugoslavije*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, pp. 25-27.

Golubović, Z. (1994) Nekoliko teza o teorijskim pretpostavkama za slom Jugoslavije. *Filozofija i društvo 6, Teorijske pretpostavke razumevanja raspada Jugoslavije*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, pp. 29-46.

Hobsbawm, E. (1990) *Nations et nationalisme depuis 1780*. Paris: Gallimard.

Jaspers, K. (1951) *Way to Wisdom: An Introduction to Philosophy*. Second edition. New Haven: Yale University Press.

Milosavljević, S. i Radosavljević, I. (2006) *Osnovi metodologije političkih nauka*. Beograd: Službeni glasnik.

Moravcsik, A. (2003) *Theory Synthesis* in International Relations: Real Not Metaphysical. *International Studies Review* 5(1): 131-36.

Poper, K. (2009) Beda istoricizma. Beograd: Dereta.

Poper, K. (2002) Pretpostavke i pobijanja – Rast naučnog znanja. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Tripković, Đ. (1994) Komunisti, nacionalisti i raspad Jugoslavije. *Filozofija i društvo* No. 6, *Teorijske pretpostavke razumevanja raspada Jugoslavije*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, pp. 157-166.

Šušnjić, Đ. (2004) Metodologija. Beograd: Čigoja štampa.

Šušnjić, Đ. (1995) Znati i verovati. Beograd: Čigoja štampa.

UDC 316.48(487.1)

Dinko Gruhonjić

JAVNO ZAGOVARANJE INICIJATIVE ZA FORMIRANJE REKOM-A: REKOM I POLITIČARI

Abstract

After a five-year period, a broad social debate on an initiative for forming of the Regional Commission to establish the facts about war crimes in the wars in former Yugoslavia (RECOM), representatives of civil society in the region in March 2011 agreed on the Draft Statute of RECOM. The idea is that this proposal has to be present to the major, decision-makers, politicians in the region and to asked their fully support for the formation of the RECOM. Non-governmental organizations from countries in the region seek multilateral interstate agreements form as a precondition for establishing the RECOM and the facts about the victims of wars. Public advocates of RECOM faces numerous difficulties in meeting with politicians.

Key words: RECOM, advocacy, NGO's, politicians, victims, reconciliation

Najveća društvena debata u regionu ikad

Debata o instrumentima za otkrivanje i kazivanje činjenica o prošlosti pokrenuta je u maju 2006. godine na Prvom regionalnom forumu za tranzicionu pravdu, koji su organizovali Fond za humanitarno pravo (Srbija), Istraživačko-dokumentacioni centar (BiH) i Documenta (Hrvatska). Učesnici, predstavnici nevladinih organizacija i udruženja porodica nestalih i žrtava iz post-jugoslovenskih zemalja, zauzeli su se za regionalni pristup u utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima, s

obrazloženjem da je i sam rat imao regionalni karakter, da se odvijao na području više država i da žrtve i počinioци, u većini slučajeva, ne žive u istoj državi. Koalicija za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima u ratovima u bivšoj Jugoslaviji (REKOM) osnovana je na Četvrtom regionalnom forumu za tranzicionu pravdu, 28. oktobra 2008. godine u Prištini. Inicijativa REKOM je tokom više od tri godine intenzivnih konsultacija u celom regionu nekadašnje SFRJ, sa više od 6.000 različitih učesnika, podstakla najobimniju društvenu debatu ikada organizovanu na ovim prostorima (Glas Inicijative za REKOM, 8-2012).

Na osnovu predloga, zahteva, potreba i stavova učesnika tog konsultativnog procesa za osnivanje REKOM-a, napisan je i 26. marta 2011. godine usvojen i javnosti predložen predlog Statuta REKOM-a, koji je, zajedno sa 542.660 potpisa podrške¹, upućen najvišim institucijama država u regionu. U oktobru 2011. godine formiran je Regionalni tim zagovarača za REKOM, koji predvode finalnu fazu procesa REKOM. Od država regiona se traži osnivanje nezavisne, međudržavne Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o svim žrtvama ratnih zločina i drugih teških kršenja ljudskih prava počinjenih na teritoriji bivše SFRJ u periodu 1991-2001. Stav Koalicije za REKOM je da osnovni zadatak buduće komisije treba da bude utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i imenovanje stradalih, ubijenih i nestalih, a o ostalim ciljevima i zadacima konačnu odluku bi trebalo da donesu vlade, koje će zajednički osnovati REKOM².

Statutom su definisani i ciljevi REKOM-a: (a) da utvrdi činjenice o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava učinjenim na teritoriji nekadašnje SFRJ u periodu od 1. januara 1991. do 31. decembra 2001. godine, političkim i društvenim okolnostima koje su uticale na činjenje ovih dela i posledicama do kojih su zločini i kršenja prava doveli; (b) da prizna nepravde nanete žrtvama, u cilju izgradnje kulture solidarnosti i saosećanja; (c) da doprinese ostvarivanju prava žrtava; (d) da doprinese da političke elite i društva u stranama ugovornicama prihvate činjenice o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava; (e) da doprinese rasvetljavanju sudbine nestalih; (f) da doprinese sprečavanju ponavljanja ratnih zločina i drugih teških kršenja ljudskih prava (Predlog Statuta REKOM-a, Deo IV - Ciljevi i zadaci Komisije, član 13 - Ciljevi).

¹ Od 26. aprila do 30. juna 2011, 1.301 volonter u 150 gradova Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Kosova, Makedonije, Slovenije i Srbije skupljao je potpise podrške građana osnivanju REKOM-a.

² "Ne možemo sav posao prepustiti sudovima. Oni će se normalno bazirati na individualnu krivicu za ratne zločine, ali naša je uloga da pronađemo nove načine da promoviramo istinu u vezi sa zločinima i da pomognemo rehabilitaciju društava u regionu", rekla je ona. "Tvrdo jezgro" ideje REKOM-a, objasnila je Đurković, jeste utvrditi činjenice o ratnim zločinima i žrtvama, i javno govoriti o njima. (Edina Đurković, osnivačica i izvršna direktorica nevladine organizacije, Tranzicijska pravda, odgovornost i sjećanje u BiH, BIRN, 8. jun 2012, "Zahuktava se Inicijativa za REKOM").

REKOM stigao do političara

Nakon pet godina debate u civilnom društvu, prošle jeseni došlo je vreme da se Predlog statuta buduće komisije predstavi i političarima u regionu, bez kojih REKOM ne može da zaživi. Od oktobra prošle godine do jula ove godine Regionalni tim zagovarača REKOM-a³ radio je na promociji ideje i taj posao se nastavlja. Zagovarači su u decembru 2011, odnosno u maju 2012. godine dobili pisanu podršku za inicijativu od predsednika Crne Gore i Hrvatske, Filipa Vujanovića i Ive Josipovića. Obojica predsednika složili su se da iniciraju ideju da se oforme ekspertske timovi pri kabinetima predsednika svih država slednica bivše SFRJ. „Predsjednik Vujanović je naglasio podršku REKOM-u i otvorenost prema iznalaženju modaliteta održanja i ubrzavanja ovog važnog procesa“, kaže se u saopštenju iz Vujanovićevog kabineta (12. decembar 2011). „Predsjednik Republike Hrvatske Ivo Josipović primio je izaslanstvo Koalicije za REKOM i najavio da će se u narednom periodu založiti kod ostalih predsednika zemalja iz regije da delegiraju svoje pravne eksperte i formiraju zajednički regionalni tim, koji će proučiti ustavno-pravne mogućnosti svake od zemalja regije za osnivanje REKOM-a“, piše u saopštenju za javnost iz Josipovićevog kabineta (8. maj 2012).

Inicijativu za formiranje REKOM-a podržao je i Visoki predstavnik međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini Valentin Inzko, u aprilu 2012. godine “Prihvatanje i priznanje činjenice da su tokom rata počinjeni zločini od suštinskog je značaja za porodice žrtava i zemlju u cjelini”, izjavio je jučer visoki predstavnik Valentin Inzko. “Još uvijek je suviše lako iskrivljivati, poricati i manipulirati sa prošlošću”, rekao je Inzko (FENA, 11. april 2012. godine)

U fazi javnog zagovaranja, REKOM su podržali, između ostalih, i ambasadori zemalja EU u Srbiji, ambasador SAD u BiH Patrick S. Moon, šef Delegacije EU i specijalni predstavnik EU u Bosni i Hercegovini, ambasador Peter Sorensen, a vođeni su i razgovori sa pojedinim evropskim ambasadorima u Makedoniji (www.zarekom.org).

I Evropski parlament izrazio je podršku inicijativi REKOM u cilju da i dalje pokreće i usmerava proces pomirenja na celom zapadnom Balkanu (29. mart 2012). A u jednom intervjuu, glavni tužilac Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju Serge Brammertz je rekao da pozdravlja svaku inicijativu u regiji čiji je cilj utvrđivanje činjenica o zločinima koji su počinjeni devedesetih, „a namjera im je promicati proces pomirenja. Inicijative kao što je REKOM važne su zato što ih potiču nevladine organizacije na razini država i pripadnici civilnog društva te mogu nadopuniti rad Haškog suda i lokalnih sudova.”

³ Regionalni tim zagovarača predstavljen je na sastanku Koalicije za REKOM u Zagrebu, 4. novembra 2011. godine. Tim čine: Nataša Kandić, Žarko Puhovski, Zdravko Grebo, Dino Mustafić, Igor Mekina, Biljana Vankovska, Dragoljub Duško Vuković, Dinko Gruhonjić.

(<http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/184500/Da-nije-bilo-Haskog-suda-ne-bi-bilo-ni-pravde-za-zrtve.html>).

Zagovarači su u više navrata u javnim nastupima istakli da su svesni da neće biti lako „nagovoriti” političare da osnuju REKOM. „Pokušavamo da objasnimo da sve države u regionu, pogotovo aktuelne ili buduće vlade, treba da formiraju ekspertsku grupu, koja će napraviti konsenzus o daljim koracima, i da onda, kada usaglase taj tekst, to pošalju svojim parlamentima. I taj korak neće biti lak jer isti tekst sa istim ciljevima mora biti usvojen u svim parlamentima zemalja u regionu (...) Prilikom zagovaranja za osnivanje REKOM, jedan od argumenata koji koristimo je potreba da žrtve dobiju glas, da se radi o tome da se čuju žrtve kojih je bilo na svim stranama i da one dobiju svoj prostor”, objasnio je sarajevski profesor Zdravko Grebo, jedan od javnih zagovarača (Glas Inicijative za REKOM, 8-2012).

„Iskustvo, doduše, pokazuje da je potreban oprez u odnosu na sva obećanja svih političara. U tom bi se pogledu - parafrazirajući Churchilla nakon El Alameina - moglo s dobrim razlogom ponovo reći: ovo nije kraj, nije ni početak kraja, ali ovo je, možda, kraj početka”, smatra zagrebački profesor Žarko Puhovski, takođe jedan od zagovarača ideje o formiranju REKOM-a (Glas Inicijative za REKOM, 7-2012). „Zadatak javnih zagovarača je da uvere političare u regiji da je izgradnja mira i pomirenje u regiji moguće samo ako se utvrde činjenice o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava i ako se sačini poimenični popis svih žrtava. (sastanak javnih zagovarača, Beograd, 24.02.2012).

Branislav Kavalić iz Pokrajinskog (vojvođanskog) udruženja boraca ratova devedesetih rekao je da upravo vojnici najviše mrze rat i žele da se utvrdi ko je šta uradio. Pokrajinski odbor udruženja boraca ratova devedesetih podržava osnivanje REKOM-a i doprineće njegovoj promociji. „Proces REKOM je važan i zbog žrtava koje su stradale, ali i zbog nas koji smo učestvovali u ratovima. Zbog zločina pojedinaca, mi koji smo se u ratu ponašali časno i koji smo u rat išli na poziv države i u obavezi prema njoj smo u poziciji da nam se pripisuje kolektivna krivica. Zbog nas, te se činjenice moraju utvrditi“, zaključio je on. (Kikinda, skup „Naš doprinos pomirenju - Da ne zaboravimo ljude kojih više nema”, 27.01.2012).

Problemi i osporavanja

Da bi Inicijativa REKOM dobila više podrške u Bosni i Hercegovini, gde su počinjeni najozbiljniji zločini u ratovima iz devedesetih godina 20. veka, početkom 2012. godine osnovana je nevladina organizacija pod imenom Tranzicijska pravda, odgovornost i sjećanje u BiH. Ali, i tokom pet godina u kojima je ideja REKOM-a

bila raspravljana u širokom spektru civilnog društva u regionu bivše Jugoslavije, najviše kritika i osporavanja dolazilo je od pojedinih nevladinih organizacija, kao i od udruženja žrtava iz te države. Tokom 2012. godine, u toku javnog zagovaranja, u BiH je takođe bilo osporavanja same ideje.

Najžešće osporavanje ove godine objavio je dnevni list „Press RS” iz Banjaluke, u izdanju od 20. juna 2012. godine. „Regionalna komisija za utvrđivanje istine o ratnim zločinima na prostoru bivše Jugoslavije doživela je krah, ali i dalje raspolaže godišnjim budžetom većim od milion evra”, tvrdi list, iako nije reč o „komisiji” već tek o ideji da se ona formira. „Naime, komisija skraćenog naziva REKOM, čiji je idejni tvorac kontroverzna direktorka Fonda za humanitarno pravo Srbije Nataša Kandić, na terenu je ostala bez podrške udruženja žrtava rata ne samo u RS već i u FBiH, Hrvatskoj i Srbiji, ali ni to ih ne sprečava da na račun svog glavnog finansijera Evropske komisije masno zarađuju i baškare se, ne radeći više ništa što bi doprinelo ostvarenju početne ideje i konačnom rasvetljavanju najnovije istorije na ovom području”, napada Press. List odlazi i korak dalje i optužuje javne zagovarače iz Bosne i Hercegovine da primaju mesečno po 1.800 evra „od Kandićeve”. Taj list prenosi i izjavu Branka Todorovića, predsednika Helsinškog odbora za ljudska prava Republike Srpske, koji je Natašu Kandić optužio da „sabotira svaki pokušaj domaćih institucija da najzad stave tačku na događaje iz devedesetih godina prošlog veka”. „Mislim da je ta priča (REKOM) završena”, ocenio je Todorović, koji je i sam jedno vreme bio član Koordinacijskog veća Koalicije za REKOM, odakle je istupio nezadovoljan zbog „autoritarnosti” Kandićeve. S njim se složio, u istom tekstu, i predsednik Republičkog udruženja porodica poginulih i zarobljenih boraca i nestalih civila RS Nedeljko Mitrović: „Za nas je REKOM samo ružna prošlost”.

Na ove teške optužbe, koje su izašle u tabloidu „Press RS”, usledio je odgovor Nataše Kandić, Zdravka Greba, kao i drugo dvoje prozvanih u tekstu: reditelja Dine Mustafića i novinarku Dženane Karup-Druško. Oni su saopštili da se sva sredstva u vezi sa promovisanjem Inicijative za REKOM koriste transparentno i da se to može proveriti i na sajtu www.zarekom.org. Dodali su i da javni zagovarači svoj posao rade volonterski i da ne primaju honorare za njega. „Koristimo ovu priliku da još jednom potvrdimo da smo profesionalno i aktivistički odlučni da ne dozvolimo da državne institucije i pojedine nevladine organizacije, poput Helsinškog odbora za ljudska prava u RS, stave tačku na događaje iz devedesetih godina. Zalagaćemo se da naše teško nasleđe ostane otvorena knjiga, napisana utvrđenim činjenicama, na službi budućim generacijama”, poručili su prozvani zagovarači REKOM-a (www.e-novine.com, 21. jun 2012). „Meni zaista, koliko god da se vraćam unazad, i dalje nije jasan motiv, sem da na tom vrhu, u toj eliti nevladinih organizacija koje se bave sličnim pitanjima, postoji neverovatan sukob sujeta i

pretenzija na liderstvo, i u svemu tome i pitanje novca”, kazao je Zdravko Grebo u jednom intervjuu (Glas Inicijative za REKOM, 8-2012), i takve napade nazvao „nečasnom prljavom kampanjom”.

Izbor Tomislava Nikolića za predsednika Srbije blokirao odnose u regionu

Koalicija za REKOM se, prema svom polugodišnjem izveštaju, suočava s velikim problemom u Srbiji, gde nije uspela osigurati podršku bivšeg predsednika Borisa Tadića, a tek ostaje da se vidi kako će se novoizabrani predsednik Tomislav Nikolić postaviti prema inicijativi.

Međutim, otkako je izabran za predsednika Srbije, Nikolić je izazvao više kontroverzi, a između ostalog je ustvrdio da nije bilo genocida u Srebrenici. U intervjuu za RTV Crne Gore (31. maj 2012), Nikolić je rekao: “U Srebrenici nije bilo genocida. U Srebrenici je bio veliki zločin koji su počinili neki pripadnici srpskog naroda, koje treba pronaći, izvesti pred sud i kazniti”. Osim toga, tokom predizborne kampanje, Nikolić je izjavio za Frankfurter Allgemeine Zeitung da je “Vukovar srpski grad”, ali je tu izjavu nakon pobede na izborima naknadno obrazložio, rekavši da je mislio na etničko poreklo nekada većinskog stanovništva, a ne na konkretnu teritoriju (Tanjug, 8. jun 2012). Predsednik Srbije je naknadno obrazložio i izjavu o genocidu, pozivajući se na Skupštinu Srbije koja je u martu 2010. godine usvojila Rezoluciju o Srebrenici, kojom se osuđuje “težak zločin” počinjen nad bošnjačkim stanovništvom u Srebrenici. “Moj odnos prema Srebrenici je potpuno jasan. To je mesto na kome su pripadnici mog naroda počinili strašan zločin, i ja to nikada neću da opravdam. Ali, neću ni da idem dalje od onoga što je otom pitanju zaključila Narodna skupština Republike Srbije”, rekao je Nikolić (Tanjug, 8. jun 2012).

Reakcije iz regiona i sveta, naravno, nisu bile povoljne. Serge Brammertz, glavni tužilac Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, ocenio je da je Nikolićeva izjava “u suprotnosti sa pravnim i činjeničnim otkrićima tog suda, kao i Međunarodnog suda pravde”, te da je “takva retorika korak unazad, pogoršava patnje žrtava i ugrožava krhki proces pomirenja u bivšoj Jugoslaviji” (Tanjug, 7. jun 2012).

Jelko Kacin, izvestilac Evropskog parlamenta za Srbiju, rekao je da izjava Nikolića „može davati povoda za zabrinutost, ali svakom državnom zvaničniku koji stupa na novu dužnost treba dati određeno vreme da se pokaže na delima“. Kacin je rekao i da je “odnos srpskih zvaničnika prema ovom zločinu vrlo važan”, i dodao da će u Savetu Evrope, gde je usvojena i Rezolucija o genocidu u Srebrenici, “sa posebnom pažnjom pratiti rad predsednika Srbije na polju regionalnog pomirenja” (Danas, 6. jun 2012).

Pia Ahrenkilde Hansen, portparolka predsjednika Evropske komisije Josea Manuela Barosa, izjavila je da je stav Evropske unije da se u Srebrenici dogodio genocid, i da će se ta tema naći na dnevnom redu susreta Barosa s predsjednikom Nikolićem, zajedno sa temom “pomirenje u regionu” (Vesti, 4. jun 2012).

Valentin Inzko, visoki predstavnik međunarodne zajednice u BiH, rekao je da je “negiranje genocida u Srebrenici (...) neprihvatljivo i neoprostivo”, i da “suočavanje s ratnim zločinima predstavlja prvi korak u poboljšanju odnosa u regionu” (Tanjug, 5. jun 2012).

Marc Toner, zamenik portparola State Departmenta, potpisao je saopštenje u kojem se kaže da se „genocid u Srebrenici ne može subjektivno tumačiti”, a predsjedniku Srbije se sugerije da bude konstruktivan u odnosu na regionalna pitanja, i naglašava da “neutemeljene izjave o Srebrenici i drugim ratnim zločinima ne doprinose stabilnosti i pomirenju u regiji” (Glas Amerike, 5. jun 2012).

Zlatko Lagumdžija, ministar spoljnih poslova BiH, rekao je da Nikolićeve izjave “ne doprinose dobrosusedskim odnosima u regionu, procesu pomirenja i izgradnji poverenja” i da ih najoštrije osuđuje (Fena, 8.6.2012).

Znaci normalizacije odnosa

Pored ovih kontroverznih izjava predsjednika Srbije Tomislava Nikolića, koje su po retorici podsetile na devedesete godine prošlog veka, u kojima je i sam Nikolić bio visoki funkcioner ultranacionalističke Srpske radikalne stranke, početkom godine uočeni su i znaci normalizacije odnosa, i to u veoma bitnom segmentu: u odnosima Rimokatoličke i Srpske pravoslavne crkve.

Tako je episkop zahumsko-hercegovački i primorski Grigorije, na poziv dubrovačkog biskupa Mata Uzinića, prisustvovao je 18. januara 2012. u katedrali Uznesenja blažene Device Marije u Dubrovniku zajedničkoj molitvi za jedinstvo hrišćana. Tom prilikom, vladika Grigorije zahvalio je na pozivu i u svojoj besedi rekao: „Nijednog trenutka ne zaboravljam... kakvu odgovornost nosi svaka izgovorena riječ. (...) Riječ (’oprosti’) ima takvu moć da zagrlji i onoga koji nas ne voli i da otopi mraz mržnje u onome koji zlo misli. (...) Nikome nije zabranjeno da iskrenim srcem i smirenim duhom izgovori tu riječ, svjestan njene težine i smisla. (...) Večeras... imam potrebu, kao hrišćanin i episkop, izgovoriti ovu hrišćansku riječ - oprostite“.

Pre zajedničke molitve biskup Uzinić je zahvalio episkopu Grigoriju na upućenim rečima i iskrenim mislima, te je rekao: „Ako želimo biti kršćani, moramo oprostiti. (...) I ja u ime svih nas episkopu i njegovoj Crkvi kažem ’oprostite’, s

nadom da će doista biti kršćani i oprostiti.“ Na kraju bogoslužjenja, biskup Uzinić je najavio da će se sledeće godine molitveni susret održati u pravoslavnoj crkvi u Dubrovniku.

O tome je verski analitičar iz Hrvatske Drago Pilsel napisao: „Svakako je važno što je vladika Grigorije (...) kao gost dubrovačkog biskupa, izrekao obvezatne riječi oprosta zbog razaranja Dubrovnika i to iz Trebinja i to iz ruku i tzv. pravoslavnih vjernika. Kažem ‘tzv. vjernika’ jer taj koji ranjava, ubija i razara tuđe gradove i crkve, bez obzira kako se križao i koje nacije bio, nije vjernik već obična ništarija” (Glas Inicijative za REKOM, 3-2012).

Pilsel u istom tekstu navodi da iako je ova inicijativa dvojice biskupa/episkopa, ona „apsolutno ima težinu na nivou crkava i biti će upisana kao dobar temelj dobrosusjednih odnosa naših država. Svi mi koji se bavimo izgradnjom pomirenja i povjerenja nećemo ovo zaboraviti i vratit ćemo se toj i takvim gestama. Ona neće biti zaboravljena iako je bila slabo medijski praćena. Ona treba biti i poticaj svima nama koji se zalažemo za proces suočavanja s prošlošću, bili ili ne bili članovi/članice koalicije za REKOM”.

Šta dalje da se radi?

„Vlasti (u Srbiji) prema Haškom tribunalu imaju neki odnos olakšanja. Sa hapšenjem Mladića, za njih se ta saradnja sa Tribunalom završila, odnosno oni misle da je na taj način završeno uopšte bavljenje prošlošću. (Nataša Kandić, <http://www.dw.de/dw/article/0,,15737755,00.html>). S druge strane, iz Hrvatske, odnosno iz aktuelne vlade te države, čuli su se neformalni glasovi da ih proces REKOM ne zanima previše, jer nisu stranke koje su sačinile tu vladu učestvovala devedesetih godina u kreiranju ratova na prostoru bivše Jugoslavije.

I dok je protekli period mandata Borisa Tadića na mestu predsednika Srbije krasio česti kontakt sa njegovim hrvatskim kolegom Ivom Josipovićem, izborom Tomislava Nikolića za srbijanskog predsednika taj je proces normalizacije, ili barem intenzivnih kontakata šefova dvaju susednih država, bar na neko vreme zaustavljen, u šta se javnost uverila i prilikom Nikolićeve inauguracije, na koju Josipović nije došao, kao uostalom ni velika većina šefova država i vlada iz regiona.

Ali, nije izbor Nikolića za predsednika jedini problem u regionu. Još je mnoštvo otvorenih pitanja, među kojima je samo jedno od pitanje pravde za žrtve ratova iz devedesetih godina. Najbolnije svakako, ali ipak samo jedno od pitanja.

Što se ostalih zemalja u regionu tiče, Bosna i Hercegovina je i dalje razapeta sopstvenim unutrašnjim problemima pa ispada da niko od političara u toj državi i

„nema vremena” da se bavi temom pomirenja, makar ona bila i krucijalna za budućnost te države. „Utisak je da pojedini bh. političari zapravo imaju interes da do utvrđivanja činjenica o proteklim ratovima nikada i ne dođe, kako bi unedogled mogli nastaviti vladati na istoj matrici koja je i dovela do ratova” (Glas Inicijative za REKOM, 5-2012).

Makedonija se, pak, ponovo našla u vrtlogu nacionalizama, koji ozbiljno prete da eskaliraju u nešto mnogo gore od čarki. Tamošnja javnost, sve i da hoće, sada se plaši da potegne pitanje suočavanja sa sukobom iz 2001. godine, jer smatra da bi to bilo dolivanje ulja na vatru. Kosovo je takođe zauzeto samo sobom i borbama na unutrašnjopolitičkoj sceni, dok se ideja REKOM-a u Sloveniji zapravo tek treba promovisati, zbog preovlađujućeg stava javnosti da je suočavanje s nedavnim prošlošću priča sa kojom ta država manje-više nema ništa, Čini se da zasad u podršci REKOM-u jedino nije sporna zvanična Podgorica (Glas Inicijative za REKOM, 5-2012).

Problem je u tome što, s jedne strane, pojedinim nacionalističkim političarima iz devedesetih godina, koji su i danas visoko pozicionirani, svakako ne ide na ruku utvrđivanje činjenica i „vraćanje u prošlost”. Oni se zalažu za logiku: „Dosta je priče o prošlosti, hajde da planiramo budućnost”. S druge, pak, strane, oni političari koji nisu bili na mestima odlučivanja u toku ratnih godina, danas izbegavaju da govore o tome jer se „ne osećaju krivim” za ratnu tragediju. Društva u regionu su u ogromnoj većini uglavnom i danas zaglavljena u „sopstvenim istinama”, a javnog prostora za svedočenja žrtava ratova jednostavno uglavnom nema.

Dakle, lako je zaključiti da neće biti ni lako, ni brzo, ni jednostavno ubediti političare u regionu da je REKOM potreba, preduslov za proces pomirenja, kao i civilizacijska tekovina. Pritom ne treba zanemariti činjenicu da ideja REKOM-a ima težinu oličenu u 542.660 potpisa građana regiona, u 150 konsultacija sa predstavnicima širokog spektra civilnog društva, koje su rezultirale usvajanjem Statuta buduće komisije, kao i u stotinama organizacija i hiljadama uglednih pojedinaca koji su podržali Inicijativu za REKOM.

Zagovarači svakako računaju i na pomoć zemalja izvan regiona bivše Jugoslavije, pre svih na pomoć od strane EU. „Zbog toga valja apelovati i na evropske političare da budu saveznici REKOM-a i da, s vremena na vreme, ‘osveže sećanje’ svojim balkanskim sagovornicima. Ali, glavni posao ipak moramo uraditi sami sa sobom i sa našim političarima. Što pre - to bolje” (Glas Inicijative za REKOM, 5-2012).

Summary

It won't be neither easy nor quick, to convince politicians in the region that they have to form RECOM, and that this is a prerequisite for the process of reconciliation in the region.

They shouldn't ignore the fact that the idea of RECOM was supported with 542,660 signatures of citizens in the region, as well as hundreds organizations and prominent individuals. Initiative for RECOM have included 150 wide debates with representatives of whole spectrum of civil society, which have resulted in the adoption of the Draft Statute of the RECOM.

Advocates of RECOM certainly count on the assistance of countries outside the region of the former Yugoslavia, primarily on aid from the EU. But the main work still must be done in the region, „with ourselves and with our politicians. As soon as possible - the better“.

Izvori:

www.zarekom.org

www.dw.de

www.beta.rs

www.tanjug.rs

www.autonomija.info

www.danas.rs

www.fena.ba

www.balkaninsight.com

www.birn.eu.com

www.predsjednik.me

www.predsjednik.hr

www.tportal.hr

www.e-novine.com

www.rtcg.me

www.glasamerike.net

Stevan Mačković

BAČKI BUNJEVCI IZMEĐU BEOGRADA I ZAGREBA (1918.-1941.)

Sažetak:

Našavši se u novoj južnoslavenskoj državi, oslobođeni mađarske tuđinske vlasti, bački Bunjevci će biti pred čitavim nizom novih izazova i neriješenih političkih pitanja. Namjesto budimpeštanske opasnosti i nova vlast kreirana iz Beograda nosila je sa sobom već utemeljenu i razrađenu formu hegemonije koja je potiskivala nacionalne manjine. U tako zadatim okvirima kretala se i njihova cjelokupna društveno angažirana djelatnost. Na političkoj razini, gdje je to bilo najogoljenije, pred njima kao kolektivitetom su bile dvije mogućnosti, kao dva antipoda; da slijede kurs režima zasnovan na ideologiji naglašenog nacionalnog jedinstva, a što je podrazumijevalo i bepogovorno negiranje hrvatstva Bunjevaca ili pak da mu se suprotstavljaju opredeljivanjem ka oporbenim stajalištima koja su polazište i uporište prepoznavala u federalizmu kao načelu državnog uređenja, ali isto tako i isticanju hrvatstva. S te točke se promatraju i analiziraju konkretni primjeri iz političkog i šireg društvenog života bačkih Bunjevaca, koji potvrđuju njihovo opredeljivanje za jednu ili drugu opciju tijekom čitavog međuratnog perioda.

Ključne riječi: *Bački Bunjevci, hegemonija, centralizam, političko djelovanje*

Uvod

U pokušaju razumijevanja procesa kojima su Bunjevci bili sudionici između dva svjetska rata, mora se uzeti u obzir i pratiti nekoliko ključnih elemenata koji su utjecali na položaj subotičkih, odnosno bačkih Hrvata, polazeći od činjenice da je ovaj dio hrvatskog narodnog korpusa, u nekoliko selidbenih valova, od kojih je

jedan od najvećih bio 1686. godine, napućio Bačku i time ostao izvan teritorija povijesne hrvatske države. Upravo ova okolnost, zauzimanja perifernog položaja u odnosu na maticu hrvatskog naroda, bitno će utjecati i oblikovati čitavu kasniju povijesnu sudbinu bačkih Bunjevaca.

Bački Bunjevci i njihov društveno-politički život u periodu 1918.-1941.

Jesen 1918. godine bila je prijelomna za cjelokupno pučanstvo Južne Ugarske pa tako i za Bunjevce. Tada sprovedena promjena imperiuma, nakon velikog rata, postaviti će i pred njih mnoga dalekosežna pitanja, na koja će odgovore, tijekom čitavog mađuratnog razdoblja tražiti njihove najumnije i najutjecajnije glave, politički i vjerski vođi, ali i svaka obitelj ili pojedinac ponaosob. Tim zbivanjima su pred njih postavljaju presudni zahtjevi za uspostavom novih oblika političkog organiziranja, utemeljenja novih ciljeva i programa. U novoj državi, zadani okvir unutar kojega su se mogla kretati njihova politička zanimanja bio je u rasponu od prorežimski zasnovanih ideologija naglašenog nacionalnog jedinstva, pače državnog unitarizma, kasnijeg oličenog u integralnom jugoslavenstvu, s pozicija sa kojih se bepogovorno negiralo hrvatstvo Bunjevaca - do snažno izgrađenih oporbenih stajališta koja su polazište i uporište prepoznavala u federalizmu kao načelu državnog uređenja, zalažući se, sukladno tomu, za jače isticanje hrvatstva. Mnogi postupci nove državne uprave i mjere prorežimske promidžbe, odbojno su djelovali na veći dio običnog bunjevačkog puka, a njihovi su politički vođi upravo na tom polju pronalazili uspješno tlo za profiliranje politike koja je njegovala otkolon prema Beogradu.

Prosvjetna politika, baš kao i u doba Monarhije, bila je među snažnijim polugama centralizovane države, grubo negirajući druge i drugačije posebnosti, te lokalnu osobenost, šireći državni jezik, kultove srpskih svetitelja i kraljevske kuće. U tom ozračju bunjevačka djeca, poglavito ona na nižim stupnjevima izobrazbe, bila su pod velikim asimilatornim pritiscima. Mali dio njih je nastavljao srednje ili stručne škole, a još manji dospijevao je do visokih škola. Unatoč tomu, podatak da se mladež na studije ogromnom većinom zapućuje u Zagreb, a ne u Beograd, svjedoči o pokušajima otklona i predstavlja bjelodanu reakciju na takvu praksu, te svjedoči o putovima i uzorima kojima se težilo u profiliranju mladih naraštaja.

Polje kulture, djelovanje udruga i društava na lokalnoj razini, davalo je izvjesne slobode po pitanjima ispoljavanja i njegovanja hrvatstva Bunjevaca, a time i uključivanja i povezivanja sa tokovima koji su vladali u matičnom narodu. Okrenutost i posvećenost zemlji i zemljodjelstvu, jedna je od istaknutijih bunjevačkih

značajki. Većina Bunjevaca je živjela i obitavala van strogog središta Subotice, u okolnim naseljima i na salašima. No, ipak, u gradu je od prije utemeljen snažan i utjecajan sloj bogatijih zemljoposjednika, a krajem XIX. i početkom XX. Stoljeća ojačao izvjestan broj bunjevačkih trgovaca, obrtnika, pripadnika slobodnih profesija i onih koji su se mogli svrstati u industrijalace.

Budući da su Bunjevci Subotice i okolice već svojom brojnošću¹, predstavljali izrazitu većinu unutar južnoslavenskog nacionalnog korpusa ovoga podneblja tijekom cijeloga razdoblja od 1918. do 1941. godine, pobuđujući stalno zanimanje vladajućih krugova u Beogradu. Režim je s neskrivenim nepojoerenjem gledao na sve neslavenske narode Vojvodine, planirajući i ostvarujući krupne projekte agrarne reforme i kolonizacije s ciljem trajne izmjene etničke slike ove bogate i razvijene povijesne pokrajine. U tom kontekstu, režim će pored vojvođanskih Srba tražiti svoje uporište i među bačkim Bunjevcima, kako bi uspostavio južnaslavensku protutežu neslavenskim narodima, u prvom redu protiv nacionalnih interesa ovdježivućih Mađara i Nijemaca.

Isprva su bački Bunjevci iskreno i oduševljeno prihvaćali zamisao o ujedinjenju i čin stvaranja nove državne zajednice, očekujući prije svega slobodu i ona prava koja su im Mađari uskraćivali u vrijeme Monarhije. No, pod otrjeznjujućim uplivom grube političke svakodnevnice, većina će Bunjevaca ubrzo odustati od bezrezervne podrške Beogradu, kada su uvidjeli da metodi centralističkog državnog uređenja i integralnog jugoslavenskog unitarizma, oličeni u tzv. Vidovdanskom ustavu i mnogo više u političkoj i cjelokupnoj društvenoj praksi imaju za

¹ Po zadnjem popisu u okviru Austrougarske države 1910. godine, može se indirektnim putem doći do podataka da je Bunjevaca bilo 33 208, dok je broj Mađara 54 626, Srba 3 371. Ukupan broj stanovnika grada Subotice je iznosio 92 232. (Dubajić, Milan. *Radnički pokret u Subotici od kraja 1918 - 1921*, god., Subotica, 1966, str.8.) Po podacima gradskog Senata iz 1919, (Historijski arhiv Subotica, dalje HAS, F:47. I 22/1919) dobivenim na osnovu lokalnog popisa te godine, vršenog za potrebe mirovne konferencije u Parizu, broj Bunjevaca je izuzetno povećan, i iznosio je 65 135, Srba je bilo 8 737, a Mađara 19 870 od ukupno 101 286. To se može objasniti i velikim izjašnjavanjem dotadašnjih "Mađara" za "Bunjevce". Za 1934. godinu jedna tabela *Inženjerskog gradskog ureda*, daje sledeće podatke o stanovništvu Subotice. Ukupno je bilo 102 133 stanovnika, od toga Bunjevaca 44 892, Srba 10 054, Mađara 39 108, Hrvata 900. (HAS, F:275.50) Državni popisi vršeni 1921. i 1931. godine kao ni raniji, nisu predviđali mogućnost izjašnjavanja i upisivanja Bunjevaca pod tim imenom.

isključiv cilj jačanje hegemonije Srba, odnosno njihovih vladajućih struktura.²

Predvođeni dijelom svojih političkih snaga i uglednim javnim djelatnicima, oni već početkom dvadesetih godina jasno izražavaju nezadovoljstvo politikom koja se vodi na štetu Bunjevaca. To će dovesti do stvaranja takve političke opcije koja će evoluirati u pravcu oporbe, pristajući od 1926. uz *Hrvatsku seljačku stranku*, kao najsnažniju oporbenu stranku, nastavljajući proces diferenciranja u nacionalnom pogledu ka hrvatstvu.³

Razdoblje diktature, suspenzija parlamentarnog ustroja, pa i naredni pseudo- parlamentarni period, do 1935. karakteriziraju politički procesi daljeg zaoštavanja između centralističko-unitarističkih snaga i njihovih kritičara. Najveću političku težinu su imali zahtjevi za promenu državnog uređenja, na novim, federalističkim osnovama, koji dolaze iz Hrvatske, koji poprimaju oblike jedinstvenog nacionalnog fronta. Nakon donošenja Oktroiranog ustava 1931. godine, gotovo svi problemi u jugoslavenskoj državnoj zajednici ostaju neriješeni, a nacionalno pitanje prelomljeno kroz prizmu suprotstavljenih ideologija, zauzima ključno mjesto. Razumije se, srpsko-hrvatski odnosi, bili su u korijenu toga pitanja i jedino je njihovo rješavanje moglo pružiti mogućnosti izlaska iz te duboke krize.

Sa stanovišta samosvojnosti bačkih Bunjevaca neskrivene asimilacijske nakane u novoj državnoj tvorevini bile su podjednako opasne kao i one vođene u okvirima Monarhije. Nacionalno sazrijevanje i osvješćenje pripadnika bunjevačkog etnikuma, i pored nekoliko uspona i uzleta, tijekom cijeloga razdoblja Monarhije nije bilo dovršeno. Ovo će, uz druge čimbenike, pridonijeti da Bunjevci dočekaju prijelomne trenutke ulasaka u novu državnu zajednicu uglavnom nespremni, sudjelujući u ovim događanjima mahom uljuljkani floskulama o "slavenskom" ujedinjenju - bez do kraja dovedenih i prepoznatljivijih, konkretnih rezultata, na polju narodne afirmacije, bez atributa priznate nacije, samo sa pridjevkom lokalnog imena, Bunjevci su, pokazat će se to u nastupajućim godinama, ostali uskraćeni na

² "Prvi ustav u novoj državi sankcionisao je princip nacionalnog i državnog unitarizma. Prevedeno na jezik ondašnje političke prakse, to je u stvari značilo ozakonjenje političke hegemonije građanskih vrhova Srbije na čelu sa monarhijom." Stojkov, Todor. Građanska opziciona vodstva u vreme šestojanuarske diktature (1929-1935), *Istraživanja*, 1, Novi Sad, 1971, str. 118. Bunjevci su jedno od prvih velikih političkih razočarenja doživeli prilikom posete njihove deputacije Ministru predsjedniku Vesniću i Ministru prosvete Pribičeviću, kada je Vesnić izjavio da ne priznaje Bunjevce za narodnost, optužujući ih da šuruju sa Mađarima, kako saznajemo iz lista *Neven* od 19.12.1920. br. 279. U odgovoru Ministru, u *Nevenu* od 27.12.1920. autor izjavljuje da će takvo postupanje naterati Bunjevce da prelaze u Hrvate. Smjene bunjevačkih gradskih funkcionera, početkom 1921. nastavljaju da pružaju dokaze o načinu vladavine radikala, što izaziva dalje nezadovoljstvo kod Bunjevaca, pa čak i članova Radikalne stranke, kao primer Ivana Crnkovića, narodnog poslanika, radikala, koji zbog zapostavljanja Bunjevaca najavljuje istup iz te stranke. *Neven*, 9.01.1921.

³ Vođe i članstvo Bunjevačko - šokačke stranke izvršili su fuziju sa Hrvatskom seljačkom strankom 27.06.1926. godine. Pekić, Petar. *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb 1930, str. 256.

polju svog cjelokupnog socijalnog postojanja i djelovanja.

S formiranjem Kraljevstva (Kraljevine od 1921.) Srba, Hrvata i Slovenaca, reguliranje nacionalnog pitanja, postavilo se u sam temelj svih kasnijih problema i poteškoća funkcioniranja nove državne tvorevine. Rješenjima koja nisu bila primjerena i usuglašena s datim društvenim realnostima, nego su ih čak u nekim elementima pokušavala potpuno previdjeti, nije se ni mogao polučiti bilo kakav uspjeh. Ustavno formulirana ideja o jednom južnoslavenskom narodu, s tri partikularna plemenska imena, koje će od šestosječanske diktature 1929. prerasti u tzv. “integralno jugoslavenstvo”; tijekom svakodnevne prakse “potvrđivanja” ovoga načela, uz primjenu državne sile, pojačat će i učvrstiti široku suprotstavljenost takvoj državotvornoj nakani.

Treba imati na umu kako je od 1918. godine iz srpskih centara moći, tragom političkih i upravno-administrativnih nadležnosti, pokrenuta tzv. “nacionalizacija” Vojvodine.⁴ Agrarna reforma i kolonizacija bile su najsnažnije poluge u njenom ostvarivanju. Za Bunjevce ona nije nosila nikakve dobiti, čak naprotiv može su ustvrditi pridonosi nastanku ne malih gubitaka u gospodarstvu, koji su ih i te kako pogađali. Pored gubitaka u gospodarskoj razini, ova je “nacionalizacija” predstavljala ne samo veliku prijetnju, već prepoznatljivu, konkretnu opasnost na društvenom i političkom planu, u svakodnevnoj borbi za očuvanje vlastite samosvojnosti. Krajnji cilj beogradskog režima bilo je približavanje Bunjevcima i njihovo postepeno utapanje u Srbe s ciljem jačanja fronta prema Mađarima i iridentističkim porukama koje su dopirale iz Budimpešte, stvarajući znatnu napetost u ovoj pograničnoj regiji. Time će se oni u Jugoslavenskoj Kraljevini naći pred novim iskušenjima. Tragovi i posljedice mađarizacije su se još uvijek osjećali, kada su iz Beograda počeli puhati snažni vjetrovi “srbizacije”. Takva nastojanja režima proizvela su efekte koji su bili suprotni očekivanjima, generirajući otpor koji će se tijekom vremena politički uobličiti i artikulirati. I dok je pristajanje uz vladajuće političke struje, tu i tamo još imalo odjeka kod pojedinaca iz stanovitih bunjevačkih krugova - identifikacija sa srpskom nacionalnom ideologijom, koja je utemeljena na pravoslavlju, doživjela je potpuni neuspjeh. I pored toga što administracija Bunjevce u nekim slučajevima statistički svrstava u kategoriju “katoličkih Srba”, bio je bio zanemarljiv broj onih koji su se tako javno izjašnjavali. Nešto više uspjeha poželjela je blaža i lukavije vođena akcija - prema kojoj je Bunjevce trebalo poticati da se odluče za uporabu svoga regionalnog imena i identiteta, kako bi se na taj način što više udaljili od svog prepoznavanja u hrvatsvu. Ili, riječima Petra Pekića: “Isticanje Hrvatstva u Subotici nije godilo ni Srbima ni vladinim krugovima. Oni su htjeli da Bunjevci i nadalje ostanu Bunjevci i da budu most između Srba i Hrvata za

⁴ Taj proces je s manjim amplitudama trajao u čitavom periodu Kraljevine. Dobro teoretsko obrazloženje njegovih ciljeva dao je Dr. Vladan Joikić u svojoj studiji *Nacionalizacija Bačke i Banata*, Novi Sad, 1931.

stvaranje Jugoslovenstva. Međutim Bunjevci su vidjeli da od njih hoće da naprave most zato da gaze po njemu.”⁵ S druge strane, znatno slabija, prema uložnim sredstvima, a i samom činjenicom da je Bačka u administrativnoj podjeli bila podređena upravi iz Beograda, bila je ona nacionalna akcija sa strane Hrvatske. Tako je još početkom dvadesetih godina i broj onih Bunjevaca koji su manifestirali svoje hrvatstvo bio samo poput vrha ledenog brijega. Ta nacionalna inertnost Bunjevaca može se objasniti i snažnim tradicionalističkim mehanizmima koji su utvrđivali i okoštavali samu izvornu pripadnost bunjevačkom imenu, nasuprot neizgrađenim mehanizmima formiranja nacionalne svijesti o pripadnosti jednom narodu sa svim atributima koje on nosi sa sobom, koji po pravilu nastaju i djeluju samo uz određene socijalne preduvjete, dostignute kulturne, gospodarske, političke i druge standarde. U uvjetima s početka dvadesetih godina, kada su ogromnu većinu bunjevačkog stanovništva sačinjavali slabo ili gotovo nikako obrazovani poljoprivrednici, rasuti po salašima, uz mali broj ostataka zemljišne aristokracije i veleposjednika, a sa izuzetno tankim građanskim slojem i malobrojnomo inteligencijom, neprofiliranim političkim vođstvom, preduvjeti i šanse za dominantnu prevagu hrvatske opcije, ali i njenu neutralizaciju, utjecajima dirigiranim iz Beograda, bili su izuzetno slabi. No, prilike će se izmijeniti, i sa ulaskom u treće desetljeće, oprijedjeljenost i vezanost Bunjevaca za hrvatstvo, postat će činjenica sa kojim su svi morali računati.

Situacija u uvjetima nove države, kada su se Bunjevci našli se pod izravnim administrativno upravnim, kao i političko ideološkim utjecajem Beograda, dovešće kod njihovih vođa, pa sukladno tome i kod običnog puka, nakon kratkog razdoblja zanesenosti, prouzrokovanog slomom Monarhije i forsiranim pripajanjem Srbiji, t.j. ulaskom u novu državu, do polarizacije i postepenog grupiranja u dva tabora, međusobno udaljena, ponekad i čak dijametralno suprotstavljena.

Jednoga, koji je prihvaćao politiku diktiranu od strane vodećih beogradskih partija i Dvora, trudeći se da joj se što bolje prilagodi, slijedeći od njih nametnute smjernice. A one su pored krutog centralizma i unitarizma, po pitanju državnog uređenja, sirovog protekcionizma na osnovu političke i nacionalne pripadnosti u svakodnevnoj praksi, na nivou tertiranja Bunjevaca, bile oličene i u osnovnoj tezi da su Bunjevci samo dio južnoslavenskog troimenog “plemena”, u blažoj varijanti posebnost pod imenom - “Bunjevaca” a u drastičnijoj - “katolički Srbi”, te da se nikako ne mogu izjašnjavati i smatrati Hrvatima. Suprotno tomu, druga struja je, na nivou problema državnog uređenja, zastupala ideje federalizacije, a hrvatstvo Bunjevaca smatrala neupitnim i to uzimala kao temelj za svako dalje djelovanje.

Na jednoj su strani kao poluge za prosrpsku liniju služile državni aparat sa svim svojim represivnim mogućnostima; uprava nad prosvjetom, policijom, a

⁵ Pekić, Petar. Nav. djelo, str. 256.

za hrvatsku akciju među Bunjevcima, stajale su kao centralna središta i polazišta - Crkva, sa svojim strukturama i organizacijama, kulturna društva i udruge, političke partije, lokalni tisak sa prohrvatskim opredeljenjem, ali i angažirani rad pojedinaца, doseljenih Hrvata.

Jezgra koja je vodila prvu struju činili su bunjevački političari koji su se uspinjali slijedeći direktive radikalskih vođa iz Beograda, poput Marka Jurića, dio činovnika, odvjetnika i učitelja.⁶ Na drugoj su strani najistaknutiji crkveni veledostojnici, poput biskupa Lajče Budanovića, zatim Blaška Rajića; političari - poput Josipa Vukovića Đide i mlada inteligencija, predvođena književnicima Aleksom Kokićem, Petrom Pekićem. Između ta dva antipoda, dva pogleda ali i odgovora na aktualne probleme, nalazila se masa običnog puka, mahom salašara, nadničara, zaokupljena egzistencijalnim problemima preživljavanja, koji su do polovine tridesetih godina bili još teži nego u predratna vremena.

Pored toga, odnos beogradskih, središnjih vlasti prema Zagrebu, odnosno prema političkim inicijativama koje su dolazile odatle, generalno nazivanim "hrvatsko pitanje", bitno će se prelamati i odražavati i na Bunjevce. Pored Radićeve političke organizacije Hrvatske seljačke stranke (HSS) koja će u nekim trenucima poprimati i karakteristike pravog nacionalnog fronta, nastupajući kao najsnažnija oporba Beogradu, katolička Crkva je zauzimala izuzetno važno mjesto okupljajući i imajući direktnog utjecaja na ogromni dio hrvatske nacije. Ona je razvijala i u novostvorenim uvjetima nastavila da provodi strategiju djelovanja u širem društvenom kontekstu.

Ustav od 28. lipnja 1921. godine nametnuo je laicizaciju društva, ograničio mogućnosti za djelovanje Crkvi i preuzeo nadzor nad veroispovednim školama. Pokazaće se da strah od srpsko pravoslavne hegemonije nije bio neopravdan. Bunjevci su uvijek s ponosom isticali da je Subotica centar bunjevštine. I ona je zaista to i bila; ne samo demografski nego i kulturni i politički.

Da bi se doznalo nešto više o etničkom sastavu stanovništva Subotice, moraju da se koriste rezultati obavljenih popisa. No, popisi ponekad više govore o vladajućoj državnoj ideologiji, nego što pružaju pouzdane podatke o nacionalnom sastavu stanovništva.⁷ Takva je situacija i u Subotici. Nemoguće je, služeći se samo tim rezultatima, doći do valjanih podataka o broju pojedinih narodnosti, pa tako ni Bunjevaca.

Prvi poslijeratni popis stanovništva Subotice je obavljen 1919. godine, za potrebe pariške mirovne konferencije. U skladu sa proklamiranim Vilsonovim

⁶ Među političarima njihovi predvodnici su bili radikali Marko Jurić "radikalski harambaša, kako je nazivan u štampi i Antun Vidaković, a među kulturnim radnicima Mara Đorđević Malagurski, odvjetnici Alba M. Kuntić i dr Babijan Malagurski.

⁷ Banac dr. Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji do 1921*, Zagreb 1988, str. 78.

načelima, vlastima je trebao podatak kojim bi se dokazalo da na ovom području prevladava slavensko stanovništvo. Za razliku od narednog – državnog popisa, koji nije bilježio popisane po narodnosti već samo materinjem jeziku, zanimanju, vjeroispovesti, ovim se tražilo izjašnjavanje po narodnosti. Rezultati su bili sljedeći: od ukupno 101 286 popisanih, bilo je 65 135 Bunjevaca, 8 737 Srba, 19 870 Mađara, 4 251 Nijemaca, 3 293 Židova. Po načinu privređivanja, živjelo je od poljodjelstva 79 593 (“zemljodilaca”), 4 249 od obrta, 1 242 od trgovine, od činovničkih plaća 2 492, a od slobodnih profesija 458, i 13 253 od drugih izvora. Pa konfesiji je bilo 87 655 rimokatolika, 8 582 pravoslavnih, itd. Prvi je državni popis obavljen 1921. godine. Po njemu je bilo 60 699 “srbohrvata”, odnosno onih koj su govorili tim jezikom. Sljedeći državni popis je izvršen 1931. godine. U njemu se po prvi put našla rubrika - Hrvat. Njihov ja broj tad u Subotici iznosio 900, a broj Bunjevaca 44 892, Srba 10 054, Mađara 39 108, itd, od ukupno popisanih 100 058. Broj domaćinstava je iznosio 24 466. Karakteristika Subotice je bila da je polovica stanovništva - 50 767 po tom poppisu, bila nastanjena u užem gradu, a ostatak na okolnim pustarama, naseljima i salašima. U kasnijim godima pisalo se u tisku, kao i do tada, o brojčanim podacima o broju Bunjevaca u Subotici, no oni po pravilu nisu uvijek bili zasnovani na argumentima. Tako *Bunjevačko žackalo* (21. veljače 1940. st. 3.) u svom šaljivom stilu piše da: „U Subotici živi 75 000 Bunjevaca - Hrvata, 20 000 Mađžara i 6-7000 Srba, te je zato proglašena za srpsku varoš.”

Nepovjerenje i animozitet beogradskih vlasti, u prvim međuratnim godinama, bili su usmjereni, najvećim dijelom na neslavene - Mađare, Nijemce i Židove. Pored državne politike koja ih je diskriminirala, uskraćivanjem osnovnih građanskih prava, poput prava glasa ili isključivanjem iz dodjele zemlje u agrarnoj reformi, nekoliko pojedinačnih ekscesnih događaja, pritisaka ciljanih na nesrpsko stanovništvo Subotice, pokazuju da toga nisu bili pošteđeni na Bunjevci, odnosno da su oni bili usmjereni na sve katolike, a u drugom na one koji se služe latinicom. Primjeri za to su razbijanje prozora na plebaniji crkve Sv. Đurđa 1920. godine, rušenje crkvenih kipova na javnim mjestima, za dvije godine 3 puta je srušen kip „Sv. Ivana od Nepomuka” na beogradskom putu (Subotičke novine, 23.7.1921.). Slučajevi uništavanja javnih natpisa na latinici, nisu bili samo sporadični; već prije sustavni.

Bunjevci su u međuratnom periodu imali izuzetno mali broj visoko školovanih predstvanika - intelektualaca. Tako njihova zastupljenost u ukupnom broju subotičkih odvjetnika, ljekara, inženjera, arhitekata, veterinara, nije prelazila 10%. Po podacima za 1927. godinu, od 74 odvjetnika, Bunjevaca je bilo samo šestero. Slična je situacija bila i u glijede liječnička, od njih 74-ro, samo ih sedmero bilo iz redova Hrvata.⁸ Bunjevačka omladina, između dva rata, visoko obrazovanje ma-

⁸ Petrović, Kosta. *Subotica i kupalište Palić*, Subotica 1927, str. 63-69.

hom je stjecala na zagrebačkom sveučilištu.

Tisak je imao izuzetno važnu ulogu u podizanju kulture i obaveštavanju. Među bačkim bunjevačkim Hrvatima, nekoliko je listova zauzimalo istaknuto mjesto. Jedan od najznačajnijih za njih, bio je "Neven". "Hrvatske novine" pokrenuo je Blaško Rajić 1920. godine. U tom pravcu pisale su i: "Istina" (1922-1923), "Borba" (1923 -1926), "Sloga"

(1932), „Naše slovo” (1934-1940), „Bunjevačko šokačka vila” (1935) i „Bunjevačko žackalo” (1940). Posebno mjesto zauzimali su časopisi; „Danica, bunjevačko šokački kalendar” i „Klasje naših ravni”.

Komentari u lokalnim listovima, posvećivali su mnogo prostora bunjevačkom pitanju. I na tom polju se jasno očituje sučeljavanje dvaju suprotstavljenih pozicija. Primjer za to je tekst iz „Subotičkog glasnika” (27.03. 1927, st.1.), članak pod naslovom „Iz zagorske torbe”. U njemu stoji: „Mi smo stalno tvrdili da Hrvata u Subotici nema, izuzev onih koji su se posle Ujedinjenja i Oslobođenja doselili u naš beli grad.” Na suprotnoj strani stoji, na pr. jedan od najkarakterističnijih tekstova, koji je objavljen 17. travnja 1928. u listu „Neven”, koga su neki protivnici nazivali „zvaničnim organom Hrvatsko frankovačko bunjevačke nacije”. Pod naslovom „Iskrena reč” piše: „I jedni i drugi zaboravljaju i ne priznaju, da su Bunjevci i Šokci kao vojvođanski Hrvati isto tako jaki oslonac naše državne ideje, naročito pak u sjeverozapadnim djelovima današnje teritorije Vojvodine, kao što su to i Srbi. Za njih ipak vojvođanski Hrvati uopće ne postoje; o njima se neće da vodi računa. Njih oko 200 000 duša jednostavno „nema” u Vojvodini. I dalje nastavlja „...za jedne i druge vrijedi političko načelo, da se Bunjevci i Šokci ne smiju nazivati ni osjećati Hrvatima, jer po Bogu brate, ta oni su Srbi”. Istaknuto je i da nadanje da će Vojvodina biti isto toliko hrvatska koliko i srpska, i pored toga što je uočeno da vladajući krugovi iz Beograda i njihovi eksponenti na terenu, često imaju bliže veze sa vojvođanskim neslavenima nego sa tamošnjim Hrvatima.

U mnoštvu subotičkih udruga i društava, postojala je brojna skupina onih koji su u svom imenu nosili pridjev - hrvatski. Takvo je bilo: „Hrvatsko prosvjetno društvo Neven” sa svojom sekcijom -"Hrvatskim pjevačkim društvom Neven", „Hrvatski katolički orao”⁹, "Hrvatska katolička orlica", "Udruženje hrvatskih sveučilištaraca Antunović"¹⁰, "Hrvatsko seljačko prosvjetno društvo -Seljačka

⁹ Na prijedlog Blaška Rajića, 1929. godine, dobili su 2500 dinara za učešće na velikom sletu u Pragu. HAS,F:47. X 72/1929

¹⁰ HAS, F:47. gr. 2004/1925. U predmetu HAS, F:47. Gr. 368/1926 nalazi se izvještaj o toj organizaciji, u kome se ističe da su njegovi članovi „politički agilni bunjevački Hrvati”

sloga”, Crkvena organizacija “Križari”¹¹, “Hrvatski prosvetni Dom”¹², “Hrvatska kulturna zajednica” (predsjednik joj je bio Blaško Rajić). Pored nabrojanih, na okupljanju Bunjevaca Hrvata radila su i društva: “Pučki krug”, “Bunjevačko omladinsko društvo”, “Pučka kasina”, “Dobotvorna zajednica Bunjevaka”, “Bunjevačka prosvetna Matica” (os. 1925.), “Bunjevačko momačko kolo”, “Katoličko divojačko društvo”, “Nogometni klub Bačka”¹³, “Matica subotička” (os. 1933.)¹⁴

U međuratnom razdoblju, do 1936. godine, u gradu je bilo nekoliko velikih javnih manifestacija, kojima su se obilježavali razni povodi važni za Bunjevce Hrvate. Takva je bila proslava tisućite godišnjice hrvatskog kraljevstva, 4. listopada 1925. godine, kada je postavljena i spomen ploča¹⁵, akademija posvećena Zrinskom i Frankopanu, zatim akcija za podizanje spomenika Anti Evetoviću Miroljubu i Ivanu Antunoviću¹⁶. U 1935. godini (28.9.-5.10.) u “Subotičkoj matici” održana je “Smotra bunjevačke prošlosti”, gdje je biskup Budanović bio pokrovitelj.¹⁷ To je bio prvi korak u realizaciji ideje o potrebi formiranja “Hrvatskog narodnog muzeja”, koja se ipak nije uspjela ostvariti.

Vojna obavještajna služba iz Subotice, poslala je 1934. godine jedan izvještaj šefu te službe u Beogradu, u kome ocrta “narastajuće uspehe hrvatske akcije među Bunjevcima”.¹⁸ U njemu se između ostalog navodi: “Da je katoličko sveštenstvo u Subotici, Bajmoku, Somboru, sa biskupom na čelu, potpuno hrvatski orijentisano i stavilo se potpuno u službu širenja hrvatske ideologije među Bunjevcima.”

¹¹ HAS, F:47. 682/1930

¹² Imao je sjedište u Harambašićevoj 4, osnovan je 1926. godine, a pravila su mu odobrena 1929. HAS, F:47. IV 4033/1934. U 1933. godini imao je 111 članova i održao 10 priredbi. HAS, F:47. IV 3163/1933. Taj predmet je izvještaj o radu društava, sa osnovnim podacima o broju članova i aktivnostima.

¹³ Izveštaj o radu društava i organizacija u 1933. godini. HAS, F:47. IV 3163/1933

¹⁴ Ovo društvo osnovano je na inicijativu Crkve, odnosno “Humano prosvjetnog odbora katoličkih crkvenih općina”. Kupilo je objekat u kojem je do radila “Bunjevačka Matica” (BPM), koja će imati prava da zadrži jednu kancelariju u njemu, do isplate ugovorene cijene. Zanimljivost je da su se tako pod istim krovom našle dve Matice, prva koju su još 1925. godine osnovali krugovi bliski vlastima, na čelu sa Markom Jurićem, sa ciljem da okupe Bunjevce koji su delili njihova shvatanja, i druga koja je negovala hrvatski kulturni profil. Prva Matica, nazivana od hrvatskih subotičkih listova i “birtaška Matica u kojoj se priređuju samo partijske večere”, i pored velike materijalne pomoći koju su joj davali organi vlasti, nije uspjela u svojoj nakani, njeni rezultati su ostali na nekoliko muzičko folklornih priredbi, dok je druga izrasla u pravi centar okupljanja subotičkih Hrvata i usmjeravanja i pomaganja njihovih kulturnih dostignuća. BPM u 1933. godini nije imala ni jednu priredbu, a okupljala je 163 člana, dok je na pr. Pučka kasina imala 416 članova, Katoličko divojačko društvo 601, itd. HAS, F:47. IV 3163/1933

¹⁵ Na zidu žandarmerijske komande, na Trgu Kralja Tomislava postavljena je ploča sa natpisom: “Spomen ploča prigodom 1000 godišnjice Hrvatskog Kraljevstva 925 - 1925. postaviše: Bunjevački Hrvati”. HAS, F:47. II 108/1925

¹⁶ Predsjednik Odbora je bio Blaško Rajić. U predmetu HAS, F:47. X 14/1931. nalazi se plan otkrivanja, sa 2 fotografije. Autor spomenika je bio Ivan Meštrović. Vlasti su ipak uskratile dozvolu za podizanje, i on će tek će 1936. biti postavljen

¹⁷ *Klasje naših ravni*, br. 2, Subotica 1935.

¹⁸ HAS, F:176. 10.339.

Pored nabiranja uspjeha u toj "hrvatskoj akciji", gde se naglašavaju i "skoro sva bunjevačka univerzitetska mladež, koja se školuje u Zagrebu, gde oni postaju hrvatski šovinisti i prenose ta shvatanja, sa uspehom u bunjevačke mase", Hrvatski Dom u Subotici, Bunjevačka Matica, mlada bunjevačka književna generacija na čelu sa Petrom Pekićem, koji je napisao istoriju Bunjevaca-Hrvata, koja je zabranjena, pošto" širi plemenski separatizam", biskup Budanović i bivši gradonačelnik Stipić, pada u oči da, kako se to vidi iz zaključka izvještaja, najveću odgovornost za takvo stanje pripisuje doseljenim Hrvatima. "Uspehi tog svake pažnje vrednog rada nekolicine Hrvata, za ovih 15 godina u Subotici, Žedniku, Bajmoku, Tavan-kutu, Somboru, itd. su danas ti, da je sva bunjevačka inteligencija i najmanje 80% bunjevačkog naroda potpuno hrvatski i strogo katolički, ne samo orijentisana, nego i oduševljeno zadahnuta. Na severu naše države, gde je pre 15 godina bilo samo nekoliko ljudi Bunjevaca, koji su se osećali Hrvatima, mi imamo danas 100 000 novih Hrvata, što je sve posledica upornog, sitnog, sistematskog, marljivog i neobično predanog rada nekih 20-30 hrvatskih intelektualaca, koji su se ovamo doselili, te prema tome bili samo presađeni." To je ujedno i najbolja pohvala dalekovidosti i uspešnosti poteza, koji je krajem 1918. i 1919. godine učinjen iz Zagreba, kada je Stjepan Radić uputio niz mladih ljudi, uglavnom slobodnih zvanja, u Bačku, gdje su se zdušno uključili u društveni rad bačkih Hrvata u Subotici, Somboru i drugim naseljima.¹⁹

Subotički Bunjevci-Hrvati, u periodu Monarhije, nisu bili politički organizovani u vidu posebne stranke. Pripadali su raznim mađarskim, čak i šovinističkim partijama.²⁰

Tek nakon ulaska u novu državnu zajednicu, doći će do formiranja nekoliko političkih opcija, odnosno stranaka koje su zastupale interese Bunjevaca -Hrvata. Pogled na rezultate koje su postizale na izborima, svjedoči i o porastu i usmjeravanju političkog raspoloženja bačkih Hrvata u jasnom oporbenom smjeru, koji se pokreće i kreira iz Zagreba, a koji će se najjasnije izraziti na izborima 5. svibnja 1935. godine.

Tako na izborima za Konstituantu, 28. studenog 1920. godine, učestvuju Bunjevačko šokačka stranka (BŠS) koju vodi Blaško Rajić i Hrvatska pučka stranka (HPS). Osvojile su 25 odnosno 6 % glasova izašlih birača u subotičkom okrugu. Sličan rezultat ove stranke ostvaruju i na parlamentarnim izborima 1923. godine. Na parlamentarnim izborima 1925. godine dolazi do pregrupiranja, stvara se nova

¹⁹ Sekulić, Ante, Hrvati iz južnougarskih područja u godinama od 1918. do 1920., *Pro historia croatica* 1, Zbornik uz 70. godišnjicu života Dragutina Pavličevića, Zagreb 2002, str.311. To jezgro aktivista na planu širenja hrvatstva na ovim prostorima činili su: Mihovil Katanec, Ladislav Vlašić, Vinko Žganec, Stjepan Gabrić, Dragan Mrljak, Miroslav Mažgon i drugi.

²⁰ Hrabak dr Hrabak. Stanovišta bunjevačkih političara o centralizmu, autonomiji i federalizmu 1918-1929, *Zbornik centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje*, god. 21, br. 1, Slavonski Brod 1984, str. 92.

politička grupacija - Vojvođanska pučka stranka (VPS), u čije ime se kandidira Blaško Rajić. Istupajući odvojeno VPS i BŠS, svojim su lošim izbornim rezultatima samo pogoršali položaj Bunjevaca Hrvata. Zbog toga u narednom periodu nije opstala VPS, a BŠS 1926. godine stupa u HSS Stjepana Radića. Na izborima 1927. godine, od 32 911 upisanih birača u Subotici, na 45 glasačkih mesta, glasalo je 16 808, a od toga je HSS osvojila 3 265, a pobijedila je koalicija Radikalne i Mađarske stranke sa 5 158 glasova. Godina 1928. obilježena je krvoprolićem u Narodnoj skupštini. Izbore 1931. godine, karakterizira samo jedna, vladina zemaljska lista, a njen je nosilac u Subotici bio Ivković Ivandekić Mirko, koji je dobio 11 147 glasova od 18 416 izašlih glasača. Bilo je upisano ukupno 28 861 glasača.

Jedan od najvećih uspjeha na razini cijele zemlje, i pored raznih pritisaka, pa i falsificiranja, oporba - koalicija pod imenom *Udružena opozicija*, ostvaruje 1935. godine. Mada joj taj rezultat nije omogućavao dolazak na vlast, režim je bio ozbiljno uzdrman i prinuđen započeti sa prilagođavanjima, koja će u krajnjoj instanci dovesti i do ispravljanja kuta gledanja na inicijative iz Zagreba. U subotičkoj izbornoj jedinici, gdje je bilo 32 475 upisanih birača, glasalo je njih 17 941. Za listu dr Mačeka, čiji je nositelj bio Josip Vuković Đido bilo je 9 818 glasova ili 54,72%, pa je on i izbaran za narodnog poslanika. Protu kandidat dr Mirko Ivković Ivandekić dobio je 2019 (11,25%) a lista Dimitrija Ljotića, čiji je kandidat bio Franjo Poljaković samo 0,32%. Glasovanje je bilo javno, pa je gradonačelnik zahtijevao da predstavnici biračkih odbora dostave spisak za koga su glasovali pojedini birači.²¹

Zanimljivo je zapaziti, na razini gradske vlasti, od dvanaest gradonačelnika u razdoblju 1918. do 1941. bilo je čak devet Bunjevaca.²² Ali u tada ostvarenom političkom okružju, kada se do položaja u organima gradske vlasti dolazilo - imenovanjem, to su svi oni prvo morali ispuniti pred njih postavljene zahtjeve beograds-kih vlastodržaca, a ne birača. Primjerce, Ivan Ivković Ivandekić, ranije starješina Hrvatskog sokola i član HSS, koji je pretendirao na položaj prvog čoveka grada, morao je pristupiti režimskim strankama, Jugoslovenskoj nacionalnoj stranci, zatim Jugoslovenskoj radikalnoj zajednici. On je obnašao dužnost gradonačelnika 1933.-1934., odnosno pretsjednika općine 1934.-1938. godine.

I zaista, u narednom burnom razdoblju, pred njima su stajali pravi izazovi na putu očuvanja dostignutog i postizanja još konkretnijih rezultata koji bi im omogućili nesmijetan daljnji razvoj. Iz nekoliko crtica o njihovom djelovanju može se osvjedočiti da se težište rada prenosilo na političko polje. Nastavili su pratiti liniju koju diktiraju političke vođe iz Zagreba, u prvom redu dr Maček. To se ogledalo u jačanju organizacije HSS-a na subotičkoj području, ali i u drugim manifestacijama, kao što je bila masovna proslava njegovog rođendana 1937. godine.

²¹ HAS, F:47. St.pov. 4/1935

²² Mačković, Stevan. Subotica i bunjevački gradonačelnici, *Bunjevačke novine br. 4,5,6,7*, Subotica 1999.

Ni odgovori lokalnih *žandarmerijskih* vlasti nisu izostajali. Primjeri za to su kada se travnja 1939, zbog isticanja hrvatskih zastava na nekoliko tavankutskih kuća i domu *Seljačke sloge*, protiv počinitelja podnose kaznene prijave.²³

Završna razmatranja

U predvečerje velikog svjetskog sukoba sila, srpsko-hrvatske tenzije su nastavile i dalje tinjati. Pregovorima o rekonponiranju državnog ustrojstva, sporazumom Cvetković-Maček, stvaranjem Banovine Hrvatske, pokušalo ih se umiriti i zadovoljiti težnje Zagreba. S velikim nadama i iščekivanjima, koja će se pokazati uzaludnim, pratili su subotički Hrvati te događaje. Josip Vuković Đido, već u ožujku 1939 godine, nakon povratka iz Zagreba, gdje se sastao i sa dr Mačekom, donio je projekt budućeg sporazuma, i počeo u javnosti iznositi da će «Subotica otpasti od Srbije».²⁴ Nadolazaći ratni vihori uzeli su veliki danak i od svih subotičana, pa i Hrvata Bunjevaca.²⁵

Nakon rata, novoupostavljene revolucionarne vlasti nameću nove socijalne koordinate, pa u prvom trenutku korjenito mjenjaju i tretiranje Bunjevaca. Našavši se izvan hrvatske matice, u Autonomnoj pokrajini Vojvodini, Bunjevci su prvo dočekali odluku da ih pokrajinski izvršni organ GNOO Vojvodine okružnicom od 14.5.1945.²⁶ u kojoj stoji: «Kako bunjevačke i šokačke narodnosti ne postoje, to vam se naređuje da sve Bunjevce i Šokce imadete tertirati isključivo kao Hrvate bez obzira na njihovu izjavu.» prizna Hrvatima, t.j. birokratski kruto natjera sve administrativne organe da ih svugdje upisuju isključivo upravo tako. No, ubrzo će doći do razočarenja, ono što je trebalo biti zajamčeno i njima kao pripadnicima državnog naroda, nije se poštivalo i njihova nadanja da će od tada biti ravnopravni sa Srbima rasprsnuće se kao mjehur sapunice.

Stevan Mačković, The Historical Archives of Subotica

²³ HAS, F:57. 3584/1939

²⁴ Politički zbor UO na Šebešiću, HAS, F:57.2311, 3616/1939

²⁵ Poimenični iskaz o 7032 žrtave, dali su Mirko Grlica, dr Antal Hegediš, Milan Dubajić, Lazar Merković u knjizi *Imenik žrtava Drugog svetskog rata na području subotičke opštine*, Subotica 2000.

²⁶ HAS, F:70.14157/1945. Tako je iste godine popisano u gradu 8 759 Srba, 44 712 Hrvata, 38 355 Mađara, 1 965 Nijemaca, 3 739 Židova, itd. HAS, F:70.9090/1945

Bunjevci from Bačka between Belgrade and Zagreb (1918-1941)

Abstract:

Finding themselves in a newly created South Slavic state, freed from the Hungarian domain, Bunjevci from Bačka found themselves before various new challenges and unsolved political questions. Now, instead of the danger from Budapest, the new government from Belgrade carried an already well based and elaborated form of hegemony which repressed national minorities. All of their social activities took place in such given circumstances. On the political level, which was the most disclosed area, they had two bifurcating options as a collective: to follow the regime based on the ideology that emphasizes national unity which includes unquestionable denial of Croatian heritage of Bunjevci or to resist the regime by choosing the opposing sides which are based on federalism as a government principle and promoting Croatian nationality. From that point of view, specific examples from political and social life of Bunjevci from Bačka are observed and analyzed and they confirm their choice during the entire period between two wars.

Keywords: *Bunjevci from Bačka, hegemony, centralism, political activities*

IZVORI:

- Historijski arhiv Subotica, F:47. *Senat grada Subotice 1918.-1941.*; F:57. *Sresko načelstvo Subotica 1934.-1941.*; F:70. *Okrružni narodni odbor - Subotica 1945.-1946.*; F:176. *Zbirka materijala o radničkom i narodnooslobodilačkom pokretu - Subotica 1903.-1989.*; F:275. *Zbirka projekata 1844.-.*
- *Neven*, Subotica, od 19.12.1920.; 27.12.1920.; 9.01.1921.
- *Bunjevačko žackalo*, Subotica, 21. 2. 1940.
- *Klasje naših ravni*, br. 2, Subotica 1935.

LITERATURA:

- STOJKOV, Todor. Građanska opziciona vođstva u vreme šestojanuarske diktature (1929 -1935), *Istraživanja*, 1, Novi Sad, 1971, 118
- DUBAJIĆ, Milan. *Radnički pokret u Subotici od kraja 1918 - 1921*, god., Subotica, 1966, 8.
- PEKIĆ, Petar. *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb 1930, 256.
- JOJKIĆ, Vladan. *Nacionalizacija Bačke i Banata*, Novi Sad, 1931.
- BANAC, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji do 1921*, Zagreb 1988.
- PETROVIĆ, Kosta. *Subotica i kupalište Palić*, Subotica 1927.
- SEKULIĆ, Ante. Hrvati iz južnougarskih područja u godinama od 1918. do 1920., *Pro historia crotica* 1, Zbornik uz 70. godišnjicu života Dragutina Pavličevića, Zagreb 2002.
- HRABAK, Bogumil. Stanovišta bunjevačkih političara o centralizmu, autonomiji i federalizmu 1918-1929, *Zbornik centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje*, god. 21, br. 1, Slavonski Brod 1984.
- MAČKOVIĆ, Stevan. Subotica i bunjevački gradonačelnici, *Bunjevačke novine*, br. 4,5,6,7, Subotica 1999.
- GRLICA, Mirko, HEGEDIŠ dr Antal, DUBAJIĆ, Milan, MERKOVIĆ, Lazar, *Imenik žrtava Drugog svetskog rata na području subotičke opštine*, Subotica 2000.

Tomislav Žigmanov

POLITIKE REPUBLIKE SRBIJE PREMA HRVATIMA KROZ PRIZMU IZGRADNJE TZV. BUNJEVAČKE NACIJE

Sažetak

U radnji se usporedo prate posljedice manjinskih politika u Republici Srbiji vođenih od konca 80-ih godina XX. stoljeća do danas prema Hrvatima u Vojvodini te proces, od strane države Srbije potican i podržavan, izgradnje tzv. bunjevačke nacije. Pri tomu razlikujemo nekoliko faza takvih politika. Prvu fazu, koja je trajala do konca 1995., imenujemo kao fazu nijekanja postojanja Hrvata u Vojvodini, što je pratilo etnički motivirano nasilje prema Hrvatima, uz slučajeve ubojstva kao ishodima, uz istodobni afirmativan odnos prema Bunjevcima i Šokcima koji su nijekali hrvatski nacionalni identitet. U drugoj je fazi, od 1996. pa do sloma Miloševićeva režima, bilo na djelu toleriranje postojanja Hrvata ali onemogućavanje razvoja njihove manjinske institucionalne infrastrukture i zaprječavanja ostvarivanja manjinskih prava u prostorima državnog sustava (prosvjeta, informiranje, kultura i službena uporaba hrvatskog jezika), dok su osnaženi procesi izgradnje tzv. bunjevačke nacije. Za vrijeme vlade Zorana Đinđića, od 2001. do 2003., imamo značajne otklone od Miloševićevog naslijeđa – Hrvatima se priznaje status nacionalne manjine i počinju se ostvarivati manjinska prava te uspostavljati manjinska nacionalna infrastruktura, a izgradnja tzv. bunjevačke nacije gubi državnu potporu. Dvije vlade Vojislava Koštunice, u razdoblju od 2004. do 2008., na planu manjinskih politika uvode određene restauracijske tendencije, napose kada je u pitanju potpora izgradnje tzv. bunjevačke nacije, te šire prostor simulacija prema rješavanja manjinskih pitanja, što se posebice negativno odrazilo na Hrvate u Vojvodini. Posljednja srbijanska vlada Mirka Cvetkovića nije pokazala veći interes za rješavanja problema s kojima su se predstavnici hrvatske zajednice suočavali, recimo u području obrazovanja, dok je proces izgradnje tzv. bunjevačke nacije dobio na većoj kvaliteti – država financira standardizaciju bunjevačkog govora.

Ključne riječi: Hrvati, tzv. bunjevačka nacija, manjinske politike, Srbija

Uvodne napomene

U radnji polazimo od temeljne postavke da su Bunjevci, mjereno znanstvenim i objektivnim kriterijima – etničko podrijetlo, jezik, elementi tradicijske kulture i vjerska pripadnost,¹ integralni dio suvremene hrvatske nacije. Imenom, pak, Bunjevci, oslanjajući se na uvriježenost uporabe ovoga etnonima u tradiciji, označavamo onu skupinu hrvatskog naroda koja stoljećima živi na prostoru lijeve obale srednjeg toka Dunava – na zemljopisnom prostoru koji se naziva Bačka. To je, dakle, regionalno ime za hrvatski živalj, koje je, istina, prisutno i u nekim drugim krajevima hrvatskoga nacionalnog prostora (Hercegovina, Primorje, Lika...), no, budući da je ovdje ono ostalo najdulje i najčešće u uporabi, danas se imenom Bunjevci oslovljava i naziva mahom jedan dio Hrvata u Bačkoj. Međutim, ova se znanstveno utemeljena činjenica, naime da su Bunjevci integralni i sastavni dio suvremene hrvatske nacije,² snažno i na različite načine počela nijekati u Republici Srbiji koncem osamdesetih godina XX. stoljeća. Naznačene niječuće aktivnosti nisu bile očitovane samo u ravni znanosti, nego su one smjerale i u ravan društvenoga – poduzimana su, naime, određena djelovanja koja su za posljedicu imala stvaranje tzv. bunjevačke nacije.

Treba odmah istaknuti kako to nije bio nikakav povijesni *novum* za ove pripadnike hrvatskog naroda.³ Naime, od druge polovice XIX. stoljeća postoji relativno stalno nastojanje, koje se, istina, mijenjalo po naravi, opsegu i ekstenziji, isprva u mađarskim a kasnije u srbijanskim znanstvenim, kulturnim i političkim krugovima, nijekanja pripadnosti Bunjevaca hrvatskom narodu te njihova izdvajanja iz korpusa hrvatskoga naroda stvaranjem zasebnoga bunjevačkog narodnosnog subjektiviteta. Ovi su, pak, procesi tijekom 80-ih godina XX. stoljeća revitalizirani i osnaženi, a uobličavali su se osmišljavanjem i iniciranjem od strane državnih

¹ Ovim, naravno, ne tvrdimo kako su nacije nekakve izvorne i prirodne realnosti s nepromjenljivim i mogućim esencijalističkim elementima već samo navodimo da imaju vlastite objektivne značajke, koje onda njihove pripadnike određuju kao unutar sebe veoma srodne a različite u odnosu na nacionalnu drugost!

² Ovdje napominjemo da našim napisom ne želimo osporiti ili zanijekati dostignuće liberalne demokracije glede prava svakoga čovjeka da se u nacionalnom smislu izjašnjava onako kako se osjeća i želi, nego više podvrgnuti kritici produkciju i miješanje države u identitetske prijepore određene, u našem slučaju hrvatske, nacionalne zajednice.

³ Pregnantan prikaz toga može se naći u radnji Milane Černelić „Nastojanja da se bačkim Bunjevcima ospori pripadnost hrvatskom narodu“ (u: *Studia Ethnologica Croatica*, Vol. 6, Zagreb 1994., str. 85-103). U ovoj dokumentiranoj studiji o povijesti ovoga procesa autorica izdvaja tri glavne idejne linije takvih nastojanja: a) neutraliziranje Bunjevaca isticanjem njihove posebnosti (oni su samo Bunjevci) – prisutno do 1918. i od konca 80-ih godina XX. stoljeća; zatim b) dopuštanje da mogu biti Srbi i Hrvati, uz naglasak da je bitno da su Južni Slaveni – prisutno neposredno nakon Prvog svjetskog rata u srbijanskim krugovima; te posljednje c) ideja da Bunjevci nisu Hrvati, već Srbi katoličke vjere – najekstremnija varijanta nijekanja hrvatstva Bunjevaca koju su zagovarali neki srbijanski ali i bunjevački autori (npr. Alba M. Kuntić).

institucija Republike Srbije te, uz podršku nekoliko desetaka Hrvata koji su se počeli izjašnjavati samo Bunjevcima,⁴ opetovanim realiziranjem projekta izgradnje tzv. bunjevačke nacije.⁵

Srbija – država zakašnjele demokratske tranzicije i manjinske politike

Srbija je među posljednjim državama u Europi i regiji ušla u proces demokratske tranzicije, što je posljedično utjecalo i na društveni položaj hrvatske zajednice u Vojvodini. Naime, koncem 80-ih godina XX. stoljeća i slomom socijalizma nije se u Srbiji dogodila demokratska tranzicija, već se stvorio jedan autoritarni režim na čelu sa Slobodanom Miloševićem i Socijalističkom partijom Srbije, koji se, istina, služio simulacijama određenim konstitutivnim čimbenicima demokracije (izbori, podjela vlasti, sloboda medija...). Snažan legitimacijski temelj njegova režima bio je etnički nacionalizam, koji je skončavao u etničkim motiviranom nasilju na unutarnjem planu, što se zbivalo početkom 1990-ih godina spram Hrvata u Vojvodini a vrhunilo događajima na Kosovu 1998. godine i zračnom intervencijom snaga NATO pakta u prvoj polovici 1999., te „izvozom“ nacionalistički motivirane agresije početkom 1990-ih godina, prije svega spram Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Budući da je proces demokratske tranzicije započeo porazom Slobodana Miloševića i njegovih političkih partnera na saveznim izborima u rujnu 2000. i republičkim u prosincu 2000., Srbija se kao država znade imenovati i kao „zemlja zakašnjele tranzicije“. Usto, valja napomenuti da, za razliku od većine srednjo- i istočnoeuropskih država koje su koncem osamdesetih godina XX. stoljeća napuštale politički sistem s nepodijeljenom vlašću i socijalizam kao njegov legitimacijski temelj, proces demokratske tranzicije u Srbiji nije bio pravolinijsko-uzlazan niti,

⁴ Ovakav, relativno atipičan, način imenovanja u radnji slobodni smo koristiti na temelju razloga što je jedan broj bunjevačkih prvaka koji su počeli nijekati svoj hrvatski nacionalni identitet na kraju XX. stoljeća koncem 60-ih i početkom 70-ih godina djelovao s otvorenih hrvatskih stajališta, kao što su, na primjer, Marko Peić, prvi predsjednik Obnoviteljske bunjevačke matice, ili Nikola Babić, prvi predsjednik *Bunjevačke i šokačke stranke*, te prvi predsjednik Bunjevačkog nacionalnog vijeća (o tome vidi šire u: Naco Zelić, „Hrvatsko proljeće i bački Hrvati“, u: *Dani Balinta Vujkova : dani hrvatske knjige i riječi – Zbornik radova 2002.-2005.*, str. 215-243).

⁵ Dakako, bio je to tek jedan, ne tako veliki, dio ukupne destruktivne politike koju je generiralo i realiziralo srbijansko političko vodstvo na čelu sa Slobodanom Miloševićem koje je vrhunilo u agresijskim ratovima na prostoru bivše Jugoslavije spram, prije svega, Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

pak, kontinuiran.⁶ Jedna od posljedica takva stanja jest i to što je Srbija zemlja sa slabo razvijenim demokratskim institucijama. Drugim riječima, Srbija je država koja je još uvijek pravno neizgrađena, institucionalno nedovršena i, stoga, neefikasna, to jest slaba država. Temeljni kriterij za „slabost“ države Srbije nalazimo u nemogućnosti primjene vlastitih zakona od strane državnih tijela i uprave, to jest u nemogućnosti suobražavanja djelovanja državnoga institucionalnog okvira spram normi zakona.⁷

Na temelju iznijetoga jasno je da u Srbiji od 1990.-ih godina nije postojala dosljedna manjinska politika koja bi počivala na vrijednosnom okviru multikulturalnosti, te načelima etnokulturalne pravednosti i jednakosti. Naprotiv! Na djelu su bile manjinske politike⁸ s negativnih sadržajnim sastavnicama. Drugim riječima, u Srbiji su tek nakon promjene vlasti koju je predvodio Slobodan Milošević 2000. učinjeni značajni pomaci u pogledu unapređenja manjinskih prava. To se odnosilo kako na suobličavanje normativnoga okvira europskim standardima, tako i na planu izgradnje pratećih institucija manjinske zajednice i primjene zakonodavnoga okvira. Recimo, za vrijeme Vlade predsjednika Zorana Đinđića (2001.-03.) učinjeni su prvi odlučujući otkloni od Miloševićeva naslijeđa u odnosu prema manjinskom pitanju – od djelatnoga nastojanja da i predstavnici jednoga broja nacionalnih manjina budu zastupljeni u vlasti, preko usvajanja Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina na saveznoj razini (veljača 2002.),⁹ pa do proaktivnoga držanja vlasti i državnih tijela spram problema s kojima su se suočavali pripadnici nacionalnih manjina.¹⁰

Pa ipak, o mjerama državnih vlasti u području identitetskih pitanja čiji su subjekti pripadnici nacionalnih manjina u Srbiji nakon 2000. godine treba reći

⁶ Recimo, ubrzo nakon ubojstva srbijanskoga premijera Zorana Đinđića u ožujku 2003., on je zaustavljen u pojedinim segmentima društva (npr. gospodarstvo), a dolaskom na vlast u Srbiji Vlade na čelu s Vojislavom Koštunicom početkom 2004., imao je nejednak intenzitet. Slično se može, čini se, konstatirati i za posljedice vlade Republike Srbije na čelu s predsjednikom Mirkom Cvetkovićem (2008.-2012.).

⁷ Recimo, u domeni manjinskih prava neke odredbe Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina iz 2002. godine nikada nisu zaživjele (npr. osnatak Fonda za nacionalne manjine, čl. 20).

⁸ Pod pojmom „manjinska politika“ podrazumijevamo korpus specifičnih programa, pravnog okvira i institucionalnih mehanizama te konkretnih aktivnosti javnih vlasti, političkih aktera, državnih institucija i civilnih organizacija na uspostavljanju, razvoju i ostvarivanju sistemskih garancija za zaštitu nacionalnih i kulturnih identiteta pripadnika manjinskih zajednica ili, pak, u negativnom smislu, njihova onemogućavanja i zapriječavanja

⁹ *Službeni list SRJ*, br. 11/2002.

¹⁰ No, to ne znači da nisu i da još uvijek ne postoje određeni problemi, no oni nisu samo i uvijek situirani toliko u sferi legaliteta, koliko u području razvoja institucija i u primjeni zakonodavnoga okvira. Dodatno, odsustvo principa vladavine prava u Srbiji cijelo vrijeme uvjetovalo je sljedeću pojavu: nepoštivanje propisa koji se odnose i na manjinska prava od strane nosilaca vlasti nije bio ne samo rijedak slučaj, nego su izostajale i sankcije za kršenje manjinskih prava.

kako je ona bila nekonzistentna a njezina je narav uvelike ovisila o senzibilitetu spram manjina onih stranaka i koalicija koje su bile na vlasti. Kada je riječ o spomenutoj nekonzistentnosti manjinskih politika, valja navesti da su za vrijeme dok je predsjednik srbijanskih Vlada bio Vojislav Koštunica (2004.-08.) neki pozitivni procesi u manjinskim politikama zaustavljeni (npr. izgradnja institucija koje je predvidio Zakon o manjinama, kao što je prema članku 18 Savezni savjet za nacionalne manjine, koji nikada nije utemeljen), institucionalni okvir je degradiran (npr. Vlada Srbije je početkom lipnja 2006. ukinula Ministarstvo za ljudska i manjinska prava DZ SiCG i osnovala Službu za ljudska i manjinska prava, instituciju slabije važnosti od ministarstva), na djelu su znale biti čak i restauracijske tendencije, napose u području politike financiranja (npr. hrvatska zajednica je bila u odnosu na druge manjine visoko podzastupljena kada je u pitanju količina sredstava koju su dijelovi državne uprave izdvajali za nacionalne manjine, a napose u odnosu na Bunjevce),¹¹ a osnažena je i selektivnost u primjeni Zakona (npr. odredbe o javnoj uporabi nacionalnih simbola nisu se primjenjivale sve do prosinca 2007., kada je donijet novi zakon o lokalnoj samoupravi). Iz rakursa interesa hrvatske zajednice, valja istaknuti da su upravo u vrijeme kada je predsjednik srbijanske vlade bio Vojislav Koštunica, osnažene aktivnosti od strane države na izgradnji tzv. bunjevačke nacije,¹² koje su za vrijeme Đinđićeve vladavine zamrle, budući da su politički predstavnici onih Hrvata koji se od konca osamdesetih godina XX. stoljeća izjašnjavaju samo Bunjevcima bili na strani poraženih snaga, to jest ne samo da su podržavali nedemokratski režim Slobodana Miloševića nego su bili

¹¹ Recimo, tri puta više Hrvata u Vojvodini dobilo je 2006. godine od nekoliko tajništva Izvršnoga vijeća AP Vojvodine 1.142.750 dinara, a Bunjevci 620.000!

¹² To je bilo praćeno i stanovitom agresivnošću u napadima na pojedine prvake hrvatske zajednice. Među njima ističemo činjenicu da je *Bunjevačka stranka* sredinom 2005. kazneno tužila člnika Demokratskoga saveza Hrvata u Vojvodini Petra Kuntića, zbog izjave na Godišnjoj skupštini Demokratskoga saveza Hrvata u Vojvodini da Republika Srbija i nadalje radi na umjetnoj podjeli dijela Hrvata u Vojvodini stvaranjem zasebnoga naroda Bunjevaca. Kao gosti na Skupštini nazočili su tada i predsjednik Republike Hrvatske Stjepan Mesić i predsjednik Republike Srbije Boris Tadić, što je imalo i veću specifičnu težinu. Godinu dana kasnije, Mirko Bajić će u ime Bunjevačkoga nacionalnog vijeća zatražiti smjenu Petra Kuntića s mjesta dogradonačelnika Subotice zbog jedne njegove izjave dane zagrebačkom tjedniku *Globus* u kojoj je, kako je Bajić rekao, Kuntić iskazao vjerovanje „da se između Zagreba i Beograda razvijaju novi odnosi i da će za nekoliko godina Bunjevci biti stvar prošlosti“ – vidi o tome na: <http://www.suboticadanas.info/html/index.php?module=Page&setter&func=viewpub&tid=3&pid=164&arc=164>, pristupano 29. srpnja 2012.

njegov integralni dio.¹³

Isto tako, valja istaknuti i činjenicu da su pitanja zaštite nacionalnih manjina i razvoj konkretnih manjinskih politika u Srbiji bila gotovo cijelo vrijeme u sjeni važnijih političkih pitanja, kao što su ona vezana uz sudbinu Državne zajednice Srbije i Crne Gore,¹⁴ zatim status Kosova¹⁵ i reguliranja obveza prema Tribunalu u Haagu, što je značajno otežavalo unapređenje kako normativnoga tako i institucionalnoga okvira manjinskih prava u Srbiji. Recimo, sljedeći sistemski zakon od značaja za manjine bit će donijet tek nakon sedam godina: koncem kolovoza 2009! Riječ je o Zakonu o nacionalnim vijećima nacionalnih manjina.¹⁶ S obzirom da su nacionalna vijeća nacionalnih manjina prema Zakonu iz 2002. godine predviđeni kao glavna tijela manjinske samouprave nacionalnih manjina u Srbiji, neusvajanje ovoga zakona bila je ne samo velika kočnica u nadogradnji pravnoga okvira u oblasti manjinskih prava, nego je izravno otežavalo funkcioniranje nacionalnih vijeća. Na primjer, u slučaju Hrvatskoga nacionalnog vijeća njegov mandat je, umjesto četiri – do konca 2006., trajao punih sedam i pol godina – do sredine 2009.!

Naznaka o izgradnji nacije i pitanje Bunjevaca u povijesnome kontekstu¹⁷

Nacija je pojava modernoga doba – nastaje s epohom industrijalizma i demokracije, te od tada postaje jedan od najvažnijih legitimacijskih temelja suvremenih država.¹⁸ Premda postoji više određenja, u radnji ćemo koristiti odredbu nacije britanskoga sociologa Anthony D. Smitha iz njegovog djela *Nacionalni identitet*: to je

¹³ To vrijedi i za njihovu uključenost u Miloševićeve ratne projekte (vidi: Zvonimir Perušić, „Ako treba, i puške u ruke“, u: *Subotičke novine*, br. 29, Subotica, 1991., str. 7). Tako su za vrijeme srbijanske agresije na Republiku Hrvatsku, oni koji su se izjašnjavali Hrvatima, bili u subotičkoj općini značajno više pozivani u rezervni sastav jugoslavenske vojske, a oni koji su se izjašnjavali Bunjevcima ili Šokcima i bili uključeni u njihove institucije, prije svega u Bunjevačku i šokačku stranku, često su, kao pričuvni policajci u mjestima u kojima su bunjevački Hrvati živjeli, bili oni koji su uručivali takve pozive, čime su bili prepoznavani kao aktivni dionici „Miloševićevoga zločinačkog pothvata“.

¹⁴ Riječ je o državi sljednici Savezne Republike Jugoslavije (utemeljena nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 27. travnja 1992., koju su činile dvije članice: Republika Srbija i Republika Crna Gora), formalno nastala 4. veljače 2003., koja je trajala do osamostaljenja Crne Gore na referendumu održanom 21. svibnja 2006. godine i odluke o proglašenju nezavisnosti Skupštine Crne Gore od 3. lipnja iste godine.

¹⁵ Nakon intervencije NATO pakta 1999. godine (24. ožujka – 10. lipnja), Kosovom je upravljala administracija Ujedinjenih Naroda, a 17. veljače 2008. albanske vlasti na Kosovu donijele su odluku o proglašenju neovisnosti, uz snažno protivljenje srbijanskih vlasti, velikoga broja političkih partija, Srpske pravoslavne crkve, kulturne elite i, uopće, javnosti.

¹⁶ *Službenik glasnik Republike Srbije*, br. 72/2009, Beograd.

¹⁷ O ovome što slijedi vidi više u radnji Tomislava Žigmanova „Izgradnja tzv. bunjevačke nacije u Srbiji i vanjska politika Republike Hrvatske“, u: *Identitet bačkih Hrvata*, Hrvatski institut za povijest i Hrvatsko akademsko društvo, Zagreb-Subotica, 2010., str. 319-355.

¹⁸ Pregnantno o tome vidi u: Hans-Ulrich Wehler, *Nacionalizam : povijest, oblici, posljedice*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2005.

„imenovana ljudska populacija sa zajedničkom povijesnom teritoriju, zajedničkim mitovima i sjećanjima, zajedničkom masovnom, javnom kulturom, zajedničkom ekonomijom i zajedničkim zakonskim pravima i dužnostima svih pripadnika“¹⁹. Uz ove sastavnice, u literaturi se obično zatiče i to da ona mora imati i zajednički projekt za budućnost te pretendirati na pravo da sobom vlada.²⁰ Drugim riječima, radi se o složenome sociokulturnom konstrukt koji se pojavio u određenom povijesnom trenutku i traje do danas, a sadrži više uzajamno povezanih komponenti – nacija u sebi uključuje pet činitelja ili dimenzija: psihološku, kulturnu, političku, teritorijalnu i povijesnu, koji onda za subjekt imaju ili pojedinca ili društvenu skupinu ili organizaciju ili, pak, na koncu samu državu kao nacionalnu državu.

Za temu naše radnje važno je napomenuti da suvremena društvena teorija poznaje dva idealno-tipska modela nastanka suvremenih nacija:²¹ prvi je *politička* nacija ili *građanski* model nacije, koji podrazumijeva zajednicu ljudi koji se pokoravaju istim zakonima i institucijama u granicama date teritorije, koji imaju sličnu kulturu – skup zajedničkih poimanja i stremljenja, sentimentata i ideja, što se osigurava putem javnog sistema obrazovanja i masovnim medijima. Kao primjer ovoga modela najčešće se ističu američka ili francuska nacija. Drugi je model izgradnje nacije nezapadni, točnije njemački ili *etnički* model suvremene nacije gdje se naglašava činjenica da se udioništvo u zajednici stječe rođenjem i rodnom kulturom – pripadanjem *narodu*, što se zadobiva, bilo formalnom bilo neformalnom, općom socijalizacijom. U kontekstu, pak, teme naše radnje napominjemo kako su i sve južnoslavenske nacije primarno izgrađene prema ovome modelu, uz naglasak da su u tim procesima postojale međusobne razlike.²² To konkretno znači da su, kao i drugi Hrvati uostalom, i bunjevački Hrvati, kao istočni rubni dijelovi hrvatskog etničkog prostora, živeći do 1918. na teritoriju Ugarske a kasnije u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, to jest Kraljevini Jugoslaviji sudjelovali u nacionalnointegracijskim procesima hrvatske nacije po preovlađujućim sastojinama etničkoga modela

¹⁹ Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd 1998., str. 30.

²⁰ Etničkim, pak, zajednicama onda neki od tih elemenata nedostaje – one ne moraju imati „svoju“ teritorijalnu domovinu, zatim kultura im ne mora biti u cijelosti javna, ne očituju podjelu rada, ne moraju posjedovati ni zajedničke zakone... Toga će, naravno, biti i svjesni idejni tvorci izgradnje tzv. bunjevačke nacije, budući da će oni taj proces modelirati u slučaju Bunjevaca više prema značajkama koje posjeduju etničke zajednice – npr. nijekanjem postojanja njihove eventualne matične domovine, što je ujedno bilo i u funkciji slabljenja institucionalnih mehanizama za zaštitu onih Bunjevaca koji nisu nijekali svoj hrvatski identitet.

²¹ Premda svjesni, ostavit ćemo po strani sve prijeopore koji u sociologiji postoje uz ovu tipologiju iz razloga što oni nisu od presudne važnosti za glavnu temu naše radnje (o njima vidi više u: Milan Subotić, *Na drugi pogled : prilog studijama nacionalizma*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju i I.P. „Filip Višnjić“, Beograd 2007.).

²² Ono *primarno* smo istaknuli iz razloga što je svaka konkretna suvremena nacija često mješavina dvaju skupova navedenih dimenzija – i građanskopolitičkih elemenata i etničkoga supstrata, koji imaju svoja konkretna usadržjenja, ali uvijek uz stanovitu prevagu sadržaja jednog od dva navedena idealnotipska modela.

izgradnje suvremene nacije.²³

I dok se dominantna nacija u Ugarskoj – Mađari – uvelike integrirala po drugome modelu, koristeći se usto navedenim resursima autonomije vlastite države u Austro-Ugarskoj, u čemu vjerojatno treba tražiti osnovne poluge uspješnosti asimilacijskih procesa u Ugarskoj u XIX. stoljeću, čega su objekti bili i bunjevački Hrvati, dotle će oni istodobno, kao izvandomovinski rubnici hrvatstva, bez resursa države, sa slabom vertikalnom etnijom i zakašnjelom i ne previše snažnom vernakularnom mobilizacijom, u nacionalno-integracijskim procesima određene rezultate postignuti u području okupljanja, isprva dominantno crkvene a kasnije i sve brojnije svjetovne inteligencije, i njihovoga zalaganja za pozitivnim politikama priznavanja od strane Ugarske i okrenutosti k narodu – afirmaciji i privrženosti vrijednostima nacije, ustrojavanju sjećanja i tvorbi vlastitih nacionalnih mitova. Povijesno promatrano, ovi se procesi manje-više privode kraju uspostavom nacionalne države – u našem slučaju su to Ugarska koncem XIX. stoljeća i Kraljevina SHS, to jest Kraljevina Jugoslavija u prvoj polovici XX. stoljeća, te, premda još uvijek ne samostalnom, ali ipak s minimalnim elementima državnosti, Hrvatska – koje onda izgradnju vlastite nacije nastavljaju na način ovisan o naravi njezina nastanka.

Treba ovdje također istaknuti kako suvremena država ima monopol nad onim što pretendira da bude legitimna upotreba sile u okviru svojega demarkiranog teritorija, što je ne samo u funkciji pospešivanja procesa izgradnje nacije već on otvara prostor i za određene intervencije države u te procese. Naime, suvremena nacionalna država, napose ona gdje je nacija nastala po drugome modelu, teži ujediniti i podčiniti ljude njezinim pravilima, koristeći sredstva homogenizacije, stvarajući zajedničku kulturu, simbole, vrijednosti, oživljavajući tradiciju i mitove, ponekad ih čak i izmišljajući.²⁴ Kao takva, ona generira i asimilacijske procese spram etničkih inostranaca, što su bunjevački Hrvati nastanjeni u Bačkoj bili i za vrijeme Ugarske i za vrijeme Kraljevine SHS, to jest Kraljevine Jugoslavije.

Suvremena država s takvim značajkama raspolaže, prema mišljenju kanadskog filozofa Willa Kymlicke, sa sedam snažnih sredstava ili mehanizama u procesu izgradnje nacije: to su 1.) politika državljanstva, 2.) zakoni o jeziku, 3.) obrazovna politika, 4.) zapošljavanje u javnim službama, 5.) centralizirana vlast, 6.) nacionalni mediji, simboli i praznici, te 7.) vojna služba.²⁵ Živeći u Ugarskoj, a

²³ To onda znači da je u njih uvijek prvotni identifikacijski moment bio etničko-nacionalni – nikada za bunjevačke Hrvate nije, na primjer, korištena sintagma „mađarski“ ili „srbijanski Hrvati“, u političkom smislu njihova identiteta!

²⁴ O ovome vidi šire u: Monsera Giberno, *Nacionalni identitet i modernost*, u: *Beogradski krug*, br. 3-4/1996. i 1-2/1997., str. 50-65.

²⁵ Vil Kimlika, *Multikulturalno građanstvo – liberalna teorija manjinskih prava*, Centar za multikulturalnost, Novi Sad 2002.

kasnije i u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji, Bunjevci su bili objekti, u većini, negativnih politika u šest od sedam navedenih područja. Naime, osim politike državljanstva u ovim državama, koja je počivala na načelu da je svaki građanin postao državljaninom činom rođenja, sva ostala sredstva izgradnje nacije u državi bila su u dominantnoj funkciji izgradnje mađarstva ili jugoslavenstva/srpstva – od jezika i obrazovanja preko mogućnosti zapošljavanja u javnim službama i stupnja centralizirane vlasti preko nacionalnih simbola i služenja vojne službe, što je onda dodatno otežavalo prilike i stvaralo smetnje u njihovoj ne do kraja završenoj nacionalnoj integraciji u hrvatsku naciju. Prostor privatnosti i samoinicijativna izgradnja kulturnog i informativnog prostora, koji se usto i uvelike samofinancirao, bili su dulje vrijeme jedini prostor za očitovanje nacionalnog identiteta te prostor neformalne društvene socijalizacije bunjevačkih Hrvata.

Izgradnja tzv. bunjevačke nacije na koncu XX. stoljeća

Proces izgradnje tzv. bunjevačke nacije nastavljen je koncem osamdesetih godina XX. stoljeća u Srbiji još u vrijeme režima s nepodijeljenom vlašću – socijalizma, i traje *in continuum* sve do danas, ali ne posve jednoznačno i razvojno uzlazno. Naime, u ovisnosti od konkretne političke konstelacije, te ideologije, potreba i interesa vladajućih partija, hrvatsko-srpskih odnosa, ovaj je proces mijenjao dinamiku i intenzitet ostvarivanja, raspoložive resurse državne moći i financija, vlastito značenje i značaj na unutarnjopolitičkom planu, stupnju i raširenosti antihrvatskih sadržaja. Pa ipak, sam proces, osim u kratkom razdoblju od konca 2000. do sredine 2003.,²⁶ u svojem temeljnome cilju nije bio nikada od službenih tijela države Srbije doveden u pitanje – naprotiv: kontinuirano je bio potican i uživao podršku.

Pri tomu, mogu se razlikovati nekoliko faza takvih politika. Prvu fazu, koja je trajala do konca 1995., karakterizira nijekanje postojanja Hrvata u Vojvodini, što je pratilo etnički motivirano nasilje prema Hrvatima, uz slučajeve ubojstva kao ishodom,²⁷ uz istodobni afirmativan odnos prema Bunjevcima i Šokcima koji su nijekali hrvatski nacionalni identitet. U drugoj je fazi, od 1996. pa do sloma Miloševićeva režima, bilo na djelu toleriranje postojanja Hrvata ali i onemogućavanja razvoja njihove manjinske institucionalne infrastrukture i zaprječavanja ostvarivanja

²⁶ U to je vrijeme, zbog nastojanja novih vlasti da se oslobode balasta Miloševićeva naslijeđa, čega su izravni proizvođači i sudionici bile i institucije onih Bunjevaca koji su nijekali svoje hrvatstvo ali i pojedinci, državna podrška izgradnji tzv. bunjevačke nacije izostajala.

²⁷ O tome vidi dokumentirano u Tomislav Žigmanov, *Osvajanje slobode : Hrvati u Vojvodini deset godina nakon listopadskog prevrata 2000.*, Hrvatsko akademsko društvo, Subotica 2011., str. 37

manjinskih prava u prostorima državnog sustava (prosvjeta, informiranje, kultura i službena uporaba hrvatskog jezika), dok su osnaženi procesi izgradnje tzv. bunjevačke nacije. Za vrijeme vlade Zorana Đinđića, od 2001. do 2003., imamo značajne otklone od Miloševićevog naslijeđa – Hrvatima se priznaje status nacionalne manjine, postaju objekti pozitivnih politika priznanja, počinju se ostvarivati manjinska prava te uspostavljati manjinska nacionalna infrastruktura, a izgradnja tzv. bunjevačke nacije gubi državnu potporu. Dvije vlade Vojislava Koštunice, u razdoblju od 2004. do 2008., na planu manjinskih politika uvode određene restauracijske tendencije, napose kada je u pitanju potpora izgradnje tzv. bunjevačke nacije, te šire prostor simulacija prema rješavanja manjinskih pitanja, što se posebice negativno odrazilo na Hrvate u Vojvodini. Posljednja srbijanska vlada Mirka Cvetkovića nije pokazala veći interes za rješavanja problema s kojima su se predstavnici hrvatske zajednice suočavali, recimo u području obrazovanja,²⁸ dok je proces izgradnje tzv. bunjevačke nacije dobio na većoj kvaliteti – država financira standardizaciju bunjevačkog govora.

U korijenu, pak, projekta izgradnje tzv. bunjevačke nacije Miloševićeva režima²⁹ bila je ideja da se na temelju, iz povijesti nasljedovanoga i relativno živućeg, subetničke osnove i regionalnih imena Hrvata u Vojvodini – isprva Bunjevaca i Šokaca skupa, a kasnije samo Bunjevaca – podupru procesi „izgradnje nacije“, čiji ishod će biti onda sadržan u jednom zasebnom sociokulturnom i institucionalno strukturiranom činitelju: tzv. bunjevačko-šokačkoj, to jest kasnije tzv. bunjevačkoj naciji. Ovaj se složeni proces, temeljen u radnji na već naznačenim modelima, počeo realizirati na sljedeći način u Srbiji koncem 80-ih i početkom 90-ih godina XX. stoljeća, u vrijeme neposredno prije i tijekom agresije na Republiku Hrvatsku: spram ovdašnjih se Hrvata postupalo destruktivno na skoro svakome planu društvenoga života i javnosti, a spram Bunjevaca i Šokaca suprotno od toga – od strane države su poduzimane različite afirmativne mjere u rasponu od pomoći u

²⁸ Recimo, do sredine 2012. godine Republika Srbija nije tiskala niti jedan udžbenik za potrebe nastave na hrvatskome jeziku, premda je obrazovanje na hrvatskome započelo školske 2002./03. godine, a istodobno zapriječava različitim administrativnim mjerama uvoz istih iz Republike Hrvatske.

²⁹ Napominjemo da je to bio dio širih nastojanja tadašnje srbijanske politike na planu pristupa i drugim nacionalnim manjinskim zajednicama. Konkretno govoreći, objekti tih nastojanja nisu bili jedino vojvodanski Hrvati, nego i Rumunji u istočnoj Srbiji, Bugari na jugu Srbije, Bošnjaci u Sandžaku itd... U osnovi je primijenjen isti postupak: izdvajanjem i favoriziranjem subetničkih imena pristupilo se procesu izgradnje novih tzv. nacija (Vlaha od Rumunja, Šopa od Bugara, Muslimana od Bošnjaka...), što je imalo različite uspjehe u tim zajednicama. Pri tomu je glavni cilj srbijanskih vlasti bio lakša i jednostavnija asimilacija manjinskih zajednica, ograničavanje utjecaja matičnih država na očuvanje njihova identiteta, onemogućavanje njihova protivljenja ratnom programu koji su srbijanske vlasti poduzele te posredno isključivanje pripadnika manjina iz redistribucije dobara, napose ekonomskih, tijekom tranzicijskih procesa, budući da su se snage trošile na borbe oko identiteta.

institucionalnoj izgradnji preko financijske potpore njihovih aktivnosti do pomoći u oblikovanju sadržaja sjećanja, koji se ni na koji način nije naslanjao na inherentne mjesne hrvatske sadržaje!

Ove aktivnosti imale su za cilj da putem širenja straha, antihrvatskom propagandom i isto takvim djelovanjem – otvorenom diskriminacijom i toleriranjem etničkoga nasilja, s jedne strane, dovedu u pitanje i oslabe ionako skromne potencijale hrvatskog nacionalnog identiteta u Vojvodini te mogućnosti ustroja i razvitka njihove manjinske institucionalne infrastrukture, što je kod građana, među ostalim, snažilo potrebu za češćim korištenjem etničke mimikrije u vidu izjašnjavanja Jugoslavenima, te Bunjevcima i Šokcima, a s druge strane otvaralo je prostor za izdvajanje bunjevačkih i šokačkih subetničkih identitetskih sastavnica iz nacionalnohrvatskoga okvira, kako onoga općenitoga tako i regionalnoga, te započinjanje njegova institucionalnog ustrojavanja, to jest uobličavanja i realiziranja procesa izgradnje tzv. bunjevačke nacije, budući da će Šokci, zbog neprihvatanja takve politike, biti u drugoj polovici 90-ih godina XX. stoljeća isključeni.

Konkretno govoreći, koncem 80-ih i početkom 90-ih godina XX. stoljeća je u srbijanskim državnim medijima (*Večernje novosti*, *Politika ekspres*, *Politika*, *Dnevnik*, Radiotelevizija Novi Sad, Radiotelevizija Beograd...), kao dio širih priprema za rat koji se planirao, bilo izuzetno negativno predstavljano sve hrvatsko, što je vrhunilo optužbama o krivnji za genocid u II. svjetskom ratu, pa i onog dijela hrvatskog naroda koji živi na teritoriju Vojvodine. Nastavno se, zatim, o ovdašnjim Hrvatima plasiraju različite dezinformacije, laži, objede u srbijanskim medijima – o njima se, na primjer, piše kao o „secesionistima“, optužuje ih se za „ustaštvo“, šire se informacije ne samo o tomu kako oni financijski pomažu rat u Hrvatskoj već i da se tajno naoružavaju s „kalašnjikovima“, objavljuju se prilozi o „specijalnoj ulozi“ i „glavnoj krivici“ Katoličke crkve u razbijanju Jugoslavije...³⁰ Tomu su uveliko pridonosili dopisnici pojedinih srbijanskih medija iz gradova u kojima u većem postotku žive Hrvati (Subotica, Sombor, Novi Sad), prenoseći netočne informacije o djelovanju hrvatskih institucija i organizacija, prije svega političke stranke – Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini, ali i uglednih pojedinaca. Sve to je pratilo i toleriranje od državnih i paradržavnih struktura organiziranog nasilja spram Hrvata – oni su u to vrijeme postali objekti etnički motiviranog, bilo verbalnog bilo fizičkog, nasilja, a isto se događalo i glede njihovih kulturnih, sakralnih i

³⁰ Dio toga može se pratiti kroz reakcije u tiskovinama na hrvatskom jeziku tijekom devedesetih godina, prije svega u mjesečniku Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini *Glasu ravnice* te kasnije i u napisima neovisnog glasila – subotičkog dvotjednika *Žig*.

povijesnih spomenika.³¹ Dodatno, zbog srbijanske agresije na Republiku Hrvatsku, oni koji su se izjašnjavali Hrvatima bili su značajno više pozivani u rezervni sastav vojske, a oni koji su se izjašnjavali Bunjevcima ili Šokcima i bili uključeni u njihove institucije, prije svega u *Bunjevačku i šokačku stranku*, često su, kao pričuvni policajci u mjestima u kojima su Bunjevci živjeli, bili oni koji su uručivali takve pozive, čime su ne samo bili prepoznavani kao dionici „Miloševićevog zločinačkog pothvata“ nego su tako povećavani nesporazumi i napetosti unutar same hrvatsko-bunjevačke zajednice, što je također priječilo razvojne procese u artikuliranju i ostvarivanju njihovih interesa.

U atmosferi generiranog straha i produciranjem negativnih predodžaba o Hrvatima, te postojanja doziranoga etničkog nasilja, ujedno je u prvoj polovici i sredinom 90-ih godina XX. stoljeća odsustvovalo i financiranje njihovih aktivnosti, koje su postojale unatoč naznačenim negativnim pojavama a koje su bile usmjerene na očuvanje hrvatskog nacionalnog identiteta i artikuliranju njihovih interesa u regijama gdje su bili u značajnijoj većini (Subotica i okolica), što je uvelike ne samo obesmišljavalo nego i onemogućavalo njihova nastojanja.³² Od strane države su, naime, stvarane i smetnje u realizaciji određenih inicijativa, što je također onemogućavalo ustrojavanje njihove identitetske infrastrukture.³³ Bilo je također velikih problema u zapošljavanju Hrvata, protjerivani su iz državnih službi, kao što su vojska, policija, carina..., čime su im oduzimate gospodarske i financijske moći te sužavane životne perspektive, napose mlađima i obrazovanijima, koji su onda napuštali prostore Bačke tragajući za boljim uvjetima življenja. Treba reći da je u razdoblju od potpisivanja Sporazuma o normalizaciji odnosa između Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije (1996.) pa do pada režima Slobodana Miloševića (2000.) spram Hrvata oslabila državna diskriminacija, ali je uz snažne

³¹ Prve nasilne akte bilježimo na planu sknavljenja sakralnih objekata: počelo je u IX. mjesecu 1990. kada je podmetnuta minska naprava na franjevački samostan i crkvu u Baču, inače spomenik kulture pod zaštitom države, a u jesen 1990. podmetnuta je bomba pod vrata sakristije subotičke katedrale. Uslijedili su zatim napadi eksplozivnim sredstvima na crkve i župne stanove u drugim mjestima gdje žive vojvodanski Hrvati, poglavito u Srijemu (Šid, Novi Slankamen, Hrtkovci, Novim Banovcima, Ruma, Kukujevi, Srijemska Mitrovica...). Kao objekti etničkog motiviranog nasilja ubrzo su se pojavili i civili, a njihova imanja i imovina su također oštećivani. Naime, osim verbalnog vrijeđanja i šikaniranja, Hrvati su u Vojvodini, a napose oni u Srijemu i jugozapadnoj Bačkoj, bili tučeni, nasilno se ulazilo u njihove domove s prijetnjama da se sele (npr. Plavna i Bač), a bilo je slučajeva paljenja kuća i pomoćnih objekata (npr. Sombor, Bač).

³² Na primjer, kao hrvatsko glasilo, subotički dvotjednik *Žig* – počeo je izlaziti u prvoj polovici 1994. – nije dobio ni jedan dinar novčanih sredstava od strane države ili državnih tvrtki dok su istodobno *Bunjevačke i šokačke novine* dobivale i od tijela državne uprave i od državnih poduzeća.

³³ Na primjer, Demokratski savez Hrvata u Vojvodini formulirao je prijedlog za rješenje hrvatskog pitanja u Vojvodini u vidu platforme za kulturnu autonomiju Hrvata u Vojvodini, ista je u obliku zakonskog prijedloga predana Narodnoj Skupštini Republike Srbije na usvajanje 31. svibnja 1991., no o ovome se pitanju ni jedno tijelo srbijanske Skupštine nikada nije očitovalo.

simulativne nanose i odsustvo državne financijske potpore i dalje priječeno ustrojavanje manjinskog institucionalnog okvira i mogućnost ostvarivanja manjinskih prava, što je u slučaju onih Hrvata koji su nijekali svoj nacionalni identitet bilo i nadalje poticano i podupirano.

Usporedo s ovim procesom, spram onih Hrvata koji su se izjašnjavali kao Bunjevci ili Šokci, od strane srbijanskoga režima postupalo se poticajno, proaktivno i posve afirmativno. To je ponajprije podrazumijevalo njihovo pozitivno predstavljanje i svakovrsno favoriziranje u javnosti. Zatim je omogućavana, i to prije svega Bunjevcima ali ne i Šokcima, politička reprezentacija, napose na centralnim i regionalnim razinama vlasti, čime je demonstrirana pozitivna politika priznanja „nacionalnih“ manjina.³⁴ Osiguravane su i sinekure pojedinim prvacima u gospodarstvu, prosvjeti i državnoj upravi. Postojala je značajna financijska podrška njihovim nastojanjima na planu promidžbe, informiranja, kulture i konstituiranja sjećanja. Budući da vlastitih kvalitetnih i stručnih kadrova nisu imali, za svoje potrebe su koristili resurse srbijanske kulturne i znanstvene elite, okupljene oko najvažnijih državnih ustanova i institucija (Matica srpska, SANU i sveučilišta) napose na planu nijekanja hrvatskog nacionalnog identiteta i ustrojavanja vlastitog identitetskog okvira.³⁵ Ovo posljednje je posebno osnaženo za vrijeme vlasti Vojislava Koštunice (2003.-08.) u nastojanjima da se u škole uvede nastavni predmet „Bunjevački jezik s elementima nacionalne kulture“ (koncem 2004. i početkom 2005.) te rada na „stan-

³⁴ Njihovi, pak, najznačajniji politički predstavnici ulaze „na velika vrata“ u Miloševićev režim (npr. Ivan Sedlak je bio ministar bez portfelja zadužen za ljudska prava i prava nacionalnih manjina u Vladi Republike Srbije koncem 90-ih godina i to u vrijeme kada je bilo masovno kršenje ljudskih prava na Kosovu, Ana Prčić je zastupnica u parlamentu SR Jugoslavije (1992.-96.) te viša činovnica pokrajinske administracije (1996.-2000.)). Isto tako, predstavnici vlasti su često slali poruke s pozitivnim sadržajima onim Hrvatima koji su se izjašnjavali samo za Bunjevce, među kojima je najsnažnija, čini se, bila ona dr. Ratka Markovića, tadašnjeg srbijanskog ministra, iz listopada 1996. kada je prilikom posjeta Subotici obećao Bunjevcima dobivanje „statusa naroda“, te „slobodno evidentiranje bunjevačke nacionalne pripadnosti u tom smislu što bi uvek postojala u svim vidovima iskazivanja i rubrika Bunjevci“ (navedeno prema t. ž., „I Bunjevci odoše u narod“, *Žig*, br. 57, str. 1, Subotica 1996.)!

³⁵ Među jezikoslovcima je u tim aktivnostima prednjačio prof. dr. Dragoljub Petrović iz Novoga Sada a među povjesničarima, također Novosađani, akademici Slavko Gavrilović i Čedomir Popov. Dragoljub Petrović je bio stručnim urednikom *Rečnika bačkih Bunjevaca*, što su ga 1990. skupa objelodanili Matica srpska i Novinsko-izdavačko poduzeće „Subotičke novine“ (urednici Jovan Jerković i Milovan Miković), čija je temeljna funkcija u vrijeme objave bila i više nego jasno nijećućehrvatski određena, napose je to isticano u javnim predstavljanjima. Ove aktivnosti su nastavljene i nakon 2000. godine kada SANU i Matica srpska pomažu održavanje dvaju znanstvenih skupova te izdavanje publikacija s izlaganjima – *Zbornik radova sa simpozijuma „O Bunjevcima“ u Subotici 7-9. decembra 2006. godine*, Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine : Srpska akademija nauka i umetnosti, Ogranak Novi Sad, Subotica-Novu Sad, 2007., te *Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjevcima : zbornik radova sa naučnog skupa održanog 25. oktobra 2008. godine u Subotici*, Bunjevački informativni centar : Matica srpska, Subotica-Novu Sad, 2008.

dardizaciji“ tzv. bunjevačkog jezika.³⁶

Radi ostvarivanja gore naznačenih ciljeva, oni etnički Hrvati koji se smatraju samo Bunjevcima ili Šokcima, uz veliku pomoć državnih struktura, politički se organiziraju i 23. ožujka 1991. u Subotici osnivaju *Bunjevačku i šokačku stranku*. Kao svoj temeljni cilj u svom programskom dokumentu istaknuli su „očuvanje identiteta, kulture, veroispovesti i autentičnosti Bunjevaca kroz političko delovanje (...) da se stvori savremena država koja nama Bunjevcima predstavlja matičnu državu sa svim potrebnim institucijama i kompletnom infrastrukturom“.³⁷ Svoje je djelovanje, istina bez ikakvih postignutih relevantnih rezultata na izborima, tijekom 90-ih godina XX. stoljeća artikulirala u političkom savezništvu sa Socijalističkom partijom Srbije Slobodana Miloševića i Srpskom radikalnom strankom Vojislava Šešelja, a nakon 2000. s Demokratskom strankom Srbije Vojislava Koštunice, pri čemu valja istaknuti da je bila u oporbi prvoj demokratskoj srbijanskoj vladi nakon II. svjetskog rata kojoj je na čelu bio Zoran Đinđić.³⁸ Sredinom 1992. osnivaju u Subotici i kulturnu ustanovu *Bunjevački kulturni centar*, a koncem 1993., bez obzira što imaju snažnu medijsku podršku srbijanskih i vojvođanskih listova (*Vječernje novosti*, *Politika*, *Politika ekspres*, *Dnevnik*, *Dani*...), pokreću i vlastito glasilo *Bunjevačke i šokač-*

³⁶ Točan pregled svih aktivnosti oko „bunjevačkog jezika“ i njihova sociolingvistička tumačenja vidi više u radnji: Petar Vuković, „Bunjevački jezik – korišteni, varijeteti, perspektive“, u: *Jezik i identitet : zbornik*, Zagreb-Split 2007., str. 699-710.

³⁷ *Bunjevačke i šokačke novine*, br. 1, Subotica 1993., str. 4

³⁸ To, drugim riječima, znači da su oni na izborima u jesen 2000. bili na strani poraženih snaga Miloševića režima, te da će stoga njihovo čelništvo i cijeli projekt izgradnje tzv. bunjevačke nacije biti neposredno nakon demokratskih promjena u Srbiji u nekoj vrsti vakuuma, uz značajnije naslanjanje na preostale visoko pozicionirane Miloševićeve kadrove u državnoj administraciji. To, pak, govori u prilog teze da izgradnja tzv. bunjevačke nacije nije moguća bez aktivnog sudjelovanja i potpore države Srbije i njezinih resursa! Tek nakon ubojstva srbijanskog premijera Zorana Đinđića i s dolaskom na vlast režima Vojislava Koštunice doći će ponovno do revitalizacije cijeloga procesa, no sada će se ići s diskretnijim metodama podrške, a vodstvo ovih Bunjevaca uvelike će promijeniti i svoje diskurzivne paradigme, no djelovat će suptilnije.

ke novine te *Bunjevački kalendar*.³⁹ Na taj način, oni Bunjevci koji niječu svoje hrvatsko podrijetlo stvorili su, uz aktivno sudjelovanje i pomoć državnih institucija, još tijekom 90-ih godina XX. stoljeća minimalni institucionalni okvir za artikuliranje vlastitih identitetskih sadržaja, čija se ideološka bit, kako je već navedeno, očituje u nijekanju hrvatstva Bunjevaca i uopće antihrvatstvu.

Valja posebno istaknuti da ovakva „manjinska“ politika i izgradnja „novih nacija“ nije naišla na značajniju potporu vojvođanskih Šokaca i nikada nije dala trajnije rezultate u njih, za razliku od vojvođanskih Bunjevaca. To je, čini se, posljedica njihove potpuno dovršene nacionalne integracije tijekom povijesti i izgrađenosti hrvatske nacionalne svijesti, što će na određeni način respektirati i idejni tvorci toga projekta Miloševićeva režima, jer će već u drugoj polovici 90-ih godina XX. stoljeća, a napose nakon 2000. godine, iz ovoga procesa Šokce i šokaštvo posve izostavljati. Tako je, recimo, posljednji, 16. broj *Bunjevačkih i šokačkih novina* izišao 23. lipnja 1995., e da bi nova serija njihovih tiskovina, obnovljena u prvoj polovici

³⁹ Uređivačka politika *Bunjevačkog kalendara*, slično kao i *Bunjevačko i šokačkih novina*, počivala je cijelo vrijeme na nekoliko načela. Prvi je snažna afirmacija ideje da su Bunjevci samostalan narod, koji nema nikakve navezanosti na Hrvate. Taj je dio uređivačke platforme ostvarivan dvostrano – s jedne strane povijesni, etnografski i tradicijsko-kulturni nanosi, zatim istaknute osobe, pojave i institucije iz mjesne hrvatske povijesti, prikazivani su kao isključivo *bunjevački*, odvojeni od svoje integriranosti u hrvatstvo, te su kao takvi pozitivno afirmirani, uz jasne implikacije na aktualno-političku funkcionalnost, a s druge strane mjesna je hrvatskobunjevačka povijest prešućivana. Na primjer, katolički svećenik Blaško Rajić, jedan od prvaka Hrvata u Vojvodini u prvoj polovici XX. stoljeća, i njegovo djelo rabljeni su posve izdvojeni iz konteksta njegova prohrvatskoga djelovanja (npr. u Kalendaru za 2001). Ili, reobjava bunjevačkih narodnih pripovjedaka (npr. u Kalendaru za 2000.) koje je sakupio i obradio Balint Vujkov, osoba koja se ne samo smatrala Hrvatom već je i uveliko pridonosila snaženju hrvatske kulture u Vojvodini te je zbog toga bio u nemilosti za vrijeme socijalističkog društvenog sustava. Druga je važna uređivačka linija bila usmjerena na prikazivanje bunjevačko-srpskih odnosa kao odnosa među *braćom*. Dio je to platforme koju je zagovarala i *Bunjevačko-šokačka stranka*, što je vrhunilo potpisivanje Povelje o neraskidivom jedinstvu Bunjevaca i Srba, o čemu je već u radnji bilo riječi. Također, to je podrazumijevalo predstavljanje svakog sveska kalendara u prostorijama Srpskog kulturnog centra „Sveti Sava“ u Subotici te izbor predstavljača. Treća sastavnica uređivačke politike bila je sadržana u vrlo oštroj kritici lokalnih vlasti u Subotici, osobito s otvorenih antimađarskih pozicija, u kojoj su, osim razdoblja 1996.-2000., sa strankama vojvođanskih Mađara participirale i stranke vojvođanskih Hrvata – Demokratski savez Hrvata u Vojvodini i Hrvatski narodni savez (2000.-03.). Na taj način je neizravno kritizirana i politika ovdašnjih hrvatskih stranaka, što je trebalo pridonositi slabljenju njihova utjecaja u subotičkoj općini te povjerenju koje su imali kod birača, a izravnom glorifikacijom pokrajinskih, republičkih i saveznih instanci vlasti do 2000., koju su činili predstavnici Miloševićeve Socijalističke partije Srbije, supruge mu Jugoslavenske ljevice i Šešeljeve Srpske radikalne stranke. Posebno će se afirmativno pisati o aktivnostima bunjevačkih vedeta Miloševićeva režima (npr. Ana Prčić, najprije savezna zastupnica – 1992.-96., kasnije dužnosnica pokrajinskih tijela uprave – 1996.-2000. te o ministru u srbijanskoj vladi Ivanu Sedlaku). Otvoreno antihrvatstvo očitovano je spram politike koju su sprovodile vlasti Republike Hrvatske, i to napose u razdoblju do demokratskih promjena u Srbiji 2000., uz gdjekad posve neprimjeren češnjak, koji je u to vrijeme inače korišten u dijelu srbijanskih medija (npr. „I dok Tuđmanove horde tiraju čeľjad sa njevi vikovni ognjišta i cile Republike Srpske Krajine, uz put ubijajuć, koljuć i paleć sve što stignu...“ – Kalendar „za pristupnu 1996.“, str. 15). Nakon demokratskih promjena 2000., posljednja dva elementa uređivačkog koncepta – kritika lokalnih vlasti u Subotici i otvoreno antihrvatstvo spram Republike Hrvatske će se ublažiti ili će nestati, no prva dva će osnažena ostajati.

1998., u nazivu išla bez šokačkog pridjeva – imale su samo naziv *Bunjevačke novine*.⁴⁰ To će biti nastavljeno i nakon demokratskih promjena u Srbiji u jesen 2000. – sve njihove od strane države osnovane manjinske institucije imaju isključivo i jedino bunjevački pridjev (npr. *Bunjevačko nacionalno vijeće*, *Bunjevački informativni centar*, *Bunjevačke novine*...).⁴¹ Na 5. je izbornoj skupštini *Bunjevačke i šokačke stranke* u Subotici 2003. iz njezina imena izbačen pridjev *šokačka* te joj je od tada naziv *Bunjevačka stranka*.⁴²

Nakon gotovo dvadesetljetnih aktivnosti državnih vlasti, uz dakako postojanje i minimalne podrške od strane jednog broja Hrvata koji su u jednom trenutku zaniimali svoj hrvatski nacionalni identitet poradi vlastitih interesa, dobitaka i probitaka, na planu izgradnje tzv. bunjevačke nacije može se zaključiti da su ta nastojanja postigla određene rezultate. Među prvim treba istaknuti da su Bunjevci, barem prema kriteriju priznatosti koje određuje država Srbija, danas samostalna manjinska zajednica koja ima izgrađenu minimalnu manjinsku infrastrukturu – od tijela manjinske samouprave – Bunjevačkog nacionalnog vijeća, preko medija i školstva na „bunjevačkom jeziku“ do produkcije kulturnih sadržaja i okvira vlastitoga sjećanja, koje je još uvijek snažno antihrvatski određeno. S druge strane, proces konstituiranja hrvatske manjinske zajednice u Vojvodini, čemu su oni Bunjevci koji su se izjašnjavali Hrvatima davali odlučujući prinos,⁴³ odvijao se uz velike poteškoće – bili su objekti kontroliranoga etničkog čišćenja (1991.-92 i 1995.-96.) i objekti etnički motiviranog nasilja (2004.), a djelovali su u društvu sa snažnim antihrvatstvom u javnosti, u čemu su značajno pridonosili i Hrvati koji su se izjašnjavali samo Bunjevcima, što je onda sve skupa uvjetovao odlazak elite, napose mladih i obrazovanih, te kadrovska slabljenje. Pa ipak, unatoč takvim nepovoljnostima nakon 2000. godine proveden je proces ustrojavanja institucionalnog okvira a započeto je i financiranje iz proračuna ostvarivanja manjinskih prava.⁴⁴

⁴⁰ Nakladnik je sada *Obnoviteljska bunjevačka matica*, a u nadnevku prvog broja stoji – 2. travnja 1998.

⁴¹ O njima sumarno vidi na internetskoj stranici www.bunjevci.com, koju su osnovali i uređuju Bunjevci koji niječu svoj hrvatski nacionalni identitet.

⁴² O ovoj problematici vidi šire u radnji Tomislava Žigmanova *Šokački Hrvati u Vojvodini na prijelazu tisućljeća : osnovne značajke društvenog položaja*, u: *Migracije i etničke teme*, 4/2009, Zagreb, str. 387-409.

⁴³ Veći dio i političke – Bela Tonković, Antun Skenderović, Lazo Vojnić Hajduk, Stanka Kujundžić, Martin Bačić, Petar Kuntić..., i intelektualne – Lazar Merковиć, Petko Vojnić Purčar, Vojislav Sekelj, Slaven Bačić, Stevan Mačković..., elite svih Hrvata u Vojvodini činili su upravo bunjevački Hrvati.

⁴⁴ Glavnina stvari glede toga dogodila se u drugoj polovici 2002., kada je formaliziran osnutak Novinsko-izdavačke ustanove „Hrvatska riječ“ pri Skupštini Autonomne Pokrajine Vojvodine, zatim pokrajinski je parlament prihvatio inicijativu da i hrvatski jezik bude u službenoj uporabi na teritoriju pokrajine, započeto je obrazovanje na hrvatskom jeziku u Vojvodini, preciznije u Bačkoj, a u prosincu 2002. uspješno je održana i Elektorska skupština manjinskog samoupravnog tijela na kojoj je izabrano 35 vijećnika za Hrvatsko nacionalno vijeće. No to ne znači da problema nema i da se oni uvijek pozitivno razrješuju – i vojvođanski Hrvati, naime, očituju određene slabosti kada je u pitanju institucionalni razvoj, stratejsko određivanje spram budućnosti te planiranje i artikuliranje nacionalnomanjinskih interesa.

The Republic of Serbia's policies towards the Croats through the prism of the foundation of the so-called Bunjevci nation

Abstract

The study simultaneously follows up the effects of the minority policies that have been conducted in the Republic of Serbia from the late 80s of the XX century until the present, concerning the Croats in Vojvodina, as well as the process encouraged and supported by the Serbian government- the foundation of the Bunjevci nation. In doing so, several phases of such policies may be distinguished. The first phase, which lasted until the end of 1995, can be named as a stage of denying the existence of Croats in Vojvodina, which was accompanied by ethnically motivated violence against the Croats, with murder cases as an outcome. At the same time there was an affirming attitude towards Bunjevci and Šokci who denied the Croatian national identity. In the second phase, from 1996 to the collapse of the Milosevic regime, there was tolerance towards the existence of the Croats, along the prevention of the development of their minority institutional infrastructure and the denial of their minority rights in the areas of the state system (education, information, culture and the use of the Croatian language), while the foundation processes of the so-called Bunjevci nation were enhanced. During the government of Zoran Djindjic, from 2001 to 2003, there were significant deviations from the Milosevic legacy – the Croats were recognized the status of national minority with minority rights started being exercised, the infrastructure established and the foundation of the so-called Bunjevci nation was losing the support of the government. The two governments of Vojislav Kostunica, in the period from 2004 to 2008, introduced certain restorative tendencies in the field of minority policy, especially regarding the support for the foundation of the so-called Bunjevci nation and broadened the space for the simulations in solving the minority issues which had particularly negative impact on the Croats in Vojvodina. Previous Serbian government of Mirko Cvetkovic did not show greater interest in solving problems the representatives of the Croatian community faced, for example in education, while the process of the foundation of the so-called Bunjevci nation got the higher quality - the state funded the standardization of Bunjevacki speech.

Keywords: Croats, the so-called Bunjevci nation, minority policies, Serbia

Literatura:

Milana Černelić, „Nastojanja da se bačkim Bunjevcima ospori pripadnost hrvatskom narodu“ (u: *Studia Ethnologica Croatica*, Vol. 6, Zagreb 1994., str. 85-103.

Monsera Giberno, *Nacionalni identitet i modernost*, u: *Beogradski krug*, br. 3-4/1996. i 1-2/1997., str. 50-65.

Vil Kimlika, *Multikulturalno građanstvo – liberalna teorija manjinskih prava*, Centar za multikulturalnost, Novi Sad 2002.

Zvonimir Perušić, „Ako treba, i puške u ruke“, u: *Subotičke novine*, br. 29, Subotica, 1991., str. 7

Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd 1998., str. 30.

Milan Subotić, *Na drugi pogled : prilog studijama nacionalizma*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju i I. P. „Filip Višnjić“, Beograd 2007.

Petar Vuković, „‘Bunjevački jezik’ – korijeni, varijeteti, perspektive“, u: *Jezik i identitet : zbornik*, Zagreb-Split 2007., str. 699-710.

Hans-Ulrich Wehler, *Nacionalizam : povijest, oblici, posljedice*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2005.

Naco Zelić, „Hrvatsko proljeće i bački Hrvati“, u: *Dani Balinta Vujkova : dani hrvatske knjige i riječi – Zbornik radova 2002.-2005.*, str. 215-243.

Tomislav Žigmanov, *Šokački Hrvati u Vojvodini na prijelazu tisućljeća – osnovne značajke društvenog položaja*, u: *Migracije i etničke teme*, 4/2009, Zagreb, str. 387-409.

Tomislav Žigmanov, „Izgradnja tzv. bunjevačke nacije u Srbiji i vanjska politika Republike Hrvatske“, u: *Identitet bačkih Hrvata*, Hrvatski institut za povijest i Hrvatsko akademsko društvo, Zagreb-Subotica, 2010., str. 319-355.

Tomislav Žigmanov, *Osvajanje slobode : Hrvati u Vojvodini deset godina nakon listopadskog prevrata 2000.*, Hrvatsko akademsko društvo, Subotica 2011.

UDC 321.7(497.11):323.15

Darko Gavrilović

Nemanja Đukić

PROBLEMI TRANZICIJE U SRBIJI I POLOŽAJ HRVATSKE NACIONALNE MANJINE U VOJVODINI

Apstrakt: U radu su predstavljeni problemi tranzicije i demokratizacije u Srbiji u proteklih dvadeset godina kao i njihov međuodnos sa problemima sa kojima se susretala i danas susreće hrvatska nacionalna manjina na prostoru Vojvodine. Osim problema naglašena su i postignuća u popravljaju položaja Hrvata u Vojvodini kao i moguće smernice za dalji razvoj i očuvanje hrvatskog nacionalnog identiteta.

Ključne reči: tranzicija, demokratizacija, nacionalizam, nacionalna manjina, Hrvati, Bunjevci, Vojvodina, Srbija.

PROBLEMI DEMOKRATIZACIJE I TRANZICIJE U SRBIJI U PROTEKLIM DVADESET GODINA

Nove države, podignute na ruševina uništene jugoslovenske federacije, koju je izazvalo njeno razbijanje započeto ratom u Sloveniji 1991.godine, morale su da prođu kroz težak proces stabilizacije, demokratizacije i obnove kako bi postigle, u nekim slučajevima i razočaravajuće, rezultate ubrzane tranzicije. Nasuprot snažnom procesu evropskih integracija tokom devedesetih, Zapadna Evropa je na svojim prostorima morala da se suoči sa dugotrajnim i destruktivnim ratovima na prostoru nekadašnje Jugoslavije kakvi nisu zabeleženi na Starom kontinentu od Drugog svetskog rata. U tim krvavim dešavanjima nekoliko miliona ljudi je ostalo bez svojih domova, više od sto četrdeset hiljada ljudi je izgubilo živote, mnogi su ostali ozbiljno hendikepirani, čitavi gradovi su uništeni, sela su nestala, pripadnici jednog dela konstitutivnih naroda postali su pripadnici nacionalnih manjina

tokom devedesetih godina uglavnom prepušteni sebi i izloženi trajnim posledicama neprekinute depopulacije, a za vreme rata, od strane većinskih naroda u Hrvatskoj i Srbiji i dehumanizacije. Sve navedeno uticalo je da se položaj hrvatske nacionalne manjine u Srbiji i srpske u Hrvatskoj dovede do moguće tačke gotovo potpunog uništenja, da bi nakon rata zabeležio uzlaznu putanju ka uvažavanju prava manjina koja je, na žalost, uočljivija na osnovu donetih uredbi i zakona, nego na osnovu stvarnog stanja na terenu koje se ogleda pre svega u svakodnevnom odnosu većinskog naroda prema manjinskom te ekonomskim i političkim perspektivama manjinske zajednice.

Kada govorimo o problemima Hrvata u Vojvodini i Srba u Hrvatskoj treba imati na umu da se etnička distanca između Srba i Hrvata povećavala još od osamdesetih godina, da bi početkom devedesetih to povećanje postalo drastično.¹ Ono je bilo u vezi sa sve češćim zahtevima političkih elita za autonomnošću i nezavisnošću što je na kraju velikim delom dovelo do ratova. Istraživanja iz tog perioda pokazuju da je posle raspada zajedničke države najveći animozitet postojao među Srbima i Hrvatima. Tako je čak 85% Srba izrazilo veliku etničku distancu prema Hrvatima², a samo 15% Hrvata bi prihvatilo brak sa pripadnicima srpske etničke manjine.³ Doduše, postepeno nakon rata ova distanca je smanjivana, ali još se nije izjednačila sa onom koja je postojala u bivšoj zajedničkoj državi.

U ratovima iz devedesetih godina prošlog veka su nestali i poslednji obrisi jedne velike ideologije koja je uspevala da se održi skoro 45 godina, a u taj prazan prostor uleteli su nacionalisti koji se i danas ponašaju kao da nemaju istorijsku svest u šta nas je uvalio nacionalizam devedesetih, ali i neoliberali koji se prave kao da nisu čuli da je upravo taj koncept gurnuo svet u strahovitu ekonomsku krizu. I danas, ova društva ozbiljno traumatizovana demoralizacijom i tajkunizacijom, koje su nastupile umesto demokratizacije i privatizacije, vode mučnu tranzicionu borbu suočena sa teškoćama, kao i sa brojnim usponima i padovima. Sudbina regiona je neizvesna: neke države jedva da su ekonomski i politički održive, nekima prete novi sukobi i dalja balkanizacija. Na prostoru bivše SFRJ jedino Slovenija je članica EU, dva su protektorata u Bosni i Hercegovini i na Kosovu, poluformalni protektorat je u Makedoniji, a dva neformalna u Hrvatskoj i Srbiji, s tim što je taj neformalni protektorat doveo Hrvatsku do praga EU, ali i Sanadera do zatvora, a Srbiju do početka predpristupnih pregovora sa EU, s tim da joj tek predstoji da nekoga iz

¹ Više o podacima koji govore u prilog navedenom kod D. Pantić, Nacionalna svest mladih u SR Srbiji bez SAP, Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije/IIC SSOS, 1987, kao i u D. Pantić, Nacionalna distanca građana Jugoslavije, Jugoslavija na kriznoj prekretnici, Beograd: IDN 1991.

² Više o tome kod B. Kuzmanović, Socijalna distanca prema pojedinim nacijama (etnička distanca), u: M. Lazić (ur.), Razaranje društva: jugoslovensko društvo u krizi 90-ih, Beograd, 1994.

³ I. Šiber, War and the Changes in Social Distance toward the Ethnic Minorities in the Republic of Croatia, Politička misao, 1997, br.34, str.3-26

političkog vrha strpa u zatvor. Ipak, ni jedna od te dve zemlje nije se odrekla svojih „ratnih heroja“ čiji likovi krase mnoge majice, a Srbija se još uz sve to upetljala u rehabilitaciju Draže Mihailovića, umesto da barem pokuša da rehabilituje prvo posrnuću, a potom gotovo iščezlu radničku klasu.⁴

Kao što je politikolog Anđelko Milardović istakao za Hrvatsku da je „u svega dvadeset godina neovisnosti...uspjela legalizirati privatizacijsku pljačku stoljeća, posve uništiti vlastito gospodarstvo, demografski se urušiti, gotovo izjednačiti broj zaposlenih i umirovljenika, te zapasti u dužničko ropstvo...hrvatska takozvana elita uopće ne mari za društvo kojim vlada. U Slavoniji danas gladuju, a zemlja je neuzorana, Hrvatskoj prijeti slom socijalne države, no za to nikog nije briga“⁵ slično se može zaključiti i za Srbiju u kojoj je, kao i u Hrvatskoj, novac iznad društva, jer ni jedna vlada nije uspjela da izađe na kraj sa finansijskom oligarhijom. Zbog toga su u Srbiji prosto neshvatljivi jauci i pozivi u pomoć analitičara o nestajućoj srednjoj klasi, iako je svakome jasno da nje ni ne može biti bez radničke klase, koja je u daleko gorem položaju i bez čijeg oporavka i pokretanja proizvodnje nema ni obnove celokupnog društva. Ipak, da sve nije crno govore podaci da kod većine stanovnika postoji nada da će regionom zavladati dugotrajni mir, stabilnost i blagostanje isključivo kao rezultat integracija u Evropsku uniju. Međutim, napredak se u svim ovim državama ne odvija identičnim ritmom i EU je nespremna da ih, kao što su to neki stručnjaci tvrdili, sve istovremeno prihvati.

U takvoj situaciji u regionu, Srbija je suočena sa svim gore navedenim problemima. Ma koliko neko pokušao da krivicu za loše ekonomske pokazatelje u privredi i potpuni slom preko 700 000 nezaposlenih i barem još milion njihovih najbližih, svali na globalnu ekonomsku krizu, istina je da ona ne može biti jedina odgovorna za izneverene nade građana. Naime, razne sumnjive akcije, poput takozvane reforme pravosuđa i obračuna sa korupcijom, uspešno doprinose daljem bujanju osećanja beznadežnosti i rezignacije, ali i svaljivanju, neumereno, sve krivice na donedavnog korisnika predsedničkog kabineta u Beogradu. Činjenica je da je standard građana

⁴ U Srbiji se u vreme predizborne kampanje 2012. godine medijski zahuktao zahtev za rehabilitaciju Dragoljuba Mihailovića čije jedinice su se za vreme Drugog svetskog rata ne samo borile protiv pripadnika Narodno oslobodilačkog pokreta na prostoru Jugoslavije već su počinile mnogobrojne zločine nad pripadnicima drugih naroda, ali i srpskog. Ovakva odluka vlasti u Srbiji samo je nastavak skretanja Srbije u smeru anuliranja tekovina antifašizma i uzdizanja nacionalizma, što je na simboličan način pokazalo i neprisustvovanje srpske delegacije na proslavi 50-te godišnjice pobeđe nad fašizmom 2005. godine u Rusiji. Eventualna Mihailovićeva rehabilitacija sigurno bi pogoršala ne samo odnose Srbije sa državama u regionu nego bi destabilizovala i odnos manjinskih naroda sa većinskim narodom u Srbiji, a srpskim nacionalistima bi otvorila prostor za rehabilitaciju Milana Nedića, kao i srpskim fašistima za rehabilitaciju Dimitrija Ljotića.

⁵ Svoju tezu o preovladavajućim kolonijalnim odnosima u Hrvatskoj dr A.Milardović je izneo na početku okruglog stola „Upravljanje razvojem u globalnom okruženju:Modeli razvoja Hrvatske kao članice Evropske Unije“u organizaciji Centra za politološka istraživanja i Znanstvenog foruma. Više o tome kod L.P. Legalizirali smo privatizacijsku pljačku stoljeća, Slobodna Dalmacija, 21.6. 2012, str.2.

Srbije mnogo gori nego na početku Tadićevog mandata, nezaposlenost je veća, dinar je do polovine juna 2012. godine nastavio slobodni pad. Privrednicima se do formiranja nove vlade uzimalo više od 250 različitih taksi, naknada i drugih name-ta⁶, čime su centralne vlasti premašile i negativno istorijsko sećanje, iz udžbenika istorije, na Osmanlije koji su uzimali desetak. Ako tome pribrojimo činjenicu da je Srbija tokom devedesetih bila pravo ogledno dobro na kojem se politika zagađivala kriminalom, a kriminal dekontaminirao ulaskom u politiku te vezivanjem za patri-otizam, onda postaje jasno zašto je sve na kraju završilo u sveopštoj kriminalizaciji i posledičnom haosu u kojem su i mnogi kriminalci i političari pogubili glave. Mada je peti oktobar trebao da donese raskid politike sa kriminalom, to se nije desilo. Da stvar bude gore, tokom prve decenije 21. veka, mnoge su državne institucije temeljno kriminalizovane, a ideja dekriminalizacije označena je kao revanšizam čemu su na ruku išle povremene simpatije srpskog pravosuđa prema kriminalcima. Sve ovo se dešava uz „nezainteresovanost“ medija koji su sve samo ne *nezavisni* i koji se i sami, uz obaveznu podršku vlasti u tome, nisu razračunali sa onima koji su, iz njihovih redova, medijski pomagali i divinizovali kriminalce i ratne zločince, a satanizovali sve one koji „isto ne misle“. Dakle, neophodna lustracija u medijima nikada nije sprovedena.

Ipak, jedan deo političke stvarnosti je doživeo pomake u odnosu na devedesete. On se ogleda u odnosu prema nacionalnim manjinama i to posebno u odnosu prema onim nacionalnim manjinama čije su matične države bile zahvaćene ratnim vihorom iz devedestih godina. Položaj se popravio zahvaljujući demokratskim promenama u Srbiji kao i procesu evropskih integracija. Međutim, još mnogo toga treba da se uradi na tom polju. O njihovim problemima ne govori se u dovoljnoj meri u javnosti a ni sa radom na rešavanju istog ne ide se daleko, o čemu naročito svedoče prošli stranački i predsednički izbori. Tada su manjinski narodi bili zaista „manjinski“ zastupljeni u medijima. To je bilo vreme u kojem nije bilo mnogo mesta za njih. Tada su nastupali provereni nacionalni favoriti sa svojim bezgranično maštovitim obećanjima. Da su se kojim čudom ostvarila njihova pre-dizborna obećanja u Srbiji ne bi bilo posle izbora nezaposlenih, rast BDP-a za-senio bi donedavnih neverovatnih kineskih 11% godišnje zbog toga što je zemlju trebao da prekopa stampedo stranih investitora, od kojih još nema ništa. Umesto da se „makar“ u pristojnoj meri poklanjala pažnja problemima pripadnika man-jinskih naroda, da se barem tada, a bolje bi bilo neprestano, vodilo računa i o nji-hovim interesima kao interesima građana Srbije, neobuzdano su se asovi političke scene gurali po onih nekoliko preostalih štala privredno upropašćene Srbije. Tako su politički prvaci, u nesposobnosti ili nezainteresovanosti za probleme nacional-

⁶ Dušan Vasiljević šef tima za regulatornu reformu USAID projekta za bolje uslove poslovanja izbrojao je više od 250 nameta. Više o tome u M. Čulibrk, Državni harač na 250 načina, NIN br.3198, 12.4.2012, str.32.

nih manjina koji su jedni od najtransparentnijih primera nivoa tolerancije u zemljama koje žele da pristupe EU i stubova izgradnje civilnog društva, više vremena posvećivali brizi o kravama i ovcama, ne izbivajući iz štala (čitaj: modnih pista) nego o manjinskim narodima - mada bi fanovi političkih lidera uvek mogli da kažu da se „iz štale sve ređe vrste – srpskog seljaka - najbolje demonstrira zabrinutost za sve građane Srbije“. Tako je na kraju ispalo, prema rečima Svetislava Basare, da je „velika privilegija biti srpska krava i srpska zelena salata.“⁷ Međutim, u Srbiji, ali i regionu, i dalje ostaje jedno pitanje nabijeno sarkazmom, a i dalje bez konačnog odgovora: „Kada će, makar posle krave i zelene salate, najbolje biti pripadnik manjinskog naroda?“

NAPORI VOJVODANSKIH HRVATA U OČUVANJU IDENTITETA I ZAŠTITI MANJINSKA PRAVA U POSLEDNJIH DVADESET GODINA

Sa raspadom SFRJ nova Hrvatska i Srbija su u skladu sa svojom nacionalističkom ideologijom počele da ističu značaj dijaspore. Međutim, dok je u Hrvatskoj etnodijaspore bila politički faktor koji je imao pravo glasa na izborima zbog ekonomske i političke potpore HDZ-u, u Srbiji je dijaspora imala manju ulogu pre svega zbog toga što je Miloševićeva vlast predstavljala kontinuitet stare vlasti kojoj nije trebala u potranju na politički vrh nikakva finansijska ni politička potpora Srba izvan granica Srbije. Osim toga, za razliku od Miloševićevog SPS-a, HDZ je svaki put dolazio na vlast, zahvaljujući pre svih potpori hrvatske dijaspore i Rimokatoličke Crkve.⁸ Međutim, srpska dijaspora je bila adut konzervativne opozicije, posebno Srpskog pokreta obnove (SPO) i sličnih stranaka koje su takođe namenili srpskoj dijaspori nacionalno-obnoviteljsku ulogu.⁹ Osim one od ranije poznate dijaspore koju je sačinjavalo: stanovništvo zahvaćeno velikim seobama nastalim usled ratova na prostorima Balkana od dolaska Osmanlija, staro iseljeničtvo nastalo pre i posle Prvog svetskog rata, posleratna (nakon 1945. godine) politička i ekonomska emigracija, u sastav dijaspore su ušli pripadnici Srba i Hrvata koji su u SFRJ bili delom konstitutivnih naroda, a usled raspada države postali dijaspora kao i oni (prvenstveno intelektualci) koji su sa početkom rata na prostoru bivše zajedničke države napuštali ove prostore ne želeći da budu zahvaćeni ratnim vihorom.

Hrvati u Vojvodini su do raspada Jugoslavije bili konstitutivni narod, ali

⁷ S. Basara, Predizborna psihopatologija, NIN, br.3198, 12. 04. 2012, str.25.

⁸ Vidi I. Micanović, "Izbori i dijaspora", *Pravni vjesnik*, Osijek, br. 15 (1999), 1/2; str. 7-18.

⁹ O dijaspori više kod V. Perica, Mit o dijaspori. Postsocijalistički diskurs o emigrantima i iseljenicima iz bivše Jugoslavije, referat na Međunarodnom naučnom skupu „The Faith of Refugees and Emigrants from the Territories of Former Yugoslavia“, 27. i 28. November 2008, www.centerforhistory.net

kada je raspad uz ratove, etnička čišćenja i genocid sproveden, Hrvati iz tog dela nekadašnje Jugoslavije nisu dobili status manjinske nacionalne zajednice sve do 2002. godine. Dobrim delom zbog toga i danas Hrvati u Vojvodini imaju slabe institucionalne resurse, nejaku participaciju u ostvarivanju manjinskih prava i malu zastupljenost u strukturama vlasti i u privredi. Sve ovo, odrazilo se na slabu političku i ekonomsku moć Hrvata, a time i na nemogućnost rešavanja brojnih potreba čije se posledice prelivaju na polje kulture i obrazovanja – neizostavan element opstanka svakog manjinskog naroda.

A da su Hrvati imali dugovečnu istoriju na prostoru Vojvodine, to nema sumnje. Naime, integracioni procesi Bunjevaca¹⁰ u korpus moderne hrvatske nacije su završili još krajem 19. veka osim kada je reč o podunavskim Bunjevcima. Kod njih se subetnički naziv zadržao do danas. To ne znači da krajem 19. veka pripadnici Šokaca i Bunjevaca u Potisju i Podunavlju nisu razvijali hrvatsku nacionalnu svest. Još tada je biskup Ivan Antunović pisao da su nakon bitke na Mohačkom polju Srbi i Hrvati živeli na prostoru Podunavlja zajedno jer, kako kaže, „gdi je god bilo Srbah, tamo je u većem ili manjem broju bilo takodjer Bunjevacah i Šokacah, ili kako se danas volimo nazivati, Hrvatah ...“¹¹

Mada je među Bunjevcima iz Bačke razvijana hrvatska nacionalna svest, ona se ipak nije do kraja razvila. Jedan od razloga leži u činjenici da je ovaj proces krenuo sa zakašnjenjem u odnosu na veći deo Hrvatske koji je počeo u tom smislu da se razvija od četrdesetih godina 19. veka, ali i u tome da je zbog sukoba različitih nacionalnih interesa na tom području identitet Bunjevac favorizovan u odnosu na identitet Hrvat.¹² Osim već navedenog razloga treba spomenuti da Bunjevce i Šokce nije u celosti zahvatila standardizacija književnog jezika te su svoj dijalekt (štokavsku ikavicu) zadržali do danas pa se tako stvaranje hrvatskog nacionalnog jezika negativno odrazilo na ove Hrvate koji su ostali izvan jezičnih tokova. Doduše i za ovaj problem vidi se eventualno rešenje. Zbog toga što su se bački Bunjevci zbog nacionalne identifikacije preko hrvatskog standardnog jezika našli u sabijenom prostoru ikavica koju vekovima koriste dobila je posebno mesto. Naime, preko ikavice ovo stanovništvo Bačke se podstiče da, negujući sopstvene organske

¹⁰ Misli se na Bunjevce koji naseljavaju: Kvarnersko primorje, Gorski kotar, Liku, Dalmatinsku zagoru, zapadnu Hercegovinu, zapadnu Bosnu, Baranju, Bačku i Budim sa okolinom. Više o nacionalnim procesima Bunjevaca vidi kod S. Bačić, Nacionalno-integracijski procesi Bunjevaca u Bačkoj i u ugarskom Podunavlju, Godišnjak za znanstvena istraživanja, br.2, Subotica 2010, str.65-76.

¹¹ I. Antunović, Razprava, o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom, Beč, 1882, str.69, u A. Anišić, Antunovićeva misao za naše vrijeme, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa, Identitet Bačkih Hrvata, Zagreb-Subotica, 2010.

¹² T. Žigmanov, Izgradnja tzv. bunjevačke nacije u Srbiji i vanjska politika Republike Hrvatske, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa, Identitet Bačkih Hrvata, Zagreb-Subotica, 2010, str.329.

idiome, govori hrvatskim jezikom¹³ što je posebno bitno ne samo za očuvanje bunjevačke novoštokavske ikavice već i za očuvanje svih hrvatskih nestandardnih idioma kao vida oblikovanja nacionalne strategije za očuvanje sopstvene jezičke raznolikosti.

Treći razlog je taj što su podunavski Bunjevci ostali administrativno-teritorijalno odvojeni u ugarskom Podunavlju od Hrvatske što je odigralo presudnu ulogu u periodu hrvatskog preporoda iz 19. veka a naročito nakon Hrvatsko-Ugarske nagodbe iz 1868. godine. Na primer, subotički Bunjevci u periodu Austro-Ugarske nisu bili organizovani u posebne političke stranke koje bi sebi za cilj stavile nacionalnu borbu Hrvata. S druge strane, zbog nacionalnog interesa mađarskog naroda forsirano je ime Bunjevac, a hrvatski identitet, za koji je mađarski nacionalizam osećao da je rivalski, guran je u stranu. Zbog toga ne treba da čudi zašto je buđenje hrvatske nacionalne svesti bilo usporeno do osnivanja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Mada i tada, identitet Bunjevac je forsiran i to prvenstveno od strane onih političkih snaga koje su podržavale jačanje srpskog nacionalizma nasuprot hrvatskom identitetu na prostoru Bačke. U toj državnoj zajednici Stjepan Radić je organizovao mlađe ljude, uglavnom iz svoje stranke, koje je poslao u Bačku u nameri da se prvo uključe, a potom i da povedu društveni život Hrvata u smeru razvijanja hrvatske nacionalne svesti.¹⁴ Ovakav Radićev potez postigao je izvestan uspeh¹⁵, ali ne i potpun, jer su Bunjevci i Šokci ostali odvojeni od hrvatske matice kako za vreme Kraljevine SHS tako i u vreme novih unutardržavnih podela u Kraljevini Jugoslaviji (od 1929. godine živeli su u Dunavskoj banovini).

Hrvati iz Bačke su i za vreme Drugog svetskog rata nastavili da žive izvan matice, odnosno, u sastavu Mađarske, dok su sremski Hrvati ušli u sastav Nezavisne Države Hrvatske. Ratne godine su raspršile hrvatsko zajedništvo koje je vladalo unutar HSS-e. Jedan deo pripadnika te stranke stao je uz Nezavisnu Državu Hrvatsku pristupivši ustašama, drugi se distancirao od NDH kada su videli da ta država sprovodi genocid nad Srbima, Jevrejima i Romima kao i masovna hapšenja i ubistva Hrvata koji se nisu slagali sa režimom, a treći su prišli partizanskom pokretu i učestvovali u antifašističkoj borbi iz koje je nikla Republika Hrvatska u okvirima socijalističke Jugoslavije. Što se tiče bačkih Hrvata, još 1941.godine

¹³ Savremeni hrvatski književnici iz Bačke od početka devedesetih reafirmišu ikavicu kao jezik književnosti. Neki od njih su: Milovan Miković, Vojislav Sekelj i Tomislav Žigmanov.

¹⁴ Više o radu Stjepana Radića na razvijanju hrvatske nacionalne svesti kao i odnosu prema Srbima do 1918. godine vidi kod D. Gavrilović, Stjepan Radić i Srbi, 1871-1918, Split 2002.

¹⁵ Dok su Bunjevačko-šokačka stranka i Hrvatska pučka stranka na izborima iz 1920. i 1923. godine beležile minorne rezultate od 25% odnosno 6% glasova kao i Vojvodanska pučka stranka na čelu sa Blaškom Rajićem godine 1925, za razliku od njih Radićev HSS je, nakon što je u njegovu stranku ušla Bunjevačko-šokačka stranka, zabeležio na izborima iz 1927. godine prvo postepeni oporavak od nekih 19,5%, da bi lista njegovog naslednika Vladka Mačeka pod imenom Udružene opozicije, na primer, u subotičkoj izbornoj jedinici dobila 54,72%.

srušena je država za koju su verovali da će im kao južnoslovenska državna zajednica osigurati mir i razvoj. Prodor mađarskih revanšističkih snaga koje su veoma brzo počele da sprovode teror nad lokalnim stanovništvom, a posebno nad Srbima koji su se doselili nakon 1918. godine, dočekan je sa strahom.¹⁶ Za razliku od bačkih Hrvata koji su se našli u sastavu mađarske države, te Hrvata iz Banata koji su bili pod nemačkom upravom, Hrvati iz Srema su imali drugačiju sudbinu. Oni su ušli u sastav Nezavisne Države Hrvatske u okviru koje je popriličan deo sremskih Hrvata ne samo bio lojalan ustaškoj vlasti već je aktivno učestvovao u genocidu nad Srbima, Jevrejima i Romima.¹⁷ Tako su ratne godine unele ne samo unutarhrvatski ideološki razdor¹⁸ već su zbog teških ratnih zločina u Sremu izazvale nepoverenje i mržnju između Srba i Hrvata. Zbog toga ne treba da čudi da kada je rat završen i uspostavljena nova, komunistička vlast, nacionalna netrpeljivost između Hrvata i Srba u Sremu predstavljala najveći problem. Tada je, pre svega zbog teškog ratnog iskustva i počinjenih zločina nad Srbima, Komunistička partija imala malo sluha po pitanju inkorporacije Hrvata u javni život te oblasti. To nije bilo rešeno ni u narednim godinama. Osim navedenog, ključni problem u utvrđivanju vlasti na ovim prostorima predstavljali su ustaše i četnici koji su u tim krajevima operisali sve do 1947. godine.¹⁹

Problem u vezi sa jačanjem nacionalnog identiteta imali su Hrvati u Vojvodini i u čitavom poratnom periodu. Naime, KPJ je i uopšte bila suočena sa nerešenim nacionalnim pitanjem mada se od svog osnivanja borila za nacionalnu ravnopravnost na ekonomskom, političkom, društvenom i kulturnom polju.²⁰ Osim toga, KPJ je imala i unutarstranačke probleme u vezi sa pitanjem nacionalne mržnje. Zločini koje su počinile ustaše i nemačke okupacione jedinice na prostoru Srema ostavili su težak trag i među članovima partije koji nisu mogli u ime bratstva i jedinstva

¹⁶ O teroru koji su po ulasku u Bačku sprovodili nemzeti i mađarske okupacione snage posle rata su svedočili mnogi subotički Hrvati. Da bi nemzeti isprovocirali pljačku i ubistva fingirani su sukobi sa Srbima. O tome su u Subotici, Pokrajinskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, svedočili: Kozla Andrija, Cibula Šime i Kučov Kata. Arhiv Vojvodine, F.183.INV 8668, str.13,14. Svedočanstvo je ostavljeno da je po ulasku u Suboticu pobijeno „nevinih Srba u iznosu od 210 ljudi. Pobijeni su na licu mesta.“ O tim masovnim zločinima svedočili su: Farkaš Josip, Sedlak Bruno, Katančić Gabor. Zapisnik A.K. (Inv.br. 534, 536, 538, 540) F138 INV 8668.

¹⁷ O tome da su i brojni Hrvati iz Bačke bili u vojsci NDH svedoči i Ante Sekulić. Vidi A. Sekulić, Bački Hrvati u 20.stoljeću, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa Identitet Bačkih Hrvata, Zagreb-Subotica 2010, str.213.

¹⁸ Represivni aparat koji su uvele ustaške vlasti prema Srbima, Jevrejima, Romima, komunistima i levičarski orijentisanim pripadnicima HSS-a doveo je do toga da je deo Hrvata sve приметnije dezertirao iz domobrana i prelazio u partizane. Više o tome u M. Bara, T. Žigmanov, Hrvati u Vojvodini u povijesti i sadašnjosti –osnovne činjenice-, Subotica 2009, str.41,42.

¹⁹ N. Petrović, Politika na selu, 1945-1950, Odnos vlasti prema selu u Vojvodini, Kultura polisa – Fakultet za evropske pravno-političke studije, Novi Sad 2009, str.38.

²⁰ D. Kecić, Borba komunista Vojvodine za nacionalnu ravnopravnost i demokratsko preuređenje zemlje u periodu obnove i konsolidovanja KPJ, Istraživanja, br.10, Novi Sad 1989, str.79-87.

da gurnu u stranu taj talog ratnog iskustva. Uostalom, celokupna genocidna politika NDH determinisala je osvetoljubivo raspoloženje kod Srba u Sremu. Sve ovo bilo je dodatno pogoršano činjenicom da je u narodnooslobodilačkim odborima Srema bio neravnomerni nacionalni sastav²¹, a da su pojedini pripadnici hrvatskog naroda bili i od strane vlasti dodatno maltretirani.²² Ipak, međunacionalni odnosi na prostoru Bačke i Srema sporo su se popravljali beležeći sve veći prag tolerancije i uvažavanja tokom pedesetih godina 20. veka.

Kada je reč o brojnosti Hrvata na prostoru Vojvodine nakon Drugog svetskog rata, treba imati na umu da je osim odlaska jednog dela Hrvata u Hrvatsku, na brojnost Hrvata u Pokrajini, uticalo i proterivanje Nemaca čije kuće su zauzeli kolonisti iz drugih delova Jugoslavije. Najveći broj doseljenika bili su Srbi, mada je među doseljenicima bilo i Hrvata.²³ Vojvodinu su tada kolonizovali (tokom 1945. i 1946.godine) najviše Dalmatinci, približno 4000 doseljenika.²⁴ Inače, u posleratnoj kolonizaciji od 225.696 doseljenih na područje Vojvodine kolonizovano je 7.134 Hrvata ili 3,2% od ukupnog broja kolonista.²⁵ U odnosu na ostale republike Bosna i Hercegovina je imala najvišu kvotu za naseljavanje Vojvodine. Dobila je da na prostor Vojvodine doseli 12 000 porodica i to s jedne strane kao ekonomsku nagradu zbog toga što je veliki broj seljaka iz Bosne i Hercegovine učestvovao u ratu na strani partizana, a sa druge da taj deo Jugoslavije ideološki učvrsti prema unutra i spolja. Za kolonizaciju prijavljivali su se većinom Srbi, pa je tako „nastalo prosto jedno otimanje za odlazak u Vojvodinu. Hoće da idu i oni koji imaju uslove i oni koji nemaju.“²⁶ Tako su kolonisti 1948, već pozitivno uticali na povećanje broja Srba i činili 14% ukupnog stanovništva Vojvodine. Najviše kolonista je naseljeno u Bačkoj (131 045), Banatu (80 879) i Sremu (14 153).²⁷

Inače, bački i deo sremskih Hrvata je nakon rata nastavio da živi u sastavu Autonomne Pokrajine Vojvodine, ali kao deo Srbije. Što se tiče očuvanja hrvatskog

²¹ U Glavnom narodnooslobodilačkom odboru za Vojvodinu od 45 članova bilo je u maju 1945: 39 Srba, 4 Hrvata i 2 Mađara. Više o tome kod B. Petranović, M. Zečević, *Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost* II, Beograd 1987, str.145.

²² Mesni narodnooslobodilački odbor u Sremskoj Mitrovici krajem januara 1945 naredio je samo Hrvatima da idu na rad na „otkopavanju streljanih Srba“ ili u Šidu na „kuluk“ su išli samo Hrvati. Isto, str.146.

²³ Na primer, na prvom posleratnom popisu 1948. godine evidentirano je 134.232 Hrvata u Vojvodini ili 8,1% stanovništva pokrajine. Veliku većinu predstavljali su autohtoni Hrvati u broju od 105.121 rođenih na području Srbije, najpre na prostoru Vojvodine, dok je iz Hrvatske bilo 20.425 Hrvata, iz Bosne i Hercegovine 6.659, iz inostranstva (Bajski trougao i druga pogranična područja) 1.659 a iz drugih republika bio je tek manji broj popisanih. M. Bara, T. Žigmanov, nd, str.45.

²⁴ M. Bara, *Sudjelovanje Hrvata u saveznoj kolonizaciji Vojvodine 1945-1948*, Godišnjak za znanstvena istraživanja, Subotica 2010, str.163.

²⁵ M. Bara, T. Žigmanov, nd, str.45.

²⁶ N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, Novi Sad, Matica srpska 1984, str.299.

²⁷ S. Žuljić, *Narodnosna struktura Jugoslavije i tokovi promjena*, Zagreb 1989, Ekonomski institut, str.112,114; u M. Bara, nd, str.181.

identiteta u posleratnom periodu treba imati na umu da je hrvatski identitet tretiran kao i identiteti drugih konstitutivnih naroda. Ipak, u cilju jačanja države prednost je u Vojvodini davana jugoslovenstvu dok su nacionalni identiteti postepeno urušavani iz sledećih razloga: podsticanje nacionalnog identiteta omogućava nastanak i širenje nacionalizma kao ideologije suprotne komunističkoj, Rimokatolička crkva za koju su bili vezani Hrvati iz Vojvodine je marginalizovana kao i ostale Crkve koje su smatrane klipovima poželjnoj ideološkoj izgradnji, sva vlast u državi došla je u ruke KPJ koja je priznala nacije i nacionalne manjine ali ih je držala u stanju nacionalno-ideološke uspavanosti, kako pre Drugog svetskog rata tako i posle njega dolazilo je do „odliva mozгова“ vojvođanskih Hrvata u Hrvatsku koji je bio gotovo istovetan procesu u Bosni i Hercegovini, i konačno, socijalizam je dodatno rastočio hrvatski identitet u Podunavlju (Hrvati su u velikom broju činili seosko stanovništvo) svojom agrarnom reformom, industrijalizacijom i urbanizacijom. Sve ovo negativno je delovalo na nacionalni identitet vojvođanskih Hrvata. Ipak, to nije značilo da je hrvatsko ime bilo marginalizovano. Kao i ostala kulturno-umetnička društva koja su u svojim imenima imala nacionalni predznak, u prvoj deceniji nakon rata počela su da rade i takva hrvatska društva, ali u okviru i od strane države osnovanih kulturnih i informativnih institucija: u Subotici je tako osnovano Hrvatsko narodno kazalište s operom i baletom i to još 1945. godine. Uskoro su počela sa radom mnoga hrvatska kulturno-umetnička društva poput „Matija Gubec“ iz Tavankuta, svoj rad počeo je i nedeljnik „Hrvatska riječ“ (1945), ali i časopis za književnost, umetnost i društvena pitanja „Rukovet“ (1955). Međutim, ova postignuća su anulirana donošenjem administrativno-političke zabrane iz 1956. godine u vreme, kako to navodi T. Žigmanov, zalaganja za politiku „socijalističkog jugoslovenstva“, pa je jedan broj udruženja čak prestao da postoji. Reafirmacija je počela tek s kraja šezdesetih i početkom sedamdesetih godina i to kao posledica „Hrvatskog proljeća“, a u njoj su uzeli učešća i predstavnici Hrvata iz Vojvodine. Međutim, slom „Hrvatskog proljeća“ doprineo je i slomu ovakve kulturne politike.²⁸

Kako je nacionalizam na prostoru bivše Jugoslavije počeo sve više da buja od kraja osamdesetih godina, tako su se i hrvatsko-srpski odnosi pogoršavali. Svaki od ovih nacionalizama imao je za cilj da potisne onaj drugi na prostoru koji je smatrao svojim etničkim i istorijskim prostorom. Tako su hrvatski nacionalisti negirali srpsko ime u Hrvatskoj, a srpski nacionalisti hrvatsko ime na prostoru Vojvodine. Zbog toga, ponovo su oživele ideje s kraja 19. i prve polovine 20. veka o bunjevačkoj naciji na prostoru Vojvodine. Time je početkom devedesetih svima onima koji su se izjašnjavali da su po nacionalnosti Bunjevci pružena prilika da se izvuku iz

²⁸ Poslednji deo pasusa prema T.Žigmanov, nd, str.331,332.

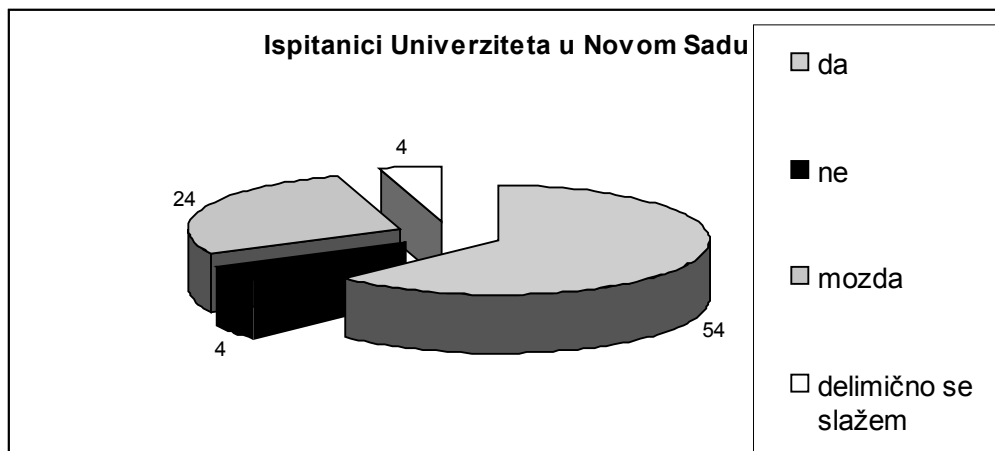
sve težeg kruga presije koji se stezao oko onih koji su se izjašnjavali, na prostoru Vojvodine, kao Hrvati. Mnogi bunjevački Hrvati, iz straha od fizičke i ekonomske represije u vreme režima Slobodana Miloševića, ali i zbog moguće političke koristi ako se izjasne kao Bunjevci, odlučili su da se ubuduće izjašnjavaju kao Bunjevci ili Jugosloveni.²⁹ Međutim, postavlja se pitanje zašto se i danas kada represije više nema, kada se prestalo sa etničkim nasiljem Bunjevci i dalje izjašnjavaju kao Bunjevci, a ne kao Hrvati. Za to s jedne strane možemo odgovor da pronađemo u činjenici što im se ovakvim izjašnjavanjem otvorio novi prostor za javno delovanje kako bi svoj identitet institucionalno ojačali, a sa druge, da je osim produkovane atmosfere straha iz devedesetih i raspirivanjem negativnih predstava o Hrvatima, izostalo i finansiranje hrvatskih kulturnih, političkih i prosvetnih aktivnosti.³⁰ Ipak, ne treba smetnuti sa uma da i danas, nažalost, postoje animoziteti kod jednog dela Srba prema Hrvatima. Mada njih u najvećem broju nose u sebi oni Srbi koji su do kraja rata iz devedesetih naseljavali delove Hrvatske i Bosne i Hercegovine, ovakva osećanja nosi jedan deo autohtonih Srba. Doduše, svemu tome pogoduje i politička klima u Hrvatskoj, isticanje ustaških simbola u javnosti na muzičkim i sportskim dešavanjima, pogrдне poruke upućene Srbima, a da se pri tom od strane zakona strožije ne sankcioniše uzdizanje ustaštva u javnosti.³¹ U prilog tome svedoči istraživanje koje je sprovedeno među studentima na Univerzitetu u Novom Sadu i Fakultetu evropskih pravno-političkih studija u Novom Sadu (Singidunum univerzitet). Među pitanjima koja su im postavljena nalaze se i tri pitanja koja ovom prilikom prikazujemo u tekstu.

²⁹ Npr. Ivan Sedlak, Bunjevac, bio je ministar bez portfelja zadužen za ljudska prava i prava nacionalnih manjina u Vladi Republike Srbije krajem devedesetih godina. Ana Prčić, bila je poslanik u parlamentu SR Jugoslavije od 1992 do 1996, te viša činovnica pokrajinske administracije od 1996. do 2000.godine. Više o tome kod T. Žigmanov, nd, str.342.

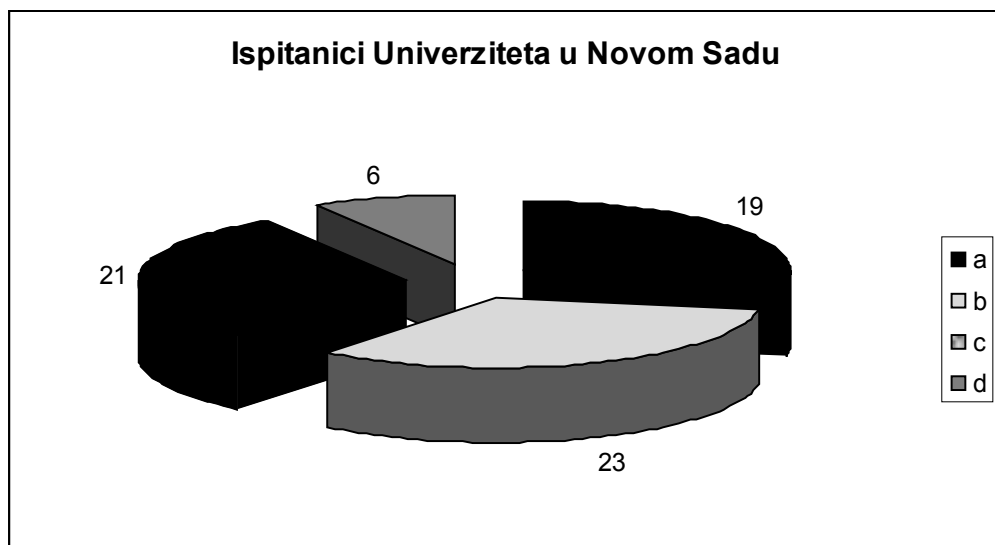
³⁰ O tome kakve su probleme Hrvati tokom devedesetih na prostoru Vojvodine imali prilikom zapošljavanja, kakav je bio odnos prema Hrvatima u državnim službama kao što su vojska, policija i carina, vidi u Izveštaj o ljudskim pravima u Srbiji za 1997. godinu, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd 1998. Posebno obratiti pažnju na Dodatak (Izveštaj o položaju Hrvata), str.105-123.

³¹ Za razliku od zakona u Nemačkoj i Austriji koji za veličanje nacizma prete kaznom zatvora od jedne do deset godina, u Hrvatskoj je drugačije. Hrvatski zakoni prilično su nedorečeni kada je isticanje fašističkih ili nacističkih simbola u pitanju. Dok je to u Nemačkoj i Austriji izričito zabranjeno, u Hrvatskoj se podvodi pod kazneno delo rasne i druge diskriminacije. Sami ustaški pozdravi i simbolika kažnjivi su po prekršajnom zakonu, ako se njima remeti javni red i mir, a sankcionišu se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do mesec dana. M. Kavain, Zbog ustaškog pozdrava prijeti mu 10 godina zatvora, Slobodna Dalmacija, 20. 06. 2012, str. 8.

Grafikon 1. Da li treba učiti istoriju ratova na prostoru Jugoslavije devedestih godina prošlog veka?

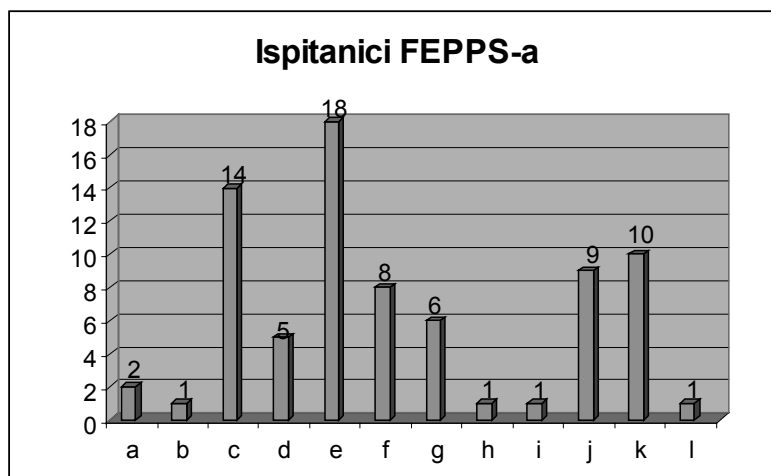

Grafikon 2 Da li su Srbi najveće žrtve ratova devedesetih?

* a- da; b – ne; c – možda; d - delimično se slažem

Grafikon 3 Navedite po vašem mišljenju ko je najveći krivac za rat na prostoru Jugoslavije?

* a- zapad; b – SAD; c – NATO; d - ustaše; e - svi podjednako; f – političari; g - Josip Broz; h - Slobodan Milošević, i - Franjo Tuđman; j - Alija Izetbegović; k - hrvatski političari; l - kolonisti

Dok **grafikon 1** prikazuje da je neophodno da se uči istorija ratova na prostoru bivše Jugoslavije, **grafikon 2.** prikazuje kako veliki broj ispitanika ne samo da nema saznanja o žrtvama već i da preuveličava stradalništvo sopstvenog naroda, dok **grafikon 3.** govori u prilog tome da i danas postoje neosnovane predrasude i netrpeljivost prema Hrvatima te zbog toga ne treba da čude razmere identitetske raslojenosti na Hrvate i Bunjevce na prostoru Vojvodine. O tome najjasniji primer pokazuje Subotica, najveće središte bačkih Bunjevaca. Prema popisu stanovništva iz 2002. godine na širem području Subotice živelo je 16 688 Hrvata i 16 254 Bunjevca. Osim što je očit veliki broj onih koji se po nacionalnosti izjašnjavaju kao Bunjevci, očita je i druga činjenica koja ne ide u prilog jačanju identita Hrvat. Naime, samo polovina onih koji su se izjasnili kao Hrvati za svoj materinji jezik naveli su hrvatski (8 806)³² što jasno govori o postepenom nestanku hrvatskog identiteta na tom prostoru, jer jezik je jedan od ključnih elemenata nacionalnog određenja.

Osim toga, u poslednjih šest godina, uloga dijasporu u politici Srbije je ojačala,

³² P. Vuković, Konstrukcija identiteta u bačkih Bunjevaca, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa Identitet bačkih Hrvata, Zagreb-Subotica 2010, str. 263.

a u Hrvatskoj oslabila, što je pokazatelj relativne de-ideologizacije i demokratskog progressa u korist Hrvatske te stagnacije srpske tranzicije, ali i pozitivnih pomaka za srpsku nacionalnu manjinu u Hrvatskoj i učinjenih, ali sporijih koraka za hrvatsku manjinu u Vojvodini. S druge strane, ovaj pokazatelj govori i da je interes Hrvatske za pripadnike svog naroda u regionu oslabio, ali i da politička desnica u Hrvatskoj slabi dok u Srbiji jača, o čemu svedoči i činjenica da je na predsedničkim izborima pobedio Tomislav Nikolić.

U takvim okolnostima ponovo se nameće pitanje kako bi vojvođanski Hrvati trebali da se postave prema aktuelnoj političkoj situaciji. Svakako, ako Hrvati u Vojvodini nameravaju da opstanu i da sačuvaju svoj identitet onda se moraju prilagoditi novim političkim i ekonomskim uslovima u regionu, ali i u Evropi. U tome mogu da uspeju jedino ako nastupaju sa jednako raspoređenom energijom u četiri pravca: zajednički u političkom, ekonomskom i kulturnom smislu u Vojvodini odnosno Srbiji, putem cross-border saradnje sa Hrvatima iz pograničnih oblasti Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Mađarske uz čvrste političke veze sa Hrvatskom, u saradnji sa srpskom nacionalnom manjinom u Hrvatskoj koja deli sa hrvatskom nacionalnom manjinom u Vojvodini mnoge zajedničke probleme i samo deklarativno ostvarena prava, i konačno, uključivanjem u svoja politička i kulturno-prosvetna tela onih članova naučne i kulturne zajednice u Vojvodini koji podržavaju očuvanje istorijskih, političkih i kulturnih vrednosti Hrvata sa tih prostora.

Za razliku od navedenih problema sa kojima se susreću Hrvati u Vojvodini solidan osnov za zaštitu istorijskih, političkih i kulturnih vrednosti leži u sledećem:

- Godinu dana nakon što je rat u Hrvatskoj završio, donesen je „Sporazum o normalizaciji odnosa između Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije“. Ma koliko prava Hrvata iz Vojvodine time nisu bila zadovoljena, ovaj Sporazum je ipak, nakon rata, predstavljao prvi korak ka normalizaciji odnosa između dve zemlje.³³

- 2005.godine na snagu je stupio „Sporazum između Republike Hrvatske i Srbije i Crne Gore o zaštiti prava hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori i srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj“ i u njemu se potpisnice obavezuju da će osigurati pripadnicima manjina pravo na izražavanje, očuvanje i razvijanje njihovog nacionalnog, kulturnog, jezičkog i verskog identiteta kao i pravo na održavanje i razvijanje manjinskog školstva, odnosno obrazovanja, medija i ostvarivanje poseb-

³³ D. Župarić-Iljić, Percepcija prekogranične suradnje s Republikom Hrvatskom među nacionalno- manjinskim organizacijama Hrvata u Srbiji, Godišnjak, str.195.

nih interesa pripadnika manjina (član 1).³⁴

- Od početka devedesetih godina traju nastojanja da se hrvatski jezik uvede u neke domene javnog sporazumevanja u Vojvodini. Njihov je dosadašnji vrhunac priznavanje hrvatskog jezika kao jednog od šest službenih jezika u pokrajinskom Statutu iz 2009. godine (njegovo korišćenje i dalje prate velike teškoće koje se vide u tome da prema popisu stanovništva iz 2002, u Vojvodini živi 56 546 Hrvata, a samo su 21 053 osobe hrvatski navele kao materinji jezik).³⁵

- Solidan osnov koji pruža mogućnost zaštite identiteta imaju i mediji od kojih je prema mom skromnom mišljenju najvažnija „Hrvatska riječ“ (2003), s tim da je nedeljnik sa istim imenom izlazio u Subotici od 1945 do 1956, a dvonedeljnik „Žig“ od 1994. do 2001. godine. Od periodičnih publikacija bitan je glasnik Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini, „Glas ravnice“ (s prekidima od 1990), „Godišnjak za znanstvena istraživanja“ Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata (od 2009). Naravno tu su i drugi časopisi i novine. Od elektronskih medija smatram da je najvažniji program na hrvatskom jeziku inače trojezičnog „Radio Subotica“ koji je uveden 1998, a od 2007. godine emituje se 3 sata svaki dan. Od 2005, na „Radiju Bačka“ u Baču jednom nedeljno emituje se emisija na hrvatskom jeziku, a na „Radiju Sombor“ takođe jednom nedeljno emisija u trajanju od jednog sata. Hrvatski jezik je sastavni deo programa „Radio Marija“, a od 2010. godine, na „Radio televiziji Vojvodina“ emituju se svakodnevno desetominutni dnevници na hrvatskom jeziku te dve polučasovne emisije iz kulture nedeljno. Od 2001. godine, na gradskim tv stanicama u Subotici i Somboru (s povremenim prekidima) emitovane su polučasovne emisije na hrvatskom jeziku i to jednom nedeljno. Osim što je prisutan u medijima, hrvatski jezik je ušao u vojvođanske škole od jeseni 2001. godine. Te je godine u Srbiji kao izborni predmet uvedena veronauka, pa se rimokatolička veronauka spontano počla izvoditi na hrvatskom jeziku, mada to nije bilo službeno određeno.³⁶

- Hrvati su se stranački organizovali i na taj način stekli solidne osnove za dalju zaštitu svojih političkih i kulturno-obrazovnih prava. Od stranaka osim

³⁴ Predstavници hrvatske zajednice u Vojvodini o mogućem potpisivanju ovog sporazuma saznali su od dopisnika agencije Tanjug iz Soluna, gde su se na marginama samita Evropskih pučkih stranaka 21. oktobra 2004, susreli premijeri Sanader i Koštunica i to najavili. Prema T. Žigmanov, nd, str.351.

³⁵ Inače, status službenog jezika, hrvatski je dobio u Subotici 1993. godine. Stanje se popravilo nakon 2004, kada je pri gradskoj upravi ustanovljena Služba za prevoditeljske poslove za hrvatski. Unapređenje je bilo omogućeno i donošenjem Zakona o pravima i slobodama nacionalnih manjina iz 2002, pa je tako 2005. godine hrvatski postao službeni jezik u naselju Stara Bingula na području Sr. Mitrovice, 2006. godine u naselju Sonta na području Apatina, a 2008. godine u naseljima Monoštor i Bereg na području Sombora. Godine 2009, hrvatski je postao jedan od šest službenih jezika u vojvođanskim pokrajinskim telima i organizacijama.

³⁶ Petar Vuković, Kako skrbiti za hrvatski jezik u Vojvodini?, Godišnjak znanstvena istraživanja, br.2, Subotica 2010, str.97.

Demokratske stranke Hrvata Vojvodine treba spomenuti i Hrvatsko bunjevačko-šokačku stranku kao i Demokratsku zajednicu Hrvata.³⁷

- Bitna je ostvarena saradnja na regionalnom nivou i to posebno kroz podsticanje IPA projekata koji omogućavaju da se saradnja uspostavi kroz programe i projekte lokalne samouprave, kroz gostovanja kulturno-umetničkih i sportskih društava, organizacijom naučnih tribina, predstavljanjem i izradom zajedničkih publikacija i slično.

SUMMARY

The political and cultural position of Croats in Vojvodina is affected by many factors. First of all, they concerned the political, cultural and educational opportunities in countries where the Croatian minority is living. It is obvious that the dissolution of Yugoslavia, wars in Ex Yugoslav republics and poorly implemented transition in Serbia particularly have an effect on the position of Croats in Vojvodina. The pressure on the Croat minority in Vojvodina was conducted at several levels: political, cultural and educational (a problem related to the Croatian literature and history textbooks, supporting of the legal authorities to the identity of Bunjevac, existence of the Bunjevac minority newspapers, scientific meetings devoted to supporting the identity of Bunjevci in Vojvodina), and religious (Roman Catholic Church's lack of interest), the collapse of Yugoslavian's villages where the Croat minority had base in Vojvodina, and poorly implemented transition in Serbia. However, thanks to the willingness of representatives of Croats in Vojvodina to organize their minority, but also to the willingness of Serbia and Croatia to improve their minority position in both countries, the Croatian minority have capacities to be faced with political and cultural challenges in the future.

³⁷ Više o stranačkom životu Hrvata od devedesetih godina prošlog veka do danas pisao je T. Žigmanov u M. Bara, T. Žigmanov, nd, str.53-73.

LITERATURA

ARHIVSKA GRADA

Arhiv Vojvodine, F.183.INV 8668.

PERIODIKA

NIN br.3198, 12. 04. 2012.

Slobodna Dalmacija, 20. 06. 2012.

Slobodna Dalmacija, 21. 06. 2012.

ČLANCI, RASPRAVE, MONOGRAFIJE

1. I. Antunović, Razprava, o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom, Beč, 1882.

2. A. Anišić, Antunovićeva misao za naše vrijeme, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa, Identitet bačkih Hrvata, Zagreb-Subotica, 2010.

3. S. Bačić, Nacionalno-integracijski procesi Bunjevaca u Bačkoj i u ugarskom Podunavlju, Godišnjak za znanstvena istraživanja, br.2, Subotica 2010.

4. M. Bara, T. Žigmanov, Hrvati u Vojvodini u povijesti i sadašnjosti –osnovne činjenice-, Subotica 2009.

5. M. Bara, Sudjelovanje Hrvata u saveznoj kolonizaciji Vojvodine 1945-1948, Godišnjak za znanstvena istraživanja, Subotica 2010.

6. N. Gaćeša, Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948, Novi Sad, Matica srpska 1984.

7. D. Kecić, Borba komunista Vojvodine za nacionalnu ravnopravnost i demokratsko preuređenje zemlje u periodu obnove i konsolidovanja KPJ, Istraživanja, br.10, Novi Sad 1989.

8. M. Lazić (ur.), Razaranje društva: jugoslovensko društvo u krizi 90-ih, Beograd, 1994.

9. I. Mecanović, "Izbori i dijaspora", *Pravni vijesnik*, Osijek, br. 15, 1999.

10. D. Pantić, Nacionalna svest mladih u SR Srbiji bez SAP, Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije/IIC SSOS, 1987.

11. D. Pantić, Nacionalna distanca građana Jugoslavije, Jugoslavija na kriznoj prekretnici, Beograd: IDN 1991.

12. V. Perica, Mit o dijaspori. Postsocijalistički diskurs o emigrantima i iseljenicima iz bivše Jugoslavije, referat na Međunarodnom naučnom skupu „The Faith of Refugees and Emigrants from the Territories of Former Yugoslavia“, 27. i 28. November 2008, www.centerforhistory.net

13. B. Petranović, M. Zečević, Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost II, Beograd 1987.

14. N. Petrović, Politika na selu, 1945-1950, Odnos vlasti prema selu u Vojvodini, Kultura polisa – Fakultet za evropske pravno-političke studije, Novi Sad 2009.

15. A. Sekulić, Bački Hrvati u 20.stoljeću, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa Identitet Bačkih Hrvata, Zagreb-Subotica 2010.

16. I. Šiber, War and the Changes in Social Distance toward the Ethnic Minorities in the Republic of Croatia, Politička misao, 1997, br.34.

17. P. Vuković, Kako skrbiti za hrvatski jezik u Vojvodini?, Godišnjak znanstvena istraživanja, br.2, Subotica 2010.

18. P. Vuković, Konstrukcija identiteta u bačkih Bunjevaca, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa Identitet bačkih Hrvata, Zagreb-Subotica 2010.

19. T. Žigmanov, Izgradnja tzv. bunjevačke nacije u Srbiji i vanjska politika Republike Hrvatske, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa, Identitet bačkih Hrvata, Zagreb-Subotica, 2010.

20. S. Žuljić, Narodnosna struktura Jugoslavije i tokovi promjena, Zagreb, Ekonomski institut 1989.

21. D. Župarić-Iljić, Percepcija prekogranične suradnje s republikom Hrvatskom među nacionalno- manjinskim organizacijama Hrvata u Srbiji, Godišnjak za znanstvena istraživanja, br.2, Subotica 2010.

Slaven Bačić

GARANTIRANO PARLAMENTARNO ZASTUPSTVO HRVATA U REPUBLICI SRBIJI U SVJETLU SPORAZUMA O ZAŠTITI MANJINA IZMEĐU HRVATSKE I SRBIJE

Sažetak: Autor u radu analizira pojavu i sudbinu instituta garantiranih zastupničkih mandata za manjine u pravnom sustavu Republike Srbije, kao jednoga od najvažnih političkih zahtjeva hrvatske zajednice u Republici Srbiji temeljenog na bilateralnom sporazumu o zaštiti manjina, te pokušava dati odgovor zbog čega nikada nije došlo do njegove primjene.

Ključne riječi: međunarodni ugovori, nacionalne manjine, zaštita manjina, manjinska prava, izbori, parlament, političko predstavništvo, Hrvati u Srbiji

1. Petolistopadskim demokratskim promjenama 2000. u Srbiji i padom režima Slobodana Miloševića 2000. otvoreno je i pitanje manjinskih prava, kao jednoga od segmenta ljudskih prava, koja su se u dotadašnjih desetak godina svodile na deklarativno-normativnu formu, a koju je praksa derogirala do te mjere da je režim ostao znamenit po najtežim oblicima kršenja ljudskih i manjinskih prava u posljednjem desetljeću u Europi.

Tako se u okviru procesa demokratskoga normiranja manjinskih prava, koji obuhvaća razdoblje od 2002. do 2009. godine, postavilo pitanje i institucionalnoga mehanizma političkog predstavljanja manjina u predstavničkim tijelima na različitoj razini državnih vlasti (republičkoj, pokrajinskoj, lokalnoj), kao jednoga od novijih političkih prava nacionalnih manjina,¹ pored već tradicionalnih kulturno-jezičnih prava.

2. Prvi propis koji je na novi, demokratski način regulirao manjinska prava jeste Za-

¹ Npr. Preporuke iz Lunda o učinkovitom sudjelovanju nacionalnih manjina u javnom životu iz 1999. Više o institucionalnim modelima predstavnštva manjina uspor. M. Kasapović, *Izborni leksikon*, Zagreb, 2003, 302-303.

kon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina kojega je Savezna skupština donijela 27. II. 2002. godine,² koji, međutim, u svojem četvrtom dijelu naslovljenom *Delotvorno učešće u odlučivanju o pitanjima posebnosti, u vlasti i upravi* nije regulirao tzv. vanjsko predstavljanje nacionalnih manjina – u tijelima državnih vlasti, već jedino tzv. unutarnju reprezentaciju manjina – manjinsku samoupravu kroz uvođenje manjinskih nacionalnih vijeća (“nacionalnih saveta”). Valja naglasiti da je ovaj zakon donešen na saveznoj (srpsko-crnogorskoj) razini, na kojoj je od 2000. postojalo Savezno ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica, kao glavni nositelj nove manjinske politike, na čijem je čelu bio pripadnik bošnjačke zajednice, a pomoćnici i djelatnici ovoga ministarstva bili su također iz redova manjinskih zajednica.³

3. Tek je Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama Srbije i Crne Gore od 28. II. 2003.⁴ u svojem članku 52. *Prava na očuvanje posebnosti*, u stavku 1., u kojemu je u 12 točaka pobrajano isto toliko prava, u 9. točki uvela pravo nacionalnih manjina na garantirano političko predstavljanje u najvišim predstavničkim tijelima. Radi boljšega razumijevanja daljnje sudbine ovoga prava u pravnome poretku Srbije, citiramo navedeni članak Povelje u cijelosti:

Prava na očuvanje posebnosti

Član 52.

Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo:

- na izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje i javno ispoljavanje nacionalne i etničke, kulturne i verske posebnosti;
- na upotrebu svojih simbola na javnim mestima;
- na slobodnu upotrebu svog jezika i pisma;
- da u sredinama sa značajnom manjinskom populacijom državni organi vode postupak i na jeziku nacionalne manjine koja čini značajni deo populacije;
- na školovanje na svom jeziku u državnim ustanovama;
- na osnivanje privatnih obrazovnih ustanova na svim nivoima;
- da sopstveno ime i prezime koriste na svom jeziku;
- da u sredinama sa značajnom manjinskom populacijom tradicionalni lokalni nazivi, imena ulica i naselja, kao i topografske oznake budu ispisani na jeziku manjine;
- na određen broj mandata u skupštini države članice i Skupštini Srbije i Crne Gore,

² *Službeni list Savezne Republike Jugoslavije*, br. 11/2002.

³ B. Krivokapić, *Zaštita manjina u međunarodnom i uporednom pravu* : III : *Zaštita manjina u nacionalnim porecima država*, Beograd, 2004, 262-263.

⁴ *Službeni list Srbije i Crne Gore*, br. 6/2003.

*polazeći od principa neposredne reprezentacije, saglasno zakonima država članica;*⁵

- na odgovarajuću zastupljenost u javnim službama, organima državne vlasti i lokalne samouprave;
- na potpuno i nepristrasno informisanje na svom jeziku, uključujući pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmenu informacija i ideja;
- da osnivaju sopstvena sredstva javnog informisanja.

Zakonom se uređuje način uživanja ovih prava.

Međutim, pravo na izravnu predstavljenost manjina u skupštini Srbije ostalo je mrtvo slovo na papiru, jer republičkim zakonima nije bliže uređeno ostvarivanje ovog prava, budući da je člankom 2. stavak 3. Povelje predviđeno da se ljudska i manjinska prava zajamčena Poveljom neposredno uređuju, obezbeđuju i štite ustavima, zakonima i politikom na razini država članica. Ponovno valja naglasiti da je na razini državne zajednice Srbije i Crne Gore (analogno ranijoj saveznoj razini) djelovalo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, na čelu s istim ministrom kao i na prijašnjoj saveznoj razini.

4. Novi moment glede garantiranih manjinskih mandata bio je potpisivanje Sporazuma između Srbije i Crne Gore i Republike Hrvatske o zaštiti o zaštiti prava srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Republici Srbiji 2004. godine, nakon višemjesečnih pregovora. Sporazum je stupio na snagu slijedeće godine, nakon što su ih obje ugovorne strane ratificirale.⁶ Pitanje izravnoga političkoga zastupstva manjina regulirano u članku 9., stavak 2. navedenog bilateralnog sporazuma:⁷

Član 9.

Strane ugovornice će omogućiti slobodno organizovanje i udruživanja pripadnika nacionalnih manjina.

Strane ugovornice će omogućiti učestvovanje pripadnika nacionalnih manjina u donošenju odluka koje se odnose na njihova prava i položaj na lokalnom, pokrajinskom, republičkom nivou i nivou državne zajednice u Srbiji i Crnoj Gori, odnosno lokalnom, regionalnom i državnom nivou u Republici Hrvatskoj, omogućavajući osnivanje političkih stranaka i učestvovanje u predstavničkim i

⁵ Označio S. B.

⁶ *Službeni list Srbije i Crne Gore : Međunarodni ugovori*, br. 3/2005; *Međunarodne novine*, br. 3/2005.

⁷ Valja naglasiti da je Srbija zaključila bilateralne sporazume o zaštiti manjina još i s Mađarskom, Rumunjskom i Makedonijom, ali niti u jednome od njih nema odredbe o garantiranome parlamentarnom zastupstvu, kakva postoji u sporazumu s Hrvatskom. No, isto tako značajno je dodati i da su svojim unutarnjim propisima garantirane mandate za srpsku manjinsku zajednicu u ovim zemljama omogućile Hrvatska i Rumunjska.

- izvršnim telima na način da će unutrašnjim zakonodavstvom osigurati:*
- *zastupljenost nacionalnih manjina u predstavničkim i izvršnim telima na lokalnom nivou,*
 - *zastupljenost u predstavničkim telima na pokrajinskom, republičkom i nivou državne zajednice u Srbiji i Crnoj Gori, odnosno na regionalnom i državnom nivou u Republici Hrvatskoj.*⁸

Strane ugovornice će osigurati materijalne i druge uslove za izbor i delovanje izabраних представника националних мањина.

Strane ugovornice će se pri utvrđivanju područnih i/ili upravnih jedinica uzdržavati od dovođenja nacionalnih manjina u nepovoljniji položaj.

5. Međutim, tijek događaja na unutarnjopolitičkome planu Srbije tekao je već u drugome smjeru. Nakon pada reformne vlade Zorana Živkovića ujesen 2003., koja je pokušavala nastaviti krhki reformni kurs Zorana Đinđića ubijenoga 12. III. 2002., održani su izvanredni parlamentarni izbori 28. XII. 2003., nakon koje je konstituiran novi skupštinski saziv, 27. I. 2004., poslije čega je 3. III. 2004. formirana i manjinska konzervativno-nacionalistička vlada na čelu s antizapadno orijentiranim Vojislavom Koštunicom, predsjednikom Demokratske stranke Srbije, stožerom vladajuće koalicije do konca 2006.⁹

No, skupština je svoju zakonodavnu aktivnosti započela i prije formiranja Vlade, pa su poslije izbornoga neuspjeha pretežito manjinske koalicije Zajedno za toleranciju, koja je uspjela dobiti 4,22% glasova, predstavnici najveće mađarske i bošnjačke stranke postigli separatan dogovor s budućim premijerom Koštunicom o pozitivnoj diskriminaciji nacionalnih manjina u političkom predstavljanju.¹⁰ Naime, u izbornome sustavu Srbije, koji je proporcionalni s jedinstvenom izbornom jedinicom za cijeli teritorij države, sa zakonskim izbornim pragom od 5% i D' Hondtovom formulom raspodjele mandata, Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika od 25. II. 2004. godine,¹¹ izborne liste stranaka i koalicije nacionalnih manjina oslobođene su primjene

⁸ Obilježio i potcrtao S. B.

⁹ Nakon izvanrednih parlamentarnih izbora 21. I. 2007., V. Koštunica je od 15. V. 2007. ponovno premijer, ali je njegova DSS sada u koaliciji Demokratskom strankom Borisa Tadića, koja je bila ojačana Tadićevim izborom za predsjednika Republike (27. VI. 2004. i ponovno 3. II. 2008.).

¹⁰ G. Bačić, *Politička participacija i kulturna autonomija nacionalnih manjina u Srbiji*, Beograd, 2006, 57-58.

¹¹ *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 18/2004.

zakonskog izbornog praga, za koje je uveden prirodni prag¹². Tada su članku 81. ovog Zakona, koji propisuje da „u raspodeli mandata učestvuju samo izborne liste koje su dobile najmanje 5% glasova od ukupnog broja glasova birača koji su glasali u izornoj jedinici”, dodana još tri stavka:

Političke stranke nacionalnih manjina i koalicije političkih stranaka nacionalnih manjina učestvuju u raspodeli mandata i kad su dobile manje od 5% glasova od ukupnog broja birača koji su glasali.

Političke stranke nacionalnih manjina su sve one stranke čiji je osnovni cilj predstavljanje i zastupanje interesa nacionalne manjine i zaštita i poboljšanje prava pripadnika nacionalnih manjina, u skladu s međunarodnopravnim standardima.

O tome da li podnosilac izborne liste ima položaj političke stranke nacionalne manjine, odnosno koalicije političkih stranaka nacionalnih manjina odlučuje Republička izborna komisija pri proglašenju izborne liste, a na predlog podnosioca izborne liste koji mora biti stavljen pri podnošenju izborne liste.

No, budući da je cijela država jedna izborna jedinica, prirodni prag za manjinske stranke je relativno visok tako da iznosi 0,3-0,4%, što u ovisnosti od izlaznosti, iznosi između 12 i 16 tisuća glasova, što odgovara jedino najvećim i teritorijalno kompaktnim manjinama – Mađarima i Bošnjacima, a uz izvjestan politički napor njome se mogu koristiti još i predstavnici romske zajednice, zbog svoje brojnosti, te albanske, zahvaljujući jakoj nacionalnoj homogenosti.

Međutim, ovim zakonskim izmjenama nije bilo istodobno predviđeno i smanjenje broja potpisa potrebnih za kandidiranje manjinskih lista tako da su partije manjina, kao i ostale političke partije, i dalje uz izbornu listu morale dostaviti 10.000 potpisa građana, čime je nagovještena nova državna politika simulacije manjinskih prava, umjesto ranijega reformnoga kursa. Pred parlamentarne izbore 2007. ovaj je nedostatak nastojala otkloniti Republička izborna komisija (RIK), koja je 15. IX. 2006. donijela Upustvo da je partijama nacionalnih manjina za sudjelovanje na izborima dovoljno 3.000 potpisa, ali ju je poslije Ustavni sud suspendirao.

Identična odredba o D'Hondtovoj formuli od 5% i prirodnome pragu za manjinske stranke i njihovih koalicija iz republičkoga zakona prenesena je i na vojvođansku razinu u članku 74. stavak 4.-8. Pokrajinske skupštinske odluke o izboru zastupnika u Skupštinu AP

¹² Prirodni prag je onaj postotak glasova koji određena izborna lista mora osvojiti na izborima da bi osvojila jedan zastupnički mandat. On nije unaprijed određen, već ovisi od veličine izborne jedinice, broja stranaka koje sudjeluju na izborima, izlaznosti birača te metode koja se koristi za preračunavanje glasova birača u zastupničke mandate. Marijana Pajvančić, Izborni sistem i pravo manjina na reprezentovanje, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 3-4/2007, Novi Sad, 78; J. Lončar, Izborna formula i reprezentacija manjina, str. 6 (dostupno na: <http://izbornareforma.rs/wordpress/wp-content/uploads/zbornik/Jelena%20Loncar%20-%20Izborna%20formula%20i%20reprezentacija%20manjina.pdf>)

Vojvodine,¹³ prilikom izbora zastupnika po razmjernom sustavu (jedna polovica zastupnika bira se po razmjernom, druga po većinskom sustavu), ali s bitnom razlikom da je broj potpisa za kandidiranje manjinskih lista smanjen sa 6.000 na 3.000.

6. Otklon od dotadašnjeg reformnog kursa u domenu manjinskih prava ilustrira i derogiranje skrbi o manjinskim pravima, kada se nakon crnogorskoga referenduma o neovisnosti Crne Gore 21. V. 2006. raspala državna zajednica Srbija i Crna Gora. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava SiCG ukinuto je 8. VI. 2006., a u u Srbiji skrb o manjinskim pravima s ministarske razine svedena na vladinu Službu za ljudska i manjinska prava, koja je formirana 22. VI. 2006. Njezin ravnatelj je bio nekadašnji tajnik i glasnogovornik Srpskog demokratskog foruma iz Hrvatske Petar Lađević, čiji su najviši suradnici također bili iz redova većinskoga naroda. Za čitavo vrijeme postojanja ove službe ona nije učinila ništa na planu manjinskih prava, bila je izrazito antihrvatska i probunjevačka (slično i provlaška i antirumunjska te prorusinska i antiukrajinska), pa se nakon vremenske distance može slobodno reći da joj je glavna zadaća bila zaprečavanje manjinskih zahtjeva, umjesto provođenja i zaštite manjinskih prava.¹⁴

Crnogorska neovisnost ponovno je otvorila i konstitucionalno pitanje u Srbiji,¹⁵ koja je i dalje normativno živjela pod Miloševićevim Ustavom Srbije iz 1990.¹⁶ U uskome krugu i bez ikakve javne rasprave, na brzinu je izrađen nacrt novoga ustava, te je Narodna skupština Republike Srbije 30. VI. 2006. utvrdila prijedlog teksta ustava, koji stavljen na dvodnevni (!?) referendum 28. i 29. X., na kojem je pod nedvojbeno lažiranim dvodnevnim glasovanjem prihvaćen tekst ustavnih promjena,¹⁷ te je novi Ustav Srbije proglašen 8. XI. 2006.¹⁸

U okviru drugoga dijela Ustava *Ljudska i manjinska prava i slobode*, u trećoj glavi *Prava pripadnika nacionalnih manjina*, članak 79. nazvan *Pravo na očuvanje posebnosti* taksativno pobrojava ustavna prava nacionalnih manjina:

¹³ *Službeni list AP Vojvodine*, br. 12/2004, 20/2008, 5/2009, 18/2009, 23/2010, 3/2012. U pročišćenom tekstu odluke to je članak 75.

¹⁴ Primjerice, Priopćenje Centra za razvoj civilnog društva iz Zrenjanina od 9. VI. 2008. (dostupno na: <http://www.crnps.org.rs/xdoc/arhivavesti/crcd100608.pdf>)

¹⁵ Srbija je jedina europska postkomunistička zemlja, koja nije pristupila ustavnim promjenama nakon pada autoritarnoga režima. Uspor. N. Dimitrijević, *Ustavna demokratija shvaćena kontekstualno*, Beograd, 2007, 16.

¹⁶ Ovaj ustav je, s normativne strane, proglašavajući primat republičkih nad saveznm aktima (čl. 135. st. 2.), označio početak raspada Jugoslavije.

¹⁷ Bez falsificiranja ne bi mogao biti ostvariti uvjet iz Ustava iz 1990. da on može biti promijenjen samo pod uvjetom da akt o promjeni Ustava koji donese republička skupština, bude potvrđen i na republičkom referendumu od strane više od polovice ukupnog broja upisanih birača. Koštuničin DSS je i na ovome planu inzistirao na kontinuitetu s autoritarnim i nacionalističkim nasleđem Miloševićeva vremena, umjesto na diskontinuitetu, koji bi se na konstitucionalnome planu ogledao u stvaranju Ustavotvorne skupštine. O tome je naročito pisao A. Molnar. Uspor. isti, *Oproštaj od ideje ustavotvorne skupštine?*, Beograd, 2008.

¹⁸ *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 98/2006.

Pravo na očuvanje posebnosti

Član 79.

Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo: na izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje i javno izražavanje nacionalne, etničke, kulturne i verske posebnosti; na upotrebu svojih simbola na javnim mestima; na korišćenje svog jezika i pisma; da u sredinama gde čine značajnu populaciju, državni organi, organizacije kojima su poverena javna ovlašćenja, organi autonomnih pokrajina i jedinica lokalne samouprave vode postupak i na njihovom jeziku; na školovanje na svom jeziku u državnim ustanovama i ustanovama autonomnih pokrajina; na osnivanje privatnih obrazovnih ustanova; da na svome jeziku koriste svoje ime i prezime; da u sredinama gde čine značajnu populaciju, tradicionalni lokalni nazivi, imena ulica, naselja i topografske oznake budu ispisane i na njihovom jeziku; na potpuno, blagovremeno i nepristrasno obaveštavanje na svom jeziku, uključujući i pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmenu obaveštenja i ideja; na osnivanje sopstvenih sredstava javnog obaveštavanja, u skladu sa zakonom.

U skladu sa Ustavom, na osnovu zakona, pokrajinskim propisima mogu se ustanoviti dodatna prava pripadnika nacionalnih manjina.

Odmah upada u oči sličnost članka 79. Ustava iz 2006. s odredbom čl. 52. Povelje o ljudskim i manjinskim pravima SiCG iz 2003, te radi bolje usporedbe tabelarno ćemo usporediti prava pobrojana u oba članka:

Povelja iz 2003.	Ustav iz 2006.
Prava na očuvanje posebnosti	Pravo na očuvanje posebnosti
Član 52.	Član 79.
Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo: 1. na izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje i javno ispoljavanje nacionalne i etničke, kulturne i verske posebnosti; 2. na upotrebu svojih simbola na javnim mestima; 3. na slobodnu upotrebu svog jezika i pisma; 4. da u sredinama sa značajnom manjinskom populacijom državni organi vode postupak i na jeziku nacionalne manjine koja čini značajni deo populacije; 5. na školovanje na svom jeziku u državnim ustanovama; 6. na osnivanje privatnih obrazovnih ustanova na svim nivoima; 7. da sopstveno ime i prezime koriste na svom jeziku; 8. da u sredinama sa značajnom manjinskom populacijom tradicionalni lokalni nazivi, imena ulica i naselja, kao i topografske oznake budu ispisani na jeziku manjine; 9. na određen broj mandata u skupštini države članice i Skupštini Srbije i Crne Gore, polazeći od principa neposredne reprezentacije, saglasno zakonima država članica;* 10. na odgovarajuću zastupljenost u javnim službama, organima državne vlasti i lokalne samouprave;** 11. na potpuno i nepristrasno informisanje na svom jeziku, uključujući pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmenu informacija i ideja; 12. da osnivaju sopstvena sredstava javnog informisanja.	Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo: 1. na izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje i javno izražavanje nacionalne, etničke, kulturne i verske posebnosti; 2. na upotrebu svojih simbola na javnim mestima; 3. na korišćenje svog jezika i pisma; 4. da u sredinama gde čine značajnu populaciju, državni organi, organizacije kojima su poverena javna ovlašćenja, organi autonomnih pokrajina i jedinica lokalne samouprave vode postupak i na njihovom jeziku; 5. na školovanje na svom jeziku u državnim ustanovama i ustanovama autonomnih pokrajina; 6. na osnivanje privatnih obrazovnih ustanova; 7. da na svome jeziku koriste svoje ime i prezime; 8. da u sredinama gde čine značajnu populaciju, tradicionalni lokalni nazivi, imena ulica, naselja i topografske oznake budu ispisane i na njihovom jeziku; 9. na potpuno, blagovremeno i nepristrasno obaveštavanje na svom jeziku, uključujući i pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmenu obaveštenja i ideja; 10. na osnivanje sopstvenih sredstava javnog obaveštavanja, u skladu sa zakonom.

* Označio S. B.

** Označio S. B.

Razvidno je da je članak 52. Povelje o ljudskim i manjinskim pravima iz 2003. bio izravna inspiracija ustavotvorcima iz 2006., ali je još znakovitije da su iz kataloga manjinskih prava iz 2003. izostavljena dva prava: garantirana zastupljenost manjina na republičkoj razini te razmjernu zastupljenost manjina u javnim službama te državnim i lokalnim organima vlasti. Taj izostanak nije slučajan, već pokazuje dvije stvari:

- A. pozitivna diskriminacija manjina u parlamentarnome zastupstvu manjina izostavljena je iz domena ustavnopravne stalnosti i snažnije pravne zaštite i svedena na promjenljivu zakonsku kategoriju;
- B. na zakonskoj je razini parlamentarno zastupstvo manjina u najvišem zakonodavnom tijelu svedeno na prirodni prag, koji odgovara najbrojnijim i teritorijalno kompaktnim manjinama.

To potvrđuju i odredbe novoga Zakona o lokalnim izborima od 29. XII. 2007.,¹⁹ koji je člankom 9. propisao načelo da se u jedinicama lokalne samouprave u kojima živi nacionalno mješovito stanovništvo omogućuje razmjerna zastupljenost nacionalnih manjina u skupštinama jedinica lokalne samouprave, a u članku 40. stavak 4.-8. doslovce su prenesene iz zakona o izboru republičkih zastupnika o D'Hondtovoj formuli od 5% te prirodnome pragu za stranke i koalicije stranaka nacionalnih manjina.

Zanimljiv je bio i prijedlog iz 2007. da u vojvođanskoj skupštini od 120 zastupničkih mjesta, za nacionalne manjine bude rezervirano 12 mjesta, uz uvjet da manjine imaju formirano nacionalno vijeće i da ih ima najmanje 10.000, pri čemu bi Mađari imali 3 zastupnika, Hrvati i Slovaci po dva, a po jedno po mjesto rumunjska, rusinska, makedonska, romska i bunjevačka (nehrvatska) zajednica,²⁰ ali to nije odgovaralo nekim velikim građanskim političkim strankama, ali ni Savezu vojvođanskih Mađara, te je ova inicijativa napuštena.

8. Sve su se ove zakonske promjene odigrale za vrijeme premijerskoga mandata Vojislava Koštunice koji je ukupno trajao do izvanrednih izbora 7. VII. 2008. na kojima je pobijedila Demokratska stranka, nakon kojih je formirana koalicijska vlada oko nje, kojoj je formalno na čelu bilo Mirko Cvetković. Ljudska i manjinska prava u ovoj su vladi ponovno podignute na ministarsku razinu formiranjem Ministarstva za ljudska i manjinska prava, na čijem čelu je bio konstitucionalist iz reda većinskoga naroda, koji je dolazio iz Vojvodine, gdje postoji tradicija manjinskih prava, a u Ministarstvu su dužnosti obnašali i pripadnici nacionalnih manjina. U

¹⁹ *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 129/2007

²⁰ S. Bačić, *Politička reprezentacija manjina i očuvanje multietničkog karaktera Vojvodine*, u: *Multietnički identitet Vojvodine: izazovi u 2007-08.*, Beograd, 2008, 58-59.

međustranačkoj podjeli ministarstava, ovo je pripalo Demokratskoj stranci Borisa Tadića. Najznačajniji rezultat djelovanja ovog Ministarstva bilo je donošenje Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina,²¹ koji je detaljnije regulirao materiju manjinske samouprave, napose nadležnosti i izbore za manjinska vijeća, ali ne sadržava nikakve odredbe o političkom predstavljanju manjina u parlamentima različitih razina vlasti.

No, Srbija je nešto prije toga donijela i novi Zakon o političkim strankama,²² kojime se nastojalo ukupiti političku scenu. On je regulirano i pitanje manjinskih stranaka, koje su definirane kao partije čije je djelovanje “posebno usmereno na predstavljanje i zastupanje interesa jedne nacionalne manjine i zaštitu i unapređenje prava pripadnika te nacionalne manjine u skladu sa ustavom, zakonom i međunarodnim standardima”. Kao mjera afirmativne akcije prema manjinskim strankama smanjen je broj osnivača s 10.000 na 1.000. Iako se čini mjerom pozitivne diskriminacije, ova je odredba više na tragu već ranije etablirane politike simulacije manjinskih prava. Naime, ako je cilj političke reforme bio ukupiti političku scenu u cijelom društvu (do tada je bilo registrirano preko 600 političkih stranaka, zahvaljujući uvjetu da tek 100 osoba može osnovati partiju), onda je to trebalo učiniti i na manjinskome planu, i propisati broj osnivača na 2 ili 3 tisuće, a ne zahvaljujući formalno liberalnome uvjetu od tek 1000 potpisa doći do toga da danas više od polovice političkih stranaka u Srbiji čine manjinske partije,²³ od kojih tek nekoliko ima kapacitet ne samo za ulazak u parlament pod uvjetima visokoga prirodnog praga, već i uopće za djelovanje.

U rekonstrukciji Vlade Republike Srbije u ožujku 2011. ukinuto je Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, čije su nadležnosti o manjinskim pravima prenesene je na novoformiranu upravu za ljudska i manjinska prava u novom Ministarstvu za ljudska i manjinska prava, državnu upravu i lokalnu samoupravu. Međutim, u ovoj upravi direktor je bio iz reda većinskog naroda, bez iskustva s područja manjinskih prava, a nije bilo pripadnika manjina ni u samoj Upravi, uz naglašeno neiskustvo činovnika u manjinskim pravima.

Nova koalicijska Vlada Srbije, čiju okosnicu čine političke partije koje su na vlasti bile 1990-ih godina – nekadašnji Šešeljevi radikali preimenovani u Srpsku naprednu stranku te Miloševićevi socijalisti, formirana poslije izbora 6. V. 2012. u koalicijskome sporazumu od 10. VII. 2012. uopće nema za agendu manjinska prava.

²¹ *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 72/2009.

²² *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 36/2009.

²³ Registar političkih stranaka u Srbiji dostupan je na: <http://www.drzavnauprava.gov.rs/article.php?id=784>

9. Kada se u ovome svjetlu sagleda razvoj manjinskoga izbornog zakonodavstva u Srbiji i dovede u korelaciju s promjenama na političkome planu u republičkome parlamentu, jasno je i otkuda teškoće u primjeni odredbe bilateralnoga sporazuma Srbije s Hrvatskom o zaštiti prava manjina: Srbija je napustila, za manjine povoljniji, koncept garantiranih mandata u korist prirodnoga praga, uz istodobno jačanje politike simulacije manjinskih prava, umjesto ranije istinske reformne politike iz vremena vladavine koalicije DOS.

Istina, valja naglasiti da je bivši predsjednik Srbije Boris Tadić dogovorio s ondašnjim predsjednikom Hrvatske Stjepanom Mesićem, da će radi omogućavanja parlamentarnoga zastupstva Hrvata u Srbiji Demokratska stranka na svojoj izbornoj listi dati jedno mjesto za predstavnika hrvatske manjinske zajednice u Srbiji, što je obećanje održano sve do danas. Zahvaljujući tome vojvođanski Hrvati od 2007. imaju svoje zastupnike u skupštinama Srbije i Vojvodine, ali tome rješenju nedostaje zakonska stalnost, a nije ni osigurana neovisnost mandata, jer je hrvatski zastupnik podložen koalicijskoj stegi.

Također treba dodati da je Međuvladin mješoviti odbor (MMO) za praćenje provođenje bilateralnog Sporazuma o zaštiti manjina ponovno proradio upravo za vrijeme koalicijske vlade formirane oko Demokratske stranke (od ukupno do danas 5 održanih sjednica, 3 su održane u razdoblju 2008.-2011.), ali da je na sjednicama MMO najviše otpora sa strane Srbije bilo u provođenju članka 9. o garantiranim mandatima, čak s pokušajima tumačenja da se riječ *osigurati* svede na *omogućiti*, tj. da se garantirani mandati svedu na prirodni prag.

U političkim razgovorima na najvišoj razini potvrđeno je da od strane zastupnika većinskoga naroda u parlamentu Srbije ne postoji spremnost tj. dovoljan broj zastupničkih glasova, da se promijeni izborni zakon i provede članak 9. Sporazuma o zaštiti manjina između Srbije i Hrvatske o garantiranim mandatima. Iako bi se ovaj institut mogao opravdati i provesti po principu reciprociteta, pa omogućiti njegovu primjenu pripadnicima onih manjinskih zajednica čije su matične države primijenile ovaj princip u svojem zakonodavstvu (za sada su to Hrvatska i Rumunjska), čini se da je ključni problem ipak opredjeljenje etnocentričnoga političkog establišmenta u Srbiji da se afirmativna akcija na polju političkoga predstavljanja nacionalnih manjina svede na za manjine nepovoljniji prirodni prag, umjesto na garantirane manjinske mandate. U kojoj mjeri postoji nevoljnost za primjenu garantiranih mandata za manjine u Srbiji, ilustriraju čak i stručni radovi srpskih autora, u

kojima se ovo garantirano parlamentarno zastupstvo manjina drži nepravičnijim,²⁴ a stajališta u korist garantiranih mandata posve su rijetka²⁵.

SUMMARY

Reserved parliamentary seats for national minorities were introduced into the legal system of the Republic of Serbia by the Charter of Human and Minority Rights and Civil Liberties of Serbia and Montenegro from 2003, as well as the bilateral Agreement between the Republic of Croatia and Serbia and Montenegro on the protection of the Serbian and Montenegrin minority in the Republic of Croatia and the Croatian minority in Serbia and Montenegro from 2004. In the meantime, however, the institution of reserved seats was abandoned in the domestic policy of the Republic of Serbia regarding political representation of minorities when the so-called natural election threshold was introduced for minority parties by the Law on Amendments to the Law on the Elections of Representatives, in 2004. This new policy was confirmed by the new Constitution of Serbia in 2006. The abandonment of the concept of reserved seats, convenient for minorities, and Serbia's reluctance to implement this provision of bilateral agreement on the protection of minorities, the author attributes to the crash of fragile reformatory policy of DOS, headed by the liberal stream within the Democratic Party and the restoration of the conservative and nationalistic forces led by Vojislav Koštunica's Democratic Party of Serbia during 2004. That policy was extremely anti-minority, which has remained a prevailing feature of Serbian political parties and Serbian electorate, resulting in a huge discrepancy between normative minority rights and practice in Serbia. This might also be illustrated by the provision of the Agreement on the protection of minorities between Serbia and Croatia which has not been implemented.

²⁴ Npr. već spomenuti rad J. Lončar. Uspor. i M. Samardžić, Lokalni izbori i zaštita manjina, 68-69, Isti, Izborni sistem i zaštita manjina, 107-112, u: *Multietnički identitet Vojvodine: izazovi u 2007-08.*, Beograd, 2008; M. Pajvančić, Isto, 80.

²⁵ G. Bašić, Političko organizovanje nacionalnih manjina u Srbiji, u: *Preporuke za izmenu izbornog zakonodavstva u Srbiji*, Beograd, 2011, 134.

SAŽETAK

Garantirani zastupnički mandati za nacionalne manjine u pravni sustav Republike Srbije uvedeni su Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama Srbije i Crne Gore iz 2003. te Sporazumom između Srbije i Crne Gore i Republike Hrvatske o zaštiti prava srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori iz 2004. godine. Međutim, u međuvremenu je u unutarnjoj politici Srbije glede političke reprezentacije manjina već došlo do napuštanja instituta garantiranoga parlamentarnoga zastupstva manjina kada je Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika iz 2004. uveden tzv. prirodni prag za manjinske političke stranke, što je i potvrđeno Ustavom Srbije iz 2006. Razloge napuštanja za manjine povoljnijega koncepta garantiranih mandata i nevoljnost Srbije da implementira ovu odredbu bilateralnog sporazuma o zaštiti manjina, autor u prvome redu vidi u slomu krhke reformne politike koalicije DOS na čelu s liberalnom strujom unutar Demokratske stranke i restauraciji konzervativnih i nacionalističkih političkih snaga predvođenih Demokratskom strankom Srbije Vojislava Koštunice tijekom 2004. godine. U odnosu na nacionalne manjine, ta je politika bila izrazito antimanjinska, što je ostalo prevladavajućom značajkom srbijanskih političkih partija i srpskoga biračkoga tijela, a za rezultat ima i veliku diskrepancu između normativnog i stvarnog u domeni manjinskih prava u Srbiji, što ilustrira i sudbina neprovedene odredbe Sporazuma o zaštiti manjina između Srbije i Hrvatske.

UDC 323.15(497.11:497.5)

Mario Bara

OD NEPRIZNAVANJA DO OSTVARIVANJA MANJINSKIH PRAVA: HRVATI U SRBIJI NAKON 2000. GODINE

Sažetak

Raspadom SFRJ, kao nekadašnji konstitutivni narod, Hrvati u Republici Srbiji (SRJ) sve do 2002. nisu imali priznat status manjinske nacionalne zajednice. Sukladno tomu nisu uživali ili im je bilo otežano uživanje prava iz područja kolektivnih prava: pravo na upotrebu svog jezika i pisma, pravo na obrazovanje na materinjem jeziku, pravo na informiranje na materinjem jeziku, te pravo na izražavanje nacionalne kulture. Liberalizacijom i demokratizacijom srpskog društva nakon 2000. godine stvara se povoljnija društvena klima te se stvaraju osnove za ostvarivanje manjinskih prava i izgradnju nacionalno-manjinske infrastrukture. Nakon pravnog reguliranja manjinskog statusa hrvatska zajednica u Srbiji nailazila je najviše na poteškoće oko implementiranja proklamiranog, napose u obrazovanju. Inicijativa za izravno parlamentarno zastupstvo Hrvata u skupštini Srbije je neriješena dok je sudjelovanje Hrvata u državnim i javnim službama daleko ispod njihove zastupljenosti u ukupnoj populaciji. Odnose između dvaju država i nadalje opterećuje tzv. bunjevačko pitanje. Međutim, ukupni hrvatsko-srpski odnosi, koji se u mnogome reflektiraju na položaj Hrvata u Srbiji, su u uzlaznoj putanji i za očekivati je postupno rješavanje ovih i drugih neriješenih pitanja. Rad završava kratkom listom preporuka, poglavito usredotočenih na poboljšanje u primjeni zajamčenih manjinskih prava.

Ključne riječi: *Hrvati, Srbija, manjinska prava*

Kada je riječ o Hrvatima u Srbiji mora se istaknuti nekoliko ključnih čimbenika za razumijevanje njihove prostorne i brojčane zastupljenosti, različit stupanj nacionalne integracije kod pojedinih regionalnih, odnosno subetničkih skupina, institucionalnu (ne)izgrađenost te (pod)zastupljenost u različitim područjima društvenog života u Republici Srbiji. Hrvati u Srbiji predstavljaju relativno heterogenu manjinsku zajednicu koja zbog različitih povijesnih okolnosti područje današnje Srbije (pretežito Vojvodine) nastanjuje u različitim razdobljima, kroz više stoljeća, s područja današnjih država Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine. Promatrajući regionalno, najduži kontinuitet na području Srbije imaju Hrvati u Srijemu koji nastanjuju stoljećima. Hrvati u Beogradu i središnjoj Srbiji imaju drugačiju migracijsku povijest i ishodišne prostore iz kojih su doseljavali. Tamošnje hrvatsko stanovništvo nije autohtono, izuzimajući pritom srednjovjekovnu i rano novovjekovnu nazočnost dubrovačkih i bosanskih trgovačkih kolonija obilježenu diskontinuitetima i disperzonošću, već je rezultat uglavnom administrativnih, obrazovnih i ekonomskih migracija u razdoblju 'prve' i 'druge' Jugoslavije. Heterogenost Hrvata u Srbiji rezultirala je zasebnim povijesnim procesima integracije, kako u suvremenu hrvatsku naciju, tako i unutar sebe čije su posljedice vidljive i danas u jakim subetničkim (Bunjevci, Šokci) i regionalnim identitetima (Srijemci).

Tijekom raspada SFRJ 1990-ih hrvatska nacionalna zajednica u Srbiji nije bila uključena u ratne sukobe. Neovisno o njihovoj lojalnosti prema državi bili su predmetnom etnički motiviranog nasilja i asimilacijskih politika. U nestabilnim političkim i društvenim okolnostima, s narušenim etničkim odnosima, ugrožene materijalne i životne egzistencije, pod izravnim ili neizravnim prijetnjama, uz stvoreno ozračje straha, dodatno potaknutim ubojstvima građana hrvatske nacionalnosti, Srbiju je napustilo između 35 i 40.000 Hrvata, najvećim dijelom iz Srijema. Iz pojedinih naselja protjerano je gotovo cjelokupno hrvatsko stanovništvo (npr. Kukujevci, Gibarac), a Srijem je postao sinonim za tragediju Hrvata u Srbiji.

Raspadom SFRJ kao nekadašnji konstitutivni narod Hrvati u Republici Srbiji, tj. Saveznoj Republici Jugoslaviji, sve do veljače 2002. i donošenja *Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina* nisu imali priznat status manjinske nacionalne zajednice. To je uvelike otežavalo artikuliranje interesa zajednice u javnosti i ostvarivanje manjinskih prava. Sukladno tomu nisu uživali, ili im je bilo otežano, pravo na upotrebu svog jezika i pisma, pravo na obrazovanje na materinjem jeziku, pravo na informiranje na materinjem jeziku, te pravo na izražavanje nacionalne kulture, a dovelo je i do slabije zastupljenosti njezinih pripadnika u društvenim, političkim i ekonomskim sferama države.

Osnovna demografska obilježja

Hrvati u Srbiji prema demografskim pokazateljima spadaju u red relativno 'nevelikih manjina' (Žigmanov, 2011). Prema popisu stanovništva iz 2002. godine, u Srbiji (bez teritorija Kosova) 70.602 osobe su se u nacionalnom smislu izjasnile Hrvatima. Napomenut ćemo da se na istom popisu stanovništva 20.012 osobe izjasnile Bunjevcima te 717 osoba Šokcima što je, prema sumarnom zbroju popisnih kategorija Hrvati, Bunjevci i Šokci, 91.331 osoba *hrvatske etničke pripadnosti ili podrijetla* odnosno 1,2% ukupnog stanovništva centralne Srbije i Vojvodine (Živić, 2003). Na području Srbije većina Hrvata živi u Vojvodini (56.546 ili 80,1%), zatim u Beogradu (10.381 ili 14,7%), a najmanje su zastupljeni u ostalim dijelovima središnje Srbije (3.675 ili 5,2%). Na području Vojvodine najviše Hrvata živjelo je 2002. godine u Bačkoj (bačkim okruzima) 42.227 ili 74,7% svih Hrvata u Vojvodini, potom u Srijemu (Srijemskom okrugu) 10.516 ili 18,6% svih Hrvata u Vojvodini i u Banatu (banatskim okruzima) 6,7% svih Hrvata u Vojvodini. Općine s većim brojem Hrvata su Subotica (16.688), Sombor (8.106), Novi Sad (6.263), Apatin (3.766); Srijemska Mitrovica (2.547) Šid (2.086), Ruma (1.987), Indija (1.904), Stara Pazova (1.615) i Bač (1.389).

Prateći trend depopulacije Hrvata u Vojvodini i Srbiji (tablica 1.) koji započinje nakon 1961. godine, kada je u Pokrajini živjelo nešto više od 145.000 Hrvata, odnosno 196.000 na cijelom području Srbije, do 2002. godine njihov regres iznosio je preko 60%.

Tablica 1. Kretanje broja Hrvata u Vojvodini i Srbiji 1948-2002

God. popisa stan.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.
Hrvati u Vojvodini	134.232	128.054	145.341	138.561	109.203	72.394	56.546
Udio Hrvata u uk. stan.	8,1%	7,5%	7,8%	7,1%	5,4%	3,7%	2,8%
Uk. stan. Vojvodine	1.663.212	1.712.619	1.854.965	1.952.533	2.034.772	2.013.889	2.031.992
Hrvati u Srbiji	169.864	173.246	196.409	184.913	149.368	105.406	70.602
Udio Hrvata u uk. stan.	2,9%	2,8%	2,9%	2,6%	1,6%	1,3%	0,9%
Uk. stan. Srbije	6.527.966	697.9154	7.642.227	8.446.591	9.313.677	9.778.991	7.498.001

Izvori: za 1948. god., *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knjiga IX, *Stanovništvo po narodnosti*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1955.; za 1953. god., *Popis stanovništva 1953.*, knjiga VIII, *Narodnost i maternji jezik: podaci*

za srezove prema upravnoj podeli u 1953. godini, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1959.; za 1961. god., *Popis stanovništva 1961., vitalna, etnička i migraciona obeležja*, Knjiga VI, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1967.; za 1971. god, *Popis stanovništva i stanova 1971., Nacionalni sastav stanovništva po opštinama*, Statistički bilten 727, Beograd, 1972.; za 1981. god., *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. godine, nacionalni sastav stanovništva po opštinama*, Statistički bilten 1295., Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1982., za 1991. god., *Prvi rezultati popisa stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine, nacionalni sastav stanovništva po opštinama*, Statistički bilten 1334., Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1991. za 2002., *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova, Stanovništvo, Nacionalna ili etnička pripadnost, Podaci po naseljima*, knjiga I, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2003.

Razlog njihova regresa je u naslijeđenim nepovoljnim čimbenicima demografskog razvoja iz prethodnih razdoblja (niska razina bioreprodukcije), suvremeni politički i društveni procesi u Srbiji, iseljavanje prema matičnoj i drugim zemljama 1990-ih, asimilacijski procesi i etnička mimikrija. Demografski parametri upućuju na intenzivno starenje hrvatskog stanovništva, a za očekivati je nastavak takvog trenda. Narušena je dobno spolna struktura koja će se negativno manifestirati u sposobnosti reprodukcije. U vrijeme pisanja ovog rada (srpanj 2012.) nisu bili dostupni službeni rezultati popisa stanovništva Srbije iz 2011. godine. Neovisno o nedostupnosti rezultata posljednjeg popisa stanovništva možemo očekivati, prema dosadašnjim trendovima, daljnji prirodan pad hrvatskog stanovništva, a na eventualne znatnije promjene njihova broja mogu utjecati političke okolnosti, tj. odnos služben Srbije prema tzv. bunjevačkom pitanju, ali i refleksije političkih odnosa Hrvatske i Srbije. Promjena etničkog identiteta deklariranih Bunjevaca iz popisa 2002. pod kategoriju Hrvati u budućim popisima je moguća, ali objektivno teško predvidljiva i u budućnosti će ovisiti najviše o političkim čimbenicima (Bara i Lajić, 2010).

Demokratske promjene u Srbiji i 'nove' manjine

Podjela nacionalnih manjina na 'stare' i 'nove' iako je izložena kritikama, česta je u praksi, uz konstataciju da stare manjine uspješnije ostvaruju svoja prava, dok su nove manjine tek u procesu izgradnje vlastitih manjinskih institucija i nastoje cjelovito ostvarivati manjinska prava. Raspadom SFRJ status pripadnika pojedinih konstitutivnih naroda te bivše države ostao je neuređen, odnosno dotadašnji konstitutivni narodi izvan matičnih republika postaju nacionalne manjine bez pravno priznatog ili uređenog statusa i time su se našli u bitno izmijenjenom položaju. Na-

dalje, zbog ratnog okruženja u situaciji etničkih napetosti i sukoba, neke od 'novih' manjina su bile objektima različitih oblika diskriminacija. Antimanjinskom ozračju i međuetničkoj netoleranciji bile su izložene i 'stare' manjine, ali su neke 'nove' dovedene pred opciju asimilacije, mimikrije ili iseljavanja. Za razliku od ostalih tzv. 'starih' manjina u SRJ, npr. Mađara, Slovaka, Rusina i Rumunja kojima je i u bivšem sustavu reguliran manjinski status i osiguran institucionalni okvir, Hrvati kao konstitutivni narod SFRJ nisu uživali prava iz oblasti kolektivnih prava, kao što su pravo na upotrebu svog jezika i pisma, pravo na obrazovanje na materinjem jeziku, pravo na informiranje na materinjem jeziku, te pravo na izražavanje nacionalne kulture (Horvatić, 2000). Živeći i nakon 1990-ih na istom teritorijalnom području promjenom statusa granica iz republičkih u državne po prvi puta u novijoj povijesti Hrvati u Vojvodini bivaju odvojeni od matičnog naroda, što napose vrijedi za Hrvate u Srijemu koji su kao dio stanovništva Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ušli u sastav prvo Države Slovenaca, Hrvata i Srba (29. X. 1918.), a ubrzo potom i u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (1. XII. 1918.). Uz objektivne poteškoće u snalaženju u aktualnim društveno-političkim okolnostima bilo je primjetno i otežano usvajanje novoga, manjinskog identiteta unutar hrvatske zajednice.

Od samog početka 1990-ih bio je uočljiv nedostatak nacionalno manjinske institucionalne infrastrukture pa i na razini kulturno umjetničkog djelovanja gdje su prevladavali folklorni sadržaji. Među Hrvatima u Srbiji i na ovom području vidljive su razlike. Za razliku od Hrvata u Vojvodini koji su nakon 1945. nastavili djelovati i organizirati se u kulturno-umjetničkim društvima (od 1950-ih bez nacionalnog predznaka u nazivima) i pod okriljem Crkve Hrvati u središnjoj Srbiji nisu imali svojih društava, niti su bili u tolikoj mjeri povezani s Crkvom. Razlog tomu je njihova disperznost i relativno mali broj, slaba ili nikakva integracija unutar zajednice, zatim onemogućavanje formiranja manjinskih institucija i društava jugoslavenskih naroda izvan matičnih republika te zbog manje prisutnosti, odnosno u nekim sredinama bez postojanja, vjerskih objekata katoličke crkve. Navedene okolnosti svaka-ko su utjecale na slabljenje njihova nacionalnoga i vjerskog identiteta.

Posljedica takvih okolnosti je da Hrvati u Srbiji 1990-ih nisu imali prepoznatljive karakteristike manjinske nacionalne zajednice poput institucija, profilirane političke i kulturne elite, zajedničkog i prije svega organiziranog djelovanja (Žigmanov, 2011). Takvo stanje će se uglavnom zadržati do 2000. godine, a iznimku čine područje sjeverne Bačke, gradovi Subotica i Sombor s okolicom, gdje su vlastitim naporima uspjeli ostvariti minimalne uspjehe u informiranju na materinjem jeziku, očuvanju i razvoju vlastitoga kulturnog naslijeđa kroz djelovanje nekoliko kulturno-umjetničkih društava.

U vrijeme demokratskih promjena i sloma Miloševićeva režima 2000. u Srbiji

su djelovale dvije stranke koje su politički organizirale (samo) Hrvate iz Vojvodine – Demokratski savez Hrvata u Vojvodini – DSHV²⁶ i Hrvatski narodni savez – HNS.²⁷ Obje hrvatske stranke su bile integralni dijelovi Demokratske opozicije Srbije – DOS-a i zaslužne su za animiranje velikog dijela hrvatskog stanovništva u Pokrajini da glasuju za ovu veliku, nacionalno i ideološki heterogenu koaliciju. Politička participacija hrvatskih stranaka u DOS-u bit će od odlučujuće važnosti kada su u pitanju realizacije nekoliko inicijativa 2002. i 2003. godine u području manjinskih prava i izgradnje nacionalno-manjinske infrastrukture, poput obrazovanja i informiranja na hrvatskome jeziku putem tiskanoga medija (informativno politički tjednik *Hrvatska riječ*), službene uporabe hrvatskoga jezika u tijelima pokrajinske uprave i institucija (Žigmanov, 2011). Nove prodemokratske vlasti u Srbiji nakon 2000. godine vodile su novu politiku prema susjedima, pa tako i prema Hrvatskoj, a sukladno tome i prema hrvatskoj manjini u Srbiji. Time su bili osigurani preduvjeti za formalno-pravno priznavanje nacionalno manjinskog statusa u vrijeme vladavine Zorana Đinđića (2001. – 2003.).

Izgradnja manjinske infrastrukture

Donošenjem *Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina* u SRJ 2002. godine, hrvatska nacionalna manjina ostvarila mogućnost za izbor vlastitoga manjinskog samoupravnog tijela. Nacionalno vijeće je postalo najviše zastupničko tijelo Hrvata u Republici Srbiji, a Zakonom je predviđeno da „predstavlja nacionalnu manjinu u području službene uporabe jezika, obrazovanja, informiranja na jeziku nacionalne manjine i kulture, sudjeluje u procesu odlučivanja ili odlučuje o pitanjima iz tih područja i osniva ustanove iz ovih područja“ (čl. 19) (Žigmanov, 2011). Hrvatsko nacionalno vijeće (dalje: HNV) ima predsjednika, zatim 4 dopredsjednika prema teritorijalnoj zastupljenosti (za Srijem, jugozapadnu Bačku, Sombor i Suboticu), te 4 člana IO HNV-a koji su zaduženi za kulturu, za obrazovanje, za informiranje i službenu uporabu jezika i pisma te za gospodarstvo. Uz njih HNV

²⁶ Za početak manjinskog samoorganiziranja kod Hrvata u Vojvodini može se smatrati osnutak političke stranke –Demokratskoga saveza Hrvata u Vojvodini (DSHV) 15. srpnja 1990. u Subotici. Predstavnicima hrvatske zajednice iz gotovo svih mjesta Vojvodine u kojima Hrvati žive svoja prava i interese pokušali su ostvariti aktivnostima na političkome planu.

²⁷ HNS (osnovana 1998.) se ujedinila s DSHV-om 2003. godine. Kratko vrijeme djelovala je i Hrvatska srijemsko-inicijativa (od 2008.) koja se 2009. ujedinila s DSHV-om. Danas osim DSHV-a u Vojvodini djeluju još dvije stranke koje u svom nazivu imaju (i)hrvatski atribut, Demokratska zajednica Hrvata (od 2007.) i Hrvatsko bunjevačko-šokačka stranka (od 2004.). Obje stranke imaju skroman utjecaj na lokalnoj političkoj sceni i njihovo djelovanje je uglavnom ograničeno na područje Subotice, a većina djelovanja se temelji na javnim priopćenjima.

ima devet stalnih odbora (za Statut, za odnose s državom, za suradnju s Republikom Hrvatskom i za prekograničnu suradnju, za informiranje, za obrazovanje, za službenu uporabu jezika, za kulturu, za financije te za predstavke i žalbe) i šest stalnih odjela (za obrazovanje, za informiranje, za službenu uporabu jezika, za kulturu, za financije te za gospodarstvo). Dinamika rada pojedinih tijela uglavnom nije uhodana. Temeljem zakonskih ovlasti Hrvatsko nacionalno vijeće u Srbiji donijelo je 11. lipnja 2005. u Subotici Odluku o obilježjima hrvatske zajednice u Srbiji (grb, zastava), a prihvaćeni su i praznici hrvatske zajednice u Srbiji.²⁸ HNV ima i vlastitu internetsku stranicu s (<http://www.hnv.org.rs/>).

Sljedeća hrvatska manjinska institucija koja je osnovana od pokrajinskih vlasti u Vojvodini bila je Novinsko-izdavačka ustanova „Hrvatska riječ“.²⁹ Skupština AP Vojvodine, na sjednici održanoj 8. svibnja 2002., donijela je velikom većinom glasova, na temelju inicijative koju je pokrenulo Hrvatsko akademsko društvo iz Subotice godinu dana prije, „Odluku o osnivanju Novinsko-izdavačke ustanove ‘Hrvatska riječ’“, čime su se stekli prvi formalno-pravni uvjeti za daljnji konkretni rad na osnivanju i konstituiranju ove manjinske Ustanove. Informativno politički tjednik *Hrvatska riječ* započeo je s izlaženjem od siječnja 2003. Važno je napomenuti da Hrvati u Srbiji sve od 1953. do 1990. godine nisu imali vlastite medije na hrvatskom jeziku koji su postojali izvan Katoličke crkve.³⁰ Od početka izlaženja list ima i internetsku stranicu (www.hrvatskarijec.rs), koja je vremenom mijenjala vrstu i količinu dostupnog sadržaja. Skupština AP Vojvodine prije izbora 2004. prenijela je na HNV osnivačka prava nad Novinsko-izdavačkom ustanovom „Hrvatska riječ“, ujedno i tjednikom *Hrvatska riječ*, što je prihvaćeno na IV. sjednici HNV-a 30. srpnja 2004., dok je obveza financiranja i dalje ostala na pokrajinskim tijelima.³¹ Od svih hrvatskih manjinskih tiskanih medija, jedino informativno-politički tjednik *Hrvatska riječ* ima profesionalno ustrojenu i trajniju misiju u domeni informiranja

²⁸ Riječ je o praznicima: 19. ožujka – blagdan sv. Josipa, zaštitnika hrvatskoga naroda; 19. lipnja – dan rođenja Ivana Antunovića koji je 2010. promijenjen na 15. kolovoza što je dan objavljivanja poziva 1869. godine Ivana Antunovića na pokretanje *Bunjevačko-šokačkih novina*, što se smatra početkom narodnoga preporoda kod Hrvata u ugarskom Podunavlju.; 16. rujna – dan rođenja bana Josipa Jelačića; i 15. prosinca – dan izbora za prvi saziv HNV-a (Žigmanov, 2011: 59).

²⁹ Najvećim dijelom ima proračunsko financiranje od strane države. Manji dio financiranja Ustanove, tj. dio plaće urednika nakladničke djelatnosti, pokriva se iz proračuna Skupštine općine Subotica. Također, HNV i NIU „Hrvatska riječ“ imaju mogućnost priskrbljivati i dodatna sredstva za određene aktivnosti putem sudjelovanja na različitim natjecajima za dodjelu sredstava (Žigmanov, 2011: 95-97).

³⁰ Od 1945. do 1953. godine u Subotici je izlazio list *Hrvatska riječ* koji je bio nastavak hrvatskog novinstva u Vojvodini iz međuratnog razdoblja. Detaljnije vidi u Bažant, Eva, „Hrvatska riječ“, *Leksikon podunavskih Hrvata Bunjevaca i Šokaca*, sv. IX. (H), 2009, Subotica, str. 127-129.

³¹ Detaljno o tjedniku *Hrvatska riječ* vidi u: Žigmanov, Tomislav, „Hrvatska riječ“, *Leksikon podunavskih Hrvata Bunjevaca i Šokaca*, sv. IX. (H), 2009, Subotica, str. 129-130.

na hrvatskome jeziku.³²

Razvoj informiranju na materinskom jeziku pripadnika hrvatske zajednice u Srbiji nakon 2000. godine u elektroničkim i tiskanim medijima tekao je u nejednakom obimu uz česta ometanja pa i zabrane od strane pojedinih tijela. Takav primjer ometanja emitiranja informiranju na materinskom jeziku je emisija na hrvatskom na Televiziji Novi Sad. Prva polusatna emisija, pod nazivom „TV divani“ emitirana je 20. srpnja 2001. u neovisnoj produkciji Udruge za pozitivnu komunikaciju „Klub 21“ iz Subotice. Pojedine emisije nisu emitirane, npr. zbog izjave subotičkoga franjevca, patera Marijana Kovačevića, kako smatra da su Bunjevci Hrvati. U ozračju antimanjinskih incidenata u Vojvodini 2004. godine bila je pooštrena cenzura spram sadržaja emisije na hrvatskom jeziku „TV divani“ na Televiziji Novi Sad. Tijekom 2003. i 2004. godine u Srbiji je ubijen predsjednik Vlade, uvedeno je izvanredno stanje i održani su izbori na svim nivoima. Etnički motivirani incidenti su počeli u noći nakon republičkih izbora u prosincu 2003., a novinarima tjednika *Hrvatska riječ* se prijetilo ubojstvom. Početkom 2004. došlo je do zabrinjavajućeg porasta etnički motiviranih incidenata, naročito usmjerenih protiv pripadnika mađarske i hrvatske manjine. Incidenti su uglavnom bili povezani s rušenjem ili oštećivanjem kulturnih (i)ili religijskih spomenika manjina (npr. rušenje nadgrobnih spomenika na katoličkim grobljima), verbalnim napadima ili indirektnim prijetnjama usmjerenim protiv pripadnika nacionalnih manjina. Emisija na hrvatskom jeziku „TV divani“ od 25. siječnja 2004. godine nije emitirana zbog sadržaja o incidentima koji su se u to vrijeme događali spram Hrvata u Vojvodini. Sredinom 2004. emisije nisu emitirane dulje vrijeme što je bio dovoljan razlog da se emisija skine s programa i ne emitira niti naknadno (Žigmanov, 2011: 115). Nakon prosvjednih nota hrvatske diplomacije i upozorenja Miomira Žužula, ministra vanjskih poslova Republike Hrvatske, da će, ukoliko se ne zaustave incidenti prema Hrvatima u Srbiji, doći do ozbiljnoga narušavanja odnosa između Hrvatske i Srbije, etnički motivirani incidenti prema hrvatskoj zajednici su prestali. Ubrzo je uslijedio međudržavni spo-

³² Hrvati u Vojvodini, kao i oni iseljeni u Hrvatskoj imaju sljedeća glasila: *Dunav*, povremenik, glasilo Zavičajnoga kluba Beščana, Zagreb; *Glas ravnice*, mjesečnik, Demokratski savez Hrvata u Vojvodini, Subotica; *Glasnik Pučke kasine*, mjesečnik, glasilo Pučke kasine 1878., Subotica; *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, Zavičajna kultura vojvođanskih Hrvata, Subotica; *Gomolava*, godišnjak, glasilo Zavičajnoga kluba Hrtkovčana „Gomolova“, Zagreb; *Gupčeva lipa*, godišnjak, HKPD „Matija Gubec“, Tavankut; *Hrčko*, mjesečni podlistak za djecu tjednika Hrvatska riječ, NIU „Hrvatska riječ“, Subotica; *Hrvatska riječ*, tjednik, NIU „Hrvatska riječ“, Subotica; *Hrvatski majur*, povremenik, glasilo Mladeži Demokratskoga saveza; Hrvata u Vojvodini, podlistak mjesečnoga glasila DSHVa *Glas ravnice*, Subotica; *Klasje naših ravni*, mjesečnik, Matica hrvatska, Ogranak Subotica : NIU „Hrvatska riječ“, Subotica; *Kužiš*, mjesečni podlistak za mladež tjednika Hrvatska riječ, glasilo UG „Krov“, NIU „Hrvatska riječ“, Subotica; *Miroљub*, tromjesečnik, glasilo HKUD „Vladimir Nazor“, Sombor; *Subotička Danica* (nova) : kalendar, godišnjak, Župni ured Sv. Terezije, Subotica; *Zov Srijema*, tromjesečnik, Udruga protjeranih Hrvata iz Srijema, Bačke i Banata, Zagreb; *Zvonik*, mjesečnik, Rimokatolički župni ured Sv. Roka, Subotica (Žigmanov, 2011: 138).

razum kojim se namjeravalo poboljšavati položaj hrvatske manjine u Srbiji i srpske manjine u Hrvatskoj. Sporazum o međusobnoj zaštiti manjina Hrvatske i Srbije i Crne Gore, koji je potpisan 15. XI. 2004. godine, ocijenjen je u bilateralnim odnosima kao veliki iskorak s nadom u smanjivanje dotadašnjih napetosti, a dočekan je i s velikim očekivanjima od strane pripadnika hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori te srpske manjine u Hrvatskoj (Tatalović, 2005). Potpisnice su se obvezale da će pripadnicima manjina osigurati pravo na izražavanje, očuvanje i razvijanje njihova nacionalnoga, kulturnog, jezičnog i vjerskog identiteta kao i pravo na održavanje i razvijanje manjinskoga školstva, odnosno obrazovanja, medija i ostvarivanje posebnih interesa pripadnika manjina.

Povećanje prostora slobode uz razvoj osjećaja veće sigurnosti kod građana hrvatske nacionalnosti rezultiralo je osnivanjem većeg broja hrvatskih manjinskih udruga nakon 2000. godine.³³ Poteškoću u radu osnovanih udruga predstavljaju problemi u financiranju njihovih aktivnosti kao i nepostojanje adekvatnih prostora za njihovo djelovanje. Iako sa znatnim brojem registriranih udruga, u nekom od segmenata djelovanja hrvatskih manjinskih udruženja, prema rezultatima istraživanja iz 2009., sudjeluje svega 5% ukupnog broja Hrvata u Srbiji (Čeliković, 2010).

Prva profesionalna institucija s misijom rada na znanstvenim, stručnim, razvojnim i primijenjenim istraživanjima u području kulture vojvođanskih Hrvata, menadžmentu i edukaciji u kulturi, zatim u poticanju, organiziranju i priređivanju kulturne produkcije hrvatske manjinske zajednice u Vojvodini je Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata (dalje: ZKVH). ZKVH je osnovan od strane Skupštine AP Vojvodine i HNV-a radi očuvanja, unapređenja i razvoja kulture hrvatske manjinske zajednice u Vojvodini. Osnivanjem ZKVH stvorena je jedna od temeljnih osnova da se kultura vojvođanskih Hrvata istražuje na stručan i profesionalan način.³⁴ Naslovom institucije ZKVH izvan osnovnog djelovanja ostali su Hrvati u Beogradu³⁵ i središnjoj Srbiji. Od 2008. u Beogradu djeluje Zajednica Hrvata u Beogradu „Tin Ujević“³⁶, dok Hrvati u središnjoj Srbiji i Banatu nemaju niti jedno manjinsko udruženje. Kao jedini, eventualni, organizacijski oblici djelovanja

³³ Popis svih hrvatskih manjinskih udruga u Srbiji s osnovnim informacijama dostupan je na internetskim stranicama ZKVH-a (www.zkvh.org.rs) i HNV-a (www.hnv.org.rs)

³⁴ Ciljeve i osnovne djelatnosti ZKVH navedene prema Statutu ZKVH. Statut dostupan na <http://www.zkvh.org.rs/download/Statut%20ZKVH.pdf> (pristup ostvaren 9. srpnja 2012.)

³⁵ Izuzimamo pri tome Zemun kao najistočniji grad u Srijemu, koji je danas dio aglomeracije Grada Beograda, gdje Hrvati tradicionalno žive stoljećima. U Zemunu djeluju hrvatske udruge: Zajednica Hrvata Zemuna Knjižnica i čitaonica „Ilija Okrugić“ te Društvo hrvatske mladeži Zemuna.

³⁶ Hrvati su u međuratnom razdoblju (1918.-1941.) pokrenuli više društava u Beogradu s nacionalnim predznakom: *Hrvatski klub*, zatim podružnicu *Hrvatskog radiša*, podružnicu sarajevskog *Hrvatskog kulturnog društva Napredak* i veći broj vjerskih udruženja (križarskih organizacija). Od navedenih društava najutjecajniji i najugledniji bio *Hrvatski klub* osnovan 29. V. 1921. godine. O Hrvatima u Beogradu vidi više: Bara, Mario, Hrvati u Beogradu (2010) http://www.hnv.org.rs/hrvati_u_beogradu.php (pristup stranici 9. srpnja 2012.).

na području Banata i središnje Srbije mogu se navesti oni unutar Katoličke crkve kao npr. u Starčevu kod Pančeva (Bara i Žigmanov, 2009).

Manjinska institucionalna infrastruktura hrvatske zajednice i danas je slabo izgrađena, a postoje samo tri profesionalne institucije: Novinsko-izdavačka ustanova „Hrvatska riječ“, (od 2002.); HNV (od 2003.); i ZKVH (od 2008.). Važno je i istaknuti da hrvatske profesionalne manjinske institucija (sve) i manjinska udruženja (najveći broj) svoja sjedišta imaju u Subotici. Više je razloga tomu, Subotica je tradicionalno političko i kulturno središte Hrvata u Vojvodini, a nakon 1990-ih demografski je jedno od rijetkih većih urbanih naselja gdje Hrvati čine značajniji postotak ukupnog stanovništva.

Obrazovanje na hrvatskom jeziku

Školovanju na vlastitom jeziku kod Hrvata u Srbiji, tj. preciznije u Vojvodini, unutar državnog odgojno-obrazovnog sustava postoji od školske 2002./03. Prije toga na hrvatskom je jeziku postojalo obrazovanje u crkveno-školskim ustanovama čiji rad država dugo nije priznavala. Ustavno pravo nacionalnih manjina na obrazovanje na materinskom jeziku i uvjeti pod kojim se ovo pravo ostvaruje uređeni su u više zakona kojima je regulirano školovanje u Republici Srbiji (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Zakon o osnovnoj školi, Zakon o srednjoj školi, Zakon o visokom obrazovanju i Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina). Prema Zakonu o osnovnoj školi nastava na jezicima nacionalnih manjina ili dvojezična nastava može se organizirati u sredinama gdje postoji najmanje 15 prijavljenih učenika za upis u prvi razred. Iznimno, nastava se može organizirati i za manji broj učenika uz odobrenje ministra prosvjete. Školovanje na hrvatskom jeziku najzastupljenije je u gradu Subotici i okolici, znatno manje u drugim područjima Pokrajine gdje žive Hrvati.³⁷ Udio djece hrvatske nacionalnosti koja se školuju na hrvatskome nije veći od 10%, što je daleko manje od pripadnika drugih nacionalnih manjina u Vojvodini (Žigmanov, 2011).

Na visokoškolskim ustanovama ne postoji lektorat za hrvatski jezik ili katedra za hrvatski jezik i književnost, što druge manjine imaju na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Prisutan je nadalje niz problema, od osiguravanja nastavnog kadra, dobivanja licenci za ovlaštene predavače hrvatskog jezika, do problema oko tiskan-

³⁷ Zbog disperznosti Hrvata u Vojvodini i nemogućnosti da se u svim sredinama gdje žive koriste pravom na obrazovanje na materinskom jeziku, npr. gimnazijsko obrazovanje, hrvatska zajednica bi mogla pokušati tražiti model za većim angažmanom lokalnih i pokrajinskih tijela koja bi trebala osigurati poticaje za upis i pokrivanje ili subvencioniranje najvećeg dijela putnih troškova ili smještaja đaka u učeničke domove iz onih sredina u kojima nema mogućnosti obrazovanja na hrvatskom jeziku.

je udžbenika ili uvoza udžbenika iz Hrvatske. Srbija ne dopušta uvesti iz Republike Hrvatske, a do sredine 2012. nije tiskala, unatoč višegodišnjim nastojanjima institucija hrvatske zajednice te najviših tijela vlasti Republike Hrvatske, niti jedan.³⁸

Službena uporaba jezika i pisma

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina definira da su lokalne samouprave dužne uvesti u službenu uporabu jezik one manjine koje na njezinom području predstavljaju udio viši od 15% ukupnog stanovništva. Budući da se u nekim sredinama od 1990-ih znatno izmijenila nacionalna struktura, napose u nekim srijemskim mjestima, taj kriterij je izrazito nepovoljan po Hrvate. Usporedbe radi, tzv. stare manjine u Vojvodini (Mađari, Slovaci, Rumunji i Rusini), naslijedile su iz vremena socijalizma puno veći obim prava na službenu uporabu jezika i pisma. Odlukom pokrajinske skupštine iz 2003. hrvatski jezik mora biti uveden u službenu uporabu i u onim naseljenim mjestima gdje Hrvati čine više od 25% stanovništva. Takva odluka ima više simboličko značenje jer u seoskim naseljima, gdje znatan broj Hrvata živi, nema prigodu komunicirati sa službenim tijelima jer većina njih nema u njima svoja sjedišta ili ispostave (Žigmanov, 2011: 86). U razdoblju od 2000. godine do 2012. Hrvati u Srbiji su postigli da je hrvatski jedan od šest službenih jezika u ustanovama Autonomne Pokrajine Vojvodine gdje djeluje i prevoditelj za hrvatski jezik u okviru Službe za prevodilačke poslove. Hrvatski je službeni jezik na području Grada Subotice, zatim u selima Stara Binkula u općini Srijemska Mitrovica, Sonta u općini Apatin, Bački Monoštor i Bački Breg na području Grada Sombora, te Sot i Batrovci u općini Šid. Službena uporaba značajnije je zaživjela tek u Subotici, dok je u drugim područjima nerijetko riječ o uvođenju latiničnog pisma na srpskom jeziku.³⁹ Hrvatski se jezik stoljećima koristi u katoličkom bogoslužju u Subotičkoj i Srijemskoj biskupiji. U suvremenom razdoblju, u Beogradskoj nadbiskupiji, primjetna je učestala praksa korištenja srpskog jezika u vršenju bogoslužja, unatoč tomu što je većina vjernika u ovoj nadbiskupiji hrvatske nacionalnosti. Slična pojava nedosljednosti u korištenju jezika primjetna je u emisijama Radio Marije, članice Svjetske Obitelji Radio Marije i jedine katoličke radio postaje u Srbiji kao i u pisanim sadržajima na web stranici Radio Marije Srbije. Program u Srbiji emitira se preko pet predajnika, u Novom Sadu, Subotici, Somboru, Leskovcu i Plandištu. Katolička crkva je univerzalna (nije nacionalna, npr.

³⁸ Intervju. Dr. Slaven Bačić, predsjednik Hrvatskoga nacionalnog vijeća u Republici Srbiji „Još uvijek se borimo za ravnopravnost“, *Glas Koncila*, 15.4.2012.

³⁹ Isto.

poput pravoslavnih crkvi) pa se pokušava prilagoditi konkretnoj sredini u kojoj se većina katolika u središnjoj Srbiji i Beogradu služi srpskim jezičnim standardom. S druge strane srpski jezik nije odobren od Svete Stolice kao jezik bogoslužja jer nije postojala osnova za to (veći broj katolika srpskog etničkog podrijetla). Međutim, u budućnosti se ne mogu isključiti i nastojanja uvođenja srpskog jezika u Beogradskoj nadbiskupiji. Dugoročno promatrano uvođenje srpskoga jezika u bogoslužje Katoličke crkve na području Srbije može imati krajnje negativne posljedice koje bi se, uz druge mehanizme koje posjeduje većinsko društvo (obrazovanje, mediji i dr.), manifestirale denacionalizacijom tamošnjih Hrvata.⁴⁰

Bunjevačko pitanje

Preporodna gibanja, s dosta zakašnjenja u usporedbi s matičnim narodom, u Bačkoj se javljaju pod subetničkim imenima Bunjevaca i Šokaca. Posljedice povijesnih okolnosti koje su utjecale na procese i dinamiku nacionalne integracije bačkih Bunjevaca u suvremenu hrvatsku naciju vidljive su i u sadašnjosti. Subetnička osnova u dijela vojvođanskih Hrvata postala je polazna točka za obnovljeni projekt razbijanja njihove identitetske jezgre. Reafirmacija bunjevačke samosvojnosti potaknuta je 1980-ih politikom Slobodana Miloševića. Državna dimenziju denacionalizacije Bunjevaca ponovno će zaživjeti u svom punom obliku tijekom raspada Jugoslavije. Tada su pokrenuti modeli koji su postojali i za razdoblja Kraljevine Jugoslavije u osnivanju paralelnih bunjevačkih društava i institucija financiranih od strane države. Primjerice političke organizacije (Bunjevačka i šokačka stranka, kasnije samo Bunjevačka stranka zbog neuspjeha takve politike među Šokcima), pokretanje glasila i kalendara za afirmaciju Bunjevaca ne-Hrvata kao i podrška od strane velikih dnevnih listova kontroliranih od vlasti (Politika, Politika ekspres, Večernje novosti), radija i televizije, kao i navezivanje predstavnika Bunjevaca u politički sustav Miloševićeve vladavine. Istovremeno spram Hrvata se postupalo destruktivno gotovo u svakom društvenom segmentu, a postaju i predmetom etnički motiviranog, verbalnog i fizičkog nasilja. Srbijanske državne, znanstvene i kulturne institucije od 1990-ih snažno podupiru rad Bunjevaca koji se ne smatraju Hrvatima pritom aktivno sudjelujući na oblikovanju tzv. bunjevačke nacije. Sustavnijem institucionalnom ustrojavanju „bunjevačke nacije“ pristupilo se za vrijeme vlasti Vojislava Koštunice (2003.–08.). Suvremenom projektu formiranja „bunjevačke nacije“ bilo je potrebno da se iz subetničke osnove i novoštokavskog ikavskog dijalekta, inače

⁴⁰ Bara, Mario, Hrvati u Srbiji (2010) http://www.hnv.org.rs/hrvati_u_srbiji.php (pristup stranici 9. srpnja 2012.).

najraširenijeg hrvatskog dijalekta, koji nije prisutan samo u Bačkoj već i u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Mađarskoj osigura status posebnoga „bunjevačkog jezika“.⁴¹ Kako bi se ovim aktivnostima dao znanstveni legitimitet pokrenuti su i znanstveni skupovi koji tematiziraju podrijetlo i identitet Bunjevaca. Zbog nepostojanja znanstvenih resursa i stvaralačkih potencijala među dijelom bačkih Bunjevaca koji se ne smatraju Hrvatima u tim aktivnostima značajnu ulogu imaju članovi srbijanskih znanstvenih i kulturnih institucija (SANU, Matica srpska).⁴²

Daljnji primjer državne uloge u interveniranju na području integriteta hrvatskoga naroda i hrvatskoga jezika u Vojvodini je namjera uvođenja „bunjevačkog jezika“ u škole i njegova standardizacija. Reakcija predstavnika hrvatskih organizacija i institucija bila su otvorena pisma javnosti i čimbenicima u Hrvatskoj i Srbiji u nekoliko navrata (otvoreno pismo glede prvoga pokušaja uvođenja bunjevačkog govora u školski sistem 2005. zatim sredinom 2007. i u veljači 2011. Navedene aktivnosti imale su limitirajući utjecaj i rezultate.

Očekivani rezultati i izostanak željene reakcije hrvatske diplomacije su izvor frustracije za hrvatsku zajednicu u Srbiji. Ilustrativnosti radi, na opetovana upozorenja hrvatske manjine iz srpnja mjeseca 2007. da se u Srbiji nastavlja politika umjetne podjele hrvatske manjine na sjeveru Vojvodine na Bunjevce i Hrvate službena Hrvatska nije pokazala veliki interes niti je djelatno reagirala. Vojvođanska je administracija donijela odluku da od školske nove 2007./08. godine u škole uvodi predmet „Bunjevački govor s elementima nacionalne kulture“, što se među Hrvatima u Srbiji tumačilo kao novi drastičan primjer aktivnoga dijeljenja hrvatskoga korpusa na sjeveru Bačke i mjera koje vodi u asimilaciju. U isto vrijeme pitanje vraćanja i zdravstvenoga stanja hrvatskih lipicanaca koji su se nalazili od sredine 90-tih na privatnoj ergeli pokraj Novoga Sada bilo je u fokusu interesa srbijanskih i hrvatskih vlada, kao i medija (Žigmanov, 2011). Hrvati u Vojvodini osjećali su se poniženo jer se problemu uhranjenosti hrvatskih lipicanaca i njihovom vraćanju Hrvatskoj tih dana posvećivalo više pozornosti nego primjerima ugrožavanja manjinskih prava i identiteta Hrvata u Srbiji.⁴³ Posljednjih nekoliko godina uz pomoć države, sudskim procesima, Bunjevci koji se ne smatraju Hrvatima nastoje osigurati

⁴¹ Iscrpno o procesu izgradnje tzv. „bunjevačke nacije“ vidjeti u: Žigmanov, Tomislav, Izgradnja tzv. bunjevačke nacije u Srbiji i vanjska politika Republike Hrvatske, u: Skenderović, Robert (ur.). *Identitet bačkih Hrvata*, Zagreb - Subotica : Hrvatski institut za povijest - Hrvatsko akademsko društvo, 2010. str. 319-355.

⁴² U nastojanju da se stvori privid samobitnosti bačkih Bunjevaca održani su simpoziji „O Bunjevcima“ 2006. i „Etnolingvističkih i historijskih istraživanja o Bunjevcima“ 2008. u organizaciji Bunjevačkog nacionalnog veća i SANU.

⁴³ Hrvatski mediji su prenijeli i jednu izjavu koja ponajbolje ilustrira njihovu frustriranost hrvatskom vanjskom politikom: „To dovodi do zaključka da Hrvatska pokazuje veći interes za konje nego za Hrvate u Vojvodini. I necinik bi onda mogao konstatirati da je bolje biti hrvatski konj u Srbiji nego Hrvat u Vojvodini“. Vidjeti na: <http://www.jutarnji.hr/-cini-se-da-je-bolje-bit-hrvatski-konj-u-srbiji-negohrvat-u-vojvodini-/184642/> (pristup stranici 9. srpnja 2012.).

zabranu korištenje bunjevačkoga imena onim pripadnicima Bunjevaca koji se smatraju integralnim dijelom hrvatskoga naroda, kao i njihovim kulturnim udrugama.

Analize različitih političkih sustava i politika prema Bunjercima od mađarskog razdoblja, preko prve Jugoslavije do suvremenog razdoblja (Černelić, 1994; Skenderović, 1998, Vuković, 2010, 2011; Žigmanov, 2010, 2011; Bara, 2011 i dr.) ukazuju da se prema Bunjercima, s iznimkom socijalističke Jugoslavije, nastojalo, poticalo i primjenjivalo, u nekim slučajevima s identičnim pristupom, sljedeće:

- a) vršio se pritisak kroz politiku obrazovanja i zapošljavanja;
- b) poticalo se njihovo zatvaranje u subetničke okvire;
- c) nijekalo se hrvatstvo Bunjevaca;
- d) afirmativno se odnosilo spram bunjevačke samosvojnosti kroz tisak, a u suvremenom razdoblju i druge medije;
- e) u javnoj sferi na djelu je bila folklorizacija kulture;
- f) podobne predstavnike Bunjevaca koji su negirali hrvatstvo uključivalo se u vladajuće političke sustave;
- g) izgrađivala se identitetska infrastruktura temeljena na subetničkoj osnovi uz financijsku i institucionalnu pomoć države;
- h) uzdizao se hrvatski dijalekt na rang „bunjevačkog jezika“;
- i) davala se kvaziznanstvena podloga navodnoj samosvojnosti bačkih Bunjevaca uz sudjelovanje državnih znanstvenih institucija.

Navedeni procesi mijenjali su svoju dinamiku i intenzitet, uložene resurse državne moći i financije ovisno o vanjskopolitičkim i unutarnjopolitičkim prilikama te potrebama i interesima vladajućih struktura. Pojedine akcije koje poduzima ili podržava Republika Srbija ili preciznije njezine ustanove u procesu izgradnje tzv. „Bunjevačke nacije“ su suprotne duhu *Sporazuma između Republike Hrvatske i Srbije i Crne Gore o zaštiti prava hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori i srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj*, ali i predstavljaju njegovo otvoreno kršenje, poput članaka 1. i 2., kojima se Srbija obvezala da će osigurati pripadnicima hrvatske manjine pravo na očuvanje njihova nacionalnoga identiteta te zaštitu od svake djelatnosti koja ugrožava ili bi mogla ugroziti njihov opstanak. S jedne strane srpske vlasti deklarativno nastoje zauzeti neutralnu poziciju po pitanju nacionalne pripadnosti Bunjevaca, ali mnoge njezine ustanove „(osobito one u kojima dominiraju politički desno orijentirani pojedinci) otvoreno favoriziraju Bunjevce koji se ne smatraju Hrvatima podupirući njihove institucije i projekte, dok istodobno otežavaju ostvarivanje prava onima koji se smatraju Hrvatima.“ (Vuković, 2011: 37). Smatramo važnim navesti i rezultate inicijative da se Bunjercima prizna status nacionalne manjine u Mađarskoj. Potaknuti od strane Bunjevaca iz Srbije i pojedinih predstavnika srpskih vlasti, skupina Bunjevaca iz Mađarske podnijela je zahtjev mađarskim vlastima da Bunjevci i u toj zemlji budu priznati kao posebna etničko-nacionalna manjina.

Na osnovu mišljenja Mađarske akademije znanosti da su Bunjevci samo hrvatska subetnička skupina, mađarski je parlament tu inicijativu odbio 2006., a nakon ponovljene inicijative u siječnju 2010., mađarski parlament je većinom glasova potvrdio prethodnu odluku i odbio inicijativu da se Bunjevci priznaju kao posebna narodnost.⁴⁴

Preporuke

Svjesni limitiranih mogućnosti koje Hrvati mogu ostvariti u izravnoj komunikaciji s nadležnim tijelima u Republici Srbiji oko kojih postoje neslaganja ili nerazumijevanja (poput tzv. bunjevačkog pitanja, pitanja udžbenika i dr.) donosimo neke od mogućih smjernica za djelovanje prema Republici Srbiji, ali i matičnoj domovini. Hrvati u Srbiji i nadalje trebaju inzistirati na poštivanju i pridržavanju članaka *Sporazuma između Republike Hrvatske i Srbije i Crne Gore o zaštiti prava hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori i srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj*, napose članaka 1. i 2., kojima se Srbija obvezala da će osigurati pripadnicima hrvatske manjine pravo na očuvanje njihova nacionalnoga identiteta te zaštitu od svake djelatnosti koja ugrožava ili bi mogla ugroziti njihov opstanak. Pitanjima ostvarivanja manjinskih prava Srba u Hrvatskoj i Hrvata u Srbiji treba pristupati podjednako, neovisno o statusu dviju država, i odnosa međunarodnih asocijacija prema njima, u procesu pristupanja Europskoj uniji. U cilju poboljšanja vlastitog položaja Hrvati u Srbiji trebaju u svojim istupima prema objema državama zahtijevati na načelu reciprociteta. Na tom tragu kao što je to uradila Hrvatska za srpsku manjinu, Srbija bi za hrvatsku manjinu trebala osigurati zajamčeni zastupnički mandat u srbijanskome parlamentu. Manjine u Srbiji moraju biti solidarne u traženju zajamčenih zastupničkih mjesta jer bi se takav pristup odnosio na sve autohtone nacionalne manjine.

Budući da službene vlasti Republike Srbije deklarativno nastoje zauzeti neutralnu poziciju po pitanju nacionalne pripadnosti Bunjevaca, hrvatski predstavnici u Mješovitom međudržavnom odboru za praćenje ostvarivanje prava srpske i hrvatske manjine u Srbiji i Hrvatskoj trebaju zahtijevati da Republika Srbija stvori mehanizme sankcioniranja onih predstavnika njezinih ustanova koji bi poduzimali akcije suprotne službenoj neutralnosti. Rješavanje onih problema koje Hrvati u Srbiji ne mogu, zbog raznih opstrukcija, sami riješiti, kao što je slučaj s pitanjem

⁴⁴ Detaljno vidjeti o ovoj inicijativi i mišljenju Mađarske akademije znanosti kao i odluci mađarskog parlamenta u: Drugo mišljenje Mađarske akademije znanosti o inicijativi za priznavanje Bunjevaca kao posebne etničko-nacionalne manjine u Mađarskoj, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata, br. 3, Subotica, 2011., str. 275-307.

udžbenika na hrvatskom jeziku traži aktivnije zauzimanje Republike Hrvatske.

Zaključak

Nakon demokratskih promjena u Srbiji od 2000. godine do danas učinjeni su znatni pomaci u priznavanju i ostvarivanju manjinskih prava, iako aktualni položaj hrvatske zajednice u mnogim segmentima društvenoga, političkog i kulturnog života još nije na zadovoljavajućoj razini. Još uvijek postoje određeni problemi, međutim oni nisu samo u području zakonodavnih okvira već i na polju razvoja manjinskih institucija i u primjeni zajamčenih prava. U praksi se nailazi na najviše poteškoća oko implementiranja proklamiranog, napose u obrazovanju kao što je slučaj s osiguravanjem udžbenika na hrvatskom jeziku za potrebe obrazovanja Hrvata u Vojvodini. Odnose između dvaju država opterećuje tzv. bunjevačko pitanje, neriješeno je i pitanje izravnog parlamentarnog zastupstva Hrvata u skupštini Srbije dok je sudjelovanje Hrvata u državnim i javnim službama daleko od njihove zastupljenosti u ukupnoj populaciji.

A path from not being recognized to realizing their minority rights: Croats in Serbia after the year 2000.

Summary

With the demise of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Croats in the Republic of Serbia (Federal Republic of Yugoslavia), as a former constitutional nation, were not acknowledged as a minority until 2002. For this reason they could not or were discouraged in realizing their collective rights: the right to use ones own language and writing, the right to receive education in ones own mother tongue, the right to be informed in ones own mother tongue and the right to express ones own national culture. With liberalization and democratization of the Serbian society after the year 2000, a more favourable social climate arose, creating the basis for realizing the rights of minorities and developing the national minorities' infrastructure. After legally regulating their status as a minority, Croatian community in Serbia experienced most difficulties with implementing the proclaimed rights, especially in education. The initiative for a direct parliamentary representation in the Serbian parliament remains unresolved and the participating of Croats in public and state services is far beneath the level of their presence in the total population.

Furthermore, the relations between the two countries are still being burdened by the so called "Bunjevci issue". However, when viewing the relations of Croatia and Serbia in their entirety, which are in many ways reflected on the status of Croats in Serbia, a steady improvement is visible and it is reasonable to expect a resolution of these and other unresolved matters in the future. This paper ends with a short list of recommendations, focused primarily on improvement in implementing warranted minority rights.

Keywords: *Croats, Serbia, Minority rights*

IZVORI:

Drugo mišljenje Mađarske akademije znanosti o inicijativi za priznavanje Bunjevaca kao posebne etničko-nacionalne manjine u Mađarskoj, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, br. 3, Subotica, 2011., str. 275-307.

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina dostupno na: <http://balkan-shumanrights.org/bcms/wp-content/uploads/2010/02/Zakon-o-zastiti-prava-i-sloboda-nacionalnih-manjina.pdf>

Statut Hrvatskog nacionalnog vijeća u Srbiji dostupno na:

<http://www.hnv.org.rs/data/001%20Sjednica%20Vijeca%20Tocka%2006%20Statut-L.pdf> (pristup ostvaren 9. srpnaj 2012.)

Statutu Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata, dostupan na:

<http://www.zkvh.org.rs/download/Statut%20ZKVH.pdf> (pristup ostvaren 9. srpnaj 2012.)

LITERATURA:

BARA, Mario; ŽIGMANOV, Tomislav, Hrvati u Vojvodini u povijesti i sadašnjosti : osnovne činjenice, Subotica : Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2009.

BARA, Mario; LAJIĆ, Ivan, Kretanje broja Srba u Slavoniji i Hrvata u Vojvodini tijekom dvadesetog stoljeća, u: Dragutin Babić, Drago Župarić-Iljić (ur.). *Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 2010, str. 39-64.

BARA, Mario, Popisi stanovništva i njegova klasifikacija – slučaj bačkih Bun-

jevaca, Hrvatski glasnik br. 22 (str.) i 23 (str. 6-7), Budimpešta, 2011.

ČELIKOVIĆ, Katarina, Kulturna scena Hrvata u Vojvodini – osnovni podaci o institucijama i vrsti kulturnih praksi, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica, 2010., str. 209-222.

ČERNELIĆ, Milana, Nastojanja da se bačkim Bunjevcima ospori pripadnost hrvatskom narodu. *Studia ethnologica Croatica*. 6, 1994, str. 85-103.

HORVATIĆ, Milenko, Jugoslavenski manjinski standard i Hrvati u SRJ, *Migracijske i etničke teme*, br. 1-2, Zagreb, 2001., str. 103-126.

SKENDEROVIĆ, Bruno [Slaven Bačić], Formiranje nacionalne svijesti kod Bunjevaca u Bačkoj, *Marulić*, br. 3, Zagreb, 1998., str. 478-490.

TATALOVIĆ, Siniša, *Nacionalne manjine u Hrvatskoj*, Stina: Split, 2005.

VUKOVIĆ, Petar, Konstrukcija identiteta u bačkim Bunjevaca, u: Skenderović, Robert (ur.). *Identitet bačkih Hrvata*, Hrvatski institut za povijest - Hrvatsko akademsko društvo, Zagreb – Subotica, 2010., str.263-288.

VUKOVIĆ, Petar, Jednojezičnost ili višejezičnost - slučaj bačkih Bunjevaca, u: Katarina Čeliković (ur.). *Dani Balinta Vujkova*. Zbornik radova sa znanstvenih skupova 2006.-2010. Subotica: Hrvatska čitaonica, 2011, 29-43.

ŽIGMANOV, Tomislav, Osvajanje slobode – Hrvati u Vojvodini deset godina nakon listopadskoga prevrata 2000. Hrvatsko akademsko društvo : Subotica, 2011.

ŽIGMANOV, Tomislav, Izgradnja tzv. bunjevačke nacije u Srbiji i vanjska politika Republike Hrvatske, u: Skenderović, Robert (ur.). *Identitet bačkih Hrvata*, Hrvatski institut za povijest - Hrvatsko akademsko društvo, Zagreb – Subotica, 2010., str. 319-355.

ŽIVIĆ, Dražen, Depopulacija Hrvata u Vojvodini (1953.-2002.), *Republika Hrvatska*, br. 217, Zagreb, 2003, str. 16-38 <http://www.hrz.hr/37-0-DEPOPULACIJA-HRV-.html>

Filip Škiljan

STAMBENA PROBLEMATIKA - STUDIJA *SLUČAJA SRBI U HRVATSKOJ*

Sažetak: Autor u tekstu donosi niz informacija o stambenoj problematici u vrijeme posljednjeg rata. Posebno se bavi Srbima u Hrvatskoj. Tekst je podijeljen u dva dijela. Prvi dio teksta bavi se stambenom problematikom u vremenu između 1991. i 1995., odnosno nasilnim oduzimanjem stanova u velikim hrvatskim gradovima, a drugi dio teksta je posvećen problematici oduzimanja stanova i kuća nakon Domovinskog rata, odnosno nakon 1995. godine. Vidljivo je kako je država omogućivala donošenjem zakonskih akata koji su vrlo često bili kontradiktorni oduzimanje imovine Srbima u Hrvatskoj. Uz teoretsku osnovu i zakonodavnu problematiku autor donosi i niz primjera na temelju dokumentacije koja se nalazi u Arhivu Srba u Hrvatskoj pri Srpskom narodnom vijeću.

Ključne riječi: Srbi u Hrvatskoj; Domovinski rat; stambena problematika; migracije

Uvod

U 20. stoljeću na Balkanu u određenim razdobljima u nekim krajevima, naseljima i skupinama naselja ili u cijelim regijama nekretnine su u znatnom, pa čak i u pretežnom broju više puta mijenjale svoje vlasnike. Mijenjanje njihovih vlasnika bilo je povezano uglavnom s velikim prekretnicama u povijesti balkanskih prostora, a prekretnice su uglavnom značile i velike egzoduse stanovništva regije. Tako su u ovom slučaju te prekretnice četiri prijelomne godine u 20. stoljeću: 1941., 1945., 1991. i 1995. godina. U svakoj od tih godina stradavale su određene grupacije stanovništva, a rezultati tih tragedija, koje nisu bile pojedinačne već masovne, uglavnom su se ocrtavale u popisima stanovništva koji su sačinjeni prije i nakon tih godina. Ranonovovjekovna ideja o etnički čistom prostoru preživjela je na području Balkana do današnjih dana. Tako su u četiri navrata na području nekadašnje Jugoslavije raseljavane određene etničke i vjerske skupine - što zbog

svoje etničke ili rasne pripadnosti (Židovi, Srbi i Romi iz NDH i Slovenci iz Trećeg Reicha 1941. godine i Srbi iz Hrvatske, Hrvati, Srbi i Bošnjaci iz dijelova Bosne i Hrvati s Kosova 1995. godine), što zbog svojih grijeha iz Drugog svjetskog rata (Nijemci i Talijani iz Hrvatske 1945.godine), što zbog ratnih sukoba (Hrvati, Srbi i Bošnjaci 1991. i 1992). Dakako da je u tim prijelomnim vremenima dotična država, satelitska država ili paradržava (NDH, Treći Reich, FNRJ, tzv. SAO Krajina ili Republika Hrvatska) pokušavala u što je moguće većem broju rekvirirati imovinu onih koji odlaze (ili koje vlast iseljava, tjera) nazivajući to podržavljenjem, nacionalizacijom ili davanjem tuđe imovine korisnicima zbrinjavanja. U radu se pokušava objasniti zašto na ovom području u razdoblju između 1991. i 1995. godine dolazi do oduzimanja imovine i naseljavanja novog stanovništva u tuđe kuće, koji su pravni temelji svih ovih akcija i na koji način se to u praksi provodilo. Posebna pažnja je pridana etničkoj skupini Srba u Hrvatskoj.

Raseljavanje Hrvata i Srba u posljednjem ratu (1991. – 1995.) i oduzimanje njihove imovine

Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i uspostava neovisne Hrvatske doveli su do napetosti između većinskog hrvatskog stanovništva i manjinskog srpskog stanovništva. To je rezultiralo činjenicom da je 950000 osoba bilo raseljeno unutar i izvan granica Republike Hrvatske. Izbjeglička kriza nastala je u ljeto 1991. godine, kada su prvi izbjeglice s područja Like, Banije, Korduna, istočne Slavonije, zapadne Slavonije, zapadnog Srijema, Baranje i Dalmatinske zagore počeli stizati u veće gradove ili u sigurna područja Hrvatske. Vrhunac prve prognaničke krize bio je sredinom studenog 1991. godine, kada je iz Vukovara stiglo 15000 izbjeglica. Izbjeglice su smješteni u hotelima, športskim dvoranama, preuređenim vojarnama, ustanovama socijalne skrbi, prosvjetnim ustanovama internatskog tipa, barakama, odmaralištima, a tek od 1993. godine u prognaničkim naseljima. Velika prognanička kolona zaustavlja se početkom 1992. godine, ali već u travnju 1992., nakon početka rata u Bosni i Hercegovini, broj izbjeglica ponovo raste. Unprofor nije donio sigurnost malobrojnim preostalim Hrvatima i pripadnicima ostalih naroda na području tzv. SAO Krajine. Od uspostave uprave Unprofora do kraja njihova mandata istjerano je još 25000 Hrvata i pripadnika drugih nacionalnosti s krajiškog teritorija. Preko Hrvatske u treće zemlje odlazi oko 500000 izbjeglica iz SRJ i Bosne i Hercegovine. Godine 1994. i 1995. srpske vlasti iz Bosne i Hercegovine istjeruju još oko 50000 izbjeglica muslimanske (bošnjačke) i hrvatske nacionalnosti. Posljednji izbjeglički val bio je onaj od 20000 izbjeglica iz Velike Kladuše

i Cazina koji su formirali svoj izbjeglički kamp u Kupljenskom u blizini Vojnića, gdje je bilo smješteno 16000 izbjeglica, dok su ostali bili smješteni u Gašincima. Nakon potpisivanja Daytonskog sporazuma dolazi do djelomičnog povratka izbjeglica u Bosnu i Hercegovinu. Srpsko stanovništvo izbjeglo je s Banije, Korduna, Like, sjeverne Dalmacije i zapadne Slavonije nakon akcija Bljesak i Oluja. Povratak izbjeglih Hrvata iz Republike Hrvatske u njihove domove uslijedio je nakon akcija Bljesak i Oluja u svibnju, odnosno kolovozu 1995., a povratak izbjeglica u istočnu Slavoniju uslijedio je nakon mirne reintegracije, tj. nakon potpisivanja Erdutskog sporazuma 1997. godine. Povratak izbjeglih Hrvata iz Republike Hrvatske gotovo je priveden kraju, ali povratak raseljenih Srba nikada nije završen.¹

Vrijeme registracije	Prognanici iz RH u Hrvatskoj	Izbjeglice iz SRJ i BIH u Hrvatskoj	Ukupno izbjeglica i prognanika u Republici Hrvatskoj
1.12.1991.	550000	-	550000
1.12.1992.	260705	402762	663493
1.06.1993.	254791	728698	527660
1.08.1994.	196870	212056	408926
1.05.1995.	210592	188672	399264
31.05.1996.	167609	184545	352154
1.03. 1997.	117721	106750*	224471
4.04. 1998.	94796	37400**	126181

Izvor: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske, Zagreb 1998. godine

*Ukupan broj izbjeglica iz BIH i SRJ iznosi 147000, od toga registriranih na skrbi Ureda 106750, a 40250 osoba je izvan sustava.

**Ukupan broj izbjeglica iz BIH i SRJ iznosi 139000, od toga registriranih na skrbi Ureda 37400, a 101400 osoba je izvan sustava skrbi.²

Od 581.663 Srba, koliko ih je prema popisu 1991. bilo u Hrvatskoj, broj Srba se smanjio na 201.631 2001. godine. To bi značilo da su oko 370000 Srba postali izbjeglice, te da su svoje novo prebivalište potražili ponajviše u Srbiji i Crnoj Gori (330000) i Bosni i Hercegovini (40000), a u manjoj mjeri u drugim zemljama. Etnički Srbi čine 125450³ od ukupno 345920 povratnika registriranih u Hrvatskoj

¹ Program povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih lica, Zagreb 14. lipnja 1998.

² Program povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih lica, Zagreb 14. lipnja 1998.

³ Od toga ih je 92556 se vratilo iz Srbije, 9358 iz Bosne i Hercegovine i 23536 interno raseljenih iz hrvatskog Podunavlja. (Lj. Mikić, *Republika Hrvatska: Izbjegli i raseljeni bivši nositelji stanarskih prava – Osvrst na pristup stečenim pravima i stambeno zbrinjavanje manjinskih povratnika u 2008.*, Vukovar 2008, 2).

nakon 1995. godine (do 2008.). Većina srpskih izbjeglica još se nije vratila, a samo polovina prijavljenih srpskih povratnika ostalo je živjeti u Hrvatskoj. U 2005. godini 180000 Srba bilo je raseljeno na području Srbije i Crne Gore te Bosne i Hercegovine, a od toga ih je 128000 zadržalo izbjeglički status.⁴ Povratak u Hrvatsku Srbima koji su do 2005. godine ostali u inozemstvu uglavnom nije bio interesantan zbog neodrživog ekonomskog statusa i zbog neriješenog stambenog pitanja.⁵ Podatak da od 19300 privremeno zaposjednutih privatnih stambenih jedinica još svega 107 njih 2005. godine nisu bile vraćene njihovim vlasnicima Srbima, pokazuje visoku stopu ažurnosti u rješavanju toga pitanja.⁶ Međutim, velik je broj Srba zbog navedenih razloga odlučio ostati u Srbiji i drugim zemljama, pa je značajan broj stambenih jedinica prešao u vlasništvo osoba koje su se naselile na hrvatskom teritoriju nakon 1995. godine iz Bosne i Hercegovine, s Kosova ili koje su doselile iz drugih gradova i naselja Hrvatske na područja u kojima su nekada Srbi predstavljali većinsko stanovništvo.

Iako je privatna imovina ažurno rješavana, problem se javio kod imovine koja je prije posljednjeg rata bila u društvenom vlasništvu, a čiji su korisnici bili raseljeni Srbi. Naime, kod takve imovine Srbi su u potpunosti izgubili svoja stanarska prava, i ta je imovina dodijeljena Hrvatima koji su se naselili u zone u kojima su Srbi prije 1995. predstavljali relativnu ili apsolutnu većinu. Izbjegli i raseljenim Srbima, bivšim nositeljima stanarskih prava, ona su ukinuta na dva načina: u sudskim postupcima za otkaz stanarskog prava zbog nekorisćenja stanova u razdoblju duljem od 6 mjeseci, u velikoj mjeri donošenjem presuda u odsustvu i bez znanja

⁴ Misija OEES-a u Hrvatskoj, Izvješće o povratku izbjeglica u Hrvatsku i statusu provedbe sarajevske Ministarske deklaracije iz siječnja 2005. o povratku izbjeglica, 29. srpnja 2005.

⁵ Neriješeno stambeno pitanje odnosilo se na privremeno zauzetu privatnu imovinu, ali, logično, i na imovinu koja je u nekim područjima (kao npr. u sjevernoj Dalmaciji) bila uništena i oko 60%. Procjene o uništenim kućama kreću se od 20000 do 26000 kuća. Sve do 2002. godine obnove porušenih srpskih kuća gotovo i nije bilo, a od te godine obnova postaje opsežna i njome je obuhvaćeno oko 20000 objekata koji su završeni do 2007. godine. Godine 2007. bilo je još oko 12000 podnositelja koji su se žalili na negativna rješenja za obnovu, a izuzetno je bilo mnogo onih koji nisu podnijeli zahtjeve za obnovu. (M. Pupovac, S. Milošević, *Srbi u Hrvatskoj 2007.*, Zagreb 2007., 6-7). Početkom 2010. godine bilo je još 7200 neriješenih predmeta u postupcima radi obnove kuća. (www.vreme.com) Srbima povratnicima država strogo kontrolira da li kontinuirano borave u kući koju je obnovila država, pa tako državno odvjetništvo šalje vlasnicima obnovljenih kuća, za koje je konstatiralo da ne kontinuirano koriste predmetne obnovljene kuće, nagodbu za povrat sredstava za obnovu zajedno sa nacrtom tužbe za utuženje vlasnika ako predmetna sredstva ne vrati državi. (www.okucani.razvoj-zajednice.net.).

⁶ Podatak je preuzet iz Lj. Mikić, *Mikrostudija – Hrvatska: izazovi održivom povratku izbjeglih građana srpske nacionalnosti; Izvještaj Centra za mir, pravne savjete i psihosocijalnu pomoć Vukovar– Manjine u Hrvatskoj*, Vukovar 2003. Godine 2007. bilo je još svega 20 zauzetih kuća te se vodio 71 sudski postupak protiv onih koji se oglašuju na zahtjev države da vrate imovinu. (M. Pupovac, S. Milošević, *Srbi u Hrvatskoj 2007.*, Zagreb 2007., 6). Problem je što je jedan dio privremenih korisnika srpske imovine ulagao u tu imovinu svoja sredstva, pa se na hrvatskim sudovima vodi niz sudskih postupaka u kojima su privremeni korisnici tužili vlasnike nekretnina tražeći povrat sredstava koje su uložili u nekretnine.

korisnika, ili po sili zakona jer se korisnici nisu vratili u roku od 90 dana od stupanja na snagu *Zakona o davanju u najam stanova na oslobođenom teritoriju* 27. rujna 1995. Na prvi način su u najvećem broju slučajeva stanarska prava ukidana na područjima koja su za vrijeme sukoba bila pod kontrolom hrvatskih vlasti (dakle između 1991. i 1995. godine), a na drugi način u većem broju slučajeva na područjima koja su do 1995. bila pod kontrolom hrvatskih Srba (nakon 1995. godine). Broj slučajeva otkazivanja stanarskih prava procjenjuje se na oko 30000, od čega 23700 na područjima koja su bila pod kontrolom hrvatskih vlasti tijekom čitavog rata⁷, odnosno 6300 na području koje su kontrolirale vlasti tzv. SAO Krajine čime je pogođeno oko 100000 osoba.⁸

Dakle, probleme onih koji su ostali bez stanova možemo u osnovi svesti u dvije kategorije:

oni koji su ostali bez stana u vrijeme rata na teritoriju koji je bio pod kontrolom hrvatskih vlasti;

oni koji su ostali bez stanova i kuća nakon 1995. godine na teritoriji koju su oslobodile hrvatske snage.

Na teritoriju Republike Hrvatske i u jednom i u drugom slučaju radi se o osobama koje su po nacionalnosti Srbi. Dakako da su njihove životne priče protkane pričama Hrvata iz Bosne i Hercegovine, Hrvata iz Vojvodine i Hrvata Janjevaca s Kosova koji su ponajčešće bili privremeni korisnici srpske imovine, ali i pričama Hrvata iz drugih krajeva Hrvatske koji su doselili u predjele koje su nekada nastanjivali Srbi.

Zakonodavni okvir i primjeri

oni koji su ostali bez stana u vrijeme rata na teritoriju koji je bio pod kontrolom hrvatskih vlasti

Prisilne deložacije iz stanova ili okupiranje praznih stanova koji su bili društveno vlasništvo predano na korištenje pojedincima bila je praksa tijekom posljednjeg rata. Problematika stanarskog prava regulirana je *Zakonom o stambenim odnosima*⁹ koji je nakon osamostaljivanja Republike Hrvatske bio predme-

⁷ Samo je 4425 molbi bilo upućeno za stambeno zbrinjavanje izvan područja od posebne državne skrbi, što pokazuje da je relativno malen broj Srba bio zainteresiran za ponuđeni model rješavanja stambenog pitanja. Od 3708 zahtjeva za stambeno zbrinjavanje izvan područja od posebne državne skrbi 1686 ih je riješeno pozitivno, dok ih je 2022 riješeno negativno. (www.okucani.razvoj-zajednice.net).

⁸ Statistički podaci preuzeti su iz: Lj. Mikić, *Mikrostudija – Hrvatska: izazovi održivom povratku izbjeglih građana srpske nacionalnosti, Izvješće Centra za mir, pravne savjete i psihosocijalnu pomoć Vukovar– Manjine u Hrvatskoj*, Vukovar 2003; Lj. Mikić, *Republika Hrvatska: Izbjegli i raseljeni bivši nositelji stanarskih prava – Osvrt na pristup stečenim pravima i stambeno zbrinjavanje manjinskih povratnika u 2008.*, Vukovar 2008.

⁹ NN 51/1985, 42/1986, 22/1992

tom različitih tumačenja njegovih odredbi te uzrokom velikog broja nezakonitih deložacija koja predstavljaju ozbiljna kršenja ljudskih prava. Najveći broj deložacija dogodio se u stanovima bivše JNA koji su u listopadu 1991. prešli u vlasništvo Republike Hrvatske¹⁰ (Uredba o preuzimanju sredstava JNA i SSNO na teritoriju Republike Hrvatske)¹¹ U to vrijeme, za prijenose stanarskih prava za odobrenje zamjene stanova bila je nadležna Vlada Republike Hrvatske. Ministarstvo obrane Republike Hrvatske već u siječnju, veljači i ožujku 1992. pokreće zahtjeve za iseljenje osoba iz preuzetih stanova, iako će pravo upravljanja tim stambenim fondom dobiti tek u rujnu iste godine. Da bi se shvatilo *Zakon o stambenim odnosima* potrebno je citirati odredbu njegovog 94. članka:

Ako netko useli u stan bez pravomoćne odluke, o davanju stana na korištenje ili koje druge valjane pravne osnove, stambeni će organ, na zahtjev zainteresirane osobe ili po službenoj dužnosti, rješenjem narediti iseljenje. Stambeni organ dužan je bez odlaganja provesti postupak i donijeti rješenje najkasnije u roku od 15 dana. Žalba protiv ovog rješenja ne zadržava izvršenje rješenja. Prvostepeno rješenje dostavit će se i nadležnom tužiocu radi utvrđivanja inijeta za pokretanje krivičnog postupka.¹²

Temeljem ovog članka, upravni organi mogu provoditi deložacije samo kod osoba koje žive u stanovima bez pravne osnove, a u svim ostalim slučajevima nadležan je sud. Praksa je bila sasvim drugačija, jer je Ministarstvo obrane preko svojih Stambenih komisija preuzelo administriranje i odlučivanje o privremenom

¹⁰ Najveći dio tih deložacija dogodio se, prema pisanju Koalicije za pravne usluge, bez prisutnosti tuženika. Koalicija za pravne usluge tvrdi da je čak 99% slučajeva vođeno bez prisutnosti tuženika. (*Okolnosti i posljedice ukidanja stanarskih prava*, priopćenje za medije, prosinac 2000.) U Hrvatskoj je bilo oko 38000 stanova bivše federalne armije. U njima su živjeli pripadnici te vojske, njihove obitelji, ali, u vrlo malom postotku, i obitelji koje s bivšom JNA nisu imale nikakve veze. Odlaskom nekadašnje Jugoslavenske narodne armije otišli su i brojni stanari iz vojnih stanova, pa su u njih uselili legalno ili ilegalno, pripadnici Hrvatske vojske, policije, pripadnici njihovih obitelji, izbjeglice i prognanici. Od početka rata, a posebno od 1992. godine, počelo je i provaljivanje u ostale stanove, protjerujući iz njih dotadašnje stanare i pljačkajući njihove stvari. Nerijetko ne bi dopustili bivšem stanaru da iznese iz stana ni najosnovnije odjevne predmete, maramice, fotografije i slično. Do lipnja 1994. samo je u Splitu bilo prijavljeno vlastima 230 takvih nasilnih deložacija. Iako su žrtve isključivo civili, civilna policija proglasila se nenadležnom jer se njezini pripadnici plaše vojske. Na temelju uzorka 50 osoba izbačenih iz svojih stanova u Splitu koje su se za pomoć obratile Dalmatinskom komitetu, u 90% slučajeva iz stanova su izbacivani Srbi ili Hrvatice udane za Srbe: Iz stanova je izbačen i jedan manji broj Hrvata koji su u nekoj vezi bili s JNA ili osobama iz Srbije. U 80% slučajeva vojnici su opljačkali stanove iz kojih su prethodno izbacili stanare, a u 8% slučajeva opljačkali su sve iz stana. U nekoliko slučajeva natjerali su bivše stanare da im prodaju sve iz stana za nerealno nisku cijenu. U 98% slučajeva Vojna policija bila je nekorektna, nije skrivala simpatije za provalnike, a stanare je omalovažavala i vrijeđala. (ASH, Fond Dalmatinski komitet, Izvještaj Dalmatinskog komiteta za lipanj 1994.)

¹¹ NN 52/1991

¹² NN 51/1985

korištenju stanova bivše JNA i SSNO kršeći Zakon o privremenom korištenju stanova¹³ kojim se htjelo odgovarajuće smjestiti prognane i izbjegle osobe, kao i osoblje Hrvatske vojske i njihovih obitelji. U zakonu stoji da se mogu davati samo:

– *prazni stanovi* gdje nije bilo stečeno pravo korištenja, ili ugovor o najmu nije bio potpisan, ili je dokinut;

– *prazni stanovi* gdje je pravo korištenja stečeno, ali gdje se utvrdilo da se stanaar i članovi kućanstva iz stana odnijeli pokućstvo i napustili ga, ili gdje je moguće ustanoviti da su stanari stan napustili trajno.

Značajna je pogrešna primjena članka 99. Zakona o stambenim odnosima da osoba može izgubiti pravo korištenja stana ako se ustanovi da su ona ili članovi njene obitelji prestali stan koristiti u periodu duljem od šest mjeseci.¹⁴ Ova odredba ne pogađa osobe na liječenju u bolnici, osobe koje služe vojsku ili osobe s drugim opravdanim razlozima. Ona se također ne odnosi na privremeno zaposlene ili na studiju u inozemstvu.

Prema izmjenama istog zakona od 17. travnja 1992, svoje pravo na stan bivše JNA mogu izgubiti i osobe koje su sudjelovale, ili još sudjeluju u bilo kakvom činu neprijateljstva prema Hrvatskoj (članak 102).¹⁵ Prema tom zakonu, o obustavi prava može odlučiti jedino sud, koji će također odlučiti i o pravima članova obitelji da stan nastave koristiti.

*Zakonom o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo*¹⁶ regulirana je pretvorba stanarskog prava u vlasničko pravo. Međutim, Zastupnički dom Sabora donio je 27. srpnja 1995. godine *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo*¹⁷ kojim je u hrvatsko zakonodavstvo uvedena kategorija građana drugog reda i time ozakonio mogućnost da se bilo koja skupina građana stavi u nepravedan položaj. Kršenje ljudskih prava posebno je naglašeno u *Odluci o prodaji stanova u vlasništvu Republike Hrvatske kojima upravlja Ministarstvo obrane* iz 1996.¹⁸ Naime, u točki II. stavak 1. Odluke navodi se:

Stanove iz točke 1. ove Odluke Ministarstvo obrane prodavat će osobama koje su u te stanove uselile u razdoblju od 24. srpnja 1991. godine do donošenja ove Odluke, na temelju zamjene stanova (ugovora o zamjeni ili faktičke zamjene), iz republika bivše Jugoslavije i stanuju u tim stanovima neprekidno do dana donošenja ove Odluke:

¹³ NN 66/1991

¹⁴ Prema Koaliciji za pravne usluge, sudovi su se pozvali na članak 99. u 14752 slučajeva. (Human Right Watch, vol. 15, no. 5 (D), *Hrvatska – prekršena obećanja: Prepreke povratku izbjeglica u Hrvatsku*, Zagreb 2003, 30.

¹⁵ NN 22/1992.

¹⁶ NN 43/1992, 69/1992, 25/1993, 48/1993, 2/1994, 44/1994

¹⁷ NN 58/1995

¹⁸ NN 24/1996

ako je osoba pripadnik hrvatskog naroda i ima hrvatsko državljanstvo;
 – ako osoba dokaže da ima stanarsko pravo ili pravo vlasništva na stanu iz kojeg je iselila;
 – ako se ne radi o osobi iz članka 50a stavka 3. Zakona o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo.

Ovom točkom Odluke najgrublje su prekršena ljudska prava i temeljne slobode građana Republike Hrvatske zajamčene Ustavom RH, jer se pravo na vlasništvo uvjetuje osim hrvatskim državljanstvom i nacionalnom pripadnošću.

U postupku otkazivanja stanarskih prava povrijeđena su ljudska prava jer su presude donošene u odsustvu čime je onemogućeno pravedno suđenje, jer su nositelji stanarskih prava ostali bez mogućnosti na žalbu i jer su stanarska prava oduzimana isključivo pripadnicima jedne nacionalne manjine.¹⁹

Zanimljiv je statistički pregled koliko se vodilo predmeta u svezi s prestankom stanarskog prava između 1991. i 1998. godine kod nadležnih sudova.²⁰

Općinski sud	Broj ukupno primljenih predmeta između 1991. i 1998.	Broj ukupno donijetih odluka od 1991. do kraja 1998.	Odluke po članku 99 ZOS-a	Odluke po članku 102a ZOS-a	Odluke po drugom pravnom osnovu	Postupci u tijeku	Broj predmeta za ponavljanje postupka	Broj odluka donijetih in absentia	Primjedba
Bjelovar	178	178	131	32	15	1	1	147	
Daruvar	155	150	150	-	-	5	7	-	
Garešnica	4	4	4	-	-	-	-	-	
Grubišno Polje	63	53	44	1	8	-	1	53	
Čakovec	21	21	16	-	5	-	-	-	
Dubrovnik	299	299	294	5	-	-	-	-	
Korčula	54	53	53	-	-	1	-	-	
Ploče	103	96	95	1	-	7	1	-	
Gospić	435	434	434	-	-	1	5	-	
Otočac	137	124	122	2	-	13	2	-	
Karlovac	1880	1834	1826	8	-	46	102	-	
Koprivnica	88	74	73	1	14	-	-	-	

¹⁹ A. Gorkić, *Stanarsko pravo kao vlasničko pravo*, Beograd 2001, 22.

²⁰ Arhiv Srba u Hrvatskoj, Fond Dalmatinski komitet, Organizacija za europsku sigurnost, dopis Helmutu Rauu, Ministarstva pravosuđa Republike Hrvatske od 16. travnja 1999.

STAMBENA PROBLEMATIKA - STUDIJA SLUČAJA SRBI U HRVATSKOJ

Đurđevac	11	8	-	5	3	5	-	-	
Križevci	83	78	78	-	-	2	3	-	
Beli Manastir	145	5	5	-	-	140	-	-	Predmeti su zaprimani od 10 mj. 1998.
Donji Miholjac	20	20	12	8	-	-	-	-	
Đakovo	77	76	-	-	76	1	2	-	Riješeni predmeti nisu prikazani po pravnom osnovu
Našice	35	35	30	-	5	-	-	-	
Osijek	2812	2766	2766	-	-	46	-	-	
Valpovo	53	53	53	-	-	-	2	53	
Pakrac	414	372	372	-	-	42	33	-	
Požega	134	128	78	-	51	5	3	50	
Buje	57	57	-	1	56	-	-	-	
Buzet	5	3	-	-	-	3	2	-	
Pazin	21	21	-	1	20	-	-	15	
Poreč	13	13	13	-	-	-	-	-	
Pula	742	702	-	-	702	40	-	-	Predmeti nisu razvrstani po pravnom osnovu
Rovinj	32	32	32	-	-	-	-	-	
Delnice	57	53	-	2	51	4	-	-	
Mali Lošinj	52	49	47	2	-	3	-	-	
Crikvenica	2	2	-	-	2	-	-	-	
Krk	4	4	-	-	4	-	-	-	
Opatija	20	20	13	-	7	-	-	-	
Rab	1	1	-	-	1	-	-	-	
Rijeka	748	549	540	9	-	199	4	-	
Vrbovsko	8	8	8	-	-	-	-	-	
Dvor	1	1	1	-	-	-	-	-	

Glina	30	25	25	-	-	5	-	-	
Gvozđ	123	123	123	-	-	-	4	-	
Hrvatska Kostajnica	7	6	5	-	1	1	-	-	
Kutina	59	59	34	6	19	-	-	-	
Novska	54	53	53	-	-	1	-	-	
Sisak	1239	1239	1239	-	-	-	41	-	
Slavonski Brod	421	398	-	-	398	23	-	95	
Nova Gradiška	189	177	177	-	-	12	6	127	
Makarska	13	11	10	1	-	2	-	-	
Sinj	64	62	55	6	1	2	2	-	
Omiš	2	-	-	-	-	2	2	-	
Supetar	7	7	-	-	7	-	-	-	
Stari Grad	1	1	1	-	-	-	-	-	
Drniš	53	50	27	-	23	3	-	-	
Knin	290	260	260	-	-	30	-	30	
Šibenik	278	268	-	-	268	10	-	-	Riješeni predmeti nisu razvrstani po pravnom osnovu
Varaždin	174	174	155	6	13	-	-	-	
Orahovica	23	20	6	-	14	3	-	18	
Slatina	222	222	219	-	3	-	8	-	
Virovitica	111	111	104	2	-	5	3	100	
Vinkovci	456	456	-	-	456	-	32	-	Odluke nisu razvrstane po pravnom osnovu
Županja	43	43	37	-	6	-	1	4	
Zagreb		4478							
Zadar		1762							

Primjeri

Primjer K. B.: Srпкиnja iz Zadra slikovito pojašnjava u kakvom su se položaju našli oni koji nisu koristili stan dulje vrijeme. Općinski sud u Zadru otkazao je K. B. stanarsko pravo. Naime, K. B. je nekoliko mjeseci, u vrijeme najtežih dana napada na Zadar, boravila kod kćeri u Rimu. K. B. se u Rimu razboljela, a potom je zbog liječenja produžila svoj boravak u Italiji. Dakako da se K. B. u Zadar nije vraćala i zbog ratnog stanja te je od suda 1994. tražila da bude tretirana kao izbjeglica. U to vrijeme se u stan uselila izbjeglička obitelj M.F. iz Crnog, o čemu K. B. nije imala nikakvih saznanja. K. B. stan nije koristila 11 mjeseci (između srpnja 1991. i svibnja 1992. godine). Općinski sud u Zadru inzistirao je na činjenici da je K. B. mogla doći u Zadar unatoč svojim zdravstvenim problemima te da joj se na temelju članka 99 Zakona o stambenim odnosima otkazuje stanarsko pravo.²¹

M. S., Srbin, karlovački prosvjetni radnik, invalid rada i civilna žrtva Drugog svjetskog rata, napustio je nakratko svoj stan radi odlaska na liječenje pretkraj 1991. godine. Poslije smrti supruge, neposredno prije Nove Godine 1992., stan je ostao nekoliko dana prazan, i u nj se u siječnju useljavaju uniformirana lica. Stan je potom temeljito opljačkan, a nestala je i sva medicinska dokumentacija. Brava je promijenjena, a na vratima je napisano MUP. M. S.-u je onemogućen povratak u stan, a izložen je prijetnjama i zlostavljanju.²²

Jedan od najočitijih primjera masovnih deložacija iz vojnih stanova su deložacije iz stanova zaposlenih u Vojnoj bolnici u Zagrebu. Naime, ovlašteni predstavnici JNA i Vlade Republike Hrvatske sklopili su 9. prosinca 1991. *Sporazum o privremenom ustupanju Vojne bolnice u Zagrebu*. U članku 8. tog *Sporazuma* radnicima Vojne bolnice garantira se osobna sigurnost, nepovredivost privatnog vlasništva i neometano korištenje stanova koji su im dodijeljeni kao nosiocima stanarskog prava. Unatoč navedenim odredbama došlo je do masovnih deložacija iz vojnih stanova primjenom članka 94. *Zakona o stambenim odnosima* (dakle bez sudskog procesa), a nakon proglašenja toga članka nevažećim, pokretni su sudski postupci za otkaz stanova. Iako je sud ponekad odlučio da se vrate stanovi prvotnim vlasnicima koji su iz njih izbačeni, sudske odluke nisu bile poštivane.²³

²¹ ASH, Fond Dalmatinski komitet, slučaj K.B.

²² ASH, Fond SNV, kutija 1, inv. br. 4, SDF-izvještaj o kršenjima ljudskih i nacionalnih prava Srba u Hrvatskoj 1991. – 1995, 15.

²³ ASH, Fond SNV, *Pregled zakonskih odredaba koje su bile primjenjivane kao osnova za otkazivanje stanarskih prava njihovim nositeljima u razdoblju od 1991. do 1997. godine*.

Neki su bez stana ostali preko noći. S. B., Srbin. iz Zagreba, imao je stan u centru. Skupštini općine Zagreb prijavio je kako su mu u stan uselile nepoznate osobe. »Prijavljujem Vam da su u petak dana 17. 5. (1992). nepoznate osobe uselile u moj stan u Martićevoj ulici. Prije toga rođaku, studenticu, kojoj sam dozvolio korištenje stana za vrijeme moje privremene odsutnosti, osobe koje su se predstavile kao službenici Skupštine općine prisilile su da preda ključ pod prijetnjom odvođenja u policiju. Stigavši s puta odmah sam se uputio u policijsku stanicu Medveščak od kuda su me uputili u Skupštinu općine, no kako je bilo oko 15 sati nisam tamo zatekao osobu na koju su me uputili. Napominjem da mi osobe koje su na silu zauzele moj stan nisu htjele otvoriti vrata te smo tako supruga i ja od petka u nemogućnosti da se presvučemo, da zadovoljimo svoje higijenske potrebe te smo se za spavanje morali snalaziti na razne neprikladne načine. Napominjem da smo u poodmakloj životnoj dobi.«²⁴

Primjer N. Z. iz Osijeka pokazuje kako su iz stanova bili izbacivani bivši pripadnici JNA. N. Z., Srbin, bivši oficir JNA, koji je sa svojom ženom živio u stanu u Osijeku od 1976., primao je mirovinu kao invalid veteran. N. Z. je 1992. počeo primati prijeteće pozive kojima se obitelji naređivalo da napuste stan. U domu N. Z. počeli su se ubrzo pojavljivati časnici Vojne policije, ponekad kasno noću, naređujući obitelji da se iseli. Kasno noću 20. travnja 1992. u stan su provalila šestorica časnika Vojne policije i naredila obitelji N. Z.-a da se iseli iz stana u roku od 24 sata. N. Z. je potom nazvao P. K., predsjednika osječke Stambene komisije a, istovremeno, i predsjednika osječkog suda koji mu je odgovorio da je iseljenje N. Z.-a naredio osobno. Trojica naoružanih časnika Vojne policije potom su izbacili iz stana čitavu obitelj N. Z.-a i na stanu promijenili brave. Obitelj N. Z. je od tada četiri mjeseca živjela u podrumu zgrade bezuspješno pišući molbe, a potom su napustili Hrvatsku i preselili rodbini u Vojvodinu.²⁵

Prema informacijama koje je IHF prikupila Stambena komisija u Osijeku popisala je 1084 stana bivše JNA. Prema komisiji, 612 od njih ostavile su osobe koje su napustile grad da bi se borile za srpske snage. Predsjednik Stambene komisije i predsjednik osječkog suda u iskazu International Helsinki Federation kazao je da prioritet u dodjeljivanju stanova bivše JNA imaju djeca i udovice palih hrvatskih boraca, pa potom invalidi, vojnici, prognane osobe i izbjeglice.²⁶

²⁴ ASH, Fond SNV, inv. br. 849.

²⁵ ASH, Fond Dalmatinski komitet, Iznudeno- protuzakonite se deložacije u Hrvatskoj nekažnjeno nastavljaju, ožujak 1994.

²⁶ ASH, Fond Dalmatinski komitet, Iznudeno- protuzakonite se deložacije u Hrvatskoj nekažnjeno nastavljaju, ožujak 1994.

Primjer S. M. pokazuje kako su iz stanova izbacivane i žene s djecom te kako su se prilikom deložacija događali i fizički obračuni. S. M. je sa svoje dvije kćeri živjela u Splitu u stanu bivše JNA. U stan su joj 2. siječnja 1994. oko 11:00 ušli na silu pripadnici Hrvatske vojske pokušavajući useliti udovicu i njezino dvoje djece. Oko 12:30 u stan je došao T. M., vodeći član Dalmatinskog odbora za prava čovjeka. Nakon toga je u stan ušao i susjed, invalid, koji je stao udarati štapom S. M. i T. M. Aktivist T. M. je potom izbačen od djelatnika Vojne policije iz stana. Nakon fizičkih napada na njih, S.M. i T. M. odvedeni su u vojarnu Lora. gdje ih je saslušavao B., šef Vojne policije u Splitu. B. je tijekom ispitivanja dobio poziv kojim je obaviješten da S. M. može ostati u stanu. Odmah nakon puštanja iz Lore S. M. i T. M. otišli su do stana. Vrata stana otvorila je žena obučena u crnu uniformu koja je počela vikati »ovaj stan je sada ustašin stan«.²⁷

Oni koji su ostali bez stanova i kuća nakon 1995. godine na teritoriji koju su oslobodile hrvatske snage

Društvena imovina

Nakon akcija Oluja i Bljesak na oslobođenom teritoriju sva imovina srpskih izbjeglica je sekestrirana, a oni su tretirani kao optanti. Nekretnine na području koje su kontrolirale srpske snage do akcija Bljesak i Oluja treba podijeliti na privatne i društvene. Društvenog vlasništva na području bivše tzv. SAO Krajine bilo je znatno manje od privatne imovine.

Uz one koji su izgubili stanarska prava u sudskim postupcima, tisuće stanarskih prava prestalo je postojati putem *Zakona o davanju u najam stanova na oslobođenom teritoriju* usvojenog 27. rujna 1995.²⁸ Zakon je odredio da će stanarska prava, na područjima koja su držali Srbi iz bivše SAO Krajine, biti ukinuta ukoliko se stanari ne vrate u stanove u roku od 90 dana od stupanja Zakona na snagu. Srpski izbjeglice nisu se vratili u tome roku u stanove strahujući s pravom za vlastite živote. Za razliku od njih Hrvati su se u tome periodu uglavnom vratili u svoje stanove koji su se četiri godine nalazili pod kontrolom srpskih vlasti.

Republika Hrvatska gotovo cijelo desetljeće nije priznavala svojim izbjeglim građanima izgubljeno stanarsko pravo. Iako je stanarsko pravo priznato i *Sporažumom o sukcesiji*, pod pritiskom međunarodne zajednice, samih izbjeglica, nevladinih organizacija i predstavnika Srba, hrvatska Vlada je pristala na djelomično rješenje – prihvatila je da kroz *Program stambenog zbrinjavanja* osigura alternativni smještaj bivšim nosiocima stanarskog prava. Zato je 2004. godine otvorila rok za podnošenje zahtjeva za stambeno zbrinjavanje, u kojem je 4500 izbjeglica izvan

²⁷ ASH, Fond Dalmatinski komitet, Iznuđeno- protuzakonite se deložacije u Hrvatskoj nekažnjeno nastavljaju, ožujak 1994.

²⁸ NN 73/95.

Područja od posebne državne skrbi i 4000 izbjeglica unutar Područja od posebne državne skrbi podnijelo zahtjeve za stambeno zbrinjavanje. Vlada se obavezala do kraja 2007. predati 400 stanova izvan Područja od posebne državne skrbi, a svake sljedeće, do 2011., po 1000. Unutar Područja od posebne državne skrbi, do kraja 2007, pored 1000 već riješenih, trebalo je uraditi još 1000, a u sljedeće dvije godine preostalih 2000 slučajeva.²⁹ Na Područjima od posebne državne skrbi Srbima je u konačnici omogućeno prema vladinoj *Odluci o otkupu stanova u državnom vlasništvu* od 2. rujna 2010. godine da otkupe stanove u kojima su trenutačno stambeno zbrinuti³⁰, dok su Hrvati iz Bosne i Hrvati iz ostalog dijela Hrvatske darovnicama dobili stanove uz uvjet da iste ne mogu prodati ili otuđiti u sljedećih deset godina. Pravo na darovanje također nemaju niti pripadnici hrvatske nacionalnosti i drugih manjina koji su izbjegli s područja Republike Srbije, kao i povratnici koji se nalaze izvan područja od posebne državne skrbi. Na taj je način prekršen član 16. Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina i član 4. stavka 5. *Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina* kojima se zabranjuje da se mijenja omjer među stanovništvom na područjima nastanjenima osobama koje pripadaju nacionalnim manjinama, a koje su usmjerene na otežavanje ostvarivanja ili ograničavanje prava i sloboda propisanih Ustavnim zakonom i posebnim zakonima.³¹

Privatna imovina

Na teritoriji nekadašnje tzv. SAO Krajine i privatna je imovina nakon akcija Oluja i Bljesak privremeno prisvajana od strane državnih vlasti. Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima propisuje da pravo vlasništva ovlašćuje vlasnika da slobodno raspolaže svojim vlasništvom i koristima od tog vlasništva, te da može svakog drugog od tog isključiti. Navedene ustavne i zakonske odredbe nisu poštivane prije svega u *Zakonu o privremenom preuzimanju i upravljanju određenom imovinom*, kao i u nizu zakona koji se odnose na ostvarivanje imovinskih i drugih stvarnih prava. Tim zakonom privremeno je onemogućeno vlasnicima nekretnina da posjeduju, odnosno da stanuju u svojoj kući ili stanu. Posjed nad imovinom srpskih izbjeglica i prognanika preuzele su općine i gradovi na čijem se području nalazila imovina, odnosno imali su je pravo dati u posjed drugim osobama. U Hrvatskoj nije bio prihvaćeno kao u BIH pravo na bezuvjetni individualni povratak, već je primjenjivan princip da je pravo privremenog korisnika ispred prava vlasnika. *Program povratka* koji je donio Sabor Republike Hrvatske 26. lipnja 1998. je također protuustavno

²⁹ M. Pupovac, S. Milošević, *Srbi u Hrvatskoj 2007*, Zagreb 2007, 8.

³⁰ Ovdje se radi doslovno od kupovanju stanova budući da je cijena kvadrata u takvim stanovima između 400 i 800 eura. Dodatno opterećenje za Srbe povratnike jest obaveza, da u predmetnom stanu ne smiju izbivati duže od šest mjeseci. (www.okucani.razvoj-zajednice.net.)

³¹ R. Bubalo, »Usporedna analiza mehanizama za imovinsku restituciju za rasejena lica u regionu« u: *Konferencija: Stambena i imovinska restitucija za interno rasejena lica: kako dalje?*, Beograd 28-29. listopada 2009.,

oduzeo izbjeglim i prognanim Srbima pravo na pokretanje sudskih procesa, te je brigu o njihovom privatnom vlasništvu prebacio na stambene komisije. Naime, prema točki 9. *Programa povratka* samo članovi Stambene komisije mogu podnijeti tužbu za iseljenje nadležnom općinskom sudu u slučaju da privremeni korisnik ne oslobodi imovinu u naznačenom roku. Te su diskriminirajuće točke *Programa povratka* ukinute usvajanjem *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o područjima od posebne državne skrbi*³². Država se također i *Zakonom o obaveznim odnosima* oslobodila odgovornosti za nadoknadu štete nastale uslijed terorističkih akata, a svi sudski postupci za nadoknadu štete, pokrenuti prije ove zakonske izmjene, obustavljeni su. Istom zakonskom izmjenom utvrđeno je da će se donijeti poseban propis kojim će se urediti odgovornost za tako nastale štete. Uz navedene zakone, donesen je i *Zakon o obnovi i Zakon o područjima od posebne državne skrbi. Zakon o područjima od posebne državne skrbi* omogućio je tadašnjim vlastima kolonizaciju Hrvata iz Bosne, drugih dijelova Hrvatske i trećih zemalja na područja u kojima su do prije 1995. živjeli Srbi u relativnoj ili apsolutnoj većini. Posebno je nepravedan bio *Program stambenog zbrinjavanja. Program stambenog zbrinjavanja* omogućio je da državljani BIH hrvatske nacionalnosti dobiju uz imovinu koju posjeduju u Bosni i Hercegovini i imovinu hrvatskih građana srpske nacionalnosti, dok građani srpske nacionalnosti nemaju tu mogućnost. Novi *Zakon o područjima od posebne državne skrbi* iz srpnja 2008. propisao je da će se postupci za povrat privremeno preuzete imovine i naknade za pretrpljenu štetu zbog korištenja imovine dovršiti po odredbama dotad važećeg *Zakona o područjima od posebne državne skrbi*. Obzirom da taj zakon sadrži princip da je pravo privremenog korisnika ispred prava vlasnika za zaključiti je da se taj princip i danas primjenjuje u Hrvatskoj.³³

U Hrvatskoj je prema podacima hrvatskih vlasti, bilo evidentirano ukupno 19280 slučajeva davanja, odlukama državnih organa, stambenih jedinica u privatnom vlasništvu na privremeno korištenje drugim osobama. Međutim, unutar ove brojke ne nalaze se nasilno zauzeti objekti od strane trećih osoba niti objekti za koje njihovi vlasnici nikada nisu zatražili povrat.³⁴

Srpski povratnici prolazili su vrlo kompliciran postupak kada su se željeli useliti u svoju nekretninu. Prilikom povratka izbjeglica i raseljenih osoba u Hrvatsku vlasnik nekretnine prvo je trebao podnijeti zahtjev Vladinu uredu za prognanike i izbjeglice za povratak u mjesto ranijeg prebivališta na svoju imovinu. Vladin ured za prognanike i izbjeglice dužan je osigurati vlasniku privremeni smještaj ukoliko

³² NN 44/96.

³³ R. Bubalo, »Usporedna analiza mehanizama za imovinsku restituciju za raseljena lica u regionu« u: *Konferencija: Stambena i imovinska restitucija za interno raseljena lica: kako dalje?*, Beograd 28-29. listopada 2009., 9.

³⁴ R. Bubalo, »Usporedna analiza mehanizama za imovinsku restituciju za raseljena lica u regionu« u: *Konferencija: Stambena i imovinska restitucija za interno raseljena lica: kako dalje?*, Beograd 28-29. listopada 2009., 10.

je imovina oštećena, uništena ili zauzeta od drugog korisnika. Korisniku imovine (dakle ne vlasniku) treba se osigurati trajni smještaj ili povratkom u vlastiti dom (ukoliko je njegov dom dostupan i useljiv), smještajem u drugu obiteljsku kuću ili stan koji je za tu namjenu kupila ili dodijelila zajam za kupnju Agencija za posredovanje nekretninama (APN), smještajem u slobodan i raspoloživ stan u državnom vlasništvu (davanjem u najam) ili izgradnjom obiteljske kuće ili stana na područjima od posebne državne skrbi.³⁵ Vlasnik imovine može ostvarivati pravo na posjed u upravnom ili sudskom postupku podnošenjem odgovarajućeg zahtjeva, odnosno tužbe. Korisnik imovine pod privremenom upravom Republike Hrvatske koji je u posjedu i koristi tu imovinu na temelju rješenja nadležne komisije, nije dužan odmah iseliti se i predati mu u posjed imovinu, već to čini tek nakon što vlasnik iscrpi sva redovita pravna sredstva koja su mu na raspolaganju po zakonima Republike Hrvatske. Korisnik se također ne iseljava ako se dogovori s vlasnikom da mu svoju imovinu proda ili da u najam. Korisnici stambenog zbrinjavanja su prognani, iseljeni ili raseljeni Hrvati iz Bosne i Hercegovine, Srbije ili Crne Gore, iseljeni Hrvati, tj. povratnici iz inozemstva, državljani Republike Hrvatske (prognanici) koji čekaju obnovu svojih kuća (dakle, u tu skupinu ulaze i svi pripadnici nacionalnih manjina) i drugi državljani Republike Hrvatske - naseljenici zbrinuti na područjima od posebne državne skrbi (radi se dakle o Hrvatima ili pripadnicima nacionalnih manjina koji su migrirali iz nekog razloga na područja od posebne državne skrbi iz drugih dijelova Hrvatske).³⁶

Ostvarivanje određenih ustavnih i zakonskih prava tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća nije bio samo problem građana srpske nacionalnosti, već i građana hrvatske nacionalnosti koji su zbog sporosti upravnih i pravosudnih organa teško ostvarivali svoja prava. Međutim, kao što je vidljivo iz navedenog, građani srpske nacionalnosti teže su ostvarivali svoja ustavna prava zbog diskriminacijskog zakonodavnog sustava, koji se na njih primjenjivao u ostvarivanju vlasničkih prava, statusnih prava i tzv. stečenih prava. U Hrvatskoj je nakon akcije Oluja postojao

³⁵ Međutim, nije se na svim područjima primjenjivao princip da je pravo privremenog korisnika ispred prava vlasnika. U Hrvatskom podunavlju, odnosno u istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu primjenjuje se *Zakon o vlasništvu* i drugim stvarnim pravima u slučajevima kada su raseljeni Srbi privremeno smješteni u kućama Hrvata, pa ih se odmah deložira iz tih kuća, bez osiguranja alternativnog smještaja, dok su bosanski Hrvati na području bivših sektora Sjever i Jug zaštićeni od deložacije dok im se ne osigura alternativni smještaj, koji oni nerijetko odbijaju. Dakle, na Hrvate se primjenjuje jedan pravni sistem, dok se na Srbe primjenjuje u istim slučajevima, drugi pravni sistem.

³⁶ ASH, Fond SNV, inv. br. 60, Program zbrinjavanja korisnika imovine pod privremenom upravom Republike Hrvatske koja se mora vratiti u posjed i na korištenje vlasniku. *Program stambenog zbrinjavanja* donijela je vlada Ivice Račana u lipnju 2003., a potom je Vlada kojoj je dr. Ivo Sanader bio na čelu donijela 25. kolovoza 2006. godine zaključak o provedbi *Programa stambenog zbrinjavanja bivših nositelja stanarskog prava na područjima izvan posebne državne skrbi* kojim se planiralo da se do kraja 2011. napravi 3600 stanova, dok se 400 planiralo kupiti na tržištu.

paralelan sustav koji se primjenjivao na građane srpske nacionalnosti i onaj koji se primjenjivao na građane hrvatske nacionalnosti, a navedenim zakonima stvarilo se nekoliko kategorija stanovništva za koje vrijede različita pravila.

Primjeri

Interesantan je primjer iz okoline Gračaca odmah nakon akcije Oluja, gdje su Hrvatima povratnicima iz sela Lovinac, Sveti Rok, Ričice i Ličko Cerje nuđene napuštene srpske kuće za privremeno korištenje, što su svi stariji povratnici odbili, dok su mlađi, prema izvještaju koji se nalazi u posjedu Dalmatinskog komiteta za ljudska prava, prihvatili takav aranžman.³⁷

N. D., Srbin iz Bjelopolja vratio se u svoje mjesto 1997. godine. U Bjelopolju ima dvije kuće od kojih niti u jednu nije uspio useliti. U jednoj je kući smješten bosanski državljanin iz Zenice (Hrvat), iako u općinskoj komisiji nema podataka da je dobio rješenje za smještaj u tu kuću. Povratniku N. D. općinska Komisija za privremeno preuzimanje imovine izdala je 9. svibnja 1997. rješenje o pravu na useljenje u njegovu kuću u kojoj nije smješten bosanski državljanin iz Zenice. Međutim, bosanski državljanin mu je zabranio pristup i toj kući tako da se N. D. nije uselio u nju. N. D. se tada obratio policiji, ali ga je policija uputila da taj problem riješi s povjerenikom općine Korenica. U uredu povjerenika su mu rekli da se obrati policiji.³⁸

Đ. N., Srbin iz Radonje kod Vojnića posjeduje dvije kuće. Jedna je kuća useljiva, ali mu općinska komisija ne dozvoljava useljenje u praznu kuću, jer ona treba biti izdana sinu od osobe koja koristi jednu od kuća Đ. N.³⁹

M. O., Srbin iz Tušilovića kraj Karlovca, tijekom vojne operacije Oluja predao se hrvatskim organima, nakon čega je odveden u zatvor u kojem se nalazio do 14. siječnja 1996. kada je amnestiran. Vratio se u Tušilović, ali nije mogao useliti ni u jednu od svoje dvije kuće niti mu je vraćena automehaničarska radiona. Njegove kuće i radionu zaposleo je L. Š. bosanski Hrvat iz Sanskog Mosta sa suprugom i djetetom. Prema tvrdnji općinskog povjerenika za Tušilović, L. Š. nije dobio nikakvo rješenje za korištenje te imovine, već ju je samovlasno uzurpirao unatoč tome

³⁷ ASH, Fond Dalmatinski komitet, kutija 1, Podaci o Gračacu, 17. listopada 1995.

³⁸ ASH, Fond SNV, inv. br. 45, Slučajevi kršenja ljudskih prava zabilježeni od strane SDF-a od 1. lipnja do 28. srpnja 1997. godine, 5.

³⁹ ASH, Fond SNV, inv. br. 45, Slučajevi kršenja ljudskih prava zabilježeni od strane SDF-a od 1. lipnja do 28. srpnja 1997. godine, 5

što u Sanskom Mostu posjeduje imovinu u kojoj žive njegovi roditelji.⁴⁰

K. T. i V. T., Srbi, vlasnici su kuće u Gvozdu i vratili su se u Hrvatsku 3. rujna 1996. Njihova obiteljska kuća dana je na korištenje jednoj ženi s djetetom. Kako je donji dio kuće prazan, vlasnici su tražili da im se omogući useljenje u taj dio kuće, ne protiveći se da kuću i dalje nastavi koristiti žena s djetetom. Međutim, zahtjev nije riješen u kratkom roku.⁴¹

Zanimljiv je i slučaj M. Č i M. Č. Oni su se obratili Srpskom narodnom vijeću u rujnu 1997. godine. Ovdje citiramo dijelove pisma: »Mi smo oboje povratnici srpske nacionalnosti – hrvatskog državljanstva, a koji smo izbjegli nakon Oluje. U najkraćem mogućem roku, za vrijeme kojeg smo izvadili sve potrebne dokumente (domovnica, osobna karta, putovnica), vratili smo se natrag u Hrvatsku, odnosno sve dokumente smo izvadili u Vukovaru te tamo i boravili. Od svibnja ove godine boravimo u Zagrebu, u stanu znanca... Vrativši se u Hrvatsku nadao sam se da ću doći u posjed svoje imovine – jednosobnog stana u Karlovcu i kuće u Vukmanićkom Cerovcu kraj Karlovca. U mom stanu privremeno boravi M. V. čija kuća je u Zasinju kod Duge Rese, a u koju bi se nakon popravka trebao vratiti. U mojoj kući u Vukmanićkom Cerovcu privremeno stanuje izbjeglička hrvatska obitelj iz okolice Travnik. Budući da se već 6 mjeseci ne mogu useliti u svoje vlasništvo, moj boravak u Zagrebu više neće biti moguć i morat ću se vratiti u Vukovar, gdje sam dobio privremeni smještaj u ulici Neznanog junaka.«⁴²

B. D., Srпкиnja iz Donjih Cjepidlaka kod Đulovca u blizini Daruvara, obraća se Zajednici Srba Rijeka- Odboru za ljudska prava u vezi s mogućnosti vraćanja obiteljske kuće u mjestu Đulovac kraj Daruvara. Naime, u kuću su se nakon rata uselili Hrvati-Janjevci s Kosova s desetero djece bez ikakvog pravnog rješenja.⁴³

Posebno je zanimljiv slučaj V. C., Srbina iz Đevrska kod Knina. On je do 1991. radio u Zadru, a potom je pod pritiscima u rujnu 1991. godine zamijenio svoju kuću u Zadru za kuću u Kninu. Izmjenu je izvršio s kninskom hrvatskom obitelji. Čini se međutim da zamjena nije bila pravno korektna, pa je V. C. nakon 1995. godine ostao bez obje kuće. Naime, nakon akcije Oluja prebjegao je u Tivat u

⁴⁰ ASH, Fond SNV, inv. br. 45, Slučajevi kršenja ljudskih prava zabilježeni od strane SDF-a od 1. lipnja do 28. srpnja 1997. godine, 8.

⁴¹ ASH, Fond SNV, inv. br. 45, Slučajevi kršenja ljudskih prava zabilježeni od strane SDF-a od 1. lipnja do 28. srpnja 1997. godine, 8.

⁴² ASH, Fond SNV, inv. br. 50.

⁴³ ASH, Fond Zajednica Srba Rijeka.

Crnu Goru sa suprugom, a potom je želio ostvariti pravo na kuću u Zadru, budući da mu je kuća u Kninu ostala nedostupna i zauzeta od stranih osoba, a osim toga i pravno neriješena. Međutim, hrvatska obitelj iz Knina s kojima je izvršio zamjenu uspjela se uknjižiti na kuću u Zadru, tako da mu je i ova kuća postala nedostupna. V. C. je u Dalmatinski komitet kao prilog poslao popis 81 vlasnika nekretnina, po nacionalnosti Srba, koji su zamijenili početkom rata svoje kuće s Hrvatima, a koji žele vratiti svoje prijeratne kuće u svoje vlasništvo, tj. koji se nalaze u sličnom ili pravno istom položaju kao i V. C. Iz popisa je vidljivo da je najviše takvih osoba s područja Zadra, Šibenika, Vodica i Splita. Mjesta u koja su se navedeni vlasnici selili 1991. godine uglavnom su Knin i Benkovac.⁴⁴

D. Č., Srkinja iz Korenice, obraća se udruženju Homo Pula u vezi s kućom u Korenici. U nju je rješenjem nadležne Komisije useljena hrvatska obitelj iz Bosne i Hercegovine koja se u ožujku 1998. iselila u Kanadu gdje su dobili trajno nastanjenje. D. Č., koja je pravni vlasnik nekretnine, tada je željela ući u posjed spomenute kuće, ali su u kuću uselili neki njoj nepoznati ljudi. U Općini Plitvička Jezera D. Č. je obaviještena da oni nemaju saznanja da se spomenuta hrvatska obitelj trajno iselila u Kanadu, tj. da je uopće napustila objekt. U Policijskoj upravi su joj rekli da se novi useljenici mogu eventualno deložirati samo u slučaju ako D. Č. ima Potvrdu o planu povratka za koju su joj u Vukovaru, gdje je predala molbu za taj dokument, rekli da je neće dobiti budući da je privremeno nastanjena u Vrbasu (Vojvodina), što je spomenutoj D. Č. bila jedina opcija budući da joj je kuća u Korenici zauzeta. Tako se zatvorio začarani krug iz kojeg nema izlaska.⁴⁵

S. R. i R. R. iz Knina izbjegli su nakon Oluje u selo Čeminac u tada još zaposjednutu Baranju. Ondje su dobili rješenje na kuću M.A., Hrvata na privremenom boravku u Njemačkoj. Dana 3. kolovoza 1998. predsjednica Stambene komisije općine Čeminac došla im je u kuću i naložila da iz kuće moraju izići u roku od tri tjedna. Nakon toga događaja uslijedio je pritisak vlasnika, koji se u međuvremenu vratio, u tolikoj mjeri da spomenuti kninski Srbi S. R. i R. R. nisu više mogli izdržati, pa su se preselili kod nekog prijatelja kod kojeg također nisu mogli dugo ostati. U Kninu im je njihova kuća spaljena te se nisu mogli onamo vratiti.⁴⁶

J. Ž. i M. Ž. Srbi iz Korenice, imali su drugačiji slučaj. Naime, njihova je kuća u Korenici predana D.D., Hrvatima iz Brinja sa prebivalištem u Zagrebu, koji je u objektu otvorio ugostiteljski objekt. U razgovorima koje su J. Ž. i M. Ž. vodili s

⁴⁴ ASH, Fond Dalmatinski komitet, slučaj V.C.

⁴⁵ ASH, Fond Homo – Pula, inv. br. 17.

⁴⁶ ASH, Fond SNV, inv. br. 292.

službenim osobama u općini Plitvička Jezera rečeno im je da D. D. ilegalno boravi u njihovoj kući budući da mu je privremeno rješenje isteklo, a savjetovali su im da se dogovore s gazdom.⁴⁷

S.O., Srbin iz Korenice, vratio se u svoje mjesto početkom rujna 1995. godine, kao jedan od prvih povratnika. U njegovoj je kući u to vrijeme još bila Hrvatska vojska. Iako su općinske vlasti bile upoznate s njegovim povratkom i polaganjem prava na tu kuću, objekt su izdali A. L., Hrvat u izbjeglištvu iz okolice Banja Luke iako je u Korenici u to vrijeme bilo mnogo praznih kuća. S. O. je tako morao potražiti privremeno boravište kod prijatelja i rodbine. S. O. je žalbu na takvo stanje poslao 1998. godine udruzi Homo-Pula, dakle gotovo tri godine od pojavljivanja problema.⁴⁸

Prethodni primjer iz Korenice sličan je primjerima iz Knina. Ondje je na popisu koji je napravio Srpski demokratski forum u studenom 1998. godine vidljivo kako barem 23 kuće na samom prostoru Knina koriste Hrvati iz BIH ili Hrvatske, a kako su vlasnici tih kuća ostali u Kninu i nakon Oluje te su praktički nasilno izbačeni iz svoje imovine. Slično je i sa barem 11 stanova u gradu Kninu iz kojih su nakon Oluje izbačeni Srbi zato da bi u njih bili useljeni Hrvati. U selu Golubić nedaleko Knina doseljenici iz Bosne i Hercegovine zauzeli su po nekoliko srpskih kuća te su onemogućivali Srbima povratak u njih, što je vidljivo iz dopisa SDF-a.⁴⁹

M. D. iz Gornjeg Karina izgnana je iz svoje kuće 5. kolovoza 1995. U njenu se kuću uselio M. V., Hrvat iz susjednog sela Pridraga, inače stari poznanik obitelji M.D., čija je kuća bila teško oštećena u ratu. M. D. je u nekoliko navrata do 1999. godine dolazila u posjet M. V.-u u Karin, gdje su dogovorili da »oni kuću koriste do obnove svoje i da je čuvaju dok mi ne odlučimo što ćemo«. U Karin je M. D. došla 20. siječnja 1999. i ondje utvrdila da je M. V. iselio iz kuće i vratio se u svoju obnovljenu kuću u Pridragu. Tada je kuća bila prazna. U kuću su se do ljeta 1999. uselili izbjeglice D. B. i K. B. iz Novog Travnika, kojima je M.V. dao ključeve kuće i kojima je prodao dio stvari koje su bile vlasništvo M. D. Dakako da se K. B. i D.B. nisu željeli iseliti iz spomenute kuće na molbe M. D. »Na vratima policije u Obrovcu zalijepljen je velik plakat o deklaraciji o ljudskim pravima. Pa da li se to odnosi i na nas, pitam se? Zašto trebamo angažovati odvjetnika za nešto što je naše?«, pitaju se vlasnici nekretnine.⁵⁰

⁴⁷ ASH, Fond Homo – Pula, inv. br. 18.

⁴⁸ ASH, Fond Homo – Pula, inv. br. b.b.

⁴⁹ ASH, Fond SNV, inv. br. 298.

⁵⁰ ASH, Fond SNV, inv. br. 342.

T. A. iz Kovačića kod Knina otišao je 4. kolovoza iz svoje kuće sa još šest članova svoje obitelji. T. A. se sa suprugom vratio 10. lipnja 1997. godine iz izbjeglištva, i u svojoj su kući zatekli bosanske Hrvate iz Kiseljaka. T.A. i supruga pronalaze smještaj 300 metara od svoje kuće u kući starog susjeda. »Odmah drugi dan po povratku iz izbjeglištva, 12. 06. 1997. sa suprugom M. odlazim obići svoju kuću. Ulazimo u dvorište svoje kuće, noge drhte, sastajemo se s uzurpatorom naše kuće, predstavljamo se kao vlasnici kuće. Tako u razgovoru sa njim reče on nami: 'Nemate vi ovdje što tražiti. Kuća je nekad bila vaša.« T. A. više puta podnosi molbu za povrat kuće. Međutim, »tek 3. lipnja 1999. godine dobivam rješenje . Ukida se privremeno rješenje o preuzimanju i korištenju određene imovine moje kuće i okućnice date naseljeniku iz BIH, Kiseljak. Ali to rješenje ne znači ništa, pošto točka 2 izdatog rješenja kaže: dok se privremenom korisniku ne nađe alternativni smještaj.« T. A. piše svoju molbu Srpskom narodnom vijeću tri godine i šest mjeseci nakon toga događaja, ali se i dalje nalazi u istoj poziciji kao i onog dana kada se vratio u Kovačić. Spomenutom useljeniku iz Bosne iz Kiseljaka ponuđen je u centru Knina alternativni smještaj koji je dotični odbio zbog navodne starosti kuće. T. A. zaključuje svoje pismo Srpskom narodnom vijeću ovako: »Na kraju da kažem, ugrožena su mi ljudska prava, ponižen sam, psihički slomljen, obraćao sam se svugdje, ali pomaka oko povrata moje imovine nema... mislim na što bih se teško odlučio, a to je ponovno u izbjeglištvo.«⁵¹

Gubitak stanarskih prava događao se i na mirno reintegriranim područjima Istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema. B.D. iz Belog Manastira požalio se Srpskom narodnom vijeću da je 11 mjeseci prije penzije 1999. u firmi Belje dobio otkaz i da je izbačen iz stana koji pripada firmi. U stan je useljen hrvatski bojovnik.⁵²

Epilog

Kao epilog treba istaknuti ovo pismo koje govori o poziciji onih koji se vraćaju: R. Piz Siska se obraća za pomoć Srpskom narodnom vijeću: »U Sisku sam se skućila i živjela do rata 1991. godine. Tu sam se udala za D. P. koj je radio u INA rafineriji Sisak. Bio je vrstan stručnjak i rukovodilac sve do 1991. – 1992. . kao Srbin tada postaje višak na radnom mjestu. To isto sam i sama doživjela. Pred rat suprug je preživio težak srčani udar. Suprug i ja nismo se bavili politikom niti smo bili članovi ijedne političke stranke. Bavili smo se naukom. Kao i stotine drugih Srba u Sisku imali smo velikih neugodnosti. Noćne pretnje, ucjenjivanja i

⁵¹ ASH, Fond SNV, inv. br. 403 b.

⁵² ASH, Fond SNV, inv. br. 436/III

teška vrijeđanja. Oktobra 1991. godine uspjeli smo se izvući do Ljubljane. Liječnik (u Ljubljani, op.a.) koji je vodio supruga kao teškog srčanog bolesnika savjetovao mu je da podnese zahtjev za invalidsku penziju. On se vratio u Sisak i to je uradio, ali na njegovu veliku nesreću. Odmah nakon toga kućni prijatelji kao i sisački egzekutori izveli su ga iz stana i odveli u samicu policije. Stan je odmah useljen. ...» R. P. je nakon rata tražila stambeno zbrinjavanje, ali nije željela da to bude grad Sisak. »Zašto to ne bi bio Zagreb ili Rijeka? 25.5. 2007. data je suglasnost za stambeno zbrinjavanje, ni manje ni više nego Sisak. ... Da ironija bude veća u ovoj mojoj tragediji stan je ponuđen u neboderu na VIII spratu. Poniženje za teškog srčanog bolesnika (supruga R. P., op.a.) koji je umro petnaest dana prije toga. U toj teškoj situaciji zajedno s mojim bratom pogledala sam taj stan koji je otvorila gospođa J. Bila je veoma ushićena i uvjeravala me da je to pravo rješenje za mene, poslije muža. Rekla je ukoliko odustanem naći ću se van stambene liste. ... Odmah sam to odbila. ... Tražim novi stan kakav sam ostavila. Puziti ne želim nikome. Sisak ne želim poslije muževe smrti. ... «⁵³

Problemi povrata zauzete imovine do današnjih dana praktički nisu riješeni. O tome svjedoči i činjenica da su brojna plodna zemljišta i dalje uzurpirana i nisu vraćena pravim vlasnicima. Samo na području zadarskog zaleđa (Ravni kotari), gdje je situacija najteža, evidentirano je 2006. godine 127 slučajeva zauzetog zemljišta.⁵⁴

Zaključak

Razgovarajući sa Srbima u Hrvatskoj o spomenutoj problematici, zaključio sam da se jedan veći dio njih pomirio s činjenicom da stvari više nikada neće biti onakve kakve su bile prije posljednjeg rata. Novi ljudi koji su doselili u kuće njihovih nekadašnjih susjeda, rođaka, prijatelja i poznanika »puštaju korijenje« osnivajući obitelji i odgajajući mlade naraštaje u novom kraju. Većina starosjedilaca ne voli nove susjede, ali pronalazi neku vrstu suživota s njima. B. V. iz Vrhovina smatra da u Vrhovinama više nema ličkog govora. »Oni koji su doselili u srpske kuće će asimilirati nas, a ne mi njih. Srbi koji su tu živjeli sada imaju neke živote daleko od Vrhovina.« Mlađa kazivačica N. P. iz Hrvatske Kostajnice kazuje kako u srpskim kućama sada žive neki novi Hrvati s kojima ni »domaći Hrvati ne mogu«. »Nedostaju im stari Srbi. Ipak je ovo drugačiji mentalitet.« Ni u Benkovcu, gdje su

⁵³ ASH, Fond SNV, inv. br. 1018.

⁵⁴ ASH, Fond SDF, inv. br. 54.

naseljeni Hrvati iz Bosne, nije danas drugačije. »Lokalni Hrvati nikada nisu voljeli te došljake.« - kazuje muškarac I. M. iz Benkovca. Međutim, na isti način na koji se Hrvati iz Bosne nisu u potpunosti snašli u novom ambijentu u Hrvatskoj, ni Srbi u Srbiji nisu bili sretni. Kazivačica M. C. iz Knina rekla mi je kako su njihovu kuću od doseljenih Bosanaca sačuvali upravo domaći Hrvati, a za »Srbe u Srbiji bili smo i ostali izbjeglice dokle god smo bili tamo«. Kazivačica P.A. iz Trgova pokraj Dvora prisjećala se svojeg boravka u Jagodini. »Oni (Srbijanci) su mislili: 'Što ćete vi tu?' To je sukob mentaliteta, kultura i razmišljanja. Mi uopće nismo pripadali u Srbiju. Govorili smo ijekavicom i nismo upotrebljavali srpski jezik. Kada preživiš ono što smo mi proživjeli u Srbiji, po povratku u Hrvatsku sve ti je dobro.« Kazivačica zaključuje: »Podijelila bih Srbe iz Hrvatske danas u nekoliko kategorija: Srbi u Hrvatskoj, dakle oni koji su ostali za vrijeme rata u svojim kućama pod kontrolom hrvatskih snaga, Srbi u Krajini, Srbi prebjegli nakon 1995. u Srbiju i Srbi koji su otišli u treće zemlje. Između ovih kategorija postoje goleme razlike.«

Dakle, iz svega napisanog vidljivo je na koji su način uništene predratne socijalne zajednice u Hrvatskoj. Oduzimanje imovine nije samo čin oduzimanja privatnog vlasništva. Radi se i oduzimanju mjesta za život, a najčešće i o oduzimanju domovine. Stoga nije pretjerano reći da je Srbima iz Hrvatske (baš kao i Hrvatima iz Bosne) koji su izgnani iz svojih domova ili kojima su domovi oduzeti na bilo koji od navedenih načina oduzet i dio njihova identiteta koji su vezivali za mjesto rođenja i zemlju na kojoj su živjeli.

Summary: Author in the article brings pieces of information about housing problems during Croatian war of independence. Especially deals with Serbs in Croatia. Article is divided in two parts. First part deals with housing problems between 1991 and 1995 and forcible detraction of houses and flats in croatian cities. The second part deals with problems of detraction of houses after Croatian war of independence after 1995. Beside theoretical base and legislative issues author brings examples from documentation from Archive of Serbs in Croatia.

Key words: Serbs in Croatia; Croatian war of independence; housing problems; migrations

Literatura

Bubalo, R. »Uporedna analiza mehanizama za imovinsku restituciju za raseljena lica u regionu« u: *Konferencija: Stambena i imovinska restitucija za interno raseljena lica: kako dalje?*, Beograd 28-29. listopada 2009.,

Gorkić, A., *Stanarsko pravo kao vlasničko pravo*, Beograd 2001, 22.

Human Right Watch, vol. 15, no. 5 (D), *Hrvatska – prekršena obećanja: Prepreke povratku izbjeglica u Hrvatsku*, Zagreb 2003.

Mikić, Lj., *Republika Hrvatska: Izbjegli i raseljeni bivši nositelji stanarskih prava – Osvrt na pristup stečenim pravima i stambeno zbrinjavanje manjinskih povratnika u 2008.*, Vukovar 2008.

Mikić, Lj., *Mikrostudija – Hrvatska: izazovi održivom povratku izbjeglih građana srpske nacionalnosti, Izvještaj Centra za mir, pravne savjete i psihosocijalnu pomoć Vukovar–Manjine u Hrvatskoj*, Vukovar 2003.

Misija OEES-a u Hrvatskoj, Izvješće o povratku izbjeglica u Hrvatsku i statusu provedbe sarajevske Ministarske deklaracije iz siječnja 2005. o povratku izbjeglica, 29. srpnja 2005.

Okolnosti i posljedice ukidanja stanarskih prava, priopćenje za medije, prosinac 2000.

Program povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih lica, Zagreb 14. lipnja 1998.

Pupovac, M., Milošević, S., *Srbi u Hrvatskoj 2007.*, Zagreb 2007

Izvori

Arhiv Srba u Hrvatskoj

ASH, Fond Dalmatinski komitet

ASH, Fond SNV

ASH, Fond Zajednica Srba Rijeka.

ASH, Fond Homo – Pula

ASH, Fond SDF

www.okucani.razvoj-zajednice.net.

www.vreme.com

UDC 323.1(=163.41):497.5

Drago Župarić-Iljić

OD OČUVANJA IDENTITETA DO ASIMILACIJE: AKTUALNI POLOŽAJ I INTEGRIRANOST SRPSKE NACIONALNE MANJINE U ZAGREBU

Sažetak

U ovom radu prikazujemo u kojoj su mjeri danas Srbi u Zagrebu organizirani s ciljem očuvanja vlastitog identiteta, s kojim se problemima u tome suočavaju te kako procjenjuju vlastiti položaj i stupnjeve integriranosti u društvu. Uz kratki pregled populacijske brojnosti te normativno-pravnog i institucionalnog položaja donosimo prikaz analize sadržaja transkripata fokus grupa provedenih među pripadnicima Srba u Zagrebu. Analiza pokazuje kako srpsku zajednicu odlikuje fragmentiranost identiteta, što je proces naročito prisutan među mlađom populacijom u urbanim centrima. Asimilacija je prisutnija u Zagrebu nego u ruralnim, povratničkim sredinama, a u urbanim sredinama češća je i etnomimikrija. Ti su fenomeni rezultanta promjena ustavnog statusa Srba u Hrvatskoj, nepovoljne društvene klime tokom 1990-ih, ali i pasivnosti urbane srpske intelektualne elite, posebice srednjovječne generacije i mladih. Navedeno stanje uzrokuje daljnji pad broja pripadnika srpske manjine u popisima, kao i slabljenje aktivacijskih resursa za očuvanje manjinskog identiteta kroz oblike formalne organiziranosti. Tako pitanje integriranosti Srba u Zagrebu ukazuje na zadovoljavajuću normativnu ali nedostatnu funkcionalnu integraciju manjine. Također, nepostojanje zajedničke društveno-kulturne platforme (temeljene na jeziku, tradiciji, religiji) oko koje bi se (re)konstruirao identitet Srba u Zagrebu ukazuje na potrebu za afirmativnom akcijom (unutar) same zajednice na očuvanju vlastitog identiteta.

Ključne riječi: Srbi u Zagrebu, nacionalnomanjinski identitet, asimilacija, etnomimikrija, integracija

1. Uvod¹

Ratna zbivanja iz 1990-ih uvjetovala su značajnu promjenu nacionalnog sastava Republike Hrvatske (RH) ali i promjenu stupnjeva, oblika i sadržaja integriranosti nacionalno-manjinskih zajednica u nacionalnu matricu hrvatskog društva. Znatnim dijelom su i tranzicijski društveno-politički procesi utjecali na očuvanje, mijenjanje ili gubljenje karakteristika etničkog identiteta novonastalih nacionalnih manjina. Kod Srba u Hrvatskoj to se prije svega očitovalo u promjeni brojnosti pripadnika populacije Srba, a zatim i promjena pravnog i institucionalnog položaja, te promjena u stupnjevima organiziranosti i integriranosti u život lokalnih zajednica.

Potrebno je vrijeme da bi nacionalne zajednice u RH izvršile uspješnu rekonstrukciju vlastite institucionalne i identitetske infrastrukture. Kulturno, političko i civilno (re)organiziranje presudni su elementi za potpuno ostvarenje i uživanje zakonom zajamčenih manjinskih prava. Današnje društveno-političko okruženje u RH omogućava ostvarenje tih prava prvenstveno na razini pravno-političke (normativne) integracije, dok u praksi postoje brojni problemi vezani uz ekonomsku i sociokulturnu (funkcionalnu) integraciju nacionalnih manjina. One polažu, među ostalim, pravo na čuvanje svog identiteta, pravo na (samo)organiziranje i integraciju, a većinska zajednica ima obvezu da ostvarenje tog prava prihvati, podrži i promiče.

Razvijajući svoj identitet, ljudi polaze od mobilizacije kulturno raspoloživih resursa u svojim neposrednim društvenim mrežama i u društvu kao cjelini. Stoga je proces izgradnje identiteta onaj proces na koji duboko utječu prilike i proturječja socio-kulturne okoline koja ih okružuje. Tako danas postaje važnim raspravljati o (re/de)konstrukciji ili možda "fragmentaciji (etničkog) identiteta" (Bradley, 1997) među nacionalnim zajednicama u Hrvatskoj, koji se desio unazad dvadesetak godina. Kao svojevrsnu studiju slučaja, u ovom radu uzimamo za analizu primjer zajednice Srba u gradu Zagrebu.

2. Predmet istraživanja i metodologija

Dosadašnja istraživanja (Tatalović 2001; Mesić 2003; Vasiljević 2004; Tatalović i Lacović 2011) raspravljala su o ostvarivanju ustavnim zakonom zajamčenih prava iz sfere kulturne, jezične, vjerske i prosvjetne autonomije, te problema u sferi

¹ Rad je napisan u sklopu istraživanja pod nazivom „Nacionalne manjine u gradu Zagrebu“, koje je provedeno u razdoblju od 2009.-2011. kao dio znanstveno-istraživačkog projekta „Nacionalne manjine u Hrvatskoj i procesi eurointegracija“, na Institutu za migracije i narodnosti u Zagrebu (voditelj dr. sc. Dragutin Babić). Ovom prilikom zahvaljujemo dr. sc. Filipu Škiljanu za korisne komentare i pomoć u istraživanju.

političke i ekonomske participacije za Srbe i ostale nacionalne manjine u RH². Prema odredbama Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina (NN, 155/02) one se mogu služiti svojim jezikom i pismom u privatnom i javnom životu. Njima se osigurava mogućnost odgoja i obrazovanja na jeziku kojim se služe; korištenje nacionalnih znamenja i simbola, pravo na kulturnu autonomiju; održavanje, razvoj i izražavanje vlastite kulture, njeno očuvanje i zaštitu kulturnih dobara i tradicija. Nadalje, omogućuje im se očitovanje i prakticiranje svoje vjeroispovijesti; pristup sredstvima javnog informiranja; samoorganiziranje i udruživanje; zastupljenost u predstavničkim tijelima na društvenim i lokalnim razinama, te u upravi i pravosudnim tijelima. Sudjelovanje nacionalnih manjina u javnom životu i upravljanju u lokalnoj vlasti ostvaruje se preko nacionalnomanjinskih vijeća i predstavnika nacionalnih manjina. U javnom i političkom diskursu upravo se društvena inkluzija i integracija manjina svih vrsta ističu kao «lakmus papir» stupnja demokratičnosti i spremnosti za poštivanje i zaštitu zakonom zagarantiranih prava manjinskih subjekata koju trebaju zadovoljiti zemlje pristupnice Europskoj uniji (EU).

Predmet ovog rada jest prikazati u kojoj su mjeri danas Srbi u Zagrebu društveno organizirani s ciljem očuvanja vlastitog identiteta, s kojim se problemima u tome suočavaju te kako procjenjuju vlastiti položaj i stupnjeve integriranosti u gradu Zagrebu. Promišljanja oko pitanja institucionalnog položaja i identiteta te integracije srpske manjine u Zagrebu opisat ćemo koristeći analizu sekundarnih izvora, služeći se podacima iz provedenog istraživanja u Babić i sur. (2011). U sklopu navedenog, provedena je serija terenskih istraživanja metodom fokus grupe u kojoj su sudjelovali predstavnici i pripadnici manjinskih organizacija. Tako su i Srbi u Zagrebu kroz interakcijski dijaloški okvir raspravljali o najvažnijim problemima s kojima suočavaju danas.³ Pomoću deskriptivne „tematske“ analize grupirali smo

² Nacionalne manjine u hrvatskom kontekstu čine 22 manjine taksativno nabrojane u Ustavu i Ustavnom zakonu o pravima nacionalnih manjina iz 2002. Uz uvažavanje ponekih mišljenja iz same nacionalno manjinske zajednice i akademskih krugova kako bi (sociološki) zahvalnije bilo ne rabiti termin „manjina“, nego primjerice „zajednica“ u našem istraživanju „manjina“ jest samo *terminus technicus* koji označava navedene grupacije stanovništva. Stoga, nacionalnu manjinu shvaćamo kao brojčano manju grupa ljudi čiji pripadnici kao državljani određene države imaju etničke, jezične, vjerske, kulturne karakteristike po kojima se razlikuju od ostalog dijela stanovništva i koji međusobno iskazuju osjećaj solidarnosti, sa ciljem i svrhom očuvanja svoje kulture, tradicije, vjere i jezika (Capotorti, 2001).

³ Fokus grupa, kao forma grupnog intervjua u kojoj sudjeluje više participanata na unaprijed zadane teme razgovora, zahvalna je upravo zbog interakcije među sudionicima i moguće zajedničke konstrukcije značenja koji se pridaju nekoj temi (Bryman, 2008:474). Potencijal fokus grupe kao metode jest u tome da se u njoj ekstrapoliraju mišljenja koja ukazuju na šire stavove tj. refleksiju subjekata spram tema razgovora u dijaloškoj formi. U fokus grupi s predstavnicima Vijeća srpske nacionalne manjine (VSNM), Srpskog narodnog vijeća (SNV) i „Srpskog kulturnog društva - Prosvjeta“ (SKD) u Zagrebu sudjelovalo je sedmero ispitanika. U obradi i interpretaciji podataka korištena je podvrsta sadržajne analize (Bryman, 2008:514-536), tzv. „tematska analiza“, gdje su analizirane kategorije sadržaja koje se posredno ili izravno odnose na široko polje tema o položaju i pitanjima identiteta Srba u Hrvatskoj.

i obradili mišljenja predstavnika i pripadnika Srba u Zagrebu o pitanjima položaja i integriranosti u kulturne, društvene i političke tokove Zagreba, te problematiki očuvanja identiteta i odnošenja spram procesa gubljenja kulturne posebnosti i asimilacije.

U našim smo fokus grupama koristili metodu biranja uzorka koja je slijedila pravila „svrhovitog uzorkovanja“ ispitanika obzirom na njihovu stručnost i upoznatost s razumijevanjem istraživanih fenomena (Bryman, 2008:415). Naši su ispitanici činili onaj „aktivniji“ dio manjinske zajednice. Kao predstavnici Vijeća ili članovi manjinskih organizacija, njihov angažman i uključenost u formalno organizirane aspekte nacionalno-manjinskog života na razini grada Zagreba, razlikuju ih od ostatka „prosjeaka“ pripadnika zajednice. Također, upravo zbog specifičnog fokusa na Srbe u Zagrebu rezultati ovog rada ne mogu se generalizirati na cijelu populaciju Srba u Hrvatskoj. No, ono ipak daje nove uvide u pregled aktualnog položaja, organiziranosti te integracije Srba u današnjem hrvatskom društvu. Pitanje identiteta zagrebačkih Srba tako postaje eklatantan primjer potrebe za tematiziranjem suvremenog identiteta Srba u Hrvatskoj uopće.

3. Pitanja položaja i integriranosti Srba u Zagrebu

Srbe u Hrvatskoj odlikuje autohtonost i dugoljetnost života na ovim prostorima: oni su svojim povijesnim, društvenim i kulturnim životom i djelovanjem ukorijenjeni i integrirani na povijesnom, geografskom, političkom i socio-kulturno prostora Hrvatske. Kao takvi čine temeljni sastav i srž gradskog života Zagreba u svojoj prožetosti suživota s Hrvatima i ostalim nacionalnim zajednicama. Nažalost, negativne posljedice rata odrazile su se prvenstveno na brojnost te normativno-pravni i institucionalni status srpske zajednice u Hrvatskoj. Njihov je ustavni status iz dotadašnjeg „konstitutivnog naroda“ promijenjen u status „nacionalne manjine“ a njihov broj smanjen na otprilike jednu trećinu od predratnog broja. Pad broja Srba u Zagrebu preslikava pad brojnosti Srba u Hrvatskoj dijelom je i posljedica asimilacijskih i etnomimikrijskih procesa. Ovi su se fenomeni odrazili i na stupnjeve, oblike i sadržaje organiziranosti srpske manjinske zajednice, kao i na promjene manjinske identitetske strukture i načina uključivanja Srba u društvo.

Koristeći demo-statističke podatke o naseljenosti i nacionalnom sastavu stanovništva grada Zagreba i naselja Zagreb moguće je analizirati opće podatke o brojnosti Srba te pratiti indekse promjene u među popisnim razdobljima od 1981. do 2001. godine. Nažalost, za vrijeme pisanja ovog teksta (svibanj 2012.) još uvijek nisu objavljeni podaci popisa stanovništva RH iz 2011, te stoga iste ne obrađujemo u ovoj analizi.

Tablica 1 - Nacionalna struktura stanovništva u naselju Zagreb*, 1981., 1991. i 2001. godine

Nacionalnost	1981.	%	1991.	%	2001.	%	indeks promjene 2001/1991.
Hrvati	519.590	79,46	594.323	84,09	716.344	91,94	120,5
<i>Nacionalne manjine (ukupno)**</i>	<i>81.073</i>	<i>12,40</i>	<i>73.719</i>	<i>10,43</i>	<i>40.066</i>	<i>5,14</i>	<i>54,3</i>
Srbi	37.331	5,71	44.384	6,28	18.811	2,41	42,3
<i>Ostale nacionalnosti***</i>	43.742	6,69	29.335	4,15	21255	2,72	72,5
Nacionalno neopredijeljeni	n/a	n/a	14.498	2,05	15.649	2,01	107,9
Jugoslaveni	52.362	8,01	14.218	2,01	-	-	-
Regionalna pripadnost	828	0,12	1.297	0,18	39	0,01	3,0
Nepoznato	**	**	8.094	1,14	2.322	0,30	28,6
Ukupno	653.853	100	706.770	100	779.145	100	110,2

Izvori: Gelo i sur. (1998). Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991. po naseljima (Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske); DZS RH (2002). Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001. god., (cd-rom). (Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske), uz adaptirani izračun Indeksa promjene kretanja stanovništva 2001/1991

* U administrativno-prostornom smislu "naselje Zagreb", odgovara gradu Zagrebu, ali bez gravitirajućeg prstena prigradskih naselja Dugo Selo, Sesvete, Samobor, Zelina, Zaprešić i Velika Gorica.

** Iz ovog izračuna ukupnog broja nacionalnih manjina izuzete su slijedeće popisne kategorije: Hrvati, Jugoslaveni, Nacionalno neopredijeljeni, Regionalna pripadnost, Nepoznato. Dakle, u izračunu su zbrojene kategorije naroda i narodnosti, tj. današnjih nacionalnih manjina, ali je pribrojana i kategorija „Ostale narodnosti“ (1981. ona je glasila „Ostali i nepoznato“ iz razloga jer taj popis nije diferencirao ostale nacionalnosti i narodnosti prema njihovim imenima etničkim/nacionalnim imenima). Ovaj metodološki postupak nije posve opravdan, ali je nužan kako bi dao točniju procjenu stvarnog stanja.

*** Ovdje su ubrojeni svi oni koji, osim Srba, danas čine preostalih 21 Ustavom priznatih nacionalnih manjina u RH: Albanci, Austrijanci, Bugari, Crnogorci, Česi, Mađari, Makedonci, Muslimani/Bošnjaci, Nijemci, Poljaci, Romi, Rumunji, Rusi, Rusini, Slovaci, Slovenci, Talijani, Turci,

Ukrajinci, Vlasi, Židovi. U ovaj je izračun uključena i kategorija Grci (prisutni u popisu za 1981. i 1991.), te „Ostale narodnosti“ koja obuhvaća one etničke grupe koje nisu prepoznate/priznate kao autohtone/alohitone „nacionalne manjine“, odnosno koje nisu distingvirane kao posebne popisne kategorije.

Demografski trendovi upućuju na to da je stanovništvo grada Zagreba, prešlo iz razine „niže heterogenosti“ iz 1991. u naglašeno „homogeni“ po svom nacionalnom sastavu (prema shemi Raduški, 2011), obzirom da je omjer većinskog hrvatskog naroda u Zagrebu porastao sa 79,46% iz 1981. na 91,94% u 2001. godini. Prema rezultatima popisa iz 2001. ukupni broj nacionalnih manjina u Zagrebu smanjio se za više od polovice (sa 10,43% iz 1991. na 5,14% u 2001.), prije svega poradi općeg i proporcionalnog smanjenja broja Srba (za ukupno 57,7%). To kretanje broja Srba u Zagrebu preslikava kretanje broja Srba na nacionalnom nivou 1991-2001. jer se tada na državnoj razini broj Srba smanjio za 65.3% (sa 581.663 tj. 12,16% iz 1991. na 201.631, tj. 4,54% u 2001.).

Zaključujemo kako je u međupopisnom razdoblju 1991-2001. srpska manjinska zajednica u Zagrebu i Hrvatskoj doživjela drastičan demografski pad i depopulaciju. To je rezultat, prvenstveno i najvećim dijelom, negativnog migracijskog salda, uslijed (e)migracije tj. nedobrovoljnog, prisilnog i prinudnog raseljavanja (posebice izbjeglištva), te ratnog mortaliteta, naročito u periodu 1991-1995. Padu brojnosti pridonose i negativni demoreprodukcijski trendovi, poput niskog prirodnog priraštaja stanovništva koji danas odlikuje srpsku zajednicu u Hrvatskoj (Raduški, 2011), kao i društveni fenomeni neizjašnjavanja i/ili lažnog izjašnjavanja u popisima stanovništva tzv. etnomimikrija.

Osvrnimo se na pitanja normativnog položaja Srba u Zagrebu. Jugoslavija (SFRJ) nije poznavala termin „nacionalne manjine“, nego su populacije određene kao „narodi“ i „narodnosti“, pri čemu su Srbi, Hrvati, Muslimani, Slovenci, Makedonci i Crnogorci u Jugoslaviji bili definirani kao „narodi“. Socijalistička Republika Hrvatska (SRH) je bila definirana kao „nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj i država narodnosti koje u njoj žive“. Tako se pojam narodnosti u SRH odnosio se na Mađare, Talijane, Čehe, Slovake, Rusine i Ukrajince. Tzv. „Božićnim Ustavom“ iz 1990. Srbi su iz konstitutivnog naroda preimenovani u status *nacionalne manjine* u RH. To je ujedno u osvit ratnog sukoba značilo najveću promjenu njihovog političkog tj. ustavnog statusa koji ih određuje i danas kao najbrojniju „manjinu“ u RH, ali onu koja je pretrpjela najveći demografski pad broja pripadnika.

Daljnijim je pravnim razvojem zakonodavstva, isprva donošenjem „Ustavnog zakona o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajed-

nica ili manjina u Republici Hrvatskoj“ iz 1991., s izmjenama i dopunama iz 1992. i 2000. a kasnije i stupanjem na snagu „Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina“, iz 2002. razrađen pravni okvir za položaj i integraciju nacionalnih manjina u RH. No, koje su danas, deset godina kasnije, najvažnije odlike i problemi oko (ne)integriranosti srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj? Kako pišu S. Tatalović i T. Lacović, analizirajući prvih deset godina provedbe Ustavnog zakona „(p)roblemi su se vezali uz nedovoljnu osposobljenost i/ili spremnost pojedinih tijela državne vlasti za provedbu Ustavnog zakona, nedovoljnu zainteresiranost pojedinih tijela lokalne i regionalne samouprave za ostvarivanje prava nacionalnih manjina te apatičnost i/ili nedovoljnu motiviranost pripadnika nacionalnih manjina ili njihovih organizacija i predstavnika da poboljšaju položaj manjine“ (Tatalović, 2011:383). Tako su neostvarenje prava na političku participaciju na lokalnim razinama i neostvarenje prava na zapošljavanje, naročito prava na razmjernu zastupljenost Srba u javnim službama i upravnim tijelima lokalne samouprave i pravosuđu najvažniji problemi srpske zajednice u sferi političke i ekonomske integracije u RH.⁴ Rad na aktivnostima koje pridonose afirmaciji, očuvanju, njegovanju i izražavanju posebnosti identiteta podrazumijeva aktivaciju socijalnog i kulturnog manjinskog kapitala. To se može ostvariti u vidu formalne organiziranosti pripadnika manjine kroz djelovanje u raznim kulturno-umjetničkim i kulturno-prosvjetnim društvima, klubovima, udrugama, manjinskim inicijativama.

Što je stoga s integriranošću zagrebačkih Srba u kulturnoj, prosvjetnoj i medijskoj sferi? Srpsko narodno vijeće (SNV) kao izabrano političko, savjetodavno i koordinativno tijelo djeluje kao samouprava Srba u RH. Osim radom na poticanju i pomaganju manjinskog povratka iseljenih Srba iz Hrvatske, od svog osnutka 1997., značajan dio sredstava ulaže i u očuvanje i klasifikaciju kulturne i spomeničke baštine, a u sklopu vijeća djeluje i „Arhiv Srba u Republici Hrvatskoj“ (Škiljan, 2007). „Srpsko kulturno društvo (SKD) Prosvjeta“ predstavlja središnju, tj. krovnu udrugu Srba u Hrvatskoj s pedesetak pododbora širom RH i glavni je nositelj kulturno-prosvjetnih aktivnosti među zagrebačkim Srbima. Srpski demokratski forum (SDF) utemeljen je 1991. kao organizacija civilnog društva, s ciljem pomaganja u rješavanju problema u obnovi i ekonomskoj revitalizaciji lokalnih povratničkih zajednica. Djeluje kroz svoje ogranke i pododbore diljem Hrvatske, na područjima posebne državne skrbi. Za grad Zagreb neizostavno je važno djelovanje organizaci-

⁴ Za potpunu i kvalitetnu, održivu inkluziju i integraciju srpske manjine neminovno je rješavanje još uvijek prisutnih problema, od kojih N. Raduški ističe: „Srpska manjina u Hrvatskoj se objektivno nalazi negde između integracije i asimilacije s obzirom da proces povratka Srba i posle petnaest godina izbeglištva nije završen i odvija se otežano zbog nesigurnosti povratka, nemogućnosti zapošljavanja, nerešenog pitanja stanaarskih prava, neisplaćenih penzija, kao i veoma otežane integracije u društvo zbog velike međuetničke distance“ (Raduški, 2011:425).

ja „Srpsko privredno društvo – Privrednik“, kao važnog ekonomskog subjekta, zatim „Narodno vijeće Srba“, „Zajednica Srba u Republici Hrvatskoj“, „Srpski omladinski forum“, „Savez srpskih organizacija“, „Udruga za njegovanje kulturnih i običajnih vrijednosti srpske nacionalne manjine – Vrelo“, te „Zajednica Srba Zagreba“, od kojih neke odlikuje i nekontinuiranost u radu i aktivnostima.

Najvažniji sekundarni agens socijalizacije - škola igra važnu ulogu u njegovanju manjinskog jezika i pisma, kao i prenošenju znanja o vlastitoj povijesti i kulturi. Srpski se jezik u raznim modelima nastave koristi najviše u Vukovarsko-srijemskoj, Osječko-baranjskoj, Primorsko-goranskoj i Ličko-senjskoj županiji, gdje su Srbi u RH i najbrojniji. Glavna okosnica odgoja i obrazovanja na srpskom jeziku u Zagrebu odvija se u „Srpskoj pravoslavnoj opštoj gimnaziji Kantakuzina Katarina Branković“, koja je otvorena 2005. pod pokroviteljstvom Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj, Mitropolije Zagrebačko-ljubljanske i Crkvene općine zagrebačke. U školskoj godini 2011/12. ovu gimnaziju pohađa 81 učenik/ica, od kojih su par nerskog etničkog porijekla.

Najvažniji tiskani list Srba u Hrvatskoj jesu „Novosti – Samostalni srpski tjednik“, koji izlazi od prosinca 1999. Središnji dio tjednika pisan je ćirilicom, čime promiče uporabu vlastitog jezika i pisma. Od 2007. u Novostima izlazi podlistak „Privrednik“, koji zajednički uređuju SNV i Srpsko privredno društvo „Privrednik“. Zagrebački odbor SKD Prosvjeta također izdaje dvomjesečni časopis orijentiran na kulturna zbivanja pod imenom „Prosvjeta“, a uređuje i godišnjak „Ljetopis SKD Prosvjeta“. SDF od 1996. izdaje i uređuje mjesečni magazin „Identitet“, kojega se ponajviše bavi pitanjima uspješne (re)integracije srpske manjine u povratničkim sredinama RH, ali i općim društveno-političkim temama. Funkcija medija jest informiranje javnosti, no oni predstavljaju također jedan od resursa za izbjegavanje asimilacije i marginalizacije, te sa druge strane pridonose kvalitetnijoj integraciji manjina u društvo i informiranju većine o položaju i potrebama manjina. Nakon opisa glavnih karakteristika brojnosti, položaja i integriranosti pažnju sad usmjeravamo pitanjima mijenjanja i/ili očuvanja identiteta Srba u Zagrebu.

4. Pitanja očuvanja identiteta i otpora asimilaciji

Pitanje integracije ponajviše je kulturno pitanje ali i političko, tj. pitanje politike identiteta. Kod korištenja prava na izražavanje i uživanje posebnosti identiteta važno je utvrditi iz kojih pozicija nastupaju manjine, a iz kojih država kako bi zaštitila ili možda reducirala uživanje tih prava. Proces izgradnje identiteta je proces na koji duboko utječu prilike i proturječja socio-kulturne okoline koja ih okružuje.

Srpska zajednica u Hrvatskoj polazi od kulturno raspoloživih resursa u svojim neposrednim socijalnim i kulturnim mrežama u društvu. U tom smislu manifestacije manjinskog identiteta možemo shvatiti kao podvrstu socijalnog i kulturnog (manjinskog) kapitala koji ujedno predstavlja potencijal za integraciju.

Usljed izrazito negativne društvene klime 1990-ih, u ratu i poraću, dio Srba i osoba iz miješanih brakova odabirali su izjašnjavanje u popisima za većinsku ili neopredijeljenu opciju, nakon što je popisna kategorija „Jugoslaven“ prestala postojati u popisu stanovništva iz 2001. Taj fenomen etnomimikrije, tj. mogućnost „lažnog“ izjašnjavanja pojedinca koje se skriva iza drugog ili nijednog etničkog imena, tj. svog etničkog porijekla, uzima se također kao specifičan faktor smanjenja broja pripadnika manjine u popisima. To se naročito odnosi na one manjine koje u svojim povijesnim i društveno-političkim vezama s većinskim narodom u RH pamte i destruktivne, konfliktne momente suodnosa (poput Srba, Crnogoraca, Bošnjaka). No zbog tolerantnijeg društveno-političkog demokratskog konteksta u RH danas, pretpostavka je kako razina socijalnog pritiska sredine koja uvjetuje prikrivanje stvarnog etničkog porijekla nije toliko izražena te će sve više dolaziti do izražaja suprotni trendovi jačanja nacionalnomanjinske svijesti i otpora asimilaciji i etnomimikriji. I sami podaci iz istraživanja Babić i sur. (2011:355-376) koje ovdje analiziramo ukazuju na etnomimikriju i odricanje od svog identiteta kao jedan od glavnih problema srpske zajednice u RH:

Ispitanik/ica 1: (...) *smatram govoreći za sva urbana gradska središta, uključujući i Zagreb, da je problem tih Srba kriza identiteta – teško im se poistovjetiti sa svojom nacionalnom grupom. Pa to izbjegavaju ili ublažavaju na raznorazne načine, pa kažu da su pravoslavci ili da to nije bitno. Imaju poteškoća da se izjasne, negdje gdje je potrebno ispuniti rubriku nacionalnost oni to izbjegavaju. S jedne strane imaju problem da sebe izgrade kao manjina a s druge strane smatram da većinski narod teško percipira Srbe kao manjinu, a ako ih percipira kao manjinu smatra da imaju sva prava, čak da imaju „nadprava“ kao manjina.*

Ispitanik/ica 2: *Kod Srba u Hrvatskoj i Srba u Zagrebu postoji problem sa sviješću pripadnosti manjini. Donedavno je to bio značajan, ne samo po ustavnom položaju u bivšoj državi nego i po brojnosti, doprinos zajedničkom životu, razvoju kulture, politici i svemu tome. Položaj na kojem su Srbi u Zagrebu gradili neki svoj identitet je bio vrlo pozitivan, vrlo značajan, od Tesle do Rade Končara. Od 1991. pa nadalje, zahvaljujući objektivnoj situaciji, ali i zbog medija, slike koju su oni stvarali, i zbog govora mržnje, mnogi pripadnici srpske nacionalne manjine u Zagrebu imaju problem da prihvate sami sebe kao manjinu, a drugo da se identificiraju, i da ne žive u nekoj mimikriji.*

Osim gorućeg problema etnomimikrije, u odgovorima se već nazire i razina kritike spram asimilacije građana srpske nacionalnosti.⁵ Stupanje u „mješovite brakove“ predstavlja najizraženiji mehanizam „prirodne asimilacije“, koji je kontinuirano prisutan i prihvaćen u široj zajednici. Prinudna pak asimilacije uzrokuje fenomene neizjašnjavanja ili lažnog izjašnjavanja oko nacionalnosti, vjerske pripadnosti, a nekim ekstremnim slučajevima čak i svojevolutnu promjenu osobnog imena i prezimena, ili negiranje i promjenu kolektivnog etnonima. Na kulturnoj razini asimilacija znači proces u kojem pripadnici srpske manjine u velikoj ili potpunoj mjeri odustaju tj. gube svoj manjinski identitet i svoje specifične kulturne posebnosti. Proces asimilacije je ponekad i svojevolutan, ukoliko osoba ili grupa koja se asimilira procjenjuje kako će pridobiti korist ili barem izbjeći štetu procesom „utapanja“ u većinsku matricu, što je u razdoblju 1990-ih moglo vrijediti za pripadnike nekih manjina. Grad Zagreb kao urbana sredina koja nije doživjela znatna ratna stradanja, omogućavao je zagrebačkim Srbima svojevrsnu priliku za prikrivanje i odricanje (od) svog identiteta jer su se u vrevi njegova života lako mogli sakriti „nepoželjni“ manjinski elementi koji su devedesetih bili diskriminirani i marginalizirani:

Ispitanik/ica 3: *Identitet je i dalje najveći problem, samoizjašnjavanje, ali nije tu samo problem srpskog jezika i kulture. To je nekakav formalni dio koji kaže da netko ima identitet ili nema, ali su zapravo bitni problemi da li netko može reći da je Srbin ili nije, i koliko se on osjeća ugodno u tom izjašnjavanju. Jer to je naravno počelo od 1990-te godine kad su djeca u školi morala reći što jesu. Ako je netko bio Hrvat ili ako je miješani brak onda se vrlo lako sa nekakvim temeljem mogao reći, a oni gdje su oba roditelja bili Srbi oni su lagali zato što im je tako bilo lakše. Onda se to tako provuklo i onda se ne da ljudima mijenjati tamo gdje su upisali u te svjedodžbe i ostale dokumente.*

Ovakvih primjera je prema mišljenju naših sugovornika bilo podosta tokom devedesetih, ali su ponegdje, naročito u urbanim sredinama, prisutni i danas. Predstavnicima zagrebačkih Srba ističu vjersku diskriminaciju učenika pravoslavne vjeroispovijesti u osnovnim i srednjim školama tokom 1990-ih kada je veliki broj srpske djece u gradovima Hrvatske bio prinuđen pohađati rimokatolički vjeronauk. Svojevolutno pristajanje na npr. to da srpska djeca pohađaju katolički vjeronauk

⁵ Postoje razne strategije društvene i kulturne prilagodbe manjine u većinsko društvo, poput asimilacije, integracije, separacije, marginalizacije (Berry i sur. 2002). No u hrvatskom multietničkom i multikulturnom kontekstu tu prilagodbu moramo shvatiti prvenstveno kao proces međusobne kulturne razmjene u kojem se manjinski i većinski utjecaji međusobno prožimaju i nadopunjuju. Tako je i poželjni model svakako integracija kao proces u kojem manjinska grupa postaje aktivni član većinskog društva, ali zadržava, njeguje i cijeni vlastiti etnički identitet. Integraciju shvaćamo i kao normativno i funkcionalno uključivanje manjina u šire društvene, političke, ekonomske i kulturne tokove.

u školama, zbog neizlaganja mogućoj osudi vršnjaka i šikaniranju ukoliko to ne učine, samo je blaži primjer društvenog konformizma. Drastičniji primjeri govore o svojevolumno prihvaćenom prozelitizmu kada su pojedina djeca srpskog porijekla i pripadnosti pravoslavnoj crkvi pristajala na primanje rimokatoličkih sakramenata, što je također jedan ekstremniji vid etno-konfesionalne mimikrije.

Jedan od presudnih preduvjeta za otpor asimilaciji i njegovanje vlastitog identiteta predstavlja očuvanje jezika. No, jezik nipošto nije jedini „prezervator“ etno-kulturnog identiteta jer je uz jezičnu diferencijaciju jednako važno i kolektivno pamćenje, gdje njegovanje sjećanja na zajedničku prošlost i porijeklo igraju neizostavnu ulogu. M. Mesić piše o tome kako se u međupopisnom razdoblju dogodio proces „materniziranja“ službenog hrvatskog jezika, što se može „(o) bjasniti, barem djelomično, s jedne strane socijalnim konformizmom, i s druge postkomunističkom jezičnom tranzicijom“ (Mesić, 2003:166). Taj konformizam upravo govori u prilog tomu kako je jezična asimilacija uzela maha, i kako je moguće da su se Srbi u RH iz čistog konformizma odlučili na prikrivanje svog jezika. Pitanje jezične politike utoliko jest zalazilo u sferu etniciteta jer je do 1990-ih i jezik bio jedinstven srpsko-hrvatski, tj. hrvatsko-srpski. Inače, bolje ostaje očuvana posebnost manjinskog jezika u sklopu većinskog jezičnog okruženja koji je distinktivniji po svojim lingvističkim odrednicama (npr. mađarski kao ne-slavenski jezik) nego oni jezici koji su po leksiku i morfologiji bliži hrvatskom, što srpski zasigurno jest. Ta je dilema sažeta i u odgovorima naših ispitanika:

Ispitanik/ica 4: *Problem sa Srbima u RH je taj što mi nemamo standardiziran jezik, znači nigdje ne piše što je jezik Srba u Hrvatskoj. Da li mi koristimo sufikse koji se koriste u Srbiji -isati a ne -irati, kao u „ignorisati“ a ne „ignorirati“. Koji je to oblik, koji mi pravopis koristimo, na koju se gramatiku pozivamo, to nigdje nije propisano, nigdje standardizirano, znači mi nemamo svoj jezik. Mi pišemo ćirilicom, ako šaljemo nešto službeno između nas u našim institucijama, ti su dokumenti na ćirilici. Ali se to ne piše sad po toj nekoj istočnoj varijanti jezika sa svim tim sufiksima kako je u Bosni danas. I možda manje koristimo ove nove hrvatske riječi, znači nećemo koristiti „stjegove“ i slično.*

Nedvosmislen prekid s tradicijom djelovanja i života Srba u Zagrebu predstavlja razdoblje 1990-ih kada je došlo do privremenog prekida rada kulturno-umjetničkih društava i neprakticiranja prosvjetne autonomije. Uz to su javno mnijenje i medijski diskurs bili uvelike negativno intonirani i diskriminirajući spram Srba. Danas je situacija bitno drugačija te sve manjine mogu biti zadovoljne razinom ostvarenja svojih prava. Pa ipak, „zadovoljavajući“ nivo normativne integriranosti ne jamči istovremeno i funkcionalnu integriranost manjina u šire socioekonomske, kulturne i političke tokove, no odgovornost leži i na samim manjinama. One same

trebaju shvatiti prednosti vlastitog (re)organiziranja i rada na poboljšanju svog statusa u budućim okvirima EU. Postojeće „mreže primarnih socijalnih interakcija“ (Babić, 2008) kao i kulturni kapital zajednice može pomoći u restrukturiranju manjinske institucijske organiziranosti u svrhu izgradnje i jačanja same srpske zajednice. U post-ratnim sredinama koje karakterizira određena urušenost te mreže pitanja pomirbe dojučerašnjih sugrađana i susjeda krucijalno je za normalizaciju suživota.

No ono što je osnovno pitanje oko identiteta zagrebačkih Srba jest – što je zapravo taj identitet, kakav je, koje su njegove glavne odlike? Nacionalnost i etnička pripadnost još uvijek predstavljaju jedne od primarnih izvora identiteta, uz rod, spol, socioklasnu pripadnost. Vjerska, tj. konfesionalna pripadnost populacije u Hrvatskoj je razdoblju od 1981. do 2001. odigrala važnu ulogu, i predstavljala važan kontekstualni okvir u procesima nacionalnog okupljanja i vjersko-nacionalne homogenizacije. Kako piše S. Vrcan urušavanjem komunističkog poretka religija se prometnula u “(...) važnu javnu instituciju prija svega s veoma značajnim političkim legitimacijskim potencijalom i funkcijom...” (Vrcan, 2006:65). Religijske institucije jesu svojevrсни čuvari nacionalnih vrijednosti, simbola i tradicije. U slučaju pravoslavnih vjernika u RH, Srpska pravoslavna crkva je u međupopisnom razdoblju 1991-2001. doživjela najveći pad broja izjašnjenih vjernika u relativnom omjeru od 63,2%.⁶ Ispitanici u našem istraživanju su nesigurni oko toga što ustvari predstavlja sam identitet Srba u Hrvatskoj i Zagrebu danas, i koliki je zapravo značaj konfesijske pripadnosti na nacionalno određenje, koliki je primat tradicijske kulture i vjerskih običaja u pitanjima identiteta:

Ispitanik/ica 5: *Mi Srbi to svrstavamo folklorne aktivnosti uglavnom u kontekst sela, ruralnosti, to je nešto što nije urbano, gradski, neka visoka kultura i slično. (...) Bez obzira na to kako je bilo vrijeme 1990-ih nitko ne treba da mu na čelu piše da je Srbin i da se tuče u prsa da je Srbin, ali pitam se koliki je identitet kod građana Zagreba srpske nacionalnosti tokom 1990-ih pa i u zadnjih deset godina u kući. Znači koliko oni kod kuće uzgajaju identitet? To ih nitko neće pokucati i pitati da li vi slavite kod kuće Slavu, Božić, Pravoslavnu Novu godinu, tko je Sv. Sava...*

Ispitanik/ica 2: *A što ako su komunisti ili ateisti?*

Ispitanik/ica 5: *...ali što je onda identitet Srba u Zagrebu? Da li znaju čitati ćirilicu? Što je naš identitet? Što čini identitet Srba u Zagrebu ako nije Sv. Sava, ako nije Božić, ako nije krsna Slava, ako nije ćirilica?*

U transgeneracijskom transferu vrijednosti tzv. „manjinske memorije“ najveću odgovornost snose agensi primarne socijalizacije (obitelj i rodbina), uz

⁶ Pravoslavna općina u Zagrebu kroz povijest je bila vjersko utočište ne samo zagrebačkih pravoslavnih Srba, već i drugih naroda: Grka, Cincara, Makedonaca, Vlaha i drugih (Roksandić, 1994:212).

sekundarne agense unutar odgojno-obrazovnog sustava. Obiteljski i rodbinski okvir je onaj u kome se njeguju i prenose odlike identiteta; jezik, običaji i vrijednosti, no i takva povezanost očuvanja identiteta nije izuzeta od poljuljanosti tradicionalnih obrazaca braka i obitelji u suvremenom svijetu. Starija generacija možda jest aktivna na tradicijskoj platformi okupljanja (jezik, tradicija, vjera), no oni se zalažu i potiču za generacijski transfer vrijednosti koji smjera obnavljanju identiteta i očuvanju manjinske posebnosti koji mladim pripadnicima manjina možda i nije toliko blizak.

Urbani mladi Srbi u većim centrima moguće nisu toliko zainteresirani za očuvanje svog identiteta. Prema našim ispitanicima, autohtoni zagrebački Srbi, naročito mlada i srednja generacija pokazuju slab interes prema njegovanju svoje kulture i običaja, nisu toliko prisutni u radu srpskih institucija u Zagrebu, u radu folklornih udruga, sudjelovanju u ljetnim školama jezika i kulture, prekograničnoj razmjeni iskustava i slično. Kritika ispitanika je upućena i prema neaktivnosti srednje generacije i nezainteresiranosti autohtonih Srba Zagrepčana za rad na (re)konstrukciji identiteta zajednice. Tako se rad na očuvanju fragmentiranog identiteta nastavlja zahvaljujući ponajprije volji i trudu Srba doseljenih u Zagreb iz drugih krajeva RH:

Ispitanik/ica 5: *I koliko sad posmatram nas ovdje za stolom i mlade u društvu, jako je malo mladih uključeno u rad srpske zajednice – u bilo koja kulturna dešavanja. Naročito onih koji su baš rođeni i odrasli u Zagrebu. Znači većina je nas ovdje koji smo došli u Zagreb (...) koji smo došli zbog faksa, zbog posla. Znači ja jako malo znam onih Srba koji su rođeni u Zagrebu, školovali se i rade a da se izjašnjavaju kao Srbi i da ih na neki način interesira srpska zajednica i ono što mi ovdje radimo. (...) (š)to se tiče školovanja ono jest dio stvaranja identiteta, da se kod djece stvori koji će jednog dana biti budućnost srpske zajednice u Zagrebu. Mlade iz Zagreba je teško animirati, osim Svetoslavske, svetog Nikole, osim Balatona, a i to sve teže, teško ih je motivirati i animirati, a obezbeđeno im je sve. Sve im je besplatno, džeparac dobiju, sve im platimo. Jednostavno interesa u Zagrebu nema a to je vrlo loše. Isti slučaj je i Karlovca i Osijeka, Rijeke, Pule i Siska, to je slučaj velikih gradova da su mladi zatvoreni, nisu motivirani. Sasvim sigurno veliki gradovi pružaju velike mogućnosti, u toj konkurenciji sad šta je tu srpski jezik i kultura, dal' je to sad njima nešto manje vrijedno, nešto što će im stvoriti problem i što će im onda to u životu.*

Proces asimilacije je snažan i kod ostalih nacionalnih manjina u gradu Zagrebu i prisutniji je u gradovima nego na ruralnim područjima. Stoga je indikativna jedna izjava sudionika istraživanja u Župarić-Iljić (2011) kako se „Srbi u Hrvatskoj trenutno nalaze u procjepu između asimilacije kojoj su izloženi u velikim gradovima, te getoizacije na ruralnim područjima povratka“. I ovdje se susrećemo s

kontrapunktiranjem pozicija i viđenja oko toga jeli identitet isključivo nešto tradicijsko ili je nešto moderno, jesu li odlike ruralne i tradicijske kulture dominirajuće po identitet ispred odlika urbane kulture i/ili supkulturâ mladih. Shodno tome i temelji identiteta nisu isti za stariju populaciju povratničkih sredina na područjima posebne državne skrbi i za mlađu populaciju urbanih središta, kako ilustrira ovaj dijalog:

Ispitanik/ica 6: *Problem Srba u gradovima je to jako slabo folklor promoviran, nije ni u obitelji ni kroz školu. Ono što se dešavalo u gradu Zagrebu, uglavnom su to očuvali srednjoškolci i studenti koji su došli sa sela ovdje, i to im je bilo neko mjesto druženja i sličnost sa nekom atmosferom iz zavičaja. I na to se svodi i dan danas. Danas u tim sekcijama, pogotovo u folkloru imamo uglavnom stariju populaciju, ono uglavnom se svodi na to da ga želja mine iz njegove mladosti i svega oko 20 posto mladih je od cijelog tog brojnog stanja aktivno. No i tu sve što ima nekih mladih pa ka srednjoj dobi pola-pola su Srbi i ostale nacionalnosti. Među mladima nisu samo Srbi, a Zagrepčana Srbina ne sjećam se da sam imao. Ja sam vodio osam devet godina, ne sjećam se da je ikoji bio.*

Ispitanik/ica 4: *Pa mene ne zanima folklor, niti išta što se tu nudi, niti me to ikad zanimalo. Mene zanimaju bendovi koji dolaze iz Srbije, srpski filmovi, srpski pisci, ja to imam svakako u cjelokupnoj ponudi koju ovaj grad nudi. Folklor i crkveno pjevanje me ne zanima, i ja nemam što tražiti na folkloru niti me zanimaju ljudi koji idu tamo, znači ako ću ja sresti neke mlade Srbe, iako mi nije ni bitno da se družim s ljudima koji su Srbi, možda ćemo se na tom koncertu sresti, ako dođu Darkwoodi pa ću ja ići tamo, ali potpuno neobavezno. Nemam tu potrebu da obučem narodnu nošnju i da ja sad tako čuvam to neko zavičajno. Više me zanima ta urbana kultura koja dolazi iz Srbije.*

Ispitanik/ica 6: *Ja drugačije gledam...*

Jačanje svijesti o etničkoj pripadnosti i očuvanju identiteta razumijemo kao reaktivnost manjina na posljedice ratnih zbivanja i tranzicijskih procesa i njihovog sagledavanje sociopolitičkog i sociokulturnog pozicioniranja u hrvatskom društvu danas. Zagrebački Srbi problematiziraju o tome u kojoj mjeri svoj vlastiti položaj i identitet mogu zahvaliti svojim etničkim, društvenim i kulturnim vezama s pripadnicima matične nacije u Republici Srbiji. Nadalje, raspravljaju i o tome kako se suodnose prema identitetu većinskog hrvatskog naroda i drugih nacionalnosti koje žive u RH, te koliko govor mržnje narušava međunacionalne odnose:

Ispitanik/ica 2: *Postoji još nešto, bar meni je osobno bitno, a i ljudima koje znam je značajan taj doprinos Srba hrvatskoj kulturi. Kako smo već utvrdili da mi nemamo baš previše zajedničkih kulturnih točaka sa Srbijom nego imamo negdje svoj autohtoni kulturni razvoj u ovom prostoru ali znamo za mnoge Srbe koji su značajan doprinos dali i hrvatskoj kulturi i hrvatskoj znanosti.*

Ispitanik/ica 7: *Po pitanju većine Hrvata koliko sam ja uvidio da su oni svoj identitet, što je isto upitno i trebalo bi malo da se ljudi pozabave tim pitanjem, oni su svoj identitet temeljili posljednjih 20 godina na nekoj mržnji prema nekom drugome, kako bi onda bio veći pripadnik i iskazivao kao veće domoljublje. Ja sam se uvijek smatrao i smatram s domoljubom a pri tom ne mislim na Srbiju ali nikad nisam koristio rječnik mržnje. I onda bi s ljudi tu pogubili jer netko nije dovoljno domoljuban ako ne iskaže takve riječi ili geste i slično...*

5. Zaključna razmatranja

Institucionalna razvijenost i jak utjecaj zagrebačkih Srba prije rata ukazivao je na ondašnji veći stupanj integriranosti Srba u šire društvene, kulturne, političke i ekonomske tokove grada. No posljedično, ratne traume i narušenost manjinske infrastrukture u poraću narušile su taj položaj. Današnji angažman predstavnika zagrebačkih Srba ukazuje na potrebe za reorganizacijom i revitalizacijom specifičnog manjinskog identiteta u novim okolnostima ali i želju za uspješnim odupiranjem procesima često prinudne, ali ponekad i samonametnute asimilacije. Čuvanje manjinske posebnosti u smislu otpora asimilaciji tako nije isključivo stvar politike identiteta, nego i koristan resurs manjinske zajednice koji se može mobilizirati za zajednički probitak manjine u novim sadržajima i oblicima integriranosti.⁷

Srbe kao i ostale „novonastale“ nacionalne manjine odlikuje fragmentiranost nacionalno-manjinskog identiteta, što je naročito prisutno među mlađom populacijom u urbanim centrima Hrvatske. Asimilacijski procesi prisutniji su u Zagrebu nego u povratničkim sredinama i to ponajviše u miješanim brakovima, a u urbanim sredinama češća je i etnomimikrija. Ovi fenomeni su rezultanta nepovoljne etnocentrične društvene klime tokom 1990-ih, ali i promjena ustavnog statusa Srba u Hrvatskoj. Ti fenomeni uzrokuju daljnji pad broja pripadnika srpske manjine u popisima, kao i slabljenje aktivacijskih resursa za očuvanje manjinskog identiteta kroz oblike formalne organiziranosti. Osiguranje tolerantne društvene

⁷ Socijalna i gospodarska pitanja, osobna sigurnost i rješavanje stambenog pitanja i stanarskih prava, zapošljavanje u javnoj upravi, pravosuđu i policiji na lokalnoj, županijskoj i državnoj razini, te mirovinska prava, danas u vremenima krize opet dolaze u fokus interesa javnosti. Predstavnici Srba u Zagreb percipiraju funkcioniranje pravne države, rješavanje pitanja raseljenih i povratka te poginulih i nestalih, nadalje; ekonomsku stabilizaciju, demokratizaciju te poštivanje načela pluralizma i prava na različitost prioriteta za poboljšanje svog statusa u RH (Župarić-Iljić, 2011). Posebna odgovornost u tomu leži na državi i na lokalnoj vlasti kako bi širu javnost informirala i senzibilizirala na potrebe manjine. No, Tatalović i Lacović podsjećaju kako službena politika hrvatske države nije uvijek spremno prihvaćala tu odgovornost: „Ukratko, može se reći da je u proteklih dvadeset godina politika prema nacionalnim manjinama lavirala od tretiranja manjina kao remetilačkog čimbenika uspostave etnokracije preko deklarativnog priznavanja statusa i prava manjina do stvarnog poimanja manjina kao »mosta suradnje« s državama njihova matičnog naroda“ (Tatalović i Lacović, 2011:376).

klime i učinkovitog državnog aparata nužno je kako bi se položaj nacionalnih manjina u Hrvatskoj popravio te da bi se pojedinačna Ustavnim zakonom zajamčena prava poštovala i provodila bez iznimki. Korištenje materinjeg jezika, informiranja i obrazovanja na istom, njegovanje tradicije i upotreba etnonacionalnih simbola, simbolički su i svakodnevni dio izražavanja posebnosti manjinskog identiteta u okruženju većinske kulture domicilnog društva.

No iako tendencija starije generacije uključuje forme aktivacije na tradicionalnim osnovama (jezik, tradicija, vjera), mlađi naraštaj njeguje forme interkulturalnog prožimanja, posuđivanja kulturnih elemenata što predstavlja svojevrsnu hibridizaciju etničkog/ih identiteta/â, ali i ukazuje na spomenutu fragmentiranost. Među mlađom generacijom asimilacija jest uzela maha no iz naših fokus grupa je vidljivo kako se manja grupa mladih „doseljenih“ entuzijasta aktivirala u smjeru obnavljanja i potvrđivanja manjinskog identiteta. No ipak se ne može govoriti o nekom izraženijem povratku tradicijskim etno-kulturnim vrijednostima kao platformi oko koje bi se (re)konstruirao manjinski identitet. Tako se „odnarođivanje“ događa bez konsenzusa oko poželjnosti sprječavanja tog procesa od strane proponenata čuvanja identiteta, jer ne postoji suglasnost oko toga što predstavlja temelje tog identiteta za zagrebačke Srbe uopće. Plurilokalnost porijekla zagrebačkih Srba i specifičnosti urbane sredine, te izostanak aktivnosti gradske intelektualne elite u smjeru njegovanja identiteta dodatno usložnjava problem nepostojanja zajedničke platforme djelovanja.

No ne treba zanemariti i mogući scenarij kako „priželjkivana“ *interetnička* integriranost u šire društvo i život grada, može kao dvosjekli mač posljedično voditi i ka slabljenju *intraetničkih* veza koje služe (re)konstrukciji, očuvanju i prenošenju manjinskog identiteta, te posredno ka asimilaciji. Intra-etnička diskusija izostaje i u aspektu političko-stranačkog i ideološkog neslaganja, o kojoj nismo na ovom mjestu mogli pisati, a koja definitivno postoji i upućuje na razjedinjenost srpske zajednice u RH. Kao jedan od važnijih problema, nažalost, ne karakterističan samo za ovu manjinu, jest nedostatna aktivnost samih članova. Jesu li Srbi manjina koju odlikuje stupanj socijalne otvorenosti i inkluzivnosti koja u svoj rad okuplja i integrira i one građane koji su ne-srpskog porijekla nije toliko razvidno iz našeg istraživanja.

Također, ukoliko zanemarivanje njegovanja srpskih vjerskih običaja i nepoznavanje pisma ćirilice predstavlja ugrozu opstanka identiteta, koja je to nova platforma oko koje se Srbi u RH i Zagrebu mogu okupiti? Stoga će nastojanja zagrebačkih Srba oko očuvanja i (re)strukturiranja identiteta morat o svemu navedenom voditi računa. Na ovom mjestu predlažemo da nedostatnost zajedničke društveno-kulturne platforme (temeljene na jeziku, tradiciji, religiji) oko koje bi se rekonstruirao identitet Srba u Zagrebu bude nadomješteno dijalogom i afirmativnom akcijom (unutar) same zajednice oko pitanja očuvanja i njegovanja vlas-

tite posebnosti. Pošto nije za očekivati veći mehanički priljev mladog stanovništva povratnika u fertilnoj dobi koji bi moguće utjecao na značajan pozitivan prirodni priraštaj srpske zajednice, tako se očuvanje brojnosti pripadnika Srba u Zagrebu može jedino oslanjati na revitalizaciju i restrukturiranje identiteta u svrhu sprječavanja etnomimikrije i usporavanja asimilacije srpske zajednice u RH.

FROM IDENTITY PRESERVATION TO ASSIMILATION: CURRENT STATUS AND INTEGRATION OF THE SERBIAN NATIONAL MINORITY IN ZAGREB

Summary

This paper presents to which extent Serbs in Zagreb today are organized with the aim of preserving their own identity. Moreover, it examines what problems they face concerning that and how they estimate their own position and levels of integration in community. Along with a brief review of the census number and normative-legal status, we present the content analysis of transcripts from focus group interviews, conducted among representatives of the Serbs in Zagreb. The analysis shows that Serbs in Croatia are characterized by fragmentation of national minority's identity, which is a process especially prevalent among young people in urban centers. Assimilation exists more in Zagreb than in returnee communities, furthermore ethnomimicry is more common in urban areas. These phenomena are results of constitutional status of Serbs in Croatia, unfavorable social climate during the 1990s, as well as of urban Serbs intellectual elite's passivity, especially among middle-agers and youth. This condition cause further decreasing in number of Serbian minority population. Furthermore, resources for preservation of minority's identity through formal organization bodies have been reduced. Thus, a question of integration of Serbs in Zagreb indicates not only satisfactory normative integration but also insufficient functional integration of the minority. Hence, the lack of common socio-cultural platform (embedded in language, tradition and religion) around which the identity of Serbs in Zagreb could be (re) constructed points to need for affirmative action (within) the Serbs' community for the purpose their own identity preservation.

Keywords: Serbs in Zagreb, national minority's identity, assimilation, ethnomimicry, integration

LITERATURA

Babić, Dragutin; Škiljan, Filip; Župarić-Iljić, Drago (2011). *Nacionalne manjine u Zagrebu*. Zagreb: Plejada

Berry, John, Poortinga, Ype, Segall, Marshall. I Dasen, Pierre (2002). *Cross-cultural psychology: Research and applications*. New York: Cambridge University Press.

Bryman, Alan. 2008. *Social Research Methods*, Oxford University Press

Bradly, Harriet (1997) *Fractured Identities: Changing Patterns of Inequality*, Polity Press, Cambridge

Capotorti, Francesco (2001). *Prava pripadnika etničkih, verskih i jezičkih manjina*, (Beograd: Jugoslovenski komitet pravnika za ljudska prava)

DZS RH (2002). Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001. god., (cd-rom). Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske

Frosh, Stephen (1999). *The politics of psychoanalysis*. London: Macmillan.

Gelo, Jakov; Crkvenčić, Ivan; Klemenčić, Mladen; Platužić, Dragutin (1998). *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991. po naseljima*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske

Mesić, Milan (2003). "Europski standardi manjinske zaštite i položaj manjina u Hrvatskoj", *Revija za sociologiju*, god. 34, br. 3–4, 161–177.

Petrović, Ruža (1989). „Brojnosti i teritorijalni raspored Srba u SR Hrvatskoj – prema popisima stanovništva 1948-1981. godine“, u: V. Krestić (ur.) *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1*. Beograd: SANU, Odbor za istoriju Srba u Hrvatskoj, 257-272.

Raduški, Nada (2011) „Srbi kao nova nacionalna manjina u postjugoslovenskim državama“, *Sociologija*, god. 53, br. 4, 417-432.

Roksandić, Drago (1991). *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*. (Zagreb: Vjesnik)

Škiljan, Filip (2007). *Srpsko narodno vijeće – deset godina postojanja, tristo godine tradicije*, Zagreb: Srpsko narodno vijeće

Tatalović, Siniša (2001). “Nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj”, *Politička misao*, god. 38, br. 3, 95–105.

Tatalović, Siniša i Lacović, Tomislav (2011). “Dvadeset godina zaštite nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj”, *Migracijske i etničke teme*, god. 27, br.3, 375–391.

Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj (1991). Zagreb: Hrvatski Sabor. Narodne Novine 65/91

Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina (2002). Zagreb: Hrvatski Sabor. Narodne Novine 155/02

Vasiljević, Snježana (2004) „Pravni aspekti zaštite manjina u procesu stabilizacije i pridruživanja“, in: K. Ott (ed.) *Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji, Izazovi institucionalnih prilagodbi*. Zagreb, Institut za javne financije, Zaklada Friedrich Ebert, 235-257.

Vrcan, Srđan (2006). *Nacija, nacionalizam, moderna država: između etnonacionalizma, liberalnog i kulturnog nacionalizma ili građanske nacije i postnacionalnih konstelacija*, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga

Župarić-Iljić, Drago (2011). „Razmatranja predstavnika zagrebačkih Srba o prekograničnoj suradnji Srba u Hrvatskoj sa Srbijom“, u: Gavrilović, D. (ur.) *Srpsko-hrvatski odnosi u XX veku: Dvadeset godina od početka rata*, Novi sad: Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje; Golubić Obrovački: Udruga za povijest, suradnju i pomirenje, 2011. 269-287

Jelena Marić

POTREBE IZBEGLIČKE POPULACIJE U REPUBLICI SRBIJI – IZAZOVI I PERSPEKTIVE

Sažetak: Republika Srbija je prva zemlja u Evropi po broju izbeglica i interno raseljenih lica i suočava se sa značajnim brojem izazova u rešavanju pitanja koja se tiču ovog dela populacije.

Najproblematičnija situacija odnosi se na izbeglice iz Republike Hrvatske koje čine najveći deo ove populacije u Srbiji, gde od ukupnog broja izbeglica sa ovog područja čak četvrtina nalazi u potrebi za trajnim rešenjem (75.900 lica). Značajno bolja situacija je kada su u pitanju izbeglice iz BiH jer se tek 4% izbeglica iz ove države nalaze u potrebi za trajnim rešenjima i jer je 93% izbeglica iz BiH rešilo regulisalo svoja imovinska pitanja (247.380 lica).

Vlada RS je pokazala u prethodnih nekoliko godina vidljiv sistemski pristup rešavanju potreba izbeglica i podržavala je različite oblike partnerstava sa međunarodnim činiocima kako bi se kreirali i sproveli projekti od značaja za izbeglice. Visina budžetskih izdvajanja za rešavanje pitanja izbeglica je progresivno uvećavana u poslednjih nekoliko godina a ključni impuls rešavanju pitanja izbeglica dala je Donatorska konferencija održana u Sarajevu aprila 2012. godine, na kojoj su obezbeđena sredstva za rešavanje pre svega stambenih potreba izbeglica u državama Zapadnog Balkana. Ovim projektom su predviđena su sredstva u iznosu od 583.7 miliona evra kojima bi se rešilo stambeno pitanje za 74.000 raseljenih lica u regionu.

KiRS kao nadležni republički organ sprovodi brojne projekte namenjene izbeglicama i raseljenim licima koji su usmereni na rešavanje stambenih potreba, ekonomsko osnaživanje i unapređenje socijalno-ekonomskog položaja izbeglica i raseljenih lica. Za realizaciju programa u ovoj oblasti ukupno je plasirano 40,2 miliona EUR iz različitih izvora, pri čemu treba napomenuti da je više od tri četvrtine finansijskih sredstava obezbeđeno iz međunarodnih izvora: iz IPA fonda EU (skoro polovina sredstava) i iz budžeta UNHCR (jedna četvrtina sredstava). Domaći iz-

voru finansiranja su povećani bez obzira na ekonomsku krizu u zemlji i u poređenju sa 2008. godinom, budžet KiRS uvećan je za preko 40%. Kao inovativan i izuzetno koristan projekat identifikovan je razvoj sistema lokalnih akcionih planova, koji se sprovodi uz pomoć različitih donatora od 2008. godine (EU, Misija OEBS u RS, UNHCR). Program izrade i implementacije lokalnih akcionih planova sprovodi se u 150 jedinica lokalne samouprave u RS.

Prioritet Vlade RS i KiRS u postojećim okolnostima je zatvaranje kolektivnih centara za smeštaj izbeglica i raseljenih lica. U poređenju sa 1996. godinom, kada je postojalo čak 700 centara danas postoji tek 5% centara u odnosu na pomenuti broj i period (37 centara od kojih 13 na KiM). Obezbeđivanje sredstava na Donatorskoj konferenciji u Sarajevu daće ključan i presudan doprinos potpunom ukidanju kolektivnih centara u bliskoj budućnosti.

Ključne reči: izbeglice, komesarijat, stambene potrebe

Republika Srbija je prva zemlja u Evropi po broju izbeglica i interno raseljenih lica i jedna od pet zemalja u svetu sa produženom izbegličkom situacijom.¹ Prema podacima UNHCR-a dobijenih popisom izbeglica 1996. godine, ukupan broj registrovanih izbeglica i ratom pogođenih lica na teritoriji Republike Srbije iznosio je 618.000².

Bosna i Hercegovina

Prema podacima UNHCR-a, ukupan broj izbeglica iz Bosne i Hercegovine iznosi 266.000.³ Tokom proteklih godina 247.380 ili 93% lica rešilo je svoja imovinska pitanja zahvaljujući primeni Aneksa 7 Dejtonskog mirovnog Ugovora. Od preostalih 7% koji nisu rešili svoje stambeno pitanje njih 3% ili 8.000 lica opredelilo se za povratak u zemlju porekla, 2% ili 5.340 lica nalaze se stanju apsolutne potrebe dok je za preostalih 2% ili 5.340 lica potreban neki vid podrške za dostizanje tra-

¹ Inicijativa UNHCR-a, o proglašenju Republike Srbije jednom od pet zemalja sa produženom izbegličkom situacijom, decembar 2008. godine preuzeto sa <http://www.unhcr.org/4d08e19a9.pdf>

² Podaci dobijeni Popisom izbeglica iz 1996. i 2001. godine, Registracijom izbeglica 2004/2005. godine i registracijom interno raseljenih lica sa KiM 2000. godine, preuzeti sa internet strane: <http://www.kirs.gov.rs/docs/statistika/statistika%20izb%20i%20ras%20lica%20u%20Srbiji%2020120701.pdf>

³ Podaci dobijeni Popisom izbeglica iz 1996. i 2001. godine, Registracijom izbeglica 2004/2005. godine i registracijom interno raseljenih lica sa KiM 2000. godine, preuzeti sa internet strane: <http://www.kirs.gov.rs/docs/statistika/statistika%20izb%20i%20ras%20lica%20u%20Srbiji%2020120701.pdf>

jnog rešenja. Ukupan broj izbeglih lica iz Bosna i Hercegovine, koja se nalaze u potrebi za trajnim rešenjem, iznosi 10.680 lica ili 4%⁴.

Republika Hrvatska

Prema podacima dobijenim Popisom UNHCR-a iz 1996. godine, ukupan broj izbeglica iz Republike Hrvatske iznosi 330.000. Ukupno 65,7% izbeglica iz Republike Hrvatske ostvarilo je neki vid trajnog rešenja i to: njih 69.300 ili 21% je ostvarilo povratak u Republiku Hrvatsku, njih 23.100 ili 7% se odselilo u treće zemlje dok je 75.900 ili 23% izbeglica iz Hrvatske uspeo da obezbedi trajno rešenje. Preostalih 34,3% čine lica koja nisu uspea da obezbede trajno rešenje od kojih se njih 890 ili 0,3% nalazi u kolektivnim centrima, 4% ili 13.200 lica izrazilo je želju za trajnim rešenjem u zemlji porekla, 7% ili 23.100 lica je u mogućnosti da samostalno obezbedi trajno rešenje, 9% ili 29.700 lica je bez rešenja dok 14% ili 46.200 lica živi u uslovima ispod granice siromaštva. Ukupno 48.510 lica, što iznosi 14% ukupnog broja izbeglica iz Republike Hrvatske, je u međuvremenu preminulo. Ukupan broj ekstremno ugroženih izbeglica, koja se nalaze u potrebi za trajnim rešenjem, iznosi 23,3% ili 75.900 lica⁵.

Izazovi pri rešavanju stambenih potreba izbeglica

Na Donatorskoj konferenciji u održanoj u Sarajevu, obezbeđena su finansijska sredstva za rešavanje stambenih potreba 16.780 porodica (45.000 lica) koja se još uvek nalaze u potrebi i koja čine 7,28% izbegličke populacije. Ukupan broj ugroženih izbegličkih porodica u Republici Srbiji, koja se nalaze u stanju potrebe, iznosi 31.950 porodica koje čini 90.000 lica⁶. Imajući u vidu da, Regionalnim stambenim projektom, nije obuhvaćeno 50.000 ugroženih izbeglica, i da prosečan iznos neophodan za rešavanje stambenih potreba iznosi 6.800 evra po osobi⁷, evidentno

⁴ Istraživanje stanja i potreba izbegličke populacije, sprovedeno od strane UNHCR-a i Komesarijata za izbeglice, decembar 2008. godine, preuzeto sa <http://www.kirs.gov.rs/docs/StanjeIPotrebeIzbeglickePopulacije.pdf>

⁵ Istraživanje stanja i potreba izbegličke populacije, sprovedeno od strane UNHCR-a i Komesarijata za izbeglice, decembar 2008. godine, preuzeto sa <http://www.kirs.gov.rs/docs/StanjeIPotrebeIzbeglickePopulacije.pdf>

⁶ Istraživanje stanja i potreba izbegličke populacije, sprovedeno od strane UNHCR-a i Komesarijata za izbeglice, decembar 2008. godine, preuzeto sa <http://www.kirs.gov.rs/docs/StanjeIPotrebeIzbeglickePopulacije.pdf>

⁷ Istraživanje stanja i potreba izbegličke populacije, sprovedeno od strane UNHCR-a i Komesarijata za izbeglice, decembar 2008. godine, preuzeto sa <http://www.kirs.gov.rs/docs/StanjeIPotrebeIzbeglickePopulacije.pdf>

je da Republika Srbija mora da obezbedi dodatnih 348 miliona evra za rešavanje njihovih potreba.

Dodatno, Republika Srbija je suočena i sa potrebama rešavanja stambenih pitanja namenjenih 210.000 interno raseljenih lica sa Kosova i Metohoje. Prema podacima Kancelarije za Kosovo i Metohiju, svega 4.000 lica (1,9%), ostvarilo je održivi povratak na Kosovo i Metohiju. Kako do danas, nisu uspostavljeni mehanizmi koji bi omogućili nesmetan pristup pravima interno raseljenim licima na KiM, a imajući u vidu rezultate istraživanja „Procena potreba interno raseljenih lica u Srbiji“ prema kojima je 97.000 ekstremno ugroženih interno raseljenih lica u potrebi za trajnim rešenjem, može se zaključiti koji je obim potreba i problema sa kojima je Republika Srbija suočena⁸.

Komesarijat za izbeglice u saradnji sa međunarodnim organizacijama, uspeva da obezbedi 5 stambenih rešenja dnevno i ukoliko bi nastavio istom dinamikom, za rešavanje stambenih pitanja svih lica u potrebi bilo bi potrebno dodatnih 17 godina.

Uzimajući u obzir postojeću situaciju a polazeći od činjenice da su se sve zemlje učesnice Regionalnog procesa, zajedničkom deklaracijom, obavezale na dosledno sprovođenje svih bilateralnih i multilateralnih sporazuma u cilju zaštite prava izbeglica i obezbeđivanja jednakosti svih građana, Republika Srbija će nastaviti da insistira na sprovođenju Aneksa G Sporazuma o sukcesiji kojim se garantuje zaštita privatne svojine i stečenih prava građana jer nesmetan pristup pravima predstavlja uslov za zatvaranje izbegličkog poglavlja u regionu.⁹ Rešavanje preostalih otvorenih pitanja poput: vraćanja stanskih prava, obnove imovine, konvalidacije radnog staža, dospelih a neisplaćenih penzija, statusa boravka i državljanstva za povratnike, povrata poljoprivrednih imanja zakonskim vlasnicima, nesmetanog učešća u procesu privatizacije, suđenja za ratne zločine i unapređenja bezbedonosne situacije, svakako predstavljaju osnov zatvaranja izbegličkog poglavlja i uspostavljanje dobrosusedskih odnosa, saradnje i prosperiteta čitavog regiona.

⁸ Istraživanje „Procena potreba interno raseljenih lica u Srbiji“, sprovedeno od strane UNHCR-a i Komesarijata za izbeglice, mart 2011. godine, preuzeto sa: http://www.kirs.gov.rs//docs/Procena_potreba_IRL_u_Srbiji.pdf

⁹ Ukaz o proglašenju Zakona o potvrđivanju sporazuma o pitanjima sukcesije („Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori“, br 6/2002);

Aktivnost Komesarijata za izbeglice na rešavanju stambenih potreba, ekonomskom osnaživanju korisničke populacije i unapređenju njihovog socio-ekonomskog položaja

Od samog početka izbeglištva Republika Srbija je posredstvom Komesarijata za izbeglice, usmeravajući sredstva opredeljena nacionalnim budžetom kao i budžetima brojnih međunarodnih organizacija i bilateralnih donatora, nastojala da u skladu sa objektivnim mogućnostima obezbedi trajna i održiva stambena rešenja i podršku pri ekonomskom osamostaljivanju izbeglim licima koja su se opredelila za integraciju u Srbiji.

Trenutno se sprovode brojni programi namenjeni kako licima smeštenim u kolektivnim centrima, tako i izbeglicama i interno raseljenim licima iz neadekvatnog privatnog smeštaja. U periodu 2008-2012 godine obezbeđeno je 4.424 trajnih i održivih stambenih rešenja: donirano je 2.830 paketa građevinskog materijala namenjenog završetku započetog i adaptaciji neuslovnog stambenog objekta, otkupljeno je 768 domaćinstava sa okućnicom, obezbeđena je izgradnja 609 stambenih jedinica i donirano 217 montažnih kuća. Dodatnih 4.056 porodica dobilo je podršku u vidu paketa za ekonomsko osnaživanje koji su se sastojali od poljoprivrednih mašina i opreme, alata i mašina za bavljenje zanatskim delatnostima, profesionalne dokvalifikacije i prekvalifikacije za deficitarna zanimanja na tržištu rada kao i donacije matičnih stada stoke za lica koja su se opredelila za bavljenje stočarstvom.¹⁰

Za ove namene utrošena su sredstva u iznosu od 40.250.000 evra koja su obezbeđena: instrumentom pretpristupne pomoći EU (19.7 miliona evra), budžetom Republike Srbije (7.1 milion evra), sredstvima UNHCR-a (10.6 miliona evra), Vlade Sjedinjenih Američkih Država (2.4 miliona evra) i Ministarstva spoljnih poslova Vlade Savezne Republike Nemačke (450.000 evra). Početkom 2012. godine, započelo se sa realizacijom dodatnih programa namenjenih unapređenju položaja krajnjih korisnika.

Takođe je izvršena i preraspodela budžeta Komesarijata za izbeglice, koji je u odnosu na 2008. godinu, uprkos negativnim ekonomskim tendencijama, uvećan za 41%. Naime, 89% budžeta Komesarijata za izbeglice je direktno usmeren ka krajnjim korisnicima. Za razliku od 2008. godine kada je oko 70% budžeta pokrivalo troškove lica smeštenih u kolektivnim centrima i ustanovama socijalne zaštite

¹⁰ Podaci Komesarijata za izbeglice, jun 2012. godine, preuzeti sa: <http://www.kirs.gov.rs/articles/navigate.php?type1=19&lang=SER&date=0>

dok je u 2012. godini 2/3 istog usmereno ka programima namenjenim integraciji izbeglica i unapređivanju uslova života interno raseljenih lica.

Komesarijat za izbeglice je 2008. godine, u saradnji sa Međunarodnom organizacijom za migracije a uz finansijsku podršku Evropske unije i nešto kasnije Misije OEBS-a u Republici Srbiji, započeo sa razvojem sistema lokalnih akcionih planova. Lokalni akcioni planovi predstavljaju strateške i akcione dokumente jedinica lokalnih samouprava, koji sadrže snimak stanja i potreba izbeglica i interno raseljenih lica na teritoriji konkretne opštine/grada, jasno definisane mere i aktivnosti koncipirane u cilju rešavanja egzistencijalnih pitanja korisničke populacije kao i projekciju potrebnih sredstava i infrastrukture neophodnih za sprovođenje definisanih aktivnosti. Tokom proteklih četiri godine, ukupno 146 opština/gradova je završilo obuke za izradu lokalnih akcionih planova, 119 opština i gradova je usvojilo lokalne akcione planove, 126 jedinica lokalne samouprave je formiralo savete za migracije i trajna rešenja dok je 80% od ukupnog broja opština i gradova formiralo namenske budžetske linije namenjene izbeglicama i interno raseljenim licima.¹¹ Početkom 2011. godine, započeo je proces revidiranja postojećih akcionih planova njihovim prilagođavanjem trenutnoj situaciji i uključivanjem drugih migrantskih grupa u iste. Volter Kelin, predstavnik Generalnog sekretara UN-a za ljudska prava interno raseljenih lica, je izjavio da lokalno akciono planiranje predstavlja jedinstven model za rešavanje pitanja prinudnih migracija u svetu.

Komesarijat za izbeglice je, u periodu 2008-2011 godine, obezbedio finansijsku podršku aktivnostima predviđenih lokalnim akcionim planovima 150 opština i gradova u iznosu od 7,1 miliona evra dok je UNHCR za iste namene izdvojio 2.5 miliona USD. Budžetom Republike Srbije za 2012. godinu, za podršku LAP-ovima, obezbeđeno je dodatnih 2.6 miliona evra i trenutno su aktuelni javni pozivi za dodelu sredstava jedinicama lokalnih samouprava.¹² Evropska unija je obezbedila 1,7 miliona evra za podršku akcionih planova koji će biti realizovani tokom 2012. i 2013. godine.

Zahvaljujući unapređenju normativnog okvira i primeni odredbi Zakona o izbeglicama, stvoren je pravni osnov koji je omogućio prenos vlasništva nad stambenim jedinicama u državnom vlasništvu krajnjim korisnicima. Sredinom 2011. godine, Komesarijat za izbeglice je započeo sa procesom prenosa vlasništva 2.062 stambene jedinice na teritoriji Republike Srbije, van KiM, i to putem zakupa i ot-

¹¹ Podaci Komesarijata za izbeglice, jul 2012. godine, preuzeti sa: <http://www.kirs.gov.rs/articles/navigate.php?type1=19&lang=SER&date=0>

¹² Javni poziv EU, jul 2012. godine, preuzet sa: <http://www.europa.rs/kakoDoFondova/otvoreno.html>

kupa stambenih jedinica izgrađenih putem samogradnje, polugotove i gotove gradnje.

Budući da, član 19. Zakon o izbeglicama propisuje posebne uslove za zakup i otkup stambenih jedinica po neuporedivo povoljnijim uslovima u odnosu na tržišne, omogućeno je olakšano sticanje vlasništva nad stambenim jedinicama koje su im rešenjem Komesarijata dodeljene.¹³ Sredstva koja budu prikupljena ovim putem uplaćivaće se na poseban račun budžeta Republike Srbije i biće korišćena za finansiranje rešavanja stambenih potreba izbeglica na teritoriji onih opština i gradova iz kojih su prikupljena.

Polazeći od izuzetno teškog položaja izbeglica i interno raseljenih lica u Srbiji, Komesarijat za izbeglice je prinuđen da paralelno sa trajnim rešenjima nastavi sa distribucijom humanitarne pomoći namenjene najugroženijima. Od 2009. do 2012. godine, podeljeno je ukupno 30.565 paketa hrane i 3.550 paketa higijene socijalno najugroženijim porodicama i trenutno je u toku podela dodatnih 12.000 paketa hrane i 1.550 higijenskih paketa. Pomoć za nabavku lekova je obezbeđena za 2.116 porodica, dok je pomoć u ogrevu dobilo 3.662 porodica. Zahvaljujući saradnji sa Republičkom direkcijom za imovinu, pomoć u obući i odeći je dobilo 2.824 porodice, sa 70,5 tona hrane je poboljšana ishrana u 11 kolektivnih centara i pribavljeno je 60 nepokretnosti za stambeno zbrinjavanje izbeglica i interno raseljenih lica koja borave u kolektivnom smeštaju. U saradnji sa društveno odgovornim kompanijama pomognuto je 60 korisničkih porodica¹⁴.

Zatvaranje kolektivnih centara

Na teritoriji Republike Srbije još uvek se nalazi 37 kolektivnih centara od kojih se njih 13 nalazi na teritoriji Kosova i Metohije. U pomenutim kolektivnim centrima je smešteno 2.929 lica (553 izbegla i 2.376 interno raseljenih lica). U 13 kolektivnih centara na Kosovu i Metohiji je smešteno 524 lica (59 izbeglica i 465 interno raseljenih lica). Na vrhuncu izbegličke krize, 1996. godine, u Republici Srbije se nalazilo 700 kolektivnih centara u kojima je bilo smešteno preko 50.000 lica. Početkom 2002. godine, kada se u skladu sa odredbama Nacionalne strategije za rešavanje pitanja izbeglica i interno raseljenih lica započelo sa planskim zatvaranjem kolektivnih centara, na teritoriji Srbije se nalazilo 315 kolektivnih

¹³ Zakon o izbeglicama („Službeni glasnik RS“, br. 18/92, 45/02 i 30/10), preuzeto sa: http://www.kirs.gov.rs/docs/Zakon_o_izmenama_i_dopunama_Zakona_o_izbeglicama.pdf

¹⁴ Podaci Komesarijata za izbeglice, jul 2012. godine, preuzeti sa: <http://www.kirs.gov.rs/articles/navigate.php?type1=19&lang=SER&date=0>

centara. Zahvaljujući obezbeđivanju programa koji prate zatvaranje kolektivnih centara (izgradnja stambenih jedinica za socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima, donacija montažnih kuća, otkup domaćinstva sa okućnicom, donacija paketa građevinskog materijala i jednokratne robno-novčane pomoći za napuštanje kolektivnih centara), njihov broj je od 2002. godine smanjen za 88%¹⁵. Tokom proteklih četiri godine, broj kolektivnih centara i njihovih korisnika je prepolovljen. U 2012. godini, planirano je zatvaranje 10 kolektivnih centara (2 na Kosovu i Metohiji– u Leposaviću i Zubinom Potoku), od kojih su 2 već zatvorena, dok će ostali biti zatvoreni u skladu sa dinamikom obezbeđivanja stambenih rešenja za korisnike istih¹⁶.

Regionalnim stambenim projektom Republike Srbije obezbeđena su sredstva i za rešavanje stambenih potreba izbeglica smeštenih u kolektivnim centrima. Projektima finansiranim od strane Evropske unije, u periodu 2012-2015 godine, biće obezbeđena sredstva za rešavanje stambenih potreba interno raseljenih lica i zatvaranje preostalih centara.

Pomoć povratnicima

Zbog posledica smanjenja budžeta UNHCR-a za Evropu, predstavništvo UNHCR-a u Srbiji je bilo prinuđeno da obustavi programe organizovanog povratka i asistenciju povratnicima u Republiku Hrvatsku. Zbog novonastalih okolnosti, Komesarijat za izbeglice je, u saradnji sa Ministarstvom regionalnog razvoja i fondova Evropske unije Republike Hrvatske, Crvenim krstom Srbije i Crvenim križom Hrvatske, preuzeo pružanje podrške povratnicima i prevoz selidbenih stvari do opštine povratka u Hrvatskoj. Za ovu vrstu pomoći, Komesarijatu za izbeglice, se u drugoj polovini 2012. godine prijavilo nešto više od 40 porodica. Paralelno, realizovani su programi namenjeni povratničkim zajednicama u Republici Hrvatskoj kroz donaciju 100 motokultivatora i 12.640 stabala sadnog materijala¹⁷.

¹⁵ Podaci Komesarijata za izbeglice, jul 2012. godine, preuzeti sa: <http://www.kirs.gov.rs/articles/navigate.php?type1=19&lang=SER&date=0>

¹⁶ Podaci Komesarijata za izbeglice, jun 2012. godine, preuzeti sa: <http://www.kirs.gov.rs/articles/centri.php?lang=SER>

¹⁷ Podaci Komesarijata za izbeglice, jul 2012. godine, preuzeti sa: <http://www.kirs.gov.rs/articles/navigate.php?type1=19&lang=SER&date=0>

Ostvareni napredak u procesu regionalne saradnje

Nakon višegodišnjeg zastoja u sprovođenju Sarajevske deklaracije, koji je nastao 2005. godine, a na inicijativu Vlade Republike Srbije, ponovno je uspostavljena saradnja država u regionu u cilju rešavanja preostalih otvorenih pitanja izbeglica. Krajem 2008. godine, UNHCR je proglasio Republiku Srbiju jednom od 5 zemalja u svetu sa produženom izbegličkom situacijom¹⁸. Iste godine je na inicijativu Republike Srbije, podržane od strane međunarodne zajednice (Evropske unije, OEBS-a, UNHCR-a, SAD-a i Saveta Evrope) otpočet proces regionalne saradnje pod nazivom „Trajna rešenja za izbeglice – saradnja država u regionu“, koji je rezultirao održavanjem regionalne ministarske konferencije u Beogradu, novembra 2010. godine. Zajedničkim saopštenjem ministara spoljnih poslova Bosne i Hercegovine, Republike Hrvatske, Republike Crne Gore i Republike Srbije, zemlje učesnice procesa su se obavezale na unapređenje pristupa pravima svim raseljenim licima u skladu sa međunarodnim standardima bez obzira na njihov trenutni status i njihovu odluku da se vrate u zemlje porekla ili da se integrišu u zemlji izbeglištva. Zajedničkim saopštenjem je kao prioritet određeno zatvaranje svih preostalih kolektivnih centara, olakšane procedure za prikupljanje dokumenata, garantovanje slobodnog i informisanog izbora, obezbeđivanje dalje razmene podataka radi izbegavanja dupliranja pomoći i uspostavljanje regionalnog okvira kao odgovora na stambene potrebe. U okviru Regionalnog procesa formirane su i bilateralne i regionalne radne grupe za razmenu podataka, ostvarivanje prava iz oblasti penzijskog i invalidskog osiguranja, izradu Regionalnog projekta, pitanja dokumentacije, izradu ministarske deklaracije, upravljanje fondovima i sprovođenje informativne kampanje.¹⁹

Zajednički projekat zemalja učesnica procesa je predstavljen u Beču, juna 2011. godine. Regionalnim programom predviđena su sredstva u iznosu od 583.7 miliona evra kojima bi se rešilo stambeno pitanje 74.000 raseljenih lica u regionu. Naredna ministarska konferencija je održana 7. novembra 2011. godine u Beogradu i rezultirala je potpisivanjem Zajedničke Deklaracije ministara spoljnih poslova sa Regionalnim programom kao sastavnim delom i kao ključnim dokumentom za obezbeđivanje trajnih rešenja za ugrožene izbeglice i interno raseljena lica. Od ukupne vrednosti Regionalnog programa, planirano je da se 86% (500.910 miliona evra) planiranih sredstava obezbedi iz donatorskih izvora, dok će preostalih 14%

¹⁸ Inicijativa UNHCR-a, o proglašenju Republike Srbije jednom od pet zemalja sa produženom izbegličkom situacijom, decembar 2008. godine preuzeto sa <http://www.unhcr.org/4d08e19a9.pdf>

¹⁹ Podaci Komesarijata za izbeglice, jul 2012-godine, preuzeti sa: <http://www.kirs.gov.rs/articles/regionalni-proces.php?lang=SER>

(82.752 miliona evra) obezbediti zemlje korisnice programa. Regionalnim projektom je predviđena sledeća vrednost pojedinačnih projekata: Bosna i Hercegovina – 101.043 miliona evra, Republika Hrvatska – 119.703 miliona evra, Republika Crna Gora - 27.696 miliona evra i Republika Srbija – 335.220 miliona evra. Regionalnim projektom Republike Srbije predviđeno je rešavanje stambenih pitanja 16.780 najugroženijih izbegličkih porodica sa ukupno 45.000 lica kroz izgradnju 10.000 stambenih jedinica, otkup 2.000 domaćinstava sa okućnicom, izgradnjom 1.200 montažnih kuća i donaciju 3.580 paketa građevinskog materijala²⁰.

Na Donatorskoj konferenciji, održanoj 24. aprila 2012. godine u Sarajevu, prikupljeno je 259 miliona evra za sprovođenje Regionalnog programa. Očekuje se da će preostala sredstva biti obezbeđena tokom realizacije Programa. Zaključkom Vlade Republike Srbije od 10. maja 2012. godine omogućeno je upućivanje predstavnika Komesarijata u ambasade Republike Srbije u Sarajevu i Zagrebu radi praćenja i efektivnog sprovođenja Regionalnog programa.

Korisnike Regionalnog projekta Republike Srbije čine dve kategorije lica. Prva kategorija obuhvata sve izbeglice iz perioda 1991.-1995. godine, bez obzira na njihov status, koja žive u kolektivnim centrima ili u nekoj drugoj formi kolektivnog smeštaja – formalnog ili neformalnog, dok kategoriju dva čine sve ugrožene izbeglice iz perioda 1991.-1995. godine u privatnom smeštaju uključujući i sve bivše nosioce stanarskog prava bez trajnog rešenja (ustanovljenog na osnovu kriterijuma UNHCR-a) u zemlji porekla i zemlji izbeglišta. Pored rešavanja stambenog pitanja 16.780 korisničkih porodica, Republika Srbija će rešiti stambeno pitanje značajnog broja korisnika i sredstvima namenjenim ostalim zemljama učesnicama procesa, budući da će se dodatan broj lica opredeliti za povratak i rešavanje stambenog pitanja u zemljama porekla.

Realizacija Regionalnog projekta je predviđena u narednih 5 godina. Komesarijat za izbeglice, u saradnji sa ministarstvima nadležnim za socijalnu politiku, stambeno zbrinjavanje i Kancelarijom za evropske integracije, razvija godišnji plan implementacije projekta. Godišnji plan će se zasnivati na podacima Komesarijata i UNHCR-a vezanim za broj i strukturu izbeglica, aktivnostima koje obuhvataju lokalni akcioni planovi i mogućnostima lokalnih samouprava. Radi efikasnog sprovođenja Regionalnog projekta biće formirana jedinica za implementaciju koja će pružiti neophodnu podršku vodećim institucijama. Realizacijom Regionalnog projekta omogućiće se podsticaj građevinskom sektoru u Republici Srbiji i dodatno

²⁰ Podaci Komesarijata za izbeglice, preuzeto sa, jul 2012. godine: <http://www.kirs.gov.rs/articles/regionalni-proces.php?lang=SER>

podstaci razvoj privrede. Monitoring realizacije Regionalnog projekta će sprovoditi UNHCR i OEBS dok će za upravljanje odobrenim sredstvima biti odgovorna Banka za razvoj Sveta Evrope.

SUMMARY

The study provides an analysis of key problems facing the refugee and IDP populations within the RS as also those challenges confronting the Government of the RS and the CRS in their creation of improved economic conditions and their resolution of the housing, property, economic and social concerns of the same. The study depicts the characteristic status of refugee and displaced persons, available programs and the means necessary for the overall improvement of their status.

Literatura:

1. Inicijativa UNHCR-a o proglašenju Republike Srbije jednom od pet zemalja sa produženom izbegličkom situacijom, decembar 2008. godine, preuzeto sa internet strane: <http://www.unhcr.org/4d08e19a9.pdf>
2. Istraživanje „Procena potreba interno raseljenih lica u Srbiji, sprovedeno od strane UNHCR-a i Komesarijata za izbeglice, mart 2011. godine, preuzeto sa: http://www.kirs.gov.rs/docs/Procena_potreba_IRL_u_Srbiji.pdf
3. Istraživanje „Stanje i potrebe izbegličke populacije u Republici Srbiji“, sprovedeno od strane UNHCR-a i Komesarijata za izbeglice, decembar 2008. godine, preuzeto sa: <http://www.kirs.gov.rs/docs/StanjeIPotrebeIzbeglickePopulacije.pdf>
4. Podaci Komesarijata za izbeglice, jul 2012. godine, preuzeti sa internet strane: <http://www.kirs.gov.rs/articles/navigate.php?type1=19&lang=SER&date=0>
5. Podaci dobijeni Popisom izbeglica iz 1996. i 2001. godine, Registracijom izbeglica 2004/2005. godine i registracijom interno raseljenih lica sa KiM 2000. godine, preuzeti sa internet strane: <http://www.kirs.gov.rs/docs/statistika/statistika%20izb%20i%20ras%20lica%20u%20Srbiji%2020120701.pdf>
6. Podaci Komesarijata za izbeglice, jul 2012. godine, preuzeti sa internet strane: <http://www.kirs.gov.rs/articles/centri.php?lang=SER>
7. Podaci Komesarijata za izbeglice, jul 2012. godine, preuzeti sa internet strane: <http://www.kirs.gov.rs/articles/centri.php?lang=SER>
8. Podaci Komesarijata za izbeglice, jul 2012. godine, preuzeti sa internet strane: <http://www.kirs.gov.rs/articles/regionalniproces.php?lang=SER>

9. Ukaz o proglašenju Zakona o potvrđivanju sporazuma o pitanjima sukcesije („Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori“, br 6/2002);
10. Zakon o izbeglicama („Službeni glasnik RS“, br. 18/92, 45/02 i 30/10),
preuzeto sa: http://www.kirs.gov.rs/docs/Zakon_o_izmenama_i_dopunama_Zakona_o_izbeglicama.pdf

UDC 37(497.5):325.15(497.11)

Julija Švonja

UPRAVLJANJE RAZVOJEM NEFORMALNOG OBRAZOVANJA SRPSKE NACIONALNE MANJINE U REPUBLICI HRVATSKOJ KAO PREDUSLOV ZA REGIONALNI RAZVOJ I POBOLJŠANJE KVALITETA ŽIVOTA SVIH DRŽAVLJANA REPUBLIKE HRVATSKE

Abstrakt: U radu se analizira značaj organizovanog upravljanja neformalnim obrazovanjem za srpsku nacionalnu manjinu u Republici Hrvatskoj. Neformalno obrazovanje se posmatra kao uočena tržišna potreba srpske nacionalne manjine za aktivnu participaciju na tržištu rada, kako na nacionalnom tako i na internacionalnom nivou. Organizovanje, vođenje i sprovođenje ovog vida obrazovanja predlaže se kao brz i efikasan način da se u znatnoj mjeri poboljša tržišna konkurentnost srpske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj. Uspješno tržišno pozicioniranje ne dešava se slučajno, već detaljnom analizom i planiranjem na što se pokušava obratiti pažnja ovim radom i apelovati nadležnim institucijama na preuzimanju inicijative po ovom pitanju.

Ključne riječi: neformalno obrazovanje, srpska nacionalna manjina u Republici Hrvatskoj

Konstantno učenje i usavršavanje znanja i vještina postaje imperativ savremenog čovjeka. Konkurentnost je posebno izražena u uslovima krize i visoke nezaposlenosti gdje neophodnost cjeloživotnog učenja postaje uslov za opstanak na tržištu rada. Sa ovim, ali i dodatnim problemima i teškoćama u tržišnoj konkurentnosti susreće se srpska nacionalna manjina na teritoriji Republike Hrvatske. Cilj ovog rada je da ukaže na značaj razvoja i upravljanja neformalnim obrazovanjem kod srpske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj kao jedan od načina prilagođavanja tržišnim promjenama i samoodrživosti na tržištu rada. Potreba za određenim vještinama i kompetencijama do izražaja dolazi posebno u tranzicion-

om i postranzicionom periodu u kojem se Republika Hrvatska trenutno nalazi. Zemlje članice Evropske unije odavno su pozvane na preduzimanju aktivnosti u pravcu identifikovanja i priznavanju vještina i kompetencija kao i na formiranje nacionalnog kvalifikacionog plana za neformalno obrazovanje koje naravno, treba da uključi i nacionalne manjine. Kultura poštovanja pozitivne diskriminacije prilikom zapošljavanja u strukturama državne uprave po članu 22. Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina Republike Hrvatske, tek je mrtvo slovo na papiru. Predlozi i zahtjevi Evropske unije da se formalno obrazovanje obezbedi na manjinskom jeziku iziskuje potrebne uslove za koje treba vrijeme, ali kao preteča istog, prihvatljiv privremen supstitut može biti organizovanje neformalnog obrazovanja na jeziku nacionalnih manjina naravno, kao program javnog sektora, državne uprave. Jedan od programa neformalnog obrazovanja, svakako bi bilo praćenje strategija i projekata koje svojim fondovima podržava Evropsku uniju, kao i one koji su prosperitetni na regionalnom i lokalnom nivou. Članstvom Republike Hrvatske u Evropsku uniju, prvih par godina od ulaska u članstvo, dok se ne steknu potpuni uslovi za organizovanje formalnog obrazovanja na jeziku nacionalnih manjina, državna uprava bi mogla da obezbedi organizovanje neformalnog obrazovanja na jeziku srpske nacionalne manjine što bi za posljedicu imalo smanjenje socijalne nejednakosti i diskriminacije, smanjenje sektora sive ekonomije i broja ekonomsko ugroženih građana, a samim tim i poboljšanje kvaliteta života svih građana Republike Hrvatske.

Uvodna razmatranja

Opravdano se dvadeset prvi vijek naziva vijek znanja, u kojem cjeloživotno učenje postaje potreba svakog čovjeka. Konkurentnost na tržištu rada posebno je izražena u uslovima krize i visoke nezaposlenosti. Reformski proces već decenijama prati obrazovne sisteme zemalja Evrope. Zbog blagovremeno nefleksibilnog i hermetičkog formalnog sistema obrazovanja, praćenje i reakcije na promjene dinamičkog okruženja obezbeđuje neformalno znanje koje pronalazi svoje mjesto kao jedan od ključnih faktora za postizanje tržišne konkurentnosti. Konstantno učenje i usavršavanje znanja i vještina postaje imperativ savremenog čovjeka. "Evropa znanja" postavljen kao strateški cilj do 2010. god. u Lisabonu 2000. god. promoviše cjeloživotno učenje (eng. lifelong learning) i učenje u različitim životnim kontekstima (eng. life-wide learning). "Neformalno obrazovanje u Evropi" kao evropski projekat ima za cilj promociju i afirmaciju kako pojedinačne tako i društvene potrebe za prepoznavanjem i vrednovanjem neformalnog obrazovanja u savre-

menom društvenom, političkom i kulturnom životu. Razvoj neformalnog obrazovanja kao rezultat upravljanja istim od strane državne uprave iziskuje potrebu osiguranja njegovog kvaliteta kroz razne načine, a glavni od njih je formiranjem nacionalnih kvalifikacionih planova. Uloga neformalnog obrazovanja značajna je prilikom zapošljavanja, posebno mladih. Navodeći neka od nacionalnih rješenja evropskih država daju se ideje za moguća predlog rješenja iste problematike u Republici Hrvatskoj. Neformalno obrazovanje (eng. non-formal education) je od visoko društvenog značaja jer promoviše tri bitna elementa za egzistenciju nacionalnih manjina na tržištu rada a to su: 1) aktivna participacija u demokratskom životu, 2) međukulturno razumjevanje i socijalna ravnopravnost i 3) prevencija nasilnog rješavanja konflikata. Neformalno obrazovanje ima važnu ulogu u pružanju znanja ugroženim manjinama koji nisu u mogućnosti da pohađaju formalno obrazovanje kao neku vrstu "druge šanse" za sticanje obrazovanja ili da modifikuje i dopuni znanja stečena u sistemu formalnog obrazovanja. Akcije po ovom pitanju, a koje su u nadležnosti državne uprave mogle bi se opisati sloganom "Najskuplje je ne činiti ništa".

Neformalno obrazovanje

„Čovjek se uči dok je živ“ stara je izreka koju naglašava i Evropska unija kao apel da se više pažnje posveti znanju kao osnovnom temelju za izgradnju modela „Evropa znanja“ po kojem se do 2020. godine očekuje da će 40% evropskog stanovništva biti visoko obrazovano. Pojam koji se javlja u dokumentima Evropske unije "učenje u različitim životnim kontekstima" ukazuje na tri osnovne forme edukacije u savremenom društvu a to su formalno, informalno i neformalno obrazovanje. Najjednostavnije rečeno, neformalno obrazovanje je svaka organizovana edukativna aktivnost koja nije dio sistema formalnog obrazovanja ili "učenje kroz djelanje" (eng. learning by doing). Neformalno obrazovanje je preciznije govoreći, planirana i organizovana aktivnost u kojoj je učešće dobrovoljno, a vodi sticanju različitih znanja, vještina, stavova i vrednosti izvedene od strane za to kompetentnog osoblja.

Koncept cjeloživotnog učenja zahtjeva aktivno uključanje sistema neformalnog obrazovanja. Odnos formalnog i neformalnog obrazovanja ne treba da budu u konkurentnom, nego u komplementarnom odnosu gdje svaki zasebno ima svoje sistemsko i statusno rješenje.

Postojanje i razvoj neformalnog obrazovanja uslovljen je socijalnom, političkom i kulturnom svijesti građanstva. Od nedležnih evropskih institucija

potiče definicija da učenje mora posjedovati tri ključne komponente: 1) lični razvoj, 2) stručno usavršavanje i životne vještine i 3) aktivno građanstvo. Ove tri komponente treba da se pojave o bilo kojem obliku učenja da je riječ.

Iz oblasti neformalnog obrazovanja posebnu pažnju za srpsku nacionalnu manjinu u Republici Hrvatskoj imaju obrazovne aktivnosti koje za cilj imaju razvoj određenih društvenih stavova i vrednosti kao što su nenasilna transformacija konflikata, ljudska prava, interkulturalne kompetencije kroz različite organizacione oblike kao što su treninzi, seminari, kursevi, kampovi, razmjene volontera. Konkretna znanja i vještine vezane za egzistenciju na tržištu rada najčešće su vezana za ekonomska (računovodstvo, timski rad, PR, marketing, upravljanje projektima, vještine motivacije, pregovaranja i prodaje), informatička primjenjiva znanja, kao i učenje stranih jezika.

Decentralizovani oblici državnog uređenja ima svoje prednosti i nedostatke, a ovdje će se proanalizirati prednost kada je organizovanje neformalnog obrazovanja u pitanju. Dakle, osim sa nacionalnog nivoa, neformalno obrazovanje može se posmatrati i sa regionalnog i lokalnog nivoa, tj. pratiti odnos ponude i tražnje za neformalnim obrazovanjem i na osnovu toga praviti projekcije i predloge određenih oblasti neformalnog obrazovanja. Lokalna vlast je, na osnovu poznavanja lokalnog tržišta rada, u mogućnosti da kreira lokalnu ponudu kadrova za deficitarne obrazovne profile kao i po potrebi za njihovu distribuciju. Zakonom o ustanovama, upravljanje neformalnim obrazovanjem je decentralizovano, tako da je organizovanje ovog vida obrazovanja moguće uz lokalne inicijative. Dakle, osnivači imenuju članove „upravnog vijeća“ kao i „ravnatelja upravnog vijeća“ koji upravljaju organizovanim oblicima pružanja neformalnog obrazovanja (najčešće kao „pučka otvorena učilišta“), a reizboru podležu svake četiri godine. Association for Community Colleges (ACC) evropsko je udruženje ovakvih i sličnih organizacija sa akcentom na rješavanje problema od zajedničkog evropskog interesa. Posebnu prednost imaju obrazovanja koja poboljšavaju mogućnosti zaposlenja i pokretljivost na tržištu rada.

Neformalno obrazovanje srpske nacionalne manjine u RH

Neformalno obrazovanje u razvijenim zemljama se koristi kao instrument kojim se postižu socijalne promjene i u tom domenu najviše do izražaja dolazi mirovno obrazovanje. Zbog promovisanja vrednosti tolerancije, poštovanja različitosti i davanja jednakih šansi svima, neformalno obrazovanje adekvatno je sredstvo kojim bi se, u što je moguće većoj mjeri, trebala koristiti srpska naciona-

lna manjina u Republici Hrvatskoj. Društvena uključenost (engl. social inclusion) koja podrazumjeva davanja jednakih šansi svima praktično može da se primjeni na srpsku nacionalnu manjinu kako bi se ostvario viši nivo integracije. Neformalna obrazovna mreža za srpsku nacionalnu manjinu pod pokroviteljstvom državne uprave umanjilo bi postojeću diskriminaciju i omogućilo tržišnu uključenost srpske nacionalne manjine. Dalje, razmatraćemo mirovno i komercijalno neformalno obrazovanje iz razloga što oba nose podjednak značaj za egzistenciju i integraciju srpske nacionalne manjine u društvo kako sa sociološkog aspekta, tako i sa aspekta ekonomske samoodrživosti.

Mirovno neformalno obrazovanje podstiče razumijevanje, toleranciju i dobru volju među ljudima. Zasniva se na poštovanju ljudskog dostojanstva, kulturnoj raznovrsnosti, nenasilnom rješavanju problema. Programi ove oblasti posebno su interesantni za mnoge nevladine organizacije što se realizuje putem raznih inicijativa, seminara, kurseva, kampova, treninga, konferencija isl. Nenasilna komunikacija kao dio ovog programa široko je prihvaćena u razvijenim zemljama, a svakako da će se to potraživati i od Republike Hrvatske, posebno za društvene grupe koje su na bilo koji način diskrimisane. Kultura poštovanja pozitivne diskriminacije prilikom zapošljavanja u strukturama državne uprave po članu 22. Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina Republike Hrvatske, može se veoma efikasno postići mirovnim neformalnim obrazovanjem, ukoliko bi imalo pokroviteljstvo državne uprave u praksi. Takvo mirovno neformalno obrazovanje treba da bude široko obuhvaćeno na cjelokupno građanstvo, sa uzorima u osoblju iz javnog života državne uprave, regionalne i lokalne samouprave. Centar za mirovne studije¹ osnovan 1996. god. sprovodio je programe građanskog obrazovanja na teme mir, tolerancija, nenasilje putem interaktivne participativne metode spoznaje i kontekstualnog učenja u tematskim radionicama. Program je rađen posebno kako za mlade tako i za odrasle. Komercijalna oblast neformalnog obrazovanja tiče se stvaranja benefita i na nacionalnom nivou usaglašava se sa akcijskim planom za održivi razvoj. Tu spadaju edukacije i doedukacije poljoprivrednika, preduzetnika, nezaposlenih lica po programima koja su se klasifikovala nacionalnim akcijskim planom (za neformalno obrazovanje, za održivi razvoj isl.). Socijalne, komunikacijske i interkulturalne kompetencije spadaju u tzv „meke vještine“ (eng. soft skills) koje na tržišnim kretanjima daju fleksibilnost i adaptaciju natržišne i ekonomske promjene i otvorenost za inovacije. Srpska nacionalna manjina u RH, prvenstveno nezaposlena lica, traži raznovrsne kvalitetne pragmatične i fleksibilne edukativne programe koji će im omogućiti izlazak na tržište rada i stupanja u radni odnos. Organizovanje ovakvih oblika obuke i njihove realizacije moguće je preko organizacija i preduzeća.

¹ www.cms.hr

Ovakve organizacije mogu da izdaju sertifikate za pruženu uslugu. Odlukom Savjeta za nacionalne manjine o rasporedu sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske moguće je ostvariti pravo na namjenske subvencije, grantove. Osnivač može biti jedna od već postojećih organizacija srpskih nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj ili kao ogranak istih. Obaveze i odgovornosti aktivnosti finansiranih od strane Državnog proračuna Republike Hrvatske² nevedeni su na sredstvima javnog informisanja za nacionalne manjine i kontrolisani kako zakonskim regulativama tako i od strane Savjeta za nacionalne manjine.

Okrviran pregled projekta

Naziv projekta:	Razvoj potencijala tržišne konkurentnosti srpske nacionalne manjine u RH kroz edukacione programe i praksu
Tema:	Kontinuirana edukacija
Glavni cilj:	Osposobljavanje polaznika za uspješnije snalaženje na tržištu rada
Ciljne grupe:	Srpska nacionalna manjina u RH
Finansiranje:	Sredstva iz Državnog proračuna dobijena na natječajima (državna uprava, regionalna i lokalna samouprava), Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva, "Grundtvig" program cjeloživotnog obrazovanja, IV komponenta IPA programa razvoja ljudskih potencijala, zalag osnivača isl.
Metode:	Metode predstavljanja, participativna, interaktivna metoda, akcijske metode

Pojam trajnog zaposlenja (eng. *lifetime employment*) zamjenjuje se pojmom trajne zapošljivosti (eng. *lifetime employability*). Trajna zapošljivost postiže se trajnim učenjem koje nezaobilazno uključuje neformalno učenje. Zbog restrukturiranja privrede i visoke nezaposlenosti do izražaja dolaze potrebe za prekvalifikacijama. Održivi razvoj je više ovisan o vrednosnim orijentacijama odraslog stanovništva nego o njegovoj obrazovanosti, što apeluje na važnost obrazovanja odraslih.

U ruralnim i rjeđe naseljenim sredinama postojeće osnovne škole mogu proširiti svoju djelatnost te postati i centri za učenje odraslih tzv. "otvorena učilišta za odrasle".

² www.nacionalne-manjine.info

Usaglašenost ideje sa programom strategije održivog razvoja Republike Hrvatske

“Održivi razvitak ostvaruje ravnotežu između zahtjeva za unapređivanjem kakvoće života..., ostvarivanjem socijalne dobrobiti i mira za sve ... te zahtjeva za očuvanjem sastavnica okoliša kao prirodnog dobra o kojima ovise i sadašnja i buduće generacije. Poštivanje načela demokracije, ravnopravnosti spolova, socijalne pravde i solidarnosti, zakonitosti, poštivanje prava čovjeka te očuvanje prirodnih dobara, kulturne baštine i čovjekova okoliša pridonose očuvanju Zemlje za održavanje života u svojoj svojoj raznolikosti. Na taj se način održivi razvitak ostvaruje kroz dinamično gospodarstvo s punom zaposlenošću, ekonomsku, socijalnu i teritorijalnu koheziju, visok stupanj obrazovanosti građana, visok stupanj zaštite zdravlja i očuvanje okoliša.”³

Rezolucija Ujedinjenih nacija “Desetljeće obrazovanja za održivi razvoj 2005. - 2014.”, nastoji integrirati načela, vrednosti i prakse održivog razvoja u sve vidove vaspitanja i obrazovanja u cilju rješavanja socijalnih, privrednih, kulturnih i ekoloških problema u 21. vijeku.

Akcijsku plan obrazovanje za održivi razvoj Republike Hrvatske, kao drugo prioritetno područje za sredstvo realizacije navodi neformalno obrazovanje. Tabelarni pregled preuzet iz Akcionog plana za obrazovanje za održivi razvoj⁴ RH, u prilogu detaljno navodi mjere, aktivnosti, pokazatelje, vremenske rokove i provoditelje obrazovanja za održivi razvoj kroz neformalno obrazovanje.

2. NEFORMALNO OBRAZOVANJE				
Cilj: Promicati i provoditi obrazovanje za održivi razvitak kroz neformalno obrazovanje				
Mjera 2.1.	Aktivnost	Pokazatelj	Rok provedbe	Provoditelji (nositelji/suradnici)
Povećati vještine i znanja o OR stručnjaka koji sudjeluju u planiranju, upravljanju i provedbi mjera razvitka	2.1.1. Organizirati edukativne radionice/seminari o OR 2.1.2. Organizirati posjete primjerima dobre prakse u Hrvatskoj i EU 2.1.3. Provesti istraživanja u području obrazovanja za OR	- Broj osmišljenih i provedenih radionica/seminara o OR-u - Broj organiziranih konferencija/okruglih stolova praktičara i teoretičara u području OR-a za dionike koji sudjeluju u planiranju, upravljanju i provedbi razvitka - Broj provedenih istraživanja o obrazovanju za OR - Povećana razina znanja i vještina vezanih uz vrijednosti, metode i načela održivog razvitka *	2012. kontinuirano	MZOPUG, Ministarstvo uprave, lokalna i područna (regionalna) samouprava, HRPSOR, HUP, HGK, HOK, Nacionalna zaklada za razvoj civilnoga društva (NZRCD), sindikati, razvojne agencije, instituti, OCD **

³ Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske, 2009. god.

⁴ Akcijski plan za obrazovanje za održivi razvitak, 28. str

Mjera 2.2.				
Ojačati kapacitete dionika u lokalnim zajednicama za OR	2.2.1. Poticati i promovirati participativno donošenje lokalnih održivih planova 2.2.2. Pružati podršku i educirati članove lokalnih partnerstava u svrhu uspostave lokalnih akcijskih grupa (LAG-ova) prema LEADER načelu 2.2.3. Podržati i poticati osnivanje lokalnih centara za obrazovanje građana o OR 2.2.4. Informiranje i konzultiranje tijela središnje, regionalne i lokalne vlasti, korisnika voda, NVO-a i šire javnosti o Nacrtu Plana upravljanja vodnim područjima (u daljnjem tekstu PUVP) 2.2.5. Javna rasprava o Nacrtu PUVP-a i Strateškoj studiji utjecaja na okoliš	- Broj edukativnih programa koji sadrže elemente OR - Broj sudionika edukativnih programe - Broj osnovanih LAG-ova na području RH - Povećana razina znanja i vještina vezanih uz vrijednosti, metode i načela održivog razvitka *** - Broj lokalnih centara za OOR - Objava Nacrta PUVP-a na internetskoj stranici MRRŠVG, informiranje u javnim glasilima o objavi nacrta na internetskim stranicama, organiziranje javnih tribina - Uspješno provedena javna rasprava i donošenje PUVP-a	2011. kontinuirano Kraj 2011.	Ministarstvo uprave, MPRRR, MRRŠVG, Hrvatske vode, lokalna i područna (regionalna) samouprava, OCD-i, razvojne agencije, NZRCD
Mjera 2.3.				
Povećati vještine i znanje o OR u poslovnom sektoru	2.3.1. Podržavati postojeće te osmisliti i provoditi nove programe obuke o temama vezanim za OR, društvenu odgovornost i dr.	- Broj organiziranih skupova, edukacija o održivom razvitku i društvenoj odgovornosti u poslovnom sektoru - Broj poslovnih subjekata koje uključuju temu OR i društvene odgovornosti u svoj rad	2011. kontinuirano	HRPSOR, HGK, HUP, HOK u suradnji s MINGORP, OCD sindikati
Mjera 2.4.				

UPRAVLJANJE RAZVOJEM NEFORMALNOG OBRAZOVANJA SRPSKE
NACIONALNE MANJINE U REPUBLICI HRVATSKOJ KAO PREDUSLOV ZA
REGIONALNI RAZVOJ I POBOLJŠANJE KVALITETA ŽIVOTA SVIH
DRŽAVLJANA REPUBLIKE HRVATSKE

Ojačati kapacitete edukatora **** iz područja neformalnog obrazovanja za OR	2.4.1. Izraditi kurikulume i provesti treninge za trenere za OR u relevantnim područjima OR (zaštita okoliša, ljudska prava, socijalna uključenost, planiranje održivog/ruralnog razvitka i dr.) 2.4.2 Informirati i obučavati edukatore o kompetencijama za OOR	- Broj osmišljenih programa i provedenih treninge za trenere za OOR i OR - Baza podataka o educiranim trenerima (zaštita okoliša, ljudska prava, socijalna uključenost i dr.) - Razina znanja, vještina i informacija o kompetencijama za OOR među trenerima ***** - Broj publikacija /priručnika koje integriraju u svoj sadržaj OR i OOR	2011. kontinuirano	MZOPUG, Ministarstvo uprave, MPRRR, MRRŠVG, OCD, HUP, HRPSOR, HOK, sindikati, TDU, lokalna i područna (regionalna) samouprava, NZRCD
Mjera 2.5.				
Omogućiti dodatno stjecanje znanja i vještina za OR učenika i studenata izvan formalnog obrazovanja	2.5.1 Osmisliti/ provoditi programe neformalnog obrazovanja za OR za učenike i studente u slobodno vrijeme	- Broj obrazovnih programa koji sadrže elemente OR - Broj organizacija koje organiziraju i provode neformalno obrazovanje - Broj učenika i studenata koji sudjeluju o dodatnim programima OOR	2011. kontinuirano	OCD, organizacije poslovnog sektora, sindikati
Mjera 2.6.				
Povećati znanja i vještine djelatnika medija prvenstveno novinara i urednika	8.3.1. Osmisliti i trajno održavati radionice za novinare i urednike različitih medija o OR-u	- Broj uključenih novinara i urednika u edukaciju	2012. kontinuirano	Hrvatsko novinarsko društvo (HND), novinari, OCD-i, NZRCD

* Ovaj pokazatelj se može mjeriti evaluacijskim upitnikom na početku i na kraju edukacije/seminara te se ponovnom evaluacijom s vremenskim odmakom.

** Organizacije civilnog društva kao npr. HUP, HRPSOR, sindikati, ostale udruge

*** Ovaj pokazatelj se može se mjeriti evaluacijskim upitnikom na početku i na kraju edukacije/seminara te se ponovnom evaluacijom s vremenskim odmakom.

**** Edukator je širok pojam koji podrazumijeva ulogu trenera/konsultanata/predavača

***** Može mjeriti evaluacijskim upitnikom prije i poslije treninga/seminara

Popis skraćenica korišćenih u tabelarnom pregledu neformalnog obrazovanja⁵

AO OOR	Akcijski plan za obrazovanje za održivi razvitak
AZOO	Agencija za odgoj i obrazovanje
ASOO	Agencija za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih
ENSI	Međunarodna mreža inicijative za okoliš i školu (<i>Environment and School Initiatives</i>)
JAP	Zajednički memorandum o prioritetima politike zapošljavanja (<i>Joint Assessment of the Employment Policy Priority of the Republic of Croatia</i>)
HGK	Hrvatska gospodarska komora
HKO	Hrvatski kvalifikacijski okvir
HND	Hrvatsko novinarsko društvo
HNOS	Hrvatski nacionalni obrazovni standard
HOK	Hrvatska obrtnička komora
HRPSOR	Hrvatski poslovni savjet za održivi razvoj
HUP	Hrvatska udruga poslodavaca
HZZ	Hrvatski zavod za zapošljavanje
MINGORP	Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva
MPRRR	Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja
MRRŠVG	Ministarstvo regionalnog razvoja, šumarstva i vodnog gospodarstva
MZOPUG	Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva
MZOŠ	Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa

⁵ Akcijski plan za obrazovanje za održivi razvitak, 39. str

UPRAVLJANJE RAZVOJEM NEFORMALNOG OBRAZOVANJA SRPSKE
NACIONALNE MANJINE U REPUBLICI HRVATSKOJ KAO PREDUSLOV ZA
REGIONALNI RAZVOJ I POBOLJŠANJE KVALITETA ŽIVOTA SVIH
DRŽAVLJANA REPUBLIKE HRVATSKE

NZRC	Nacionalna zaklada za razvoj civilnoga društva
NOK	Nacionalni okvirni kurikulum
OCD	organizacija civilnog društva
OOR	obrazovanje za održivi razvitak
OR	održivi razvitak
SIIF	Fond za znanost i inovacije (<i>Science and Innovation Fund</i>)
SOOR	Strategija obrazovanja za održivi razvitak
SOR HR	Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske
UN	Ujedinjeni narodi
UNECE	Gospodarska komisija UN za Europu
UNESCO	Organizacija UN za obrazovanje, znanost i kulturu
TDU	tijela državne uprave

Uvođenje srpske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj na evropsko tržište rada

Pravo nacionalnih manjina podrazumjeva školovanje na jeziku i pismu nacionalnih manjina, službenu upotrebu jezika i pisma po evropskim standardima i zakonom RH, informisanje na jeziku i pismu nacionalnih manjina. Takođe i neformalno obrazovanje povlači pravo da se stiče na jeziku nacionalne manjine. Osposobljavanje srpske nacionalne manjine za evropsko tržište rada putem neformalnog obrazovanja najbrži je način da se podigne nivo konkurentnosti srpske nacionalne manjine iz Republike Hrvatske na evropskom tržištu rada. Edukacije uključuju pet osnovnih oblasti:

pisanje Europassa (evropski model CV-a) sa propratnim kompetencijama neformalnog obrazovanja

izrada biznis planova i prijava za projekte,

aplikacije za finansijske fondove, grantove, kredite,
poslovna elektronska komunikacija,
osnovi primjenjivog menadžmenta isl.

Sa ovakvim programom predlaže se praćenje nacionalnih i regionalnih tokova putem sajмова neformalnog obrazovanja koji su nastali i odvijaju se kao rezultat društvene potrebe, promocije i afirmacije. Svoje aktivnosti, obuke i kurseve ovom prilikom promovisu mnogi izlagači.

Priznavanje neformalnog obrazovanja

Mnogo se debata vodi oko priznavanja neformalnog obrazovanja iz razloga što ono sa sobom nosi mnoge prednosti i nedostatke. Osnovni cilj priznavanja neformalnog obrazovanja je u osiguranju kvaliteta znanja koje se stiče ovim putem, kao i mogućnost poređenja različitih tipova neformalnog obrazovanja u različitim oblastima i zemljama. Evropski samopostavljen zadatak i cilj je formiranje jasnih standarda i kriterijuma kvaliteta na evropskom nivou. Ključni dokument Evropske komisije koja razmatra važnost neformalnog obrazovanja za omladinu evrope zove se "Bijela knjiga". Ovim dokumentom se izražava dilema kako spojiti potrebu za stepenom formalizacije znanja koja se stiču kroz neformalno obrazovanje, a koje još uvijek stoji kao otvoreno pitanje. Jedan od razloga za to je što ukoliko neformalno obrazovanje stekne svoju formu kvaliteta i akreditacije kao važan vid savremenog društva, postoji opasnost da ono ugrozi formalno obrazovanje i umanji mu do sada priznate tradicionalne vrijednosti.

Zaključak

Za podsticanje na razvoj neformalnog obrazovanja srpske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj potrebno je djelovati blagovremeno, kada se uoči potreba za tim, tj. kada je niska zastupljenost srpske nacionalne manjine na tržištu rada Republike Hrvatske. Nakon identifikovanja problema, kao jedan od najbržih i najefikasnijih načina njegovog otklanjanja predlaže se uvođenje organizovanog pružanja usluge edukacije putem neformalnog obrazovanja. S obzirom da Evropska unija obrazovanju daje visoko mjesto kao temelj ekonomske stabilnosti i razvoja, projekti vezani za obrazovanje nalaze se na primarnim listama fondova Evropske unije. Iz tog razloga, upravljanje neformalnim obrazovanjem srpske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj postaje i praktično ostvarivo.

Predloženi sadržaji neformalnog obrazovanja od izuzetne važnosti mogu biti za egzistenciju srpske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj, ukoliko se primjene u pravo vrijeme na pravom mjestu. Članstvom Republike Hrvatske u Evropsku uniju pravo je vrijeme za pokretanje i realizaciju ovakve ideje, a pravo mjesto odnosi se, pored predstavljanja javne inicijative za ovom potrebom, na elektronskim adresama za praćenje javnih natječaja. Od uočenog odnosa potreba i mogućnosti realizacije predloženog projekta, došlo je do ove studije i njene javne prezentacije.

Ekonomska analiza predloženog projekta SWOT analizom je opravdana i nije visoko rizična. Projekat je perspektivan, razvojno-edukativnog karaktera i podržava socijalnu integraciju srpske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj.

Projektni plan će biti predložen svim organizacijama koji su direktno ili indirektno u mogućnosti da podrže realizaciju projekta. Ukoliko do podrške dođe i ostvare se sredstva za realizaciju, slijediće izrada biznis plana, marketing plana, izrade osnivačke dokumentacije. Praćenje i javno izvještavanje obavljaće se u skladu sa potraživanjima koja su zakonski propisana za ovakve vrste organizovanih aktivnosti.

Preostaje da se nakon javnog predstavljanja ove ideje koja bi srpskoj nacionalnoj manjini u Republici Hrvatskoj omogućila isključivo ekonomski i socijalni prosperitet, iznalaze potencijalne mogućnosti za njenu realizaciju. Ovo je jedan od načina, kako je već pomenuto, da se organizovanjem neformalnog obrazovanja na jeziku srpske nacionalne manjine smanji socijalna nejednakost i diskriminacija, smanji sektor sive ekonomije i broj ekonomsko ugroženih građana, a samim tim i poboljšanje kvaliteta života svih građana Republike Hrvatske.

Summary: There are a lot of points that can be discussed about Serbian ethnic minority in the Republic of Croatia. However, this work focuses only on confrontation with the high unemployment rate, economic and social problems and the introduction of nonformal education. A fast way to deal with these issues is to organize nonformal education for Serbian ethnic minority in the Republic of Croatia. The basic analysis of this project proposal deals with themes of empowerment of Serbian ethnic minority in the Republic of Croatia in order to enter the national and European labor market. In this way some of the current economic and social problems can be reduced. One of primary ways to achieve labor market competitiveness of Serbian ethnic minority in the Republic of Croatia involves managing the development of nonformal education. Last but not least, this is also the precondition for regional development and improvement of the quality of life for all citizens of the Republic of Croatia.

Key words: nonformal education, Serbian ethnic minority in the Republic of Croatia

Literatura

- Akcijsku plan za obrazovanje za održivi razvitak Republike Hrvatske, 2009
- Andriessen, D., (2004) „Making Sense of Intellectual Capital“
- Evropska komisija (2000) *A Memorandum on Lifelong Learning*. Staff Working Paper, SEC (2000) 1832, Brisel.
- Evropska komisija (2001a) *Making a European Area of Lifelong Learning a Reality*, Communication from the European Commission. COM (2001) 678 Brisel.
- Evropska komisija (2001b) *A new impetus for European youth. White Paper*, Komunikacija Evropske komisije, COM (2001), Brisel.
- Evropska komisija /Council of Europe (2004) *Pathways towards validation and recognition of education, training and learning in the youth field*, Zajednički radni dokument Omladinskog odeljenja u Generalnom direktoratu za obrazovanje i kulturu Evropske komisije i Omladinskog odeljenja Generalnog direktorata za obrazovanje, kulturu i kulturno nasleđe, omladinu i sport Saveta Evrope, Brisel i Strasbur, februar.
- Ranković J., (2005), Neformalno obrazovanje kao alatka za postizanje društvenih promena; Neformalno obrazovanje u Evropi: korak ka prepoznavanju neformalnog obrazovanja u SCG, Grupa “Hajde da...”, Beograd
- Savet Evropske unije (2004) *Council conclusions on the validation of non-formal and informal learning*. 9600/04, EDUC 118, SOC 253, 18 maj, Brisel.
- Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske, 2009. god.

Relevantni internet domeni

- <http://cm.coe.int/dec/2001/748/71.htm>.
- <http://ecotec.com/europeaninventory2004/>
- http://europa.eu.int/comm/education/policies/2010/doc/ccg_report_october_2003_final_en.pdf. <http://www.cedefop.eu.int>
- http://europa.eu.int/comm/education/policies/2010/objectives_en.html; http://europa.eu.int/comm/education/policies/lll/life/communication/com_en.pdf;
- http://europa.eu.int/comm/youth/index_en.html;
- http://www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/Youth/.
- <http://www.trainingyouth.net>.
- <https://wcm.coe.int/ViewDoc.jsp?id=21131&Lang=en>
- www.cms.hr
- www.nacionalne-manjine.info
- www.vlada.hr

ZAKLJUČCI NAUČNIKA SA PETOG JUBILARNOG MEĐUNARODNOG NAUČNOG SKUPA

HRVATSKO-SRPSKI ODNOSI; REŠAVANJE OTVORENIH PITANJA

Na petom jubilarnom međunarodnom naučnom skupu u Golubiću (obrovački), Republika Hrvatska, koji je održan 31.jula i 1.avgusta 2012.godine, sastali su se naučnici iz Hrvatske, Srbije, Francuske i Sjedinjenih Američkih Država, kao i politički predstavnici nacionalnih manjina u Hrvatskoj i Srbiji da razgovaraju na temu „Hrvatsko-srpski odnosi; rešavanje otvorenih pitanja“. Nakon izlaganja naučnici su doneli zaključke za koje smatraju da su bitni za hrvatsko-srpske odnose. Na prvom mestu, smatraju da u protekle dve godine hrvatsko-srpski odnosi stagniraju. U tom smislu, nedostaju politički poticaji obe strane koji bi unapredili: građanska, ljudska i manjinska prava. Sa promenom vlasti u Srbiji, a s obzirom, da su na vlast došle stranke (Srpska napredna stranka i Socijalistička partija Srbije) koje nemaju pozitivne tekovine u odnosima prema manjinama, da su političke stranke Srba u Hrvatskoj i Hrvata u Srbiji otišle u opoziciju, kao i da u Hrvatskoj je na vlasti koalicija koja ne nalazi prave postupke u vođenju države, a Hrvatska demokratska zajednica se pozicionira ponovo tamo gde je bila pre dolaska Ive Sanadera, teško da se mogu očekivati pozitivni pomaci u rešavanju otvorenih pitanja između Hrvatske i Srbije.

Sve navedeno otežava položaj hrvatske nacionalne zajednice u Vojvodini koja se i dalje suočava sa nedostatkom školskih udžbenika i potenciranjem nacionalnog identiteta Bunjevac od strane države, što direktno vodi ka dezintegraciji hrvatskog nacionalnog identiteta na tom prostoru. Također, Srbija bi trebala da izvrši promene izbornog zakona u vezi sa manjinama što bi Hrvatima omogućilo da izjednače svoj politički položaj sa položajem Srba u Hrvatskoj. Pomenute promene na političkoj sceni u Hrvatskoj i Srbiji mogle bi da utiču i na pitanje rešavanja privatne svojine i društvenih stanova Srba u Hrvatskoj. Njihove probleme trebalo bi što pre rešiti i to omogućivši Srbima da pod povoljnijim uslovima otkupljuju stanove ili da im se, u slučaju nemogućnosti povratka imovine, daju stanovi adekvatne vrednosti. Prisutni su istaknuli i neophodnost promene na bolje degradirajućeg položaja ljudi kojima su oduzeti stanovi. Tako je zaključeno da je rešavanje pitanja povratka i otkupa stanova i imovine jedno od ključnih pitanja između Hrvatske i Srbije.

Veliki problem u rešavanju otvorenih pitanja predstavlja i česta relativizacija zločina kojom se pokušavaju izjednačiti zločini koji su počinjeni nad žrtvama

(civilnim i nevinim stanovništvom) sa zločinima počinjenim nad stradalnicima (učesnicima rata). Takva relativizacija prošlosti služi samo u dnevno-političke svrhe, ona pogoduje medijskom diskursu koji divinizuje devedesete godine prošlog veka, koji je političko-mitološki i nacionalno pristrasan, te samim tim stvara lošu klimu u srpsko-hrvatskim odnosima. Osim nepristrasnih radova iz istorije, politikologije, sociologije i prava u rad na rešavanju otvorenih pitanja između Hrvatske i Srbije treba uključiti analize proistekle iz demografskih podataka sa popisa u Hrvatskoj i Srbiji pa na osnovu toga analizirati perspektive odnosa dve zemlje.

Zbog svega pomenutog, treba pod svaku cenu izbeći da se u budućnosti instrumentalizuje bilo koja od dve manjine od strane matične države, da se ne slede negativni već pozitivni primeri u rešavanju manjinskih pitanja, da hrvatska naučna zajednica pristupi objektivnom prikazivanju problema Srba u Hrvatskoj i da jednako postupa naučna zajednica u Srbiji u odnosu prema Hrvatima u toj zemlji. Da se na polju nauke i ekonomije koje su također bitan segment opstanka obe zajednice insistira na komparativnim analizama koje će objektivno sagledati položaj dve manjine u susednim zemljama, da se vodi računa o ekonomskom napretku obe zajednice ne samo putem državnih institucija već i u vidu saradnje na međunarodnim projektima koji podstiču uporedni razvoj ekonomije sa jačanjem civilnog društva kroz poticanje privrede i jačanje obrazovanja. Na kraju, naučnici su predložili novim vladama u Hrvatskoj i Srbiji da nastave sa rešavanjem svih otvorenih pitanja između Hrvatske i Srbije, pri tome uvažavajući dostignuta manjinska prava kao i da rade na njihovom unapređenju.

Zaključci

sa sastanka predstavnika Srba iz Hrvatske i Hrvata iz Srbije održanog 31.07. 2012. u Golubiću kraj Obrovca u sklopu međunarodnog znanstvenog skupa „Hrvatsko-srpski odnosi; rešavanje otvorenih pitanja“

Dr. Milorad Pupovac, predsednik Srpskog narodnog vijeća, potpredsjednik Samostalne demokratske srpske stranke i zastupnik u Hrvatskom saboru, Dragan Crnogorac, predsednik Zajedničkog vijeća općina i Petar Kuntić, predsednik Demokratskog saveza Hrvata Vojvodine i Slaven Bačić, predsednik Hrvatskog nacionalnog vijeća u Srbiji sastali su se u sklopu seminara Hrvatsko-srpski odnosi i u iscrpnoj raspravi razmijenili mišljenje o položaju Hrvata u Srbiji i položaju Srba u Hrvatskoj, o suradnji Hrvatske i Srbije u pitanjima zaštite manjina i o budućoj suradnji između institucija Srba u Hrvatskoj i Hrvata u Srbiji. Kao rezultat te rasprave usvojeni su sljedeći zaključci:

- pozivaju najviše predstavnike Republike Hrvatske i Republike Srbije da nastave unapređivati odnose i suradnju između dviju država te izražavaju spremnost da, kao i dosad, i sami tome doprinesu;
- zastoje u suradnji Hrvatske i Srbije u pitanjima zaštite prava nacionalnih manjina, posebno Sporazuma o zaštiti prava nacionalnih manjina potrebno je što prije ukloniti i tu suradnju pojačati;
- imovinsko-pravna pitanja institucija hrvatske zajednice u Srbiji i srpske u Hrvatskoj neophodno je riješiti u što je moguće kraćem roku kako bi imale više pretpostavki za samostalan i uspješan rad;
- suglasni su da će razvijati međusobnu suradnju i u tom smislu se na zajedničkom sastanku susresti u Zagrebu ove jeseni.

5TH ANNIVERSARY INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE REPORT

CROATIAN – SERBIAN RELATIONS; RESOLVING OUTSTANDING ISSUES

At the fifth anniversary International scientific conference in Golubic Obrovacki, Republic of Croatia, held on 31st July and 1st August 2012, scientists from Croatia, Serbia, France and the United States, as well as the political representatives of national minorities from Croatia and Serbia met to discuss the topic of “Croatian-Serbian Relations; Resolving Outstanding Issues”. After presentations, the scientists reached conclusions they believe are important for Croatian-Serbian relations. Firstly, they consider that in the past two years Croatian-Serbian relations have stagnated. In this sense, there has been lack of political incentives on both sides to enhance civil, human and minority rights. With the change of power in Serbia, given that the parties that came to power have no positive achievements in the treatment of minorities (Serbian Progressive Party and the Socialist Party of Serbia), that the political parties of Serbs in Croatia, and Croats in Serbia have gone into opposition, that in Croatia the coalition that can not find the right procedures in running the state is in power, and with the Croatian Democratic Union positioned back to where it was before the arrival of Ivo Sanader, positive developments in resolving outstanding issues between Croatia and Serbia can hardly be expected.

All of the above makes the position of the Croatian national minority in Vojvodina more difficult, for it is still facing a shortage of textbooks and potentization of national identity of Bunjevac by the state, which directly leads to the disintegration of the Croatian national identity in this region. Also, Serbia should modify its electoral law regarding minorities, that would allow equation of political position of Croats in Serbia with the position of Serbs in Croatia. These changes in the political scene of Serbia and Croatia could also affect the resolution of the question of private property and public housing of Serbs in Croatia. Their problems should be solved as soon as possible, by allowing Serbs to redeem their homes at more favorable terms or, in the case of inability to reacquire property, by providing adequate value flats. The participants underlined the need to improve the degrading position of people deprived of their flats. Thus, it was concluded that resolution of the matter of returns and redemption of flats and property is one of

the key issues between Croatia and Serbia.

The big problem in addressing outstanding issues is also frequent relativisation of crimes that presents an attempt to equate the crimes committed against victims (civilians and innocent population) with atrocities committed against those who died (war participants). This relativisation of the past serves only for daily political purposes, it is suitable for the media discourse that deifies nineties of the last century, the one that is politically, mythologically and nationally biased, and consequently creates a bad atmosphere in the Serbian-Croatian relations. In addition to unbiased papers on history, political science, sociology and law, analyses of demographic data derived from the census in Croatia and Serbia should also be included in the work on resolving outstanding issues between Croatia and Serbia, and prospects of relations between the two countries should be analysed based on them.

For all these reasons, in the future, one should at all costs avoid instrumentalisation of either of the two minorities by the homeland, follow not negative but positive examples in minority issues; the Croatian scientific community should start presenting the problems of Serbs in Croatia objectively, and the scientific community in Serbia should treat Croats in that country in an equal manner. In the field of science and economy, that are also important for the survival of both communities, comparative analysis should be insisted on in order to objectively observe the position of the two minorities in the neighboring countries, and economic development of both communities should be minded, not only by government institutions, but also in the form of international cooperation on projects that promote parallel economic development and strengthening of civil society by stimulating economy and strengthening education. In the end, the scientists have suggested the new governments in Croatia and Serbia to continue resolving all outstanding issues between Croatia and Serbia, at the same time respecting the achieved minority rights and working on their improvement.

Conclusions

of the meeting with representatives of Serbs from Croatia and Croats from Serbia held on 31st July 2012 in Golubic near Obrovac, a part of the International scientific conference “Croatian-Serbian relations; Resolving Outstanding Issues”

Milorad Pupovac, PhD, president of the Serbian National Council, vice president of the Independent Democratic Serbian Party and Member of Parliament, Dragan Crnogorac, president of the Joint Council of Municipalities, Peter

Kuntic, chairman of the Democratic Alliance of Croats in Vojvodina and Slaven Basic, president of the Croatian National Council in Serbia met at the seminar on Croatian – Serbian relations, and in a thorough discussion exchanged views on the situation of Croats in Serbia and the position of Serbs in Croatia, on the cooperation of Croatia and Serbia in matters concerning protection of national minorities and the future cooperation between the institutions of the Serbs in Croatia and Croats in Serbia. As a result of the discussion the following conclusions have been adopted:

They invited the highest representatives of the Republic of Croatia and the Republic of Serbia to continue improving relations and cooperation between the two countries, and expressed their willingness to, as before, contribute to this themselves;

The standstill in cooperation between Croatia and Serbia in matters concerning protection of national minorities' rights, in particular the Agreement on the protection of national minorities' rights should be solved as soon as possible and the cooperation enhanced;

Property and legal issues of institutions of the Croatian community in Serbia and Serbian in Croatia must be resolved in the shortest possible time so that they have a number of favourable conditions for independent and successful work;

They agreed to develop mutual cooperation and, in this regard, meet at a joint meeting in Zagreb this autumn.

Prevela: Andrijana Stamenković

Sadržaj publikacije ne odražava stavove uredništva.

Glavni i odgovorni urednik:
prof. dr Darko Gavrilović

Zamenik glavnog i odgovornog urednika:
prof. dr Janko Veselinović

Pomoćnik glavnog i odgovornog urednika:
prof. dr Ljubiša Despotović

Uredništvo:
doc dr Vjeran Pavlaković, dr Ranka Gašić, doc dr Edin Radušić,
dr Vesna Ivanović

Recenzenti:
doc dr Leonas Tolvaišis, Italija
doc dr Đorđe Stojanović, Srbija

Prelom:
Gordan Blažić

Štampa:
MaximaGraf, Petrovaradin
maximagraf@gmail.com, www.maximagraf.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

323.1 (497.11:497.5) "19/20" (082)

CROATIAN-Serbian relations : resolving outstanding
issues = Srpsko-hrvatski odnosi : rešavanje otvorenih
pitanja / [glavni i odgovorni urednik Darko Gavrilović]. -
Petrovaradin : Maxima graf, 2012 (Petrovaradin : Maxima
graf). 243 str. : ilustr. ; 24 cm

Radovi na srp. i engl. jeziku. - Tiraž 300. - Bibliografija
uz većinu radova. - Rezimeji na engl. jeziku uz većinu radova.

ISBN 978-86-88983-09-7

1. Уп. ств. насл.

а) Српско-хрватски односи - 20-21. в. - Зборници
COBISS.SR-ID 2743955143